

Književni prilozi u Katoličkoj Dalmaciji (1870. - 1898.)

Soljačić, Mario

Doctoral thesis / Disertacija

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:462709>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Mario Soljačić

**KNJIŽEVNI PRILOZI U KATOLIČKOJ
DALMACIJI (1870. – 1898.)**

Doktorski rad

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Mario Soljačić

**KNJIŽEVNI PRILOZI U KATOLIČKOJ DALMACIJI
(1870. – 1898.)**

Doktorski rad

Mentorica

prof. dr. sc. Zvezdana Rados

Zadar, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Mario Soljačić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentorica: prof. dr. sc. Zvezdana Rados

Datum obrane: 21. lipnja 2018.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističke znanosti, filologija

II. Doktorski rad

Naslov: Književni prilozi u *Katoličkoj Dalmaciji* (1870. – 1898.)

UDK oznaka: 821.163.42.09 *Katolička Dalmacija*(05)(1870. – 1898.)

Broj stranica: 331.

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica:

Broj bilježaka: 948.

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 117.

Broj priloga:

Jezik rada: Hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, predsjednik
2. prof. dr. sc. Zvezdana Rados, članica
3. prof. dr. sc. Robert Bacalja, član

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, predsjednik
2. prof. dr. sc. Zvezdana Rados, članica
3. prof. dr. sc. Robert Bacalja, član

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Mario Soljačić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanistic

Mentor: Professor Zvezdana Rados, PhD

Date of the defence: 21. June 2018

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Philology

II. Doctoral dissertation

Title: The literary supplements in *Catholic Dalmatia* (1870. – 1898.)

UDC mark: 821.163.42.09 *Katolička Dalmacija*(05)(1870. – 1898.)

Number of pages: 331.

Number of pictures/graphical representations/tables:

Number of notes: 948.

Number of used bibliographic units and sources: 117.

Number of appendices:

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Professor Tihomil Maštrović PhD, chair
2. Professor Zvezdana Rados, PhD, member
3. Professor Robert Bacalja PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Professor Tihomil Maštrović PhD, chair
2. Professor Zvezdana Rados PhD, member
3. Professor Robert Bacalja PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mario Soljačić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Književni prilozi u Katoličkoj Dalmaciji (1870. – 1898.)** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 11. srpnja 2018.

SADRŽAJ	I
PREDGOVOR	III
1. UVOD.....	1
2. GRAĐA, METODOLOGIJA, PLAN ISTRAŽIVANJA I OČEKIVANI ZNANSTVENI DOPRINOS	6
2.1. Dosadašnje znanstvene spoznaje i istraživanje o književnoj problematici u <i>Katoličkoj Dalmaciji</i>	11
3. DRUŠTEVNO-POVJESNI I PUBLICISTIČKO-KNJIŽEVNI KONTEKST <i>KATOLIČKE DALMACIJE</i>	18
3.1 Društveno-povijesne i književne prilike u Zadru i Dalmaciji u XIX. st.....	18
3.2. Hrvatski katolički tisak u XIX. st.	23
4. <i>KATOLIČKA DALMACIJA</i> – GENEZA NOVINA	27
4.1. Programske smjernice <i>Katoličke Dalmacije</i> do 1877.....	31
4.1.1. Vjerski i politički program <i>Katoličke Dalmacije</i> pod vodstvom Ive Prodana.....	33
4.1.2. <i>Katolička Dalmacija</i> kao vjerske novine i službeno glasilo Katoličke Crkve u Dalmaciji.....	36
4.1.3. <i>Katolička Dalmacija</i> kao političke novine	39
4.1.4. <i>Katolička Dalmacija</i> vjersko-političke novine s književnim sadržajima.....	42
4.2. Svećenik Ivo Prodan – urednik <i>Katoličke Dalmacije</i>	46
4.2.1. Političko djelovanje Ive Prodana	47
4.2.2. Urednička i izdavačka djelatnost Ive Prodana u Zadru	50
5. KNJIŽEVNI PRILOZI U <i>KATOLIČKOJ DALMACIJI</i> U KONTEKSTU HRVATSKOGA PROTOREALIZMA I REALIZMA	64
5.1. Poezija.....	71
5.1.1. Religiozna poezija	71

5.1.2. Rodoljubno-domoljubna poezija	85
5.1.3. Prigodničarska poezija.....	94
5.2. Proza	107
5.2.1. Kraće pripovijesti i crtice.....	108
5.2.2. Kratki dvogovori.....	114
5.2.3. Putopisna proza.....	118
6. RECEPCIJA USMENE KNJIŽEVNOSTI.....	159
7. RECEPCIJA STARIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI	171
8. RECEPCIJA STRANE KNJIŽEVNOSTI	183
8.1. Književni prilozi na talijanskome jeziku	190
9. KNJIŽEVNA KRITIKA.....	193
9.1. Početci književne kritike s priložima Nikole Šimića.....	193
9.2. Književno-kritički i književno-teorijski prilozi Jakše Čedomila.....	208
9.3. Tekuća književna kritika i prigodni članci	224
10. GLAGOLJICA I STAROSLAVENSKI JEZIK NA STRANICAMA <i>KATOLIČKE DALMACIJE</i>	259
11. ZAKLJUČAK.....	273
12. SAŽETAK	280
13. SUMMARY	282
14. IZVORI I LITERATURA	284
15. BIBLIOGRAFIJA KNJIŽEVNIH PRILOGA U <i>KATOLIČKOJ DALMACIJI</i> (1870. – 1898)	292

Predgovor

Za studija hrvatskoga jezika i književnosti, knjiga Vjekoslava Maštrovića *Jadertina croatica* knj. II., potaknula je u meni interes za novine i časopise koji su izlazili u Zadru tijekom XIX. st. Zanimanje za periodiku nastavilo se i tijekom teološkog studija, te sam proučavao časopise s početka XX. st.: *Hrvatska prosvjeta*, *Luč*, *Hrvatska straža*, *Gospina krunica* i dr. Baveći se navedenim periodicima, koji su izlazili u Zadru i Zagrebu, primijetio sam da ih većina sadrži i književne priloge, u većem ili manjem omjeru, iako programsko usmjerenje pojedinih časopisa nije bilo književnog karaktera.

S obzirom da je sustavno i monografski obrađena književna problematika jednog dijela časopisa i novina koje su izlazile u Zadru u XIX. st., poput *Zore dalmatinske*, *Iskre*, *Narodnoga lista*, *Smotre dalmatinske* i dr., na poticaj mentorice prof. Zvezdane Rados odlučio sam istražiti književne priloge u *Katoličkoj Dalmaciji*, vjersko-političkim novinama koje su izlazile u Zadru u razdoblju od 1870. do 1898. godine.

U cjelokupnom istraživanju problematike pojavile su se međutim dvije poteškoće: prvo, periodična građa bila je ponekad teško dostupna i necjelovita; drugo, o književnoj problematici u *Katoličkoj Dalmaciji* objavljeno je vrlo malo znanstvenih i stručnih radova; istraživanju *Katoličke Dalmacije* najčešće se pristupalo u političkom i vjerskom kontekstu.

U korpusu istraživanja poslužio sam se dostupnom periodičnom građom *Katoličke Dalmacije* i izradio bibliografiju književnih priloga koja je postala osnovom za moje istraživanje. Cjelokupna struktura rada temelji se na prikazu društvenopovijesnih i književnopovijesnih okolnosti u kojima se pojavila *Katolička Dalmacija*. Rad uključuje prikaz geneze, strukture i programa *Katoličke Dalmacije*, poglavito od 1878. kada urednikom postaje don Ivo Prodan, svećenik i političar. Središnji dio rada posvećen je prikazu i osvrtu na književne priloge u kontekstu književnopovijesnih razdoblja, književnih rodova i žanrova u hrvatskoj književnosti XIX. st. s posebnim osvrtom na književnu kritiku, kao i prigodne članke o književnosti, pojedinim djelima i autorima.

Cilj ovog istraživanja jest analiza književnih priloga na hrvatskome jeziku u *Katoličkoj Dalmaciji*, njihova književnopovijesna i poetička kontekstualizacija u hrvatskoj književnosti od 70-ih godina do konca XIX. st. a kao doprinos boljem poznavanju književnopovijesnih procesa na lokalnoj (zadarskoj), pokrajinskoj (dalmatinskoj) i jednim dijelom na nacionalnoj razini

1. Uvod

U drugoj polovici XIX. st. cjelokupni društveno-politički kontekst u hrvatskim krajevima, pa tako i u Dalmaciji imao je utjecaja na razvoj književnosti, umjetnosti i kulture, društvenih odnosa i procesa, na stvaranje novih svjetonazora, a jednim dijelom i na vjersku situaciju u dalmatinskim krajevima. Slijedom društveno-političkih i književnih procesa u XIX. st. u Zadru i Dalmaciji, na književnoj sceni pojavio se niz autora koji su svojim stvaralaštvom i prosvjetiteljskim djelovanjem obilježili vrijeme i prostor u XIX. st., počevši od narodnog preporoda, predrealizma i realizma sve do početaka književne moderne u Dalmaciji. Razvoj književnosti i pojava pojedinih autora bitno su povezani i s objavljivanjem pojedinih periodika u Zadru u navedenom razdoblju, koji su postali svojevrsni mediji i pokazatelji razvoja književnosti u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. st. Uz one koji su bili književno usmjereni, poput *Iskre* i *Hrvatske*, značajni su također i periodici s drugačijim profilom, poput *Narodnoga lista*, *Smotre dalmatinske*, *Hrvatske krune*, *Croatie* i *Katoličke Dalmacije*.

Katolička Dalmacija, vjersko-političke novine izlazile su u Zadru u razdoblju od 1870. do 1898., u kontekstu s onodobnim društveno-političkim i književnopovijesnim procesima. Uz prevladavajuće vjerske i političke priloge, cijelo vrijeme izlaženja ovih novina obilježeno je objavljivanjem književnih priloga na hrvatskome jeziku. U specifičnim društveno-političkim okolnostima oni su postali uvjetovani svjetonazorom i zadanim političkim pravcem, ali i s onodobnim procesima u hrvatskoj književnosti na lokalnoj (zadarskoj), pokrajinskoj (dalmatinskoj) i matičnoj hrvatskoj književnosti.

Po svome programu *Katolička Dalmacija* su izrazito kršćansko-katolički koncipirane te pripadaju u skupinu značajnijih katoličkih glasila u hrvatskim krajevima, napose u Dalmaciji. Okolnosti nastanka ovih novina nisu samo povezane s događanjima i procesima u civilnome društvu, nego i s različitim događajima i pojava kojima koje su bile specifične u Katoličkoj Crkvi u hrvatskim krajevima drugoj polovici XIX. st. Profil i usmjerenje *Katoličke Dalmacije* povezani su i s programskim ciljevima više urednika koji su se izmjenjivali u vođenju lista u prvome desetljeću izlaženja, a nadasve s programskim smjernicama Ive Prodana koji će preuzeti uredništvo 1877. godine. Na taj način koncepcija *Katoličke Dalmacije* i njezin programski sadržaj u razdoblju od 1877. do prestanka izlaženja 1898. bitno je određen

svjetonazorom (katoličanstvom) i političkim pravcem (pravaštvom), što će jednim dijelom i uvjetovati narav i sadržaj književnih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji*.

Pojava *Katoličke Dalmacije* u navedenom razdoblju odigrala je „značajnu ulogu u procesu hrvatske nacionalne individualizacije u Dalmaciji“ (Rados, 2007: 164), pri čemu su prilozi iz hrvatske književnosti jednim dijelom pomogli u ostvarenju toga cilja na lokalnoj razini. *Katolička Dalmacija* izlazila je nepunih dvadeset i osam godina. Prvi broj izlazi u Zadru 5. lipnja 1870. pod imenom *La Dalmazia Cattolica*, s podnaslovom „Giornale religioso-politico-economico-letterario“.¹ Iz podnaslova, koji se redovito ponavlja u svakome broju, vidljivo je da će novine imati vjersko-političko usmjerenje, ali da će se u njima objavljivati i drugi sadržaji. Do 1877. godine izmjenjivalo se, kako je već rečeno, nekoliko urednika,² a od 44. br. 1877. list uređuje don Ivo Prodan.³ U prvom broju lista *Preko* 1928. godine Prodan se prisjeća kako se prihvatio uredništva *Katoličke Dalmacije*:

„Pitao naš urednik sudrugove što bi? Bi li se na koncu školske godine primio urednikovanja, ili ne? Oni svi: da, da. I tako je bilo. Urednik breme na se i muči se. Ali kakvi vjetrovi puhali iz vana, novi urednik želio, da mu starešine ne vežu ruke, nego puste ga, da uređuje List prema svomu najboljemu uvjerenju. Premda bili talijanskog mišljenja, starešine nijesu se tomu ni najmanje protivili, i evala im i sada! Videć, da nema protimbe kod starešina, urednik odlučio što prije pohrvatiti naslov, koji dotle bio talij.“⁴

Već sljedeće godine 1878. Prodan uvodi dvojezični naslov *La Dalmazia Cattolica – Katolička Dalmacija*, a od prvog broja 1880. ostaje samo hrvatski naslov *Katolička Dalmacija* do 1898. kada list prestaje izlaziti. U sadržaju lista donose se vijesti i prilozi povezani sa sveopćom Crkvom, najčešće iz pojedinih biskupija, uglavnom iz Dalmacije, ali i iz svijeta. Česte su vijesti iz pojedinih župa, najčešće povezane za prigodna misna slavlja, proslave blagdana, slavlje mladih misa i dr. Uz prevladavajuće vjerske sadržaje objavljuju se prilozi s političkim sadržajem, koji će u Prodanovo vrijeme uređivanja novina postati redoviti. Ti će prilozi u pojedinim godištim postati brojniji i važniji od vjerskih priloga, koji ipak neće izostati ni u jednome broju. To će posebno doći do izražaja kada Prodan objavi vjersko-politički program *Katoličke Dalmacije* koja će na taj način postati neslužbeno pravaško glasilo u Dalmaciji.

¹*La Dalmazia Cattolica*, god. I/1870, br. 1.

² Od 1870. do 1877. urednici su: Antonio Tacconi, Mate Nekić, Kazimir Forlani, Ercolano Giamperi i Josip Tičina.

³Ivo Prodan, svećenik Dubrovačke biskupije, *La Dalmazia Cattolica*, VII/1877, br. 44.

⁴Ivo Prodan, “Preko i njegov pravac”, *Preko*, god. I/1928., br. 1.

Međutim, uz vjersko-političke sadržaje na stranicama *Katoličke Dalmacije* bilo je mjesta i za priloge iz kulture, različitih znanosti, dnevnih događanja i nadasve iz književnosti.

U ovom radu prikazat će se zastupljenost književnih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji* koji se objavljuju od početka izlaženja lista. Tako su već u četvrtome broju iz 1870. objavljeni prvi prilozima na hrvatskom i talijanskom jeziku.⁵ Književnost ipak nije ravnomjerno prisutna u pojedinim godištimama; do 1877. ona je redovita, a poslije postaje prigodna. Različite političke teme, rasprave i slični sadržaji postupno će umanjiti broj književnih priloga kao i onih s vjerskim sadržajima. U prvome desetljeću izlaženja *Katoličke Dalmacije* prevladavat će tekstovi na talijanskome jeziku, a dolaskom Prodana sve je više onih na hrvatskom jeziku, pa tako i iz književnosti.

Za otkrivanje funkcije i uloge književnosti u *Katoličkoj Dalmaciji* bilo je potrebno dugotrajno istraživanje, međutim u kratkim crtama može se reći da je književnost u *Katoličkoj Dalmaciji* bila prvenstveno u ulozi očuvanja vjere i nacionalnog identiteta. Književnost se ponekad i zloupotrebljavala, te je prestajala biti ono što jest, a postajala je samo sredstvom za promicanje političkih ideja, obračune, polemike, a ponekad i za vrijeđanje i osude; no u znatnome broju književnih priloga ona je ipak književnost koja ima svoju vrijednost, umjetnički izričaj i moralnu pouku.

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* često se objavljivala poezija kao dominantni književni prilog kao religiozna, rodoljubno-domoljubna i prigodničarska poezija. No većina pjesničkih priloga posjeduje naglašeni prigodničarski karakter s čestim prožimanjem rodoljubno-domoljubnih i religioznih motiva. Uz prevladavajući obrazac neki od pjesničkih priloga nastali su u okrilju specifičnih političkih događanja, nesuglasica, obračuna pa i razmirica, najčešće od nepoznatih autora; s nakanom obrane zadanog političkog opredjeljenja i s ciljem da se neistomišljenika optuži, kritizira i onemogući u političkome djelovanju. U razdoblju od 1870. do 1898. poetske priloge objavljuje više različitih autora.⁶ Među značajnijim su: Silvije Strahimir Kranjčević, August Harambašić, Mihovil Pavlinović, Stjepan Buzolić, Giovanni Galiuff, Mate Vodopić, Ivan Despot, Matija Škarić, Vid Vuletić Vukasović, Josip Bezić, Šime Pjerotić, Grgur Ivanović Urlić i niz drugim uglavnom nepoznatih autora.

⁵ Ć, *Rimu*, „Pojka“, *La Dalmazia Cattolica*, I/1870., br. 4.

⁶ Neki od manje poznatih autora: Antonio Fosco, Giovanni Mattiazza, Marin Lucianović, D. S. Stanić, Josip Krstić, T. Carević i dr.

U prvome desetljeću izlaženja *Katoličke Dalmacije* nema toliko prozних tekstova, osim priloga koji se mogu svrstati u kraće dijaloge⁷ od kojih neki po formi i izričaju posjeduju književno-estetske karakteristike. Pravi prozni tekstovi objavljuju se tek od 1880., kao kraće crtice i priče⁸ i značajnu putopisnu prozu.

Neznatan je broj priloga iz stranih književnosti kao i usmene književnosti koja se objavljuje uglavnom u drugome desetljeću izlaženja *Katoličke Dalmacije*. Iako je mala zastupljenost književnih priloga postoji određena recepcija usmene kao i strane književnosti, najčešće kroz priloge koji se mogu svrstati u tekuću književnu kritiku. Mali je broj priloga iz starije hrvatske književnosti, no značajna je recepcija tekstova Andriji Kačiću Miošiću čije je književno stvaralaštvo postajalo uzorom za književno stvaralaštvo, ali i društveno djelovanje s naglašenim nacionalnim predznakom.

Književna se kritika u *Katoličkoj Dalmaciji* počinje objavljivati kroz priloge Nikole Šimića, svećenika, pripovjedača i književnog kritičara. Prvi njegovi radovi objavljeni su 1879. pod naslovim „Dvie rieči“⁹ i „Realizam u književnosti“¹⁰ u kojima raspravlja o realizmu i naturalizmu kao književnim pravcima, a kada postane urednikom svoje *Iskre*, više neće surađivati u *Katoličkoj Dalmaciji*. Međutim najznačajnije ime iz područja književne kritike jest Jakša Čedomil. On u 90-im godinama objavljuje nekoliko priloga u kojima procjenjuje pojedine hrvatske autore prema modernijim književno-kritičkim modelima, uglavnom talijanskih i francuskih književnih kritičara, uključujući na taj način *Katoličku Dalmaciju* u onodobne književne procese.

Papa Lav XIII. objavit će 30. rujna 1880. encikliku *Grande Munus* i proglasiti Ćirila i Metoda svecima za cjelokupnu Katoličku Crkvu. Od toga nadnevka u *Katoličkoj Dalmaciji* vrlo često se pisalo o ćirilometodskoj baštini, o glagoljici i staroslavenskom jeziku, te o njihovoj važnosti za povijest hrvatskoga naroda i Katoličke Crkve. Uz znatan broj priloga povijesnog i liturgijsko-teološkog karaktera, neki od njih imali su i polemički karakter. Objavljujući gotovo 160 priloga s navedenom tematikom, Ivo Prodan će preko *Katoličke Dalmacije* postati zagovornik i branitelj glagoljice i bogoslužja na staroslavenskom jeziku. Za svoje stavove imao je podršku od nekih svećenika, mnogih vjernika, ali ne i od svojih nadbiskupa, koji su ga dva puta suspendirali zbog njegova gorljivog zagovaranja i branjenja

⁷ „Don Luka i Bariša”, *Katolička Dalmacija*, god IX/1878., br. 71.

⁸ „Gori od Kaina”, *Katolička Dalmacija*, god X/1880., br. 83.

⁹ Nikola Šimić, „Dvie rieči”, *Katolička Dalmacija*, god X/1880., br. 12.

¹⁰ Nikola Šimić, „Realizam u književnosti”, *Katolička Dalmacija*, god. X/1880., br. 46.

glagoljice i staroslavenskoga jezika. Rasprava i sukobi oko ovih tema doći će sve do Vatikana, a na razini mjesne Crkve u rujnu 1898. zbog pisanja o toj temi zadarski nadbiskup Grgur Rajčević zabraniti će izlaženje *Katoličke Dalmacije*.

Cilj istraživanja *Katoličke Dalmacije* jest analiza književnih priloga na hrvatskome jeziku koji su objavljeni u razdoblju izlaženja lista (1870. – 1898.) te njihova književnopovijesna i poetička kontekstualizacija unutar dominantnih procesa u hrvatskoj književnosti od 70-ih godina do konca XIX. st. Prilozi na hrvatskome jeziku objavljuju se u kontinuitetu već od prvih brojeva 1870. pa sve do 1898. uz najčešću prigodničarsku poeziju rodoljubnog i religioznog karaktera, kraće crtice, dvogovore, putopisnu prozu i značajnu književnu i tekuću kritiku. Svi ti prilozi objavljuju se u kontekstu razvojnih procesa u hrvatskoj književnosti, pa ih se može proučavati vremenski od predrealizma i realizma do početaka moderne u hrvatskoj književnosti, ali i u ozračju onodobnih društveno-političkih događanja koja su bitno utjecala na formiranje književnosti.

Oslanjajući se na dosadašnja istraživanja, polazi se od hipoteze da je korpus književnih tekstova objavljenih u *Katoličkoj Dalmaciji* značajan za poznavanje književnopovijesnih procesa na lokalnoj (zadarskoj), pokrajinskoj (dalmatinskoj) i donekle na nacionalnoj razini. Jedna od dodatnih hipoteza podrazumijeva da je korpus istraživanja književnih priloga politički i svjetonazorski uvjetovan. Profil *Katoličke Dalmacije* bio je izrazito vjerski i katolički, a od 1884. i pravaški orijentiran. Na taj su način i književni prilozi uvjetovani (katoličkim) svjetonazorom – kroz naglašavanje kršćanskih vrijednosti koje treba utjeloviti u društveni život, obitelj i život pojedinaca, kao i političkim (pravaškim) smjerom – kroz domoljublje i rodoljublje povezano s vjerom. Svjetonazorska i politička uvjetovanost u književnim priložima očituje se na način da prevladavaju kršćanske i domoljubno-rodoljubne teme u književnim priložima. Glavna hipoteza oslanja se i na hipotezu da se bar jedan dio književnih priloga, počevši od putopisne proze, približio estetskoj razini onodobne hrvatske literature te da je književna kritika, poglavito preko Jakše Čedomila znatno uključena u važne književne tokove.

2. Građa, metodologija, plan istraživanja i očekivani znanstveni doprinos

Građa koja će se istražiti u ovom radu jesu književni prilozi na hrvatskome jeziku (poezija, proza; književno-kritički i književno-povijesni članci) u *Katoličkoj Dalmaciji* koja je izlazila kao tjednik a zatim kao polutjednik u Zadru od 1870. do 1898. Do 1877. list je izlazio na talijanskom jeziku kao *La Dalmazia Cattolica*, međutim, već od 2. broja nailazimo na tekstove na hrvatskom jeziku, uključujući i književne priloge. Iako je istraživanje upućeno na priloge na hrvatskom jeziku, imat će se u vidu i oni na talijanskom jeziku, od poezije do književnopovijesnih članaka. Građa istraživanja dostupna je u više znanstvenih i kulturnih ustanova: Znanstvenoj knjižnici u Zadru, Sjemenišnoj knjižnici i Državnom arhivu u Zadru i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. *Katolička Dalmacija* u cijelosti je bila dostupna u sljedećim godištim: 1870.-1877, 1882, 1883, 1885, 1887, 1889 i 1894. – 1898. U pojedinim godištim nedostajao je jedan broj primjeraka: 1878 (4), 1879 (1), 1880 (4), 1881 (6), 1884 (1), 1886 (22), 1888 (5), 1890 (2), 1891 (5), 1892 (1) i 1893 (3), ukupno 54 broja. U cjelokupnom istraživanju pregledan je 1841 broj *Katoličke Dalmacije*.

Književna će se građa *Katoličke Dalmacije* pozitivističkom metodom evidentirati i izraditi bibliografija književnih priloga, koja će biti polazište za daljnje istraživanje. U stvaranju bibliografije, kao i pristupu *Katoličkoj Dalmaciji* kao časopisu iz XIX. st., metodološki će poslužiti i *Bibliografija hrvatskih književnih časopisa 19. st.* Vinka Brešića, koji daje osnovne smjernice kako čitati i proučavati časopis, počevši od naslova, podnaslova, naslovnice, nakladnika i urednika, programa časopisa, autora te kako metodološki pristupiti proučavanju književnosti u zadanom časopisu (Brešić, 2006: 27-33). Nakon stvaranja bibliografije pristupit će se proučavanju i sistematiziranju književnih priloga u kontekstu hrvatske književnosti u Zadru u drugoj polovici XIX. st. i hrvatske nacionalne književnosti, pa i stranih književnosti. S obzirom da izlaženje ovih novina obuhvaća skoro tri desetljeća u drugoj polovici XIX. st. te vremenski obuhvaća različita razdoblja u hrvatskoj književnosti, istraživanje će se realizirati u više faza, tj. u kontekstu književnih razdoblja u hrvatskoj književnosti (predrealizma i realizma i početaka moderne), a metodom klasifikacije književnosti obradit će se književni prilozi prema književnim rodovima i žanrovima. Važniji i značajniji prilozi analizirat će se metodom interpretacije oslanjajući se na književnopovijesnu metodologiju Miroslava Šicela koji je tradicionalne koncepcije hrvatske književnosti uskladio i obogatio s modernijim analitičkim konceptom vrednovanja književnosti. Šicelov novi

pristup u interpretaciji književnoga djela vidljiv je u knjigama *Književnost moderne* (1978.), *Povijest hrvatske književnosti, Knjiga I. Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa (1750. – 1881.)*, *Knjiga II. Realizam* (2004.), *Knjiga III. Moderna* (2004.) i dr. Perina Meić u knjizi *Čitanje povijesti književnosti* zaključuje da je Šicel napustio „historicističko-filološke koncepte dotadašnjih hrvatskih povijesti književnosti koji su inzistirali ponajprije na analizi književnih tekstova u povijesnom kontekstu“ (2010: 145). U interpretaciji književnoga djela Šicel je ponudio nove književnopovijesne modele ne stavljajući naglasak samo na autora i njegov opus; on se istodobno zanima za „stilske i žanrovske cjeline“ (2010: 165) te književni sustav koji se pojavio u vremenu i prostoru. Jedan od osnovnih Šicelovih kriterija jest književnoumjetnička vrijednost i funkcija umjetničkog teksta, kojem pristupa kao cjelovitoj književnoj strukturi. U Šicelovom pristupu književnom djelu „dominira deduktivni pristup u kojem su povijesni i kulturni kontekst, te društveni, politički činitelji tek funkcionalna pozadina ili, riječima samoga autora, povijesno-politički okvir tumačenju i vrednovanju literature“ (2010: 172). Na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljivali su ponekad manje važni i nepoznati autori. Vrlo je značajno da je Šicel u svojim književnopovijesnim studijama zastao i nad takvim autorima proučavajući njihov književni doprinos kroz različite žanrove i „tretirajući ih kao vrijedne komponente književnopovijesnog mozaika, važne za razumijevanje pojedinih žanrovskih cjelina“ (2010: 175).

U analizi pojedinih književnih priloga, nadasve putopisne proze, primijenit će se i moderniji pristupi književnome djelu kroz imagološku analizu. Pojam imagologija dolazi od lat. imago – predodžba, slika, misao i od grč. logos – riječ. U klasičnoj definiciji za imagologiju Davor Dukić navodi da je ona “(...) istraživačka grana komparativne književnosti koja se bavi proučavanjem književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima (heteropredodžbe) te o vlastitoj zemlji i narodu (autopredodžbe)” (2009: 8). Pod pojmom *predodžba* književni teoretičari podrazumijevaju postojanje iskrivljenih slika i predrasuda o Drugome, stranome i nepoznatome. Predodžbe nastaju tako da “iskustvo stranoga u književnosti kao prekoračivanje granice koje u promatrajućoj kulturi nužno stvara predodžbe” (2009: 13). Imagološkim pristupom na taj način analizirat će se putopisna proza u *Katoličkoj Dalmaciji* kao i ostali sadržaji u kojima je vidljiva specifična pojavnost predodžbi i odnosa prema Drugome i drugima. Istodobno nastojat će se objektivno pristupiti poetičkoj i kulturološkoj analizi upravo takve građe; poglavito u donošenju zaključka.

Rad se također temelji i na znanstvenoj literaturi, koja je bila od velike pomoći o književnopovijesnim istraživanjima hrvatske književnosti i monografskim obradama zadarske periodike: Antun Barac, *Hrvatska književnost, knjiga II. Književnost pedesetih i šezdesetih godina* (1960.) i *Hrvatska književna kritika II. razdoblje realizma* (1961.); Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, (1987.); Frangeš – Živančević, *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 4., „Ilirizam realizam“*, (1975.); Zvezdana Rados, *Hrvatska književnost u Zadru (19.st.)* (2007.); Miroslav Šicel, *Stvaraoci i razdoblja u novijoj hrvatskoj književnosti* (1971.), *Povijest hrvatske književnosti, Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoae (1750. – 1881.) knjiga I.* (2004.), *Realizam, knjiga II.* (2005.); Mladen Dorkin, *Časopis Iskra (1884. – 1887;1891. – 1894.)*, (2011).

Za povijesni kontekst osnovna literatura bile su knjige i radovi Marjana Diklića, *Dalmacija u XIX. stoljeću, Povijesni pregled 1797. – 1918/20.*, (2010.), *Don Ivo Prodan političko djelovanje i parlamentarni rad*, (2003.), a za vjerski kontekst radovi Mirka Mataušića „Vjersko izdavaštvo“, *Almanah hrvatskoga tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižničarstva*, (1997.), „Odnos Katoličke Crkve prema novim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848-1900, *Bogoslovna smotra*, (1985.) i dr.

Uvidom u dosadašnja znanstvena istraživanja dat će se poseban osvrt na cjelokupan kontekst društveno-političkih, kulturnih i vjerskih okolnosti kao i na neka književno-povijesna događanja u Zadru i Dalmaciji u drugoj polovici XIX. st. Rad podrazumijeva i prikaz života i djela Ive Prodana, novinara, političara i publiciste koji je od 1878. do 1898. urednik *Katoličke Dalmacije* te njegova uredničkog i izdavačkog rada. Istražit će se također geneza *Katoličke Dalmacije*, novina koje se tiskaju u okrilju i pod nadzorom Katoličke Crkve, te njihova programa koji je povezan s književnim usmjerenjem.

Uvodno će poglavlje donijeti kratki osvrt na književna događanja u Zadru i Dalmaciji u drugoj polovici XIX. st. kada počinje izlaziti *Katolička Dalmacija* (1870. – 1898.) vjersko-političke novine koje će uz zadani sadržaj, znatan prostor posvetiti i književnosti. U sljedećem poglavlju prikazat će se građa, metodologija, plan istraživanja i očekivani znanstveni doprinos na temelju proučavanja *Katoličke Dalmacije*. Poglavlje donosi informacije o dostupnosti *Katoličke Dalmacije* u procesu istraživanja, o metodama koje su upotrijebljene u istraživanju, o dosadašnjim znanstvenim istraživanjima i književnoj problematici u *Katoličkoj Dalmaciji*.

U trećem poglavlju prikazat će se društveno-povijesni i publicističko-književni kontekst u XIX. st. u lokalnoj – dalmatinskoj i zadarskoj sredini. Književni i politički procesi u to doba

bili su višestruko povezani i svjetonazorskim i političkim usmjerenjem, što će se reflektirati i na *Katoličku Dalmaciju*.

Navedeno poglavlje ima potpoglavlje o hrvatskom katoličkom tisku u XIX. st. u kojem će se prikazati pojava i razvoj katoličkog tiska u hrvatskim prostorima, tako i *Katoličke Dalmacije* koja je uz zagrebački *Katolički list* (1849.) u to doba jedna od najznačajnijih katoličkih novina, poglavito u Dalmaciji.

Četvrto poglavlje posvećeno je prikazu geneze *Katoličke Dalmacije* i ima više potpoglavlja. Nakon osvrta na povijest nastanka novina, strukturu, format i ostale tehničke karakteristike, slijedi prikaz programatskih smjernica *Katoličke Dalmacije* kroz dva razdoblja: od 1870. do 1877. i od 1878. do 1898. kada je urednik don Ivo Prodan, čiji je program s vjerskim i političkim (pravaškim) sadržajima bitno obilježio narav lista. Prikazat će se također specifičnosti *Katoličke Dalmacije* pod vjerskim, političkim i književnim vidom, s obzirom da su novine imale i takve sadržaje. U završnim potpoglavljima prikazat će se lik urednika don Ive Prodana, njegovo svećeničko djelovanje u Zadru i njegov politički angažman u okrilju Stranke prava, te njegovu uredničku i izdavačku djelatnost koja se može pratiti u kontinuitetu od 1876. do 1929. godine.

U petome poglavlju prikazat će se književni prilozi u kontekstu hrvatskog predrealizma i realizma, s osvrtom na poetske priloge: pjesme s vjerskom, rodoljubnom i prigodnom tematikom S. S. Kranjčevića, A. Harambašića, S. Buzolića, G. Galiufa, M. Vodopića, I. Despota i dr. kao i prozne priloge koji će se obraditi i prikazati po rodovima i žanrovima. Prozni tekstovi objavljuju se od 1880. u obliku kraćih crtica i priča moralno-didaktičkog karaktera a kraći dijalozi od 1870. do 1885., među kojima ima i književno vrijednih tekstova s feljtonističkim karakteristikama. Posebna pozornost posvetit će se putopisnoj prozi većinom nepoznatih autora koja se objavljuje u 80-im i 90-im godinama. Neki od priloga napisani su na zavidnoj književnoj i estetskoj razini, pa će im se posvetiti posebna pozornost.

U šestome poglavlju prikazat će se recepcija usmene književnosti na stranicama *Katoličke Dalmacije*. Iako je ona slaba, u više pjesničkih priloga prigodnoga karaktera vide se ipak tragovi usmene tradicije. O samoj usmenoj književnosti raspravljalo se u okrilju tekuće književne kritike.

Sedmo poglavlje donosi osvrt na stariju hrvatsku književnost koja je u *Katoličkoj Dalmaciji* zastupljena u formi prigodnih članaka o toj temi. U kontekstu starije književnosti prikazat će se zamjetna recepcija Andrije Kačića Miošića na stranicama lista.

U osmome poglavlju prikazat će se zastupljenost priloga iz stranih književnosti, najčešće u prijevodima poezije i proze, među kojima su najznačajniji prijevodi Luke Svilovića (Manzzonijevo djelo *Ini sacri*).

U devetom će se poglavlju prikazati književna kritika u *Katoličkoj Dalmaciji* u tri potpoglavlja. Kritičkim člancima prvi se javio Nikola Šimić, pripovjedač i kasnije urednik *Iskre*. Od 1879. Šimić u više svojih priloga raspravlja o realizmu, verizmu te drugim književnim temama. Najznačajnije ime iz područja književne kritike jest Jakša Čedomil koji će u trećem desetljeću izlaženja *Katoličke Dalmacije* u objaviti više priloga, ocjenjujući uglavnom hrvatske autore – A. Harambašića, J. Leskovara, I. Dežmana i dr. U listu se javljaju i drugi autori koji prate važna književna zbivanja, pa tekuća književna kritika i prigodni članci, predstavljaju značajno poglavlje u planu rada, koje uključuje najčešće pisanje kraćih članaka o poeziji, prozi, a vode se i rasprave s pojedinim književnim i političkim listovima.

U završnom dijelu rada obradit će se problematika glagoljice i staroslavenskoga jezika na stranicama lista, o čemu se redovito piše u 80-im godinama, te je objavljen znatan broj različitih članaka, povijesnih priloga, prikaza, polemika i liturgijsko-teoloških osvrti o toj temi. Plan podrazumijeva otkrivanje razloza za dugotrajnu polemiku o glagoljici na stranicama *Katoličke Dalmacije*, te da se pokuša pozornije razjasniti zašto su glagoljica i staroslavenski jezik postali uzrokom sukoba i teškog kažnjavanja Ive Prodana od strane zadarskih nadbiskupa, a što je rezultiralo prestankom izlaženja *Katoličke Dalmacije* u jesen 1898. godine. Cjelokupno istraživanje književnih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji* prikazano u ovom radu sintetizirat će se u zaključku.

S obzirom da je ovaj rad prvo sustavno istraživanje književne problematike u *Katoličkoj Dalmaciji*, s glavnim naglaskom na priložima iz hrvatske književnosti, njime bi se ostvario doprinos boljem upoznavanju književnopovijesnih procesa u drugoj polovici XIX. st. na lokalnoj (zadarskoj), pokrajinskoj (dalmatinskoj), pa i na matičnoj (hrvatskoj) razini, posebice kad je riječ o njihovoj političkoj (pravaškoj) i svjetonazorskoj (kršćansko-katoličkoj) uvjetovanosti.

2. 1. Dosadašnje znanstvene spoznaje i istraživanja o književnoj problematici u *Katoličkoj Dalmaciji*

Katolička Dalmacija kao vjersko-političke novine sa svojim profilom, usmjerenjem i nadasve sadržajem postala je građa za znanstveno istraživanje u različitim područjima. Kroz svoje radove i istraživanja neki od autora pišu o *Katoličkoj Dalmaciji* kratko, informativno i taksativno kao o značajnom glasilu u povijesti hrvatskoga izdavaštva u Zadru s izrazitim katoličkim usmjerenjem. Neki *Katoličkoj Dalmaciji* pristupaju kao političkom glasilu u kontekstu povijesno-političkih okolnosti u drugoj polovici XIX. st. No značajno je da pojedini autori tim novinama, kao i drugim periodicima iz toga razdoblja, pristupaju u kontekstu književnopovijesnih procesa, kao svojevrsnom pokazatelju onodobnih književnih događanja u Zadru i Dalmaciji.

Vjekoslav Maštrović u više radova piše o *Katoličkoj Dalmaciji*. U knjizi *Jadertina croatica (sv., 2. Časopisi, Zagreb, 1954.)* prikazuje te novine kao i ostale u drugoj polovici XIX. st. navodeći o njima osnovne tehničke podatke i svrstavajući ih prema programskome usmjerenju u vjersko-političke novine koje su izlazile u Zadru pod okriljem Katoličke Crkve. U svome radu „150. godina zadarske štampe“ (*Zadarska revija, Zadar, 1956, br. 4.*) Maštrović piše o 150. obljetnici izlaženja prvog broja *Kraljskog Dalmatina* (1806. – 1810.). U kontekstu rada autor za *Katoličku Dalmaciju* kaže da se vremenski pojavila u razdoblju kada se rasplamsala politička borba u Dalmaciji, pa tako i u Zadru. Za Maštrovića, urednik *Katoličke Dalmacije* Ivo Prodan imao je izvjesne nacionalističke tendencije koje su bile vidljive u sadržaju novina, a još izrazitije u *Croatiji* i *Hrvatskoj kruni*¹¹ koje je također uređivao.

Katoličku Dalmaciju Maštrović prikazuje i u radu pod naslovom „Izdavačka djelatnost na hrvatskome jeziku u Zadru, 1800. – 1960.“ (*Zadar-Zbornik*). Kao i u prijašnjim radovima, navodi osnovne tehničke podatke o novinama tvrdeći pritom da je *Katolička Dalmacija* služila, između ostaloga, i za promicanje interesa Katoličke Crkve u Dalmaciji „uz političke tendencije“ (V. Maštrović, 1964: 749), ali uvijek s hrvatskim predznakom. Uz sve promjene koje je *Katolička Dalmacija* doživjela u svome dugogodišnjem izlaženju, autor smatra da je najznačajnija pojava Ive Prodana kao urednika koji je pohrvatio naslov novina.

¹¹ Usp. Vjekoslav Maštrović, „150. godina zadarske štampe“, *Zadarska revija, Zadar, Matica hrvatska, 1956.*, str. 239.

Marjan Diklić je autor koji *Katoličkoj Dalmaciji* pristupa u političkom kontekstu, istražujući pritom povijest pravaštva u Zadru i Dalmaciji. Ivo Prodan po svome je uvjerenju i opredjeljenju bio gorljivi pravaš, a kroz *Katoličku Dalmaciju* provodio je jednim dijelom i svoj pravaški program. Diklić će u tome kontekstu istraživati i *Katoličku Dalmaciju*. U radu „Vjersko-politički program i stajališta lista Katolička Dalmacija (1870. – 1898.)“ (*Zadarska smotra*, 1992, br. 4-5.) autor istražuje ovo glasilo u okrilju društveno-političkih okolnosti u drugoj pol. XIX. st., detaljno analizirajući vjersko-politički program *Katoličke Dalmacije*, temeljna stajališta i na koncu prestanak izlaženja. Autor u radu prikazuje i analizira pojedina politička pitanja i probleme koji su se događali na političkoj sceni, te su našli mjesto na stranicama tih novina, najčešće u obliku borbenih rasprava: kritiziranje i pisanje o Narodnoj stranci, Srbi i srpsko pitanje, državnost i narodnost, kritike na račun Srpske stranke, polemike s časopisom *Srpski glas*, teme o pravaštvu, socijalizam kao nova ideološka i politička pojavnost i dr. Za Diklića je *Katolička Dalmacija* vrlo značajno glasilo „koja je od svih političkih stranaka u Hrvatskoj i Dalmaciji najpohvalnije pisala o Stranci prava, Anti Starčeviću i pravaškoj politici uopće“ (1992: 28).

Isti autor u svome radu „Politički program i borba za glagoljicu don Ive Prodana“ (*Hrvatski katolički pokret – Zbornik radova*, Zagreb, 2002.) *Katoličku Dalmaciju* prikazuje kao neslužbeno pravaško glasilo u Dalmaciji, uz već postojeće službeno glasilo *Hrvatska kruna*. Autor zaključuje da pohrvaćivanje *Katoličke Dalmacije* od strane Prodana nije odgovaralo ni civilnim ni crkvenim vlastima, pogotovo u zadarskoj sredini (2002: 123). Međutim sam Prodan svjedoči da je promjenu imena izveo bez većih teškoća, tj. bez protivljenja crkvenih vlasti koje su za njega i bile mjerodavne.

U knjizi *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata* (Zadar, 1998.) Diklić proučava razvoj pravaške misli u Dalmaciji navodeći osnovne informacije o *Katoličkoj Dalmaciji*, koja je neodvojiva kada je u pitanju razvoj dalmatinskog pravaštva. Jednim dijelom autor ponavlja niz informacija koje je prije objavio u više knjiga i radova, tvrdeći pritom da je Prodanovo pohrvaćivanje lista, počevši od naslova novina, bio prvi Prodanov politički uspjeh. „Time je kroatizacija navedenih novina uglavnom bila dovršena, što je s hrvatskoga nacionalnog i političkog motrišta bilo veoma važno, iako su se još neko vrijeme u njima pojavljivali članci pisani na talijanskom jeziku, ali sve rjeđe i rjeđe, dok na kraju nisu posve iščezli“ (1998: 124).

Diklić posebnu pozornost posvećuje sukobu i raspravi koja se vodila između Ive Prodana i Mihovila Pavlinovića na stranicama ovih novina, ali i *Narodna lista*, u kojem će Pavlinović kritički pisati o dalmatinskom novinstvu pa tako i o *Katoličkoj Dalmaciji*.¹² Diklić zaključuje da je Prodan *Katoličku Dalmaciju* usmjeravao u vjersko-pravaškom i nacionalnom duhu, s programom koji je imao samo jedan cilj; rješavanje nacionalnog pitanja i ujedinjenje hrvatskih krajeva u stvaranju hrvatske države (1998: 124-125).

U knjizi *Don Ivo Prodan, političko djelovanje i parlamentarni rad* (Zadar, 2003.) Diklić u prvome poglavlju prikazuje *Katoličku Dalmaciju* kao katoličko glasilo, za koje kaže da je nastalo kao odgovor na sve veći prodor talijanskoga liberalizma. Uz osnovne i kratke napomene koje je prethodno prikazao u većini svojih radova, autor posebno poglavlje u knjizi posvećuje temi glagoljice u *Katoličkoj Dalmaciji* promatrajući je u kontekstu političkih okolnosti pri kraju XIX. st. a koja će jednim dijelom postati razlogom prestanka izlaženja *Katoličke Dalmacije*.

Živko Nižić i Nedjeljka Balić-Nižić u knjizi *Nikola Tommaseo i dalmatinski tisak* (Zadar, 2009.) istražuju novine koje su izlazile u Zadru u drugoj polovici XIX. st. želeći otkriti i analizirati sliku koja je stvarana o Nikoli Tommaseu u zadarskim novinama, kako na talijanskom tako i na hrvatskome jeziku. U dva osnovna poglavlja autori istražuju zastupljenost N. Tommasea u novinskim priložima, pa tako i u *Katoličkoj Dalmaciji*. U prvome poglavlju istražuju dalmatinsku periodiku do 1. svibnja 1874. godine, tj. do smrti N. Tommasea, napominjući za njega u uvodnome dijelu da je: „(...) najpoznatiji i najznačajniji književnik i intelektualac iz naših krajeva koji se visoko afirmirao u Italiji, a i šire. Svojim *Iskricama* na hrvatskom jeziku oduševio je vodeće hrvatske ilirce. Svestran, gotovo u renesansnom smislu (književnik, kritičar, leksikograf, filozof, prevoditelj, polemičar katoličke orijentacije) dao je veliki doprinos talijanskoj civilizaciji, (...)“ (2009: 8).

Na temelju članaka o Tommaseu koji su objavljeni u *Katoličkoj Dalmaciji* 1870. i 1873/74., autori primjećuju da u njima dolazi do izražaja Tommaseov katolički svjetonazor po kojemu je bio vrlo blizak *Katoličkoj Dalmaciji*, koja je u svojoj osnovi imala izražen katolicizam. U razdoblju do Tommaseove smrti, autori su ustvrdili da je objavljeno jedva deset priloga koji „reflektiraju njegov katolički pogled na moral“ (2009: 60). Autori detaljno prikazuju Tommaseove članke objavljene u *Katoličkoj Dalmaciji* iz različitih područja te zaključuju: „La Dalmazia Cattolica u kratko vrijeme svojega osnivanja do Tommaseove smrti značajna je

¹² Usp. Mihovil Pavlinović, *Narodni list*, br. 24 (1884): 27.

jer je prvenstveno sa svojih katoličkih pozicija afirmirala mnoge Tommaseove vrijednosti, u prvom redu njegov religijsko-idealistički pristup kulturi i obrazovanju...“ (2009: 65)

U drugome poglavlju istom metodologijom istražuju dalmatinski i zadarski tisak nakon Tommaseove smrti, tako i *Katoličku Dalmaciju*. Povodom Tommaseove smrti objavljeno je nekoliko kraćih prigodnih članaka, jedna Tommaseova pjesma na talijanskome jeziku – „La Domenica“, kao i pozitivni prigodni članci Koste Vojnovića o Tommaseu, iako se s njim politički nije slagao.

U zaključku autori napominju da se *Katolička Dalmacija* uglavnom zanimala samo za vjerski i katolički svjetonazor N. Tommasea, za njegova života pa i nakon smrti, dok za ostale sadržaje iz Tommaseova života nije se pokazalo neko posebno zanimanje. Međutim, ne navode polemiku i raspravu o ovome piscu u većem broju članaka u *Katoličkoj Dalmaciji* u devedesetim godinama, prigodom otkrivanja Tommaseova spomenika u Šibeniku.

Glorija-Rabac Čondić u knjizi *Zadar za austrijske uprave* (Zadar, 2011.) u poglavlju pod naslovom „Književno-kulturna djelatnost na talijanskome jeziku u Zadru u IX. stoljeću“, prikazuje *Katoličku Dalmaciju* kao jedan od književno-kulturnih listova koje je jedno vrijeme izlazio na talijanskome jeziku u Zadru. Za autoricu *Katolička Dalmacija* je specifičan list koji je pokušao pronaći svoje mjesto „među listovima koji su se probili u informativni svijet i među one koji su, pritisnuti materijalnim i drugim teškoćama, potpuno izdisali“ (2011: 1069). Autorica napominje da *Katolička Dalmacija* i nema poseban program, nego želi samo poslužiti u borbi protiv marginalizacije Katoličke Crkve iz javnoga života. Za nju je vrlo značajna pojava rubrike Podlistak s kojim se „uspostavila veza s hrvatskim čitateljstvom“ (2011: 1069), i u kojem se objavljuju književni prilozi i tekstovi s obilježjima moralno-odgojnog karaktera. Autorica tvrdi da je dolaskom Ive Prodana za urednika sve manje književnih priloga i kulturnih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji*, međutim poznato je da se upravo u tome razdoblju objavljivalo najviše priloga na hrvatskome jeziku, pa tako i književnih, koji jedino nisu ravnomjerno prisutni u svim godištima.

Zvezdana Rados u svojoj knjizi *Hrvatska književnost u Zadru 19. st.* (Zadar, 2007.) i u knjizi *Zadar za austrijske uprave* (Peričić i dr., Zadar, 2011.) iscrpno i sustavno prikazuje razvoj hrvatske književnosti u Zadru u tome razdoblju, od predromantizma, romantizma, protorealizma i realizma do početaka moderne. U kontekstu svojih istraživanja autorica osvrće se na poznate i manje poznate autore koji su djelovali u Zadru i objavljivali svoja djela ili su surađivali u značajnijim periodicima toga vremena. U osvrtu na pojedine periodike iz

toga razdoblja prikazuje i *Katoličku Dalmaciju* te spominje važnije autore koji su u njoj objavljivali svoje priloge poput Stjepana Buzolića, Ivana Despota, Augusta Harambašića, Ilije Okrugića, Kerubina Šegvića i dr. Za autoricu *Katolička Dalmacija* je bila glasilo vrlo slično ostalim periodicima koji su tada izlazili u Zadru, poput *Narodnoga lista* ili *Smotre dalmatinske*, kojima je bila zajednička potreba za objavljivanjem priloga iz književnosti, najčešće folklornog i pučkog karaktera (Rados, 2007: 143). Autorica ukratko rezimira književne sadržaje u *Katoličkoj Dalmaciji*, od prigodničarske poezije, putopisa, kraćih crtica do značajnih i recentnih priloga iz književne kritike Jakše Čedomila. Istodobno, u kontekstu književnih zbivanja, ona spominje rasprave, stavove i sukobe u odnosu prema narodnjačkoj političkoj opciji te zalaganje za pravašku orijentaciju na stranicama *Katoličke Dalmacije*. Autorica zaključuje da je u *Katoličkoj Dalmaciji* bilo i pretjerivanja te da su unatoč svemu ove novine „odigrale veoma značajnu ulogu u procesu hrvatske nacionalne individualizacije u Dalmaciji“ (2007: 164).

Komunikolog Josip Vidaković u knjizi *Povijest hrvatskog novinstva Zadar u XIX.st.* (Zagreb, 2001.) prikazuje časopise koji su izlazili u Zadru u XIX. st., međutim ne spominje one poput: *Iskre* i *Hrvatske* koji su imali književni profil, a koji su također značajni za temu o kojoj autor raspravlja. Vidaković se ne bavi kronologijom i genezom časopisa, njihovim urednicima i suradnicima; on se zanima za tri aspekta koja oblikuje u pitanjima kroz koje promatra pojedine periodike: 1. Kakva je uloga časopisa za buđenje nacionalne svijesti i nacionalnih ideologija? 2. Koliko i kako je novinstvo na hrvatskom jeziku u Zadru sudjelovalo u stvaranju uvjeta da hrvatski jezik postane službeni jezik u Dalmaciji? 3. Koliki je bio doprinos časopisa u borbi za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom? 4. U kojem je opsegu utjecalo na razvoj gospodarskih prilika? U kontekstu navedenih pitanja, koja su autoru polazište za istraživanje, on najčešće samo citira pojedine priloge iz *Katoličke Dalmacije* ne donoseći posebne zaključke o nekim stavovima toga lista (2001: 187).

U radu „Odnos Katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848. – 1900.“ (*Bogoslovna smotra*, 1985.) Mirko Juraj Mataušić daje prikaz političkih i ideoloških događanja u XIX. st. koja su imala poseban odjek u krugovima Katoličke Crkve. Pojava liberalizma u civilnom društvu reflektirala se i na neke crkvene strukture, na prvome mjestu u krugovima mlađeg svećenstva. Kao odgovor na nova idejna strujanja koja nisu bila dobrodošla, Zagrebačka nadbiskupija pokreće *Katolički list* preko kojega želi obraniti i obrazložiti katoličke stavove o novim pojavnostima u društvu te se na taj način obraniti od

liberalizma. Autor primjećuje da su za razliku od Dalmacije, u ostalim hrvatskim krajevima stariji svećenici prednjačili u borbi s novim ideologijama sprečavajući mlađe svećenstvo u prihvaćanju novih ideja. Međutim, u Dalmaciji je situacija bila suprotna; mlađe svećenstvo se najviše angažiralo u borbi protiv novih ideja, a jedna od takvih reakcija bila je pokretanje katoličkog glasila *La Dalmazia Cattolica*. Mataušić primjećuje da je stil ovih novina bio vrlo oštar, polemičan i borben te će ga kritizirati i sam Mihovil Pavlinović 1877. Mataušić zaključuje da *Katolička Dalmacija* u svojoj borbi za očuvanje kršćanskih načela „pretjeruje u smislu klerikalizma, što znači da želi vodstvo klera u političkom životu, opravdavajući ga time što kler ima za takvu ulogu najbolje preduvjete s obzirom na naobrazbu i moralne kvalitete“ (1985: 205).

U radu „Hrvatsko novinstvo do kraja 19. st.“ (*Almanah hrvatskoga tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižničarstva*, Zagreb, 1997.) Božidar Novak u povijesnom slijedu prikazuje katoličko novinstvo počevši od lista *Ephemerides Zagrabienensis* iz 1774. U poglavlju o novinstvu u Dalmaciji osvrće se i na neke zadarske periodike, među kojima i na *Katoličku Dalmaciju*, za koju autor navodi da je namijenjena svećenstvu koje je bilo glavni pretplatnik ovoga lista. Međutim, poznato je da je ovaj list bio čitan i podržavan i izvan crkvenih krugova u prvoj fazi njegova izlaženja – do 1877., kao i u razdoblju kada je Prodan urednik lista. Kao odgovor na pisanje *Katoličke Dalmacije* autor navodi pojavu novina *Il Dalmata* (1886.) iza kojih su stajali uglavnom dalmatinski autonomasi (1997: 1387).

Pavao Galić u doktorskom radu *Talijanska književnost u dalmatinskim periodicima od 1840. do 1920.* (Zagreb, 1959.) istražuje časopise koji su izlazili u navedenom razdoblju na prostoru od Zadra do Kotora. U periodicima koji su izlazili u Zadru, među kojima je i *Katolička Dalmacija*, autor istražuje talijansku književnost prikazujući talijanske pisce na stranicama tih novina, počevši od XIV. st. pa sve do romantizma i do II Novecenta. Autor zaključuje da je *Katolička Dalmacija* na prvome mjestu vjerski časopis u kojem je objavljen znatan broj književnih priloga na talijanskome jeziku ili u prijevodu više autora: Dante Alighieri, Cesare Cantu, Giuseppe Mazzini, Giovanni Prati, Silvio Pellico, Alessandro Manzoni i Nikola Tommaseo, za kojega je postojalo najveće zanimanje u *Katoličkoj Dalmaciji*.

U knjizi *Putovima hrvatskoga književnoga jezika* (Zagreb, 1990.) Zlatko Vince u poglavlju „Hrvatski književni jezik nakon pobjede Narodne stranke (1870) u Dalmaciji“ istražuje temu prevlasti ijekavice u Dalmaciji, kao i posljednje pokušaje Ante Kuzmanića da obrani ikavicu

u Dalmaciji. Vince primjećuje da se u raspravu o prihvaćanju ikavice ili ijekavice uključila i *Katolička Dalmacija*. Autor navodi da je poticaj za raspravu i polemiku stvorio sam Kuzmanić objavivši svoj članak u autonomaškom listu *Il Dalmata* kritizirajući poslanicu zadarskoga nadbiskupa Petra Dujma Munzania, koja je s talijanskoga prevedena na hrvatski jezik, i to na ijekavštini. Uredništvo *Katoličke Dalmacije* ubrzo šalje svoj odgovor Kuzmaniću kritizirajući njegove stavove i poglede o ijekavštini, braneći pritom jekavštinu, pozivajući se na tekstove starije hrvatske književnosti, preko narodne književnosti, do pjesništva Petra Preradovića. Vince napominje da je rasprava o toj temi na stranicama *Katoličke Dalmacije* bila vrlo kratka, vodila se u nekoliko brojeva odgovarajući kroz priloge A. Kuzmaniću, koji će istodobno svoje tekstove objavljivati u glasilu *Il Dalmata* (1990: 501-504).

3. Društveno-povjesni i publicističko-književni kontekst *Katoličke Dalmacije*

3. 1. Društveno-povijesne i književne prilike u Zadru i Dalmaciji u XIX. st.

U prvoj polovici XIX. st. narodni preporod postupno postaje politički, književni i kulturni pokret čije će ideje prodirati i u Dalmaciju, na prvome mjestu u javni život. Stijepo Obad zaključuje da će preporodne ideje dobiti podršku svjetovne i crkvene inteligencije „koja se zalagala za kulturno povezivanje hrvatskoga Juga i sjevera, a koje je objektivno vodilo hrvatskoj nacionalnoj, političkoj i gospodarskoj integraciji“ (1995: 34). Prema Tihomilu Maštroviću Zadar je u to vrijeme svojevrsni centar za preporodna događanja u Dalmaciji kao i središte političke misli (1995: 62). Upravo u Zadru pojavit će se 1848. *Zora dalmatinska*, prvi književni časopis na hrvatskome jeziku izvan Zagreba, pod vodstvom Ante Kuzmanića i drugih urednika koji će se izmjenjivati u kratkome razdoblju njezina izlaženja do 1849. god. *Zora dalmatinska* odigrat će značajnu ulogu u poticanju i promicanju preporodnih zbivanja u Zadru i Dalmaciji a preko nje je „artikuliran hrvatski nacionalni, politički i kulturni program“ (1995: 62), pod vodstvom Ante Kuzmanića i najbližih suradnika. Oko *Zore dalmatinske* okupljen je znatan broj autora koji će sudjelovati u buđenju nacionalne svijesti i pridonijeti razvoju dalmatinskih preporodnih zbivanja, ne samo preko književnog stvaralaštva, nego napose preko hrvatskoga jezika koji će postati „osnova na kojoj se gradi književno-politički ujedinjujući program oko kojega treba okupiti sve hrvatske i šire „ilirске zemlje“ (Rados, 1995: 365). Po svome sadržaju novine su bile namijenjene širim slojevima čitateljstva sa svrhom cjelokupnog buđenja nacionalne svijesti, dok je *La Dalmazia* (1844-1848) bila više usmjerena prema društvenoj inteligenciji (Lozovina, 1936: 237). Zbog svojih stavova odnosno neslaganja s jezičnim rješenjima, a poglavito glede pravopisa, Ante Kuzmanić odstupit će vrlo brzo od uređivanja *Zore dalmatinske*. Naslijedit će ga August Ivan Kaznačić, a njega Nikola Vuletić. Prestankom izlaženja *Zore dalmatinske* Zadar i cjelokupni dalmatinski prostor ostat će bez književnoga časopisa. U odjeku preporodnih zbivanja i u vremenskom odmaku u Zadru će se 1863. pojaviti *Zvijezda*, književni list za prosvjetu, poduku i zabavu, a uređivao ga je Jovan Sundečić. Taj list će vrlo kratko izlaziti.

U vrijeme prestanka izlaženja *Zore dalmatinske* 1848/49. događaju se politička previranja. Postojala su nadanja za rješavanje političkih kao i teritorijalnih pitanja. Istodobno, pojavili su se i neki politički zahtjevi koji se prema Marjanu Dikliću mogu podijeliti u tri grupe: „prvo, ujedinjenje Dalmacije i Hrvatske i drugih hrvatskih zemalja; drugo, uvođenje hrvatskoga

jezika u školstvo, sudstvo i upravu; treće, ukidanje starih feudalnih odnosa“ (2010: 67). U drugoj polovici XIX. st. nakon obnove ustavnosti 1860. i parlamentarnog života 1861. te Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. hrvatski krajevi i dalje su ostali razjedinjeni; Dalmacija i Istra pripale su austrijskom dijelu Monarhije, a Banska Hrvatska, Slavonija, Međimurje, Rijeka i Vojna krajina ugarskom dijelu Monarhije (Diklić, 2010: 91). Gospodarska situacija u navedenim prostorima bila je teška, velik broj stanovništva živio je na selu, pod pritiskom feudalnih obveza koje su teško izvršavali, uz visoke poreze. Međutim, Diklić primjećuje da je radništvo ipak bilo u nešto boljem položaju. (2010: 96). Iako je Dalmacija u to doba u odnosu na ostale hrvatske krajeve bila najnerazvijeniji prostor, u njoj se ipak organizirao politički život. Dalmacija će 1861. u Zadru dobiti Parlament i Dalmatinski sabor kao političko tijelo, a Zemaljski odbor, kao izvršno tijelo. Uza značajnu obnovu parlamentarnog života i dalje je bilo aktualno političko pitanje o ujedinjenju svih hrvatskih krajeva. Kao rješenje nudilo se više različitih opcija: autonomistička, koja se zalagala za autonomiju Dalmacije od drugih hrvatskih krajeva; aneksionistička, koja je propagirala ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, legitimistička opcija koja je bila za nepromijenjeno stanje glede Dalmacije (2010: 67).

Drugu fazu narodnog preporoda u Dalmaciji (1870. – 1882.) obilježit će djelovanje Narodne stranke koja hrvatsko nacionalno pitanje želi riješiti kroz federalizaciju u Austro-Ugarskoj Monarhiji. U Dalmaciji se u to doba glavnina političkog života vodila u Zadru, najčešće u polemikama između hrvatskih rodoljuba narodnjaka i autonomaša. Borba i gorljive rasprave vodile su se i izvan političkih krugova, ponekad i preko različitih novina, glasila i brošura. Rasprave oko ujedinjenja rasplamsale su se poglavito nakon 1. ožujka 1862. kada počinje izlaziti *Il Nazionale* u Zadru koji od 1876. izlazi pod nazivom *Narodni list*. Neki od značajnijih političkih tekstova objavljuju se od 22. broja te godine, kada Natko Nodilo upućuje svoje odgovore Nikoli Tommaseu koji objavljuje priloge u *La Voce Dalmatica* o temi ujedinjenja Dalmacije s ostalim hrvatskim krajevima. *Narodni list* postupno će kroz slične rasprave postati glasilo narodnjaka s ciljem da se narod u Dalmaciji nacionalno osvijesti. Prema tvrdnjama Jakše Ravlića narodnjaci su za ostvarenje svojih ciljeva, za razliku od drugih, krenuli putem prosvjete, školstva i znanosti, i u tome su uvelike uspjivali (1969: 243-263). Jedan od značajnih plodova narodnjačkih nastojanja u Zadru u tome razdoblju jest osnivanje Matice dalmatinske 27. srpnja 1862. Ona je svojim djelovanjem, nadasve kroz tiskanje knjiga, uvelike pridonosila općoj prosvijećenosti puka. U to doba mnogima je za

djelovanje, posebice za književno stvaralaštvo nadahnuće bio Andrija Kačić Miošić, što je bilo vidljivo u djelovanju Matice. Iz toga razloga Zvezdana Rados zaključuje da je „osnovni zadatak Matice bio je kačićevski, pučko prosvjetiteljski: izdavanje poučnih knjiga za šire narodne slojeve te izdavanje listova za pučku prosvjetu...” (2007: 107). Uz dugotrajnu političku borbu s političkim protivnicima, među kojima su bili i autonomaši, Narodna stranka će prvi put pobijediti i dobiti većinu u Dalmatinskom saboru, a takvo će stanje potrajati sve do 1905. Međutim, vrlo brzo dogodit će se politički raskol u Narodnoj stranci (1873.), te će nastati prva Narodno-srednjačka stranka. Ubrzo će uslijediti i drugi politički razlaz 1879. kad će se odvajanjem dalmatinskih Srba 1880. osnovati Srpska narodna stranka na Primorju, pod vodstvom Stefana Mitrova Ljubiše koji će 1873. u okrilju stranke pokrenuti list *Zemljak*. Nakon političkog odvajanja Srba od narodnjaka, a poglavito nakon što su politički izdali Narodnu stranku jer nisu podržavali narodnjaka Mihovila Klaića u Obrovcu, Benkovcu i Kistanjama, Srbi će sve više djelovati protiv Hrvata, boreći se politički za srpstvo i dokazivanje da je Dalmacija oduvijek bila srpska zemlja (Diklić, 2010: 127). U toj borbi za ostvarenje nacionalnih interesa narodnjaci su podnijeli najveći teret. Vrlo brzo pridružiti će im se i pravaši u borbi za ostvarenje zadanih ciljeva ne samo na političkom, nego i na književnokulturnom području. Na strani narodnjaka, u borbi i nastojanjima za ostvarenje političkih ciljeva u Zadru i Dalmaciji istaknuli su se: Stjepan Buzolić, Ivan Danilo, Kosta Vojnović, Natko Nodilo, Mihovil Pavlinović, Mihovil Klaić i mnogi drugi.

Uz narodnjačko političko djelovanje značajno je spomenuti autonomašku političku opciju koja je imala velik broj svojih zagovornika u Zadru i Dalmaciji. Među gorljivim se borcima na strani autonomaša istaknuo Nikola Tommaseo, za koga Ivo Frangeš tvrdi da je bio „zaslijepljen negator hrvatsva u Dalmaciji“ (Frangeš i Živančević, 1975: 254). Tommaseovi stavovi bili su nadasve vidljivi u polemikama koje je vodio s Natkom Nodilom gdje se pokazao kao protivnik sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i zagovornik „tzv. dalmatinske narodnosti“ (Rados, 2007: 133). Uz Tommasea gorljivi je autonomaš bio Antonio Bajamonti (Diklić, 1998: 56), koji se kao i njegov istomišljenik služio novinama *La Voce Dalmatica* i *Il Dalmata* za promicanje i obranu autonomaških zahtjeva u Zadru i Dalmaciji. U razdoblju od 1861. do 1870. autonomaška nastojanja i političko djelovanje dovest će do toga da će oni imati većinu u Dalmatinskom saboru u Zadru i političke uspjehe u Šibeniku i Splitu.

U drugoj polovici XIX. st. (1861.) na političkoj sceni pojavila se Stranka prava kao nova politička opcija. Idejna osnova za pravaštvo dolazila je od Starčevićevih stavova koje je

feljtonistički objavljivao i u kojima je, prema Frangešu, svoje hrvatstvo suprostavljao „ilirstvu, jugoslavenstvu i srpstvu“ (1975: 268). Jedna od bitnih karakteristika pravaša, navodi Frangeš, bila je velika borbenost i privrženost idejama, što je dovelo do toga da su dobili naziv „stekliša“ (stekli pes – bijesan pas) (1975: 268). Pravaški politički stavovi bili su u suprotnosti s austrijskim centralizmom i mađarskim oblikom federalizma, a za razliku od Narodne stranke, Stranka prava sa svojim čelnicima zalagala se i za veću samostalnost hrvatskoga naroda. U Dalmaciji pravaštvo prodiere pod utjecajem Eugena Kvaternika i Ante Starčevića koji su svoje političke stavove gradili na idejama Mihovila Pavlinovića, koji je bio začetnik „(...) hrvatske nacionalno-integracijske i preporodne ideologije u Dalmaciji“ (Diklić, 2010: 129-130). Iako je Pavlinović bio narodnjački opredijeljen i orijentiran, on je uz Starčevića i Kvaternika, prema Dikliću, i „glavni idejni prethodnik i duhovni začetnik dalmatinskoga pravaštva, posebice Prodanove vjersko-pravaške skupine“ (2010: 164).

Među prvima koji će prihvatiti pravaške ideje u Dalmaciji bio je Ivo Prodan, svećenik, novinar i publicist, koji će svoje političke i pravaške ideje zastupati i širiti javnim nastupima, prigodnim govorima, aktivnim sudjelovanjem u Stranci prava, ali i preko svojih glasila, među kojima je najznačajnija *Katolička Dalmacija*, koju tiska „u hrvatskom nacionalno-preporodnome duhu“ (Diklić, 2010:130). Pravaške ideje prenosit će i preko izrazito pravaških glasila kao što su *Stekliš* i *Pravaš*, a poslije i kroz *Hrvatsku krunu*. Za razliku od Starčevića, Prodan će zastupati vjersko-pravaški smjer u politici, s kojim se jedan dio pravaša i nije slagao. Prodan se zalagao da se hrvatsko pitanje riješi u okviru trijalističkog preuređenja Monarhije, tj. u stvaranju treće državne jedinice za južnoslavenske zemlje pod vodstvom Hrvatske. Ako ta opcija ne uspije, smatrao je Prodan, preostala je jedino borba za potpunu samostalnost Hrvatske. Iako su pravaši u tome razdoblju često bili razjedinjeni, u Dalmaciji su imali većinu u dvadeset općina, svoje predstavnike u Dalmatinskom saboru i Carevinskome vijeću, s kontinuitetom u političkome djelovanju sve do 1918., tj. do raspada Austro-Ugarske Monarhije. Frangeš primjećuje da se Stranka prava jednim dijelom u svojim političkim pogledima našla i u kontradikciji: „zastupala je pravedna, demokratska i prirodna prava hrvatskoga naroda, dakle prava moderna i progresivna, ali argumentima isključivo juridičkim i konzervativnim“ (1975: 248).

Pravaške ideje na poseban način imale su odjeka kod hrvatske mladeži koja se u to doba počela sve više organizirati. Zanimljivo je na koji je način hrvatska mladež kroz književnost iznosila svoje političke stavove, poglede na društvo i svakodnevni život. Frangeš ističe:

„Objektivno politizirana, ta se omladina mogla izraziti jedino na književnom polju, pa je tako, nasuprot konzervativnom i historicizmu sklonom političkom programu stranke, književni program pravaša bio realistički, čak naturalistički radikaln“ (1975: 268). Različiti pogledi na život, društveno stanje i politički trenutak odrazit će se jednim dijelom i na hrvatsku književnost. Šenoina književna koncepcija prema kojoj književnost treba djelovati i utjecati na narod jest ujedno i narodnjačka opcija; ona je podrazumijevala ući u životnu stvarnost na principima realizma, no narodnjaci su ipak bili skloniji „plemenitom idealizmu“ (Rados, 2007: 91), u kojem su i dalje prisutna romantička obilježja. Pravaška politička koncepcija odrazila se na književnost bitno drugačije. Rados stoga napominje da se pravaštvo zalagalo za prikazivanje života što realnije i stvarnije jer je kroz književnost bilo potrebno „razobličiti i razgoliti sve negativnosti hrvatske stvarnosti, smatrajući da je suočavanje s negativnostima u narodnom životu jedini način da se one prevladaju“ (2007: 91). Na taj način pravaši su pridonijeli usponu i razvoju realizma kao književnoga pravca u osamdesetim godinama, a prema Slavku Ježiću „nezadovoljni maglovitim jugoslavenstvom kao i oportunistom narodnjaka, te njihovim književnim idealizmom, pravaši su stali tvrditi, da je književniku dužnost zagledati u život naroda i iznieti ga realistički, kakav jeste, bez uljepšavanja i idealiziranja“ (1944: 284).

Politički plodovi narodnog preporoda u Dalmaciji bili su mnogostruki, te se mogu ovdje spomenuti samo neki, 1880. pohrvaćena je splitska gimnazija, narodnjaci su pobijedili u Splitu 1882. kada je otišao s vlasti A. Bajamonti nakon punih dvadeset godina autonomnaškog vladanja i nakon te pobjede većina općina u Dalmaciji bila je u rukama narodnjaka. Za razliku od drugih općina, Zadar je sve do 1918. jedina općina u Dalmaciji koja je ostala u rukama autonomaša i talijanaša. Međutim, i u Zadru su narodnjaci izvojevali svojevrsan politički uspjeh koji je, prema Grgi Novaku, jedan od značajnijih narodnjačkih uspjeha, dogodio se 21. ožujka 1883. na prijedlog Mihovila Pavlinovića. Naime, toga dana donesena je odluka da hrvatski jezik postaje službenim jezikom u Dalmatinskome saboru i Zemaljskome odboru (1969: 84).

Cjelokupna preporodna događanja u Dalmaciji završit će u drugoj polovici XIX. st. Za vrijeme tih gibanja dalmatinski preporoditelji su jednim dijelom morali prijeći teži put do rješavanja nacionalnog pitanja u Dalmaciji. Nakon pada apsolutizma pojavila se nada da će se postupno razvijati parlamentarni život, prema kojemu je Hrvatska trebala postati samostalno političko i državničko tijelo, a društvo se nadalo promjenama u obliku uvođenja ustavnoga

poretka. Slom apsolutizma bio je podržan i pozdravljen i u Dalmaciji, kao i sva nastojanja da se ostvari parlamentarni život. Promjene koje su uskoro uslijedile djelovale su jednim dijelom i na književna zbivanja u hrvatskim krajevima. Prema Frangešu, sve je to „dovelo do preuzimanja, procjenjivanja i obogaćivanja političke i kulturne baštine ilirizma; dovelo je, konačno, do ponovnog vezivanja javnog i književnog života“ (1975: 245-246). Druga polovica XIX. st. ostat će u cijelosti obilježena političkim borbama i raspravama o sjedinjenju Dalmacije s ostalim hrvatskim zemljama. Takva situacija potrajat će do raspada Austro-Ugarske Monarhije 3. studenoga 1918. i nastaviti se u novim političkim okolnostima.

3. 2. Hrvatski katolički tisak u XIX. st.

Pod pojmom katoličko novinstvo podrazumijevaju se novine koje su svoj program i sadržaj gradile na kršćanskim i katoličkim načelima i koje je uređivala i tiskala neka crkvena institucija ili osoba. U XIX. st. u ozračju različitih društvenih-političkih okolnosti (u kojima se Crkva i nije uvijek dobro snalazila), počelo se s objavljivanjem određenog broja katoličkih novina, časopisa i mjesečnika. Neki od njih pojavili su se u vremenu prodora liberalizma, te je Crkva na tu pojavnost odgovorila tako da se poslužila sredstvom s kojim se služio i sam liberalizam, a to je upravo tisak. Neka od tih glasila bili su tjednici, polutjednici a neki mjesečnici. U navedenom razdoblju u Banovini Hrvatskoj i Slavoniji izlazio je 21 časopis, u Dalmaciji 8, u Istri 3, u Bosni i Hercegovini 10 i u Bačkoj 2. Međutim, prve katoličke novine na hrvatskim prostorima tiskane su u Zagrebu 1771. pod nazivom *Ephemerides Zagrabensis* (*Zagrebačka smotra*). Pisane su na latinskom jeziku, a uređivao ih je vjerojatno kanonik Adam Baltazar Krčelić. Tiskane su u „Kaptolskoj tiskari“ vlasnika Antuna Jandera u Novoj Vesi (Mataušić, 1997: 119). Pravi je početak hrvatskoga katoličkog novinstva 1849. kada u Zagrebu izlazi *Katolički list zagrebački*, od 1857. ima novo ime: *Zagrebački katolički list*, a od 1877. *Katolički list* koji će s kraćim prekidom (1852.) izlaziti do 1945. Pokrenut će ga zagrebački biskup Juraj Haulik odgovarajući na taj način na trenutna događanja u Crkvi i oko nje. Stjepan Razum smatra da je Haulik time pokušavao primjereno odgovoriti „na slobodnjačke prohtjeve u nadbiskupiji“ (2013: 117), dok Mirko Mataušić napominje da je pojavom toga katoličkog glasila Haulik želio da jednim dijelom dođe do „poboljšanja dijaloga u Crkvi, i da svećenicima omogući raspravu o pitanjima koja su tih godina bila vrlo živa“

(2002b: 651). Mataušić također navodi da je *Zagrebački list* na razini te mjesne crkve u XIX. st. postao „forum za raspravu o teološkim pitanjima i vrijedna kronika događanja na crkvenom području“ (2002b: 651).

U Trstu 1870. a zatim u Puli 1899. izlazi list *Naša sloga* koji je pokrenuo biskup Juraj Dobrila. U Vukovaru izlazi *Sriemski Hrvat* (1878. – 1887.). Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu počinje 1869. objavljivati *Danicu*, pučki kalendar koji će do kraja XIX. st. izlaziti u nakladi od preko 50.000 primjeraka. Josip Stadler u Zagrebu pokreće dva časopisa *Glasnik sv. Josipa* (1873.) i *Balkan jedinstvu i bratskoj slogi* (1886.) časopis s ekumenskim ciljem i profilom koji je izlazio do 1902. Kada postane nadbiskup u Sarajevu (1882.) pokrenut će list *Srce Isusovo* koji postaje službenim listom nadbiskupije, međutim, poslije će promijeniti ime u *Vrhbosna katoličkoj prosvjeti*. Stadler će u Sarajevu (1906. – 1918.) pokrenuti još *Hrvatski dnevnik za interese bosansko-hercegovačkih Hrvata* i *Glasnik Srca Isusova* (1892.), koji će kasnije izlaziti u Zagrebu u uredništvu isusovaca.

Izdavačka djelatnost hrvatskih franjevac počinje 1887. izdavanjem poučnog lista *Glasnik jugoslavenskih franjevaca* koji će poslije više puta mijenjati ime: *Serafski perivoj*, *Naša misao*, *Franjevački vjesnik*, *Glasnik bosanskih i hercegovačkih franjevaca*. Franjevci na Trsatu 1896. pokreću mjesečnik *Ružičnjak sv. Franciska Serafskoga* koji se od 1911. zove *Glasnik sv. Franje* i mijenja mjesto svoga izdavanja od Trsata, Karlovca, Varaždina do Zagreba gdje postaje mjesečnim časopisom za franjevačke trećoredce (Mataušić, 1997: 121).

U Sisku 1851. tiska se prvi bosansko-hercegovački list *Bosanski prijatelj*, a u Hercegovini don Frane Miličević pokreće nekoliko časopisa: *Hercegovački bosiljak* (1883. – 1884.), *Novi hercegovački bosiljak* (1884. – 1885.) i novine *Glas Hercegovaca* (1885. – 1896.) Franjevačka bogoslovija u Mostaru od 1900. izdaje poučno-zabavni list za puk *Kršćanska obitelj sve do 1940.*, a značajno je također da biskup Ivan Antunović u Kaloči pokreće (1871. – 1873.) *Bunjevačke i šokačke novine* i prilog *Bunjevačka i šokačka vila*.

Dominikanci u Splitu pokreću *Gospinu kunicu* (1895.) a u Varaždinu (1896.) počinje se tiskati propovjednički list *Dušobrižnik*, koji izlazi do 1916. Franjevci uređuju u Koprivnici list *Anđeo čuvar* za katoličku mladež, a u Varaždinu svećenici S. Vukovinski i A. Jambrašić izdaju *Katolički propovjednik*.

Značajna je i pojava časopisa koji su u sebi imali pedagoške smjernice utemeljene na katoličkim i kršćanskim odrednicama kao što je *Napredak, časopis za učitelje, odgojitelje i*

sve prijatelje mladeži. (1859.), zatim časopisi koji u kršćanskom duhu promiču potrebu obrazovanja poput *Školskog prijatelja* (1868. – 1876.); *Hrvatski učitelj, časopis za školu i dom* (1877.-1876.) i *Kršćanska škola pedagogijsko-naučni list* (1897. – 1944.)

Pod utjecajem katoličkoga socijalnog nauka svećenik Stjepan Zagorac u Zagrebu izdaje radničke novine *Hrvatski radnički glas, Glas naroda-Glasilo hrvatske samostalne radničke stranke* (1899.). Nakon pojave Katoličkoga pokreta i Prvoga katoličkog sastanka u Zagrebu 1900. počinje bolje organiziranje na području tiska i objavljivanja katoličkih glasila te ubrzo počinje izlaziti *Luč* (1905.), *Za vjeru i dom* (1907.), *Krijes* (1909.), *Đački vjesnik* (1913.), *Zora* (1917.) i dr. te će na taj način katolički tisak obilježiti prva desetljeća XX. st. kao i vrijeme između dva rata.

Hrvatski katolički tisak može se promatrati u kontinuitetu od 1849. do kraja XIX. st. te do 40-tih god. XX. st. Pojava katoličkog tiska u navedenom razdoblju vrlo je značajna. Katoličke novine i slična glasila poslužili su za pastoral i promidžbu kršćanskih vrijednosti i načela putem novog medija. Na taj način pokušalo se ići u korak s vremenom, povezujući Crkvu s događanjima na civilnome području, šireći pritom bez zadržke kršćanski svjetonazor. Hrvatske katoličke novine od Zagreba, Istre, Dalmacije, Bosne i Hercegovine i sve do Bačke imati će u svojim programima na prvome mjestu vjerski, a neki i nacionalni karakter. Proučavajući književne časopise u XIX. st., Vinko Brešić napominje da su časopisi dobili na važnosti nakon narodnoga preporoda, poglavito u 60-im godinama. Njegove opaske na književne časopise mogu se primijeniti i na katolički tisak iz toga razdoblja: „...časopisi zadobivaju iznova ključnu ulogu te stupaju u prvi plan općega društvenoga, dakle, i književnoga nacionalnog života i sami doživljavajući radikalne promjene“ (2006: 17).

U drugoj pol. XIX. st. u Zadru (1870.) počinje izlaziti *La Dalmazia Cattolica* koja će imati izrazito vjersko-politički profil te će u to doba biti najznačajnije katoličko glasilo u Dalmaciji. Mataušić podsjeća da su se preko novina u borbi za interese Katoličke Crkve posebno iskazali mlađi svećenici u Dalmaciji pod vodstvom urednika Ive Prodana, u čijim se novinama nastupalo vrlo polemički, „u stilu njemačke tzv. kapelanske štampe, izjednačivši se tako u načinu skoro s pravaškim steklišima“ (2002a: 48). Ako se usporedi *Katolička Dalmacija* s drugim periodicima koji počinju izlaziti neposredno prije njega: *Katolički list zagrebački* (1851.) ili kasnije *Vrhbosna* (1887.), mogu se pronaći sličnosti i razlike. *Katolički zagrebački list* po svojem profilu bio je crkveno-bogoslovni časopis, *Vrhbosna* teološki i

kulturni časopis, dok će *Katolička Dalmacija* postupno poprimiti i politički profil. Sličnosti su vidljive u programima i vjerskim odrednicama sa svrhom očuvanja kršćanskih vrijednosti, najčešće pred izazovima novih idejnih pojavnosti. Jedna od značajnih sličnosti među tim periodicima je zastupljenost književnih priloga u svima njima s nakanom promicanja same književnosti s naglašenom religioznošću.

Uz zadane odrednice u mnogim katoličkim periodicima, pa tako i u *Katoličkoj Dalmaciji*, objavljivat će se i prilozi iz hrvatske književnosti s vjerskim obilježjima, te će na taj način i katolički tisak jednim dijelom pridonijeti razvoju i širenju hrvatske književnosti te očuvanju jezika i nacionalnog identiteta u specifičnim društveno-političkim, književnopovijesnim i crkvenim okolnostima XIX. st.

4. *Katolička Dalmacija* – geneza i program novina

U prethodnom poglavlju navedeno je da je *Katolička Dalmacija* u drugoj polovici XIX. st. najvažniji katolički periodik u Dalmaciji. Priprava za izlaženje novina odvijala se na više razina. S obzirom da je Zadar bio crkveno, metropolitansko središte u Dalmaciji, prigodni susreti dalmatinskih biskupa rezultirali su dogovorima o potrebi tiskanja jednoga katoličkog glasila, međutim i prije službenih odluka inicijativa o pokretanju lista nastala je u samome Zadru. Nakon konačne odluke i zajedničkog usuglašavanja sa strane dalmatinskih biskupa počele su pripreme za izdavanje katoličkoga glasila, koje je prema dogovoru trebalo izlaziti u Zadarskoj nadbiskupiji. U cjelokupnoj pripravi na razini Zadarske nadbiskupije sudjelovalo je više pojedinaca, počevši od zadarskoga nadbiskupa Petra Dujma Maupasa, generalnog i biskupskog vikara, zbora savjetnika, zadarskih kanonika, profesora teološke škole, dekana u pojedinim dekanatima¹³ i same Kurije, o čemu svjedoči arhivska građa: kroz službene spise, odluke, dopise i korespondencija na temu *Katoličke Dalmacije*, koji su pohranjeni u Arhivu zadarske nadbiskupije.

Skupina uglednih zadarskih svećenika upućuje 23. lipnja 1868. svoj dopis zadarskom nadbiskupu u kojem pišu o potrebi za jednim katoličkim glasilom te predstavljaju program budućeg lista *Katoličke Dalmacije*.¹⁴ U pismu navode vjerski smjer novina i napominju sljedeće: „Časopisu neće biti strane ni druge teme i sadržaji: povijest, ekonomia, književnost i dr.“¹⁵, te da će se, što je značajno, neki od priloga objavljivati i na hrvatskome jeziku; sadržano u terminu „pure in lingua illirica“. Potpisnici dopisa su zadarski svećenici: kanonik Carlo Federico Bianci¹⁶, kan. Giorgio, kan. Antonio Fosco¹⁷, kan. Gregorio Raičević, prof.

¹³ Arhiv Zadarske nadbiskupije, 1870., br. 34, „Mišljenje ugljanskog dekana“, Dekanatski ured sv. Eufemije – Sutomišćica od 23. ožujka 1870.

¹⁴ Arhiv Zadarske nadbiskupije, 1868., br. 40.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Carlo Federico Bianci rodio se u Zadru 30. XI. 1809. Osnovnu školu i bogoslovne studije završio je u Zadru gdje je zaređen za svećenika 31. X. 1832. Nakon ređenja vršio je različite službe: župnik, ekonom i odgojitelj u sjemeništu, kanonik i prepozit Prvostolnog kaptola u Zadru. Bavio se istraživanjem povijesti Zadarske nadbiskupije kao i povijesti umjetnosti. Napisao je više djela iz povijesti i povijesti umjetnosti: *Memorie di Zara*, 1875; *Zara christiana*, I., II., (1877. i 1879.), *Vicende storiche di Zara...*(1879.) i dr. Umro je u Zadru 16. IV. 1891. (Usp. Hrvatski biografski leksikon, Zagreb, 1983, sv. I., 744-745.)

¹⁷ Ante Josip Fosco rodio se u Šibeniku 19. III. 1826. Umro u Šibeniku 25. III. 1894. Bogoslovne škole završio je u Splitu i Zadru, za svećenika zaređen u srpnju 1849. Bio je župnik u Šibeniku i ubrzo zaređen za biskupa 1876. (Usp. Hrvatski biografski leksikon, IV., str. 344; *Collectio Actuum Officialium...*Jadrensis, 1894., br. 3, str. 23-24.)

Andrea Klich, prof. Ivan Berčić¹⁸ i prof. dr. Kazimir Forlani. Među najznačajnijim osobama u neposrednoj pripravi za pokretanje novina sudjelovao je i G. Bianchini¹⁹, zadarski kanonik koji se 30. lipnja 1870. pismom obraća mons. dr. Nikoli Volariću, kanoniku metropolitanske bazilike i generalnom provikaru, napominjući da dalmatinski episkopat u *Katoličkoj Dalmaciji* vidi vrlo važan pothvat na vjerskome području. Bianchi istodobno obavještava Volarića da su svladane teškoće oko određivanja tko će biti urednik *Katoličke Dalmacije*. Prema njegovim napomenama, urednik *Katoličke Dalmacije* trebao je biti don Ludovik Vuličević, svećenik Dubrovačke biskupije. Za njega Bianchini tvrdi da je stručan, kompetentan te ispunja sve uvjete za tu službu i da će pod njegovim vodstvom časopis krenuti pravim smjerom. Bianchini ujedno obavještava Naslov o materijalnoj strani izdavanja časopisa, o tome kako će se prikupljati sredstva za tiskanje *Katoličke Dalmacije*.²⁰ Međutim, Bianchinijev prijedlog o Vuličeviću kao prvom uredniku nije se ostvario. Prvim urednikom postao je Antonio Tacconi²¹, koji je vrlo kratko uređivao ovaj list (I/1870. br. 1.-8.) do 1877. god. Nakon Tacconia izmjenjivalo se više urednika:²² Mate Nekić²³ (I/1870. br. 9. do II/1871. br. 52), Kazimir Forlani²⁴ te ponovno Antonio Tacconi (III/1872, br. 1. do br. 33.), zatim

¹⁸ Ivan Berčić rodio se u Zadru 9. I. 1824. Teologiju je studirao u Zadru i Beču. U Zadru je obavljao različite dužnosti: kateheta i profesor hrvatskoga jezika, profesor staroslavenskoga jezika u bogosloviji i sjemeništu. Godine 1867. izabran je za pravoga člana JAZU. Napisao je više djela: *Chrestomatija* (1859.), *Čitanka staroslavenskoga jezika* (1864.), *Bukvar* (1860.) i dr. Umro je u Zadru 24. V. 1870.

¹⁹ Juraj Bianchini rodio se u Starome Gradu na Hvaru 30. VIII. 1847. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Splitu a bogoslovne studije u Zadru. Uz svećeničku službu bavio se novinarstvom te je bio glavnim urednikom *Narodnoga lista* od 1871. do 1918. u kojem je objavljivao članke većinom vezane za gospodarstvo. Suradivao je također u *Jadranskoj straži* i *Almanahu Jadranske straže*. Uz svećeničku službu i novinarstvo bio je vrlo aktivan i u politici u više faza, koje se prema nekima različito ocjenjuju: narodnjačka faza, pravaška i unitarističko-integralno-jugoslavenska. (Usp. Hrvatski biografski leksikon, Zagreb, 1983., sv. I, str. 746-747.)

²⁰ Arhiv Zadarske nadbiskupije, 1870., br. 40.

²¹ Antonio Tacconi rodio se u Trogiru 1. listopada 1841. Za svećenika je zaređen 12. prosinca 1863. Bio je profesor moralne teologije u Centralnom bogoslovnom učilištu u Zadru i začasni kanonik Prvostolnog kaptola sv. Stošije u Zadru. Umro je u Zadru 21. ožujka 1892. godine.

²² Vinko Brešić u svojoj *Bibliografiji hrvatskih književnih časopisa 19. st.*, napominje da se pojedini časopis može udaljiti od svojih programatskih smjernica, jedan od razloga može biti i promjena urednika. (Usp. Vinko Brešić, nav. dj., 31.) Iako se izmjenjivalo više urednika u *Katoličkoj Dalmaciji* od 1870. do 1878. sačuvan je programski kontinuitet objavljen u uvodniku prvoga broja iz 1870.

²³ Mate Nekić rodio se u Jasenicama 12. siječnja 1834. Osnovnu školu završio je u Obrovcu a bogosloviju u Zadru. Za svećenika je zaređen 21. rujna 1858. Bio je župnik u Pridragi, Škabrnji, Jasenicama, Novigradu i Erveniku. 1871. imenovan je vjeroučiteljem na Preparandiji u Arbanasima. Umro je u Zadru 18. svibnja 1904.

²⁴ Kazimir Forlani rodio se u Drnišu 2. ožujka 1834. Bogoslovske studije studirao je u Beču. Zaređen je za svećenika 8. ožujka 1857. Neko vrijeme vršio je svećeničku službu u Šibeniku, a zatim je profesor na Centralnoj bogosloviji u Zadru. Imenovan je pomoćnim splitskim biskupom i posvećen

Ercolano Giampieri²⁵ (III/1872. br. 34. do VII/1876. br. 53), Josip Tičina (VIII/1877. br. 1 do br. 43) i Ivo Prodan (VIII/1877. br. 44. do XXIX/1898. br. 64-65) (V. Maštrović, 1954: 39).

Prvi broj *La Dalmazie Cattolice* izašao je u subotu 5. lipnja 1870. uoči blagdana Duhova. Pod tim naslovom i podnaslovom „Giornale religioso – politico – economico – letterario“, *La Dalmazia Cattolica* izlazi od I/1870, br. 2. do VIII/1877, br. 52. Dvojezičan naslov *La Dalmazia Cattolica – Katolička Dalmacija* nosi od IX/1878, br. 1. do X/1879, br. 97., a samo hrvatski naziv *Katolička Dalmacija* od XI/1880, br. 1. do XXIX/1898, br. 64-65 (V. Maštrović, 1954: 39). Naslovna stranica prvog broja *La Dalmazie Cattolice* oblikovana je tako da su uz naslov i podnaslov na naslovnoj stranici navedeni prigodni citati u kojima je sadržano geslo vjerskog sadržaja i osnovne smjernice novina. U lijevome kutu navedene su riječi sv. Pavla apostola:

„Veritatem facientes in charitate, crescimus in
Illo per omnia, qui est caput Christus“.
(S. Paul. Eph. IV. 15)

U desnome su uglu riječi svetoga Jeronima:

„Ego interim clamito:
Si quis Cathedrae Petri jungitur, meus est“.
(S. Hieronym. Epis. ad XVI. Dam.)

Papa Pio IX. uputio je prigodno pismo uredništvu *Katoličke Dalmacije* 21. veljače 1872. i od toga nadnevka pa sve do 1898. na naslovnoj stranici navedene su i papine riječi iz spomenutog pisma:

„...Vos ipsos. auxiliante Deo, in dies alacriter operam Vestram
impensuros in tuenda salutari Ecclesiae doctrina, animisque in Religionis amore
et in verae fidei professione roborandis...“
(Pio IX nel Breve del 21 Febbrajo 1872 agli scrittori della Dalmazia Cattolica.)

Katolička Dalmacija izlazila je kao tjednik od 1870. (br. 1) do 1877. (br. 52), ponedjeljkom i petkom, zatim utorkom i petkom i na koncu ponedjeljkom i četvrtkom, a kao

17. studenoga 1872., a kotorskim biskupom imenovan je 14. svibnja 1879. Umro je u Kaštel Lastvi u Boki Kotorskoj 3. kolovoza 1887.

²⁵ Ercolano Giampieri rođen je u Zadru 23. listopada 1847. Za svećenika je zaređen 11. ožujka 1870. Kraće vrijeme bio je kateheta u školi, vršio je i župničku službu te bio imenovan kanonikom Prvostolnog kaptola sv. Stošije u Zadru. Umro je u Zadru 12. siječnja 1914. godine.

polutjednik od 1878, (br. 1 do br. 64-65) 1898. godine. U prva dva godišta ne navode se brojevi stranica, a do 1877. stranice se bilježe, tako npr. III/1872 ima 416. str., V/1874, 432. str. Od 1877. do prestanka izlaženja ne navode se brojevi stranica. Godišta IX/1878. i godišta X/1879. imaju po 97 brojeva, a ostala godišta variraju od 81 do 100 brojeva, a u posljednjem godištu XXIX/1898. izašlo je 65 brojeva (V. Maštrović, 1954: 40).

Veličina stranica se s godinama mijenjala, tj. povećavala, tako od br. 1, IX/1878. veličina je stranice 44,6x29,5 cm, u drugoj polovici izlaženja XII/1881. veličina str. je 49,7x32,8 cm. a od XIV/1883. povećava se na 52,7x38,3 cm. Dok je list bio tjednik cijena mu je bila 5 fiorina, a kao polutjedniku 7 fiorina. U pojedinim godištima uredništvo je tiskalo Dodatak listu, tj. Supplemento, a od 1881. *Dodatak Katoličkoj Dalmaciji* koji izlazi u svakom drugom broju (V. Maštrović, 1954: 39-40). Nakon što je preuzeo uredništvo Ivo Prodan list je više puta bio plijenjen. Razlozi zapljene bile su uglavnom političke naravi, naime, pojedini prilozi političkog, vjerskog i književnog sadržaja često nisu odgovarali crkvenim i civilnim vlastima. Prodan bi nakon zabrane izdao drugo izdanje lista s dodatkom *Prilog listu* u kojem bi naznačio s bijelim prazninama mjesto tekstova koji su bili zabranjeni. *Katolička Dalmacija* uglavnom je tiskana na četiri stranice, a u posebnim prigodama tiska se *Suplemento*, tj. *Dodatak Katoličkoj Dalmaciji*, koji bi imao šest stranica (V. Maštrović, 1954: 40).

Struktura *Katoličke Dalmacije* ostala je uglavnom ista od početka do kraja izlaženja. Na naslovnoj stranici najčešće se objavljuju prigodni tekstovi u kojima se raspravljalo o nekoj aktualnoj temi vjerske ili političke naravi, o društvenim problemima, o prigodnoj obljetnici vezanoj za neki povijesni događaj ili osobu. Neke su obljetnice već na naslovnoj stranici bile popraćene prigodničarskim pjesmama. Na naslovnoj stranici samo je jednom objavljen slikovni sadržaj: slikovni prikaz portreta Ivana Gundulića o 300-oj obljetnici rođenja. U razdoblju od 1870. do 1877. uz aktualne teme na naslovnoj stranici u sadržaju *Katoličke Dalmacije* prevladavaju prilozi, podijeljeni po različitim rubrikama, redovito na talijanskome jeziku²⁶: religiozne i lokalne vijesti na razini biskupije i provincije, vijesti iz Rima, prilozi o milodarima za Petrov novčić, prigodne zahvale, vijesti iz Parlamenta, otvorena pisma, bibliografije, dopisivanje, nagovještaji, književni prilozi, publicistika i tiskarstvo, sažetci, pabirci, prosvjedi, protesti, nekrolozi, osmrtnice, reklame i dr.

²⁶ U razdoblju kada je prevladavao talijanski jezik (1870.-1877.) u *Katoličkoj Dalmaciji* redoviti su slijedeći naslovi i rubrike: *Notizia religiose*, *Notizie locali e provinciali*, *Notizia di Roma*, *Ultime notizie*, *Nostre corrispondenze*, *Somario dei capitoli*, *Protesta* i dr.

Za sadržaj *Katoličke Dalmacije* od velike je važnosti bila pojava rubrike *Podlistak* koji u prvih sedam godina nosi talijanski naziv *Appendice*. Prvi *Podlistak* pojavio se već u drugome broju, s prilogom na hrvatskom jeziku. Bio je to prigodni poučni tekst podijeljen u dva dijela pod naslovom „Svega i Svašta za svakoga, a osobito za prosti puk, Poglavlje prvo, Što je dobro a što zlo?; Poglavlje drugo, Dobro djelovanje nadareno je, a zlo pedepsano.“²⁷ *Podlistak* će kao stalna rubrika u cijelom periodu izlaženja novina poslužiti za objavljivanje velikoga broja književnih priloga na hrvatskom jeziku, kao i na talijanskome jeziku do 1877. Uz književne će se u ovoj rubrici naći i prilozi drugih sadržaja: povijesne teme, crkvena glazba, prigodna pisma, rasprave o socijalnim pitanjima, školstvo i odgoj, povijest crkvenih otaca i pojedinih svetaca, prilozi o sakralnim spomenicima u Dalmaciji, teme iz arheologije, povijest glagoljice i staroslavenskoga jezika, životopisi pojedinih svetaca, prilozi o Bosni i Hercegovini, osvrti na pojedine književne i neknjiževne časopise i dr. Dolaskom Ive Prodana za urednika prilozi na hrvatskom jeziku dobit će više prostora u novinama, a tako i književni sadržaji. Hrvatski nazivi zamijenit će talijanske nazive za pojedine rubrike počevši od 1881., a uvest će se i neke nove: Dnevne viesti, Dopisi, Različite viesti, *Podlistak*, Zahvale, Brzjavke Kat. Dal., Oglasi, Dodatak *Katoličkoj Dalmaciji* i dr.

Katolička Dalmacija tiskana je u Zadru tijekom nepuna tri desetljeća u tri različite tiskare.²⁸ „*Katolička hrvatska tiskarna*“ u vlasništvu Ive Prodana najduže je tiskala ove novine, sve do prestanka izlaženja 1898. *Katolička Dalmacija* objavljivala je do 1878. priloge većinom na talijanskome jeziku, međutim već od drugoga broja 1870. god. objavljuju se prilozi na hrvatskome jeziku, uglavnom književnog karaktera, zatim prigodne rasprave, različiti članci i najvećma vjerske vijesti. Dolaskom Ive Prodana za urednika iz broja u broj postupno će se objavljivati prilozi na hrvatskome jeziku, koji će na kraju i prevladati u daljnjim i svim brojevima.

4. 1. Programske smjernice *Katoličke Dalmacije* do 1877. godine

Na naslovnoj stranici prvog broja *Katoličke Dalmacije* (tada *La Dalmazia Cattolica*) od 5. lipnja 1870. god. objavljen je tekst pod naslovom „*Ai nostri lettori*“ u kojem se uredništvo

²⁷ Usp. *Katolička Dalmacija*, I, br. 2 (1870).

²⁸ Tiskare u kojima se tiskala *Katolička Dalmacija* bile su opće poznate ustanove i na širim prostorima Dalmacije: Tipografia Demarchi – Rougier, (I/1870, br. 1 do IV/1873 br. 13); Tipografia J. Woditzka, (IV/1873, br. 14 do XIV/1883, br. 64); Brzotiskom *Katoličke hrvatske tiskarne* (XIV/1883, br. 65 do XXIX/1898, br. 64-65)

prigodno obraća čitateljstvu. U navedenom tekstu naglašava se važnost i vrijednost katoličke vjere koja je primljena od predaka, kao i kršćanska tradicija koja živi stoljećima u Dalmaciji. Uredništvo za sebe kaže da počinje braniti vjeru na nov način kroz katoličke novine, u vremenu u kojem se dosta negativno govori i piše o vjeri i Katoličkoj Crkvi. Ono se obvezuje štiti i čuvati primljeni polog vjere i zato utemeljuje „un organo“, *La Dalmaziu Cattolicu*, koja će kršćanskom puku dati mogućnost da još bolje upozna svoju katoličku vjeru.

U prvom obraćanju čitateljstvu ne iznosi se poseban i sustavan program *Katoličke Dalmacije*, zapravo radi se o uvodniku s temeljnim odrednicama lista. Navode se samo glavni izvori koji će biti poticaj, nadahnuće i smjer za djelovanje *La Dalmazie Cattolice*. Na prvome mjestu to će biti Evanđelja u kojima će se pronalaziti poticaji za moralni i kršćanski život za cjelokupno društvo, za obitelji i živote pojedinaca. Uredništvo naglašava da će svoj rad uskladiti s naukom Crkve, prateći djela svetih Otaca i dekrete Prvoga vatikanskog koncila, kao i enciklike pojedinih papa. Na kraju svog obraćanja uredništvo izražava nadu u uspjeh, računajući na prvome mjestu na Božju pomoć: „*E questi santi propositi sieno avvalorati della benedizione del Cielo che noi invociamo.*“²⁹ Pojava novina s čistom vjerskom orijentacijom nije odgovarala svim društvenim strukturama i pojedincima. Iz toga razloga *Katoličkoj Dalmaciji* upućuju se različite kritike, najčešće preko drugih listova, tvrdeći često da u medijskom prostoru nije potrebno katoličko glasilo. Nepoznati autor u *Katoličkoj Dalmaciji* brani vjerska načela, podsjećajući na prošla vremena i promijenjene društveno-političke okolnosti u kojima se pojavila *Katolička Dalmacija*: „(...) živjelo se mirno i skladno i bez takovih listova; ali je živa istina i to, da ih onda nije baš ni trebalo; s toga što u vjerska načela politički listovi nisu smjeli uplićat se, kao što se danas rado upliću svakom progodom (...)“³⁰ Autor podsjeća da je dosta naglašeno neprijateljstvo prema vjeri i Crkvi koje je dopiralo do naroda, ne samo izvana, nego i s dalmatinskih prostora, te stoga smatra da je upravo zbog toga potrebno jedno katoličko glasilo: „Evo dakle da i nama služi imati takvo glasilo, kojim bismo bar stranam izpravljali one krive nauke štono smjeraju da razkvare i razlimaju ćudoredni značaj dalmatinskoga pučanstva (...)“³¹

Kada Ivo Prodan postane urednikom *Katoličke Dalmacije*, uslijedit će niz kritika na profil novina ocjenjujući da su te novine glasilo samo zadarske Kurije. Uredništvo će i na takve kritike donijeti protuodgovore, ponavljajući da je *Katolička Dalmacija* list svih dalmatinskih

³⁰ „Trebali li nam katoličko glasilo“, *Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 2. str. 9-10.

³¹ Isto.

katolika pa i šire: „Molimo sve one koji neprestanim manevrom gledaju na svaku ruku ili ušutkat ili oborit ovo nezavisno katoličko hrvatsko glasilo, da se kane jednom svojih nedjela što su već i Bogu i svietu dodijala (...)“³²

4. 1. 1. Vjerski i politički program *Katoličke Dalmacije* pod vodstvom Ive Prodana

Ivo Prodan, svećenik dubrovačke biskupije, postaje urednikom *Katoličke Dalmacije* od br. 44/1877. Tom prigodom obraća se čitateljstvu kratkim tekstom bez naslova na naslovnoj stranici. Prodan tu napominje da se nekolicina svećenika početkom godine zauzela da se sačuva *Katoličku Dalmaciju* kao jedino katoličko glasilo u Dalmaciji pronalaženjem novog urednika. Prodan preuzima uredništvo po završetku bogoslovnih studija navodeći da je služba urednika časna, ali i opasna služba kroz koju će na prvome mjestu širiti i čuvati vjeru.³³ „Kao iskrenom katoliku, kakav s božjom milošću ufam da ću živjeti do groba, vjera treba da mi bude prva u misli i djelu: uz to, baš jer će mi vjera biti ravnalo, ljubiti mi je svakoga po pravom redu, te najprije svoj zavičaj.“³⁴ U kratkome obraćanju Prodan analizira cjelokupno stanje u hrvatskome društvu, ali i na globalnome planu te zaključuje da se cjelokupni svijet, domovina pa i sama katolička vjera nalaze u svojevrsnoj krizi. Vjera je, ističe ugrožena u društvenoj zajednici, a jedan od vidljivih znakova jest zanemarivanje vjere u javnim glasilima pa su iz toga razloga potrebne ispravne novine poput *Katoličke Dalmacije* koje će poslužiti da se vjera sačuva i evangelizira cjelokupno društvo. Prodan upozorava da se „mnogi kukolj kroz novine u vjersko baštinstvo uvuko i svagdano uvlači...“³⁵ te ujedno poziva na gorljivu zauzetost u borbi za vjeru koja je u modernom novinstvu potlačena i prezrena.

Do 1884. Prodan će uređivati i voditi novine na načelima vjere i domoljublja, ali i slijedeći pravac svojih prethodnika. Međutim, Prodan se ubrzo politički angažirao te je okupio skupinu pravaša i svojih istomišljenika, Antuna Dejana i Pavla Relju iz Arbanasa. Nakon toga na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavit će vjerski i politički program *Katoličke Dalmacije*. U svojim *Uspomenama* Prodan podsjeća da je objava tog programa na stranicama *Katoličke Dalmacije* za mnoge bilo nešto novo i izazovno, „a za mnoge i pravo strašilo“³⁶ (1895a: 8). Prema Prodanu, program je od mnogih bio podržan i bio je popularan, poglavito stoga što su

³² *Katolička Dalmacija*, 1880., br. 24.

³³ Usp. Ivo Prodan, *Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 44. str. 407.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto.

³⁶ Ivo Prodan, *Uspomene I, Naš program*, Zadar, 1895., str. 8.

narodnjaci zanemarili svoj politički program i načela, osobito ona koja su se odnosila na sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom³⁷ (1895a: 8).

Prodan je program *Katoličke Dalmacije* detaljno prezentirao od 1. do 8. br. 1884. i podijelio ga u dva poglavlja. Prvo poglavlje ima naslov *Bog*. Prodan već na početku programskog izlaganja vidi samo jedno: katoličku Hrvatsku. Ona je za njega ideal *Katoličke Dalmacije* koju naziva „Hrvaticom“, koja je u proteklim godinama ponekad doživjela i progonstvo zbog borbe za vjeru i domovinu. „Čemu dakle program, kad već svak zna za čim teži naš List?“³⁸ On priznaje da se dotadašnji program novina djelomično mijenjao, što je kod nekih izazivalo ushit, a kod nekih zlovolju i zaprepaštenje, jer ti očito nisu razumjeli smisao nekih promjena. Prodan zapravo podsjeća na proteklo vrijeme u kojem je bio urednikom i postupno unosio hrvatski duh u *Katoličku Dalmaciju* s jasnim ciljevima rodoljublja. Želja mu je da probudi domoljubnu gorljivost kod ljudi koji će „stvoriti zublju“, vidljivu svima pa i onima koji ne vide jasno, ili ne žele vidjeti cjelokupnu društvenu situaciju; najčešće zbog svojih osobnih interesa. Za njega je program dobrodošao ne samo zbog hrvatskoga društva, nego i zbog globalne krize u svijetu, koji ne vidi kojim putem treba krenuti. *Katolička Dalmacija*, ističe on, izraziti je katolički list koji kao i drugi katolički listovi ima specifične ciljeve: „stalnost, triznost i uzvišenost pojmova i rada, jer nastoje stat bliže tih dobara: Bogu.“³⁹

Nakon tih uvodnih napomena upozorava da je za njega osnovni program sam *Bog*, podsjećajući na naslov novina, kao i na sve ono što je do sada učinjeno kroz *Katoličku Dalmaciju* u javnome životu. Kada govori o Bogu, govori kao kršćanin, katolik i svećenik koji u isto vrijeme progovara u dimenziji crkvenosti. „Od Boga smo, za Boga smo; nitko nego Bog može popuniti neizmjerne pohlepe srca, k njemu svi moramo, k njemu hoćemo da težimo.“⁴⁰ Vrijeme u kojem djeluje *Katolička Dalmacija* nesklono je Bogu, kršćanima i samoj Katoličkoj Crkvi, zato podsjeća da sve što postoji ima svoje izvorište u Bogu, koji mora biti stožer i zadnji cilj privatnog i javnog djelovanja. Kada govori o Bogu, Prodan istodobno govori o katoličkoj vjeri koja je „Bogu najbliža i najdraža“⁴¹ i koju je Bog želio te je povjerio Crkvi da je čuva. Ona je istinita u svojim dogmama, u moralnom nauku, te je velika sreća za hrvatski narod što pripada upravo takvoj vjeri za koju se treba zdušno boriti i žrtvovati, i pod

³⁷ Usp., isto.

³⁸ „Naš program“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 1.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto., br. 1.

⁴¹ Isto.

cijenu života.⁴² Vjera je povezana i s društvenim životom te istodobno važna za život pojedinca i zajednice. Iz toga izvire osnovno načelo koje je, kaže, potrebno neprestano naglašavati: „da nema prava rodoljublja bez vjeroljublja.“⁴³ Prvi dio programa *Katoličke Dalmacije* zaključuje u domoljubnom duhu, što će još detaljnije razraditi u drugom dijelu programa:

„Ljubimo dakle svoju katoličku vjeru, toli dragu hrvatskomu srcu, i svim dopuštenim sredstvima gledajmo da ju branimo i promičemo, svedj čvrsto, nepokolebivo, držeć se uzgrednih, pak poglavitog vidljivog Stupa vjere naše: Rimske crkve; i nikad ne zaboravimo, da mi Hrvati njoj dvostruku harnost dugujemo za dvostruku krunu kojom je naš narod usrećila: krunu službovanja pravomu Bogu i krunu Hrvatske kraljevine.“⁴⁴

Prodanov program *Katoličke Dalmacije* u kojem se naglašavao vjerski aspekt, nije odgovarao svim pravašima. Godine 1893. održan je kongres Stranke prava u Zagrebu gdje su se pojedini pravaši ogradili od *Katoličke Dalmacije* upravo zbog vjerske dimenzije koja se povezivala s pravaškim načelima. Mataušić zaključuje da je Prodan vrlo jasno odaslao poruku protivnicima u vlastitoj stranci: „religiozni program ne može smetati političkom kao što ne smeta u drugim zemljama“ (2002a: 49).

Nakon prvog dijela u kojem prikazuje program *Katoličke Dalmacije* u izrazitoj vjerskoj dimenziji, u drugome dijelu pod naslovom *Hrvatska* Prodan će temeljito, sustavno i iscrpno prikazati politički program glasila prožet domoljubljem i pravaškim političkim načelima i ciljevima. Pritom se poziva na povijesne izvore i činjenice te trenutnu političku situaciju u društvu. U prvome dijelu programa navodi da je Bog za njega ideal kojemu treba stremiti, a u drugome to je domovina Hrvatska koja je nedjeljiva od Boga i katoličke vjere: „(...) postojbina nebeska i postojbina zemaljska, to su naši ideali“ (Prodan, 1895a: 17). Prodan podsjeća na Kristovu zapovijed ljubavi u kojoj je sadržana zapovijed o ljubavi prema domovini i prema bližnjemu, a bližnji je za njega onaj koji je iste krvi, jezika, vjere i tradicije. No ljubav je stupnjevita te je potrebno čuvati redosljed u ljubavi: „Najprije Bog, najprije vjera, pa domovina“ (1895a: 18). On smatra da ljubav prema domovini nije samo osjećaj i duhovno stanje, ona je više od toga, te citira Kostu Vojnovića: „Ne, ljubav domovine nema bit naslada mašte, želja časti, pohlepa slave, a kamoli šta i gorega, jer bi tada bio to ništa drugo

⁴² Usp. isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

nego egoizam, i ako ne novčani, al svedj po dnu duše skrivala bi se sebičnost; nasuprot ljubav domovine treba da bude: vršenje svoje dužnosti“ (1895: 19). Smatrajući da se domoljublje i vjera međusobno prožimaju, on misli da urednik novina poput *Katoličke Dalmacije* ima pravo u ime domovine braniti vjersku baštinu i poslanje Katoličke Crkve.

Nakon toga Prodan obrazlaže politički program *Katoličke Dalmacije* u kojem se na prvome mjestu traži slobodu za hrvatski narod i samostalnu hrvatsku državu. Poziva se pri tom na prirodno pravo Hrvatske na svoju samostalnost; poziva se na povijesne činjenice npr. na prvu hrvatsku krunidbenu zavjernicu danu od cara Franje Josipa 1867. godine: „Što dakle tražimo? Iskreni smo, istina nam je najdraža, te bez okolišanja kažemo: Ono što nas po pravu i pravici idje i što smo faktično nekad bili, a sad smo samo djelomice, naime i težimo: *dopuštenim sredstvima*, za uspostavljanjem u j e d i n j e n e i s a m o s t a l n e Hrvatske, pod slavnom krunom Habsburgovaca“ (1895: 21).

U iznošenju teze o prirodnom pravu na samostalnost Hrvatske Prodan navodi te u cijelosti citira povijesne dokumente o hrvatskoj samostalnosti i uređenju nekih političkih pitanja; od Arpadovića (1102.) preko Kolomana i Ferdinarda iz (1527.) sve do Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. Presentaciju političkog programa koji će ujedno biti i smjer *Katoličke Dalmacije* završava riječima da je to program „...koji se vas sabire u dvie samo rieči, na dvie svakomu katoliku i Hrvatuu svete, premile i sladke, zlatne rieči: Bog i Hrvatska“ (1895: 64).

4. 1. 2. *Katolička Dalmacija* kao vjerske novine i službeno glasilo Katoličke Crkve u Dalmaciji

U podnaslovu *Katoličke Dalmacije* na prvome je mjestu naglašeno vjersko usmjerenje, s naznakom da će novine imati i sadržaje političkog, književnog i ekonomskog karaktera. Novine započinju izlaziti u specifičnim društveno-političkim okolnostima i za samu Katoličku Crkvu. Neposredno prije pojave *Katoličke Dalmacije* papa Pio IX. svečano je 8. prosinca 1869. otvorio I. vatikanski sabor – dvadeseti ekumenski sabor u povijesti Crkve. No neke izvancrkvene okolnosti utjecat će na tijek odvijanja sabora do te mjere da je njegov rad bio prekinut 1. rujna 1870. Ubrzo, 20. rujna iste godine, Italija je počela s napadom na Papinsku Državu i Rim koji je za kratko vrijeme došao pod talijansku vlast. Papa je 20. listopada objavio prekid rada sabora na neodređeno vrijeme, no on nikada više nije bio sazvan. Jedan od razloga za održavanje sabora prema papinim je riječima bilo pronalaženje crkvenog

odgovora na novonastale pojavnosti i pojedine probleme u Crkvi kao i civilnome društvu. *Katolička Dalmacija* se javlja upravo u vrijeme trajanja sabora, i može se reći da je svojevrsan plod saborskih rasprava koje su tražile odgovor na nove pojavnosti u Europi poput liberalizma, otvorenog ateizma, masonstva i socijalizma.

Liberalizam će u to doba djelovati u novom građanskom društvu koje ruši feudalizam i stvara nove društvene vrijednosti. Mirko Mataušić tvrdi da se početak liberalizma na hrvatskim prostorima javlja još u počecima ilirskoga pokreta, koji je naglašavao prava pojedinca da se slobodno izjašnjava i živi slobodno od bilo kakvog autoriteta (2002a: 34). Mataušić napominje da se Crkva pokušala obraniti od liberalizma u kome je vidjela opasnost za svoj nauk i baštinu vjere: „Na idejnom području liberalizam dovodi u pitanje objavljenu vjeru i legitimnost toga da se javni društveni život uređuje u skladu s tom vjerom i crkvenom naukom“ (2002a: 35). Crkva se u to doba suočavala i s pojavom katoličkoga liberalizma u svojim redovima, ali taj se ipak zalagao za kompromise, razgovor i suradnju na razini cijele Crkve.

U XIX. st. se u ozračju različitih društvenih-političkih i crkvenih okolnosti počelo s objavljivanjem katoličkih novina, časopisa i mjesečnika. Neki od njih pojavili su se upravo u vremenu prodora liberalizma, te je Crkva na tu pojavnost odgovorila tako da se poslužila sredstvom s kojim se služio i liberalizam, a to je tisak. Neki od autora u *Katoličkoj Dalmaciji* smatrali su da je tisak vrlo važan u oblikovanju javnoga mnijenja, te da postoji dobar i loš tisak; osobito onaj koji dolazi iz drugih zemalja. Josip Krstić napominje da upravo *Katoličku Dalmaciju* treba upotrijebiti u borbi s liberalnim tiskom koji djeluje na javno ćudoređe ugrožavajući i samu vjeru.⁴⁵ Krstić potiče i na svekoliku podršku u izdavanju *Katoličke Dalmacije* otkrivajući pritom i jedan od problema tih novina u drugoj polovici sedamdesetih godina, a to je premali broj pretplatnika. „Naše katoličko glasilo, jedino u pokrajini, našlo bi se u stanju da, ma i ne sasvim, podosta doprinese oživljavanju katoličkoga *duha* kod izobraženijih stališa, kao što i podržavanju nabožnih ćustva kod prostijega puka, kada bi svi učeniji svećenici svi iskreni katolici svjetovnjaci pripomogli njegovo razširenje.“⁴⁶

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* vjerske su teme redovito zastupljene u svim brojevima tijekom svih godišta. One su često puta povezane s civilnim područjem te s političkim, povijesnim, ekonomskim, književnim i kulturnim temama. Vjerske teme u *Katoličkoj*

⁴⁵Usp. Josip Krstić, „Slavno uredništvo!“, *Katolička Dalmacija*, VII/1876., br. 10.

⁴⁶Isto.

Dalmaciji su izrazito katoličke, s naglašenom crkvenošću, te se mogu podijeliti u nekoliko značajnijih skupina. Izraziti katolicizam vidljiv je u sadržajima na temu papinstva. Za uredništvo ovoga lista Papa je crkveni poglavar, duhovni autoritet, vođa i uzor za sveopću Crkvu. Vrijeme izlaženja *Katoličke Dalmacije* obilježili su pape Pio IX. i Lav XIII. pa je njima i posvećeno najviše prostora u listu. Dosta se pisalo o aktualnim papama, kao i onima koji su obilježili život i povijest Crkve.⁴⁷ U nekim od brojeva pojedini autori pozivaju na oživljavanje kršćanske tradicije utemeljeno na naučavanju pojedinih papa⁴⁸ čije su poruke aktualne u svakome vremenu. Svaki događaj koji je bio vezan za papu bio je tema za pojedine priloge: zlatni jubilej, proslava Papinoga dana, svečano ustoličenje pape, smrt i izbor novoga pape i dr. Vrlo brzo nakon završetka I. vatikanskog sabora prigodnim člancima kreće se u obranu naučavanja dogme o papinoj nepogrešivosti.⁴⁹ Kroz govor o papi dotiču se različite teme koje su bitno povezane s naučiteljstvom Crkve, kao što su nove ideološke pojavnosti i svjetonazori koji iz njih nastaju poput panteizma, masonstva, socijalizma, materijalizma⁵⁰ i dr.

Vjerski karakter *Katoličke Dalmacije* vidljiv je i u nizu priloga o crkveno-povijesnim temama kao što su povijesni prikazi pojedinih redovničkih zajednica, svetišta i samostana o kojima često pišu Grgur Urlić Ivanović,⁵¹ Petar Krstitelj Bačić⁵², Frane Bulić i dr. Crkvene i vjerske teme sastavni su dio u prilogima o pojedinim svecima poput sv. Jerolima, sv. Ambrozija, sv. Augustina, sv. Ivana Trogirskoga⁵³ i dr. Zanimljivo je da se vrlo malo u prvome desetljeću tih novina govori o liturgiji i pučkim pobožnostima, osim kada se donose neke crkvene odredbe: npr. kao o uvođenju štovanja Presvetog Srca Isusova.⁵⁴ Osamdesete i devedesete godine s kraćim prekidima, sve do prestanka izlaženja lista, obilježit će niz

⁴⁷ „Život svetog Oca Pape Pia IX“, *Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 15, str. 130-132.

⁴⁸ Jedan od značajnijih priloga je onaj o naučavanju pape Leona Velikoga, objavljen u više brojeva *Katoličke Dalmacije* godine 1883. počevši od br. 1.

⁴⁹ Već među prvim brojevima (1870. br. 18) započinje teološka rasprava o papinoj nepogrešivosti. Nepoznat autor na stranicama lista upućuje odgovor na prigodni tekst objavljen u listu *Branik* koji je oštro napao izglasavanje dogme o papinoj nepogrešivosti.

⁵⁰ Usp. „Tvarstvo (materijalizam)“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 95; „Sveboštvo (panteizam)“, br. 81; Grgur Gojanović, „Razprava o izvoru i razvoju socijalizma“, br. 58.

⁵¹ Usp. Grgur Urlić Ivanović, „Povijesna crtica o starom Franovačkom samostanu u Visovcu“, *Katolička Dalmacija*, III/1872., br. 52. 432-433.

⁵² Uz povijesne prikaze pojedinih samostana poput onoga u Sinju, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 8. 2-3; Bačić piše i pojedine priloge u formi crtice iz hrvatske crkvene povijesti, poput one o sv. Stani hrvatskoj kneginji, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 67.

⁵³ Usp. Podlistak, „Povijesničke crte o dobi i djelovanju sv. Ivana biskupa trogirskoga“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 31.

⁵⁴ Usp. „Dilo Posvećenja Presvetomu Srdcu Isusovu, potvrđeno Naredbom Svetoga Skupa za Obrede, na 22. travnja 1875“, *Katolička Dalmacija*, VI/1875., br. 20.

članaka liturgijsko-povijesnog i pastoralnog karaktera na temu glagoljice i staroslavenskoga jezika u liturgiji. Vjerske teme i aktualnosti objavljivale su se u formi promišljanja, meditacija, rasprava, proglašenja, replika, priloga u nastavcima te u obliku kratkih vijesti i obavijesti na razini sveopće Crkve, po pojedinim biskupijama, župama i redovničkim zajednicama. Vrlo često objavljivale su se i poslanice i prigodni govori pojedinih crkvenih službenika; a među njima najznačajnije su poslanice nekih od dalmatinskih biskupa, kao i one đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera i vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera.⁵⁵

4. 1. 3. Katolička Dalmacija kao političke novine

Uz prevladavajuće vjerske priloge u *Katoličkoj Dalmaciji* česti su prilozima s političkim sadržajem i to u cjelokupnom razdoblju njezina izlaženja. Ali kako je već rečeno, u svome programu ona je na prvome mjestu branila kršćanska načela, promovirala i branila pojedine članke vjere. Za primarno vjersko usmjerenje novina bili su mnogi od autora koji su objavljivali u *Katoličkoj Dalmaciji*, poput Ivana Vidovića koji napominje da se potrebno distancirati od svake političke stranke: „Štititi zahtjeve kojegod stranke, bila koliko hoćeš ugledna; poštenim smatrati njezine namjere, i onda kad očito pobijaju čast i ugled crkveni, nije dično vjerniku, najskoli svećeniku.“⁵⁶ Isti autor smatra da *Katolička Dalmacija* ima mali broj pretplatnika, zato što se *Katolička Dalmacija* u sedamdesetim godinama nije izričito opredijelila ili suprostavila ni jednoj političkoj stranci, a neke su od njih u to doba dosta naštetile narodu.⁵⁷ Neki od autora pišu da *Katolička Dalmacija* nije za forsiranje stvaranja samostalne katoličke stranke, nego za bolji angažman vjernika katolika u političkim strankama, bez obzira na njihovo političko opredjeljenje, jer će upravo među takvim katolicima narod imati svoje sigurne zastupnike u Dalmatinskome Saboru, u Carevinskom vijeću i drugim institucijama.

U prvome desetljeću, iako se prednost daje vjerskim temama i domoljubnim sadržajima, u *Katoličkoj Dalmaciji* ostavljen je prostor za različita politička mišljenja i prati se trenutna politička situacija u hrvatskim krajevima tako da se donose informacije i komentari o

⁵⁵ Usp. „Josip po milosti božjoj i svete apostolske stolice nadbiskup vrhbosanski...“*Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 10., „Okružnica Preuzv. Josipa J. Strossmayera“, br. 18.

⁵⁶ Iv. Vidović, „Dalmacija Katolička“ i Katolička Stranka“, *Katolička Dalmacija*, VII/1876., br. 36.

⁵⁷ Usp, isto.

društveno-političkim odnosima i onim odlukama koje se odražavaju i na Crkvu.⁵⁸ U sedamdesetim godinama sve više se zahuktavaju sukobi na razini hrvatsko-srpskih odnosa,⁵⁹ pa je ta tema zastupljena u priložima. Aktualna tema bila je sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, kao i trenutno stanje međunacionalnih odnosa u Dalmaciji u tome razdoblju.⁶⁰ Značajna pozornost posvećuje se i političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini⁶¹ kao i političkim zbivanjima u Europi i svijetu. Sve navedene teme i sadržaji prate se, prosuđuju i komentiraju redovito u rubrici „Politički pregled“ koja se uvodi od br. 3/1876., iako se političke teme mogu pronaći i u ostalim priložima, među kojima su neki književnoga karaktera.

Političke teme u osamdesetim i devedesetim godinama nalazimo u svakome broju, u manjoj ili većoj mjeri, počevši od naslovnice. Politički sadržaj uglavnom će kreirati urednik Ivo Prodan, poglavito kada na stranicama *Katoličke Dalmacije* 1884. objavi svoj vjerski i politički program pravaškoga usmjerenja pod naslovom „Naš program“.⁶² Objavljivanjem Prodanova programa *Katolička Dalmacija* postala je izrazito pravaški orijentirana, često puta uz neobjektivna pretjerivanja, prožeta borbenim duhom, ponekad i bez tolerancije prema drugima, osobito političkim neistomišljenicima. Zbog izrazito naglašene političke strane i različitih političkih stavova, pojedini brojevi *Katoličke Dalmacije* u navedenom su razdoblju bili zaplijenjeni. Pretjerano iznošenje političkih stavova nije odgovaralo ni samoj Crkvi, koja je zato u službenom glasilu nadbiskupije *Collectio actum officialium* br. IV. objavila dekret o tome da se *Katolička Dalmacija* treba baviti isključivo pitanjima vjere i Crkve, a ne političkim raspravama i temama na uštrb vjerskoga sadržaja. Međutim unatoč tim opaskama i preporukama, čitateljstvo je branilo i podržavalo političke stavove koji su se iznosili preko *Katoličke Dalmacije*.⁶³ U političke teme mogu se svrstati i brojna izvješća sa sjednica Dalmatinskoga sabora u Zadru kao i Carevinskoga vijeća u Beču, kao i teme o pravaštvu, aktivnosti Narodne stranke, političkom djelovanju autonomaša, o položaju hrvatskoga jezika u kontekstu političkih događanja, o Dalmaciji u odnosu prema ostalim hrvatskim krajevima,

⁵⁸U tu svrhu donose se različite izjave i prigodni govori o političkim temama i aktualnostima. Među značajnijim je govor Mihovila Pavlinovića na sjednici Carevinskog vijeća koji je objavljen u cijelosti, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 12.

⁵⁹ Usp. „Srbske mudrolije“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 27.

⁶⁰ Usp. X. „Dvie rieči na odgovor piscu knjižice „K pitanju srbsko-hrvatskom u Dalmaciji“, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 22, 186-188.

⁶¹ Usp. Appendice, „Pogled na Bosnu-Hercegovinu, a) Bosna“, *Katolička Dalmacija*, VI/1875br. 18, 138-139.

⁶² Usp. *Katolička Dalmacija*, 1884., br. 1-8.

⁶³ Usp. „Naši dopisi, Iz zadarske okolice“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 25.

političke teme na lokalnoj razini i dr. Iz mnoštva političkih tema koje su obilježile sadržaj *Katoličke Dalmacije* izdvojiti ćemo samo neke.

Tema pravaštva zastupljena je poglavito nakon što je 1884. Prodan objavio program *Katoličke Dalmacije* koji je zapravo politički program Stranke prava. *Katolička Dalmacija* često u svojim priložima brani pravaštvo utemeljeno na mislima i idejama utemeljitelja stranke Ante Starčevića, istodobno kritizirajući moderno pravaštvo (pravaško-obzoraški sporazum) koje dopušta da pravaši na političkoj razini mogu surađivati s Neovisnom narodnom strankom, nastalom 1882. odvajanjem od Narodne stranke. Nedugo nakon političkog rascjepa 1895. u Stranci prava ubrzo su uslijedile žestoke kritike na nositelje novih pravaških ideja u Banskoj Hrvatskoj, posebice prema Josipu Franku i Franu Folnegoviću koji su se zalagali za prilagođavanje vladajućem režimu.

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* često se kritizirala Narodna stranka, najčešće do 1882. tj. do pobjede narodnjaka u Splitu. Nakon izborne pobjede preko novina pozivat će se čitateljstvo da podupre Narodnu stranku u Dalmaciji i na budućim izborima. Međutim, nakon 1882. uslijedit će kritike poput one da narodnjaci ne vode politiku koja je korisna za hrvatski narod već „oportunističku politiku popuštanja, sitnih mrvica i ustupaka“ (Diklić, 1992: 15) te širi ilirske ideje i jugoslavenstvo. Jedna od kritika upućena narodnjacima vezana je za jezik koji, kako piše uredništvo *Katoličke Dalmacije*, nikada izričito nisu nazvali hrvatskim jezikom, nego samo „narodni, naški, srbo-hrvatski, hrvatsko-srpski, srpski ili hrvatski i sl.“ (Diklić, 1992: 14). Većina kritika *Katoličke Dalmacije* upućenih narodnjacima odnosile su se uglavnom na povredu temeljnih načela hrvatske politike, sadržane u ideji o potrebi sjedinjenja Dalmacije s ostalim hrvatskim krajevima. Stajališta *Katoličke Dalmacije* prema narodnjacima vidljiva su i kroz pojedine kritike upućene *Narodnom listu* i njegovu uredniku J. Biankiniju; najčešće zbog popustljivosti prema Srbima, a što je bilo vidljivo kroz pojedine priloge u *Narodnom listu*. Uz sve kritike Prodan je bio ipak obazriv i pomirljiv prema Biankiniju, a poglavito onda kada Narodna stranka mijenja ime u Hrvatska narodna stranka.

Srbi i međunacionalno pitanje jedna je od tema o kojoj se u više navrata očitovala *Katolička Dalmacija*, pri čemu je Prodan često imao pogrešne i neutemeljene stavove i teze. Diklić zaključuje da su za Prodana Hrvati i Srbi nekoć bili jedan narod te da su se slijedom povijesnih okolnosti podijelili na dva naroda koji se razlikuju po vjeri, prošlosti, jeziku i kulturi. Za *Katoličku Dalmaciju* pojmovi državnosti i narodnosti su istovjetni, iz čega proizlazi da u Hrvatskoj može biti državotvoran samo hrvatski narod, a što se tiče Srba njih se

prema Prodanovim stavovima može smatrati samo Hrvatima pravoslavne vjere (Diklić, 1992:18). Na stranicama *Katoličke Dalmacije* žestoko se kritizira i Srpska stranka i časopis *Srpski glas*, srpska suradnja s autonomasima i srpski ekspanzionizam, utemeljen u njihovoj nadi da će se izboriti za političko rješenje po kojem će Dalmacija pripasti Bosni, a Bosna i Hercegovina Srbiji (Diklić, 1992: 19). Pojavom socijalizma kao nove ideološke i političke opcije pri kraju XIX. st. na stranicama *Katoličke Dalmacije* pojavljuju se različita razmišljanja i burne reakcije o toj temi, uz poziv na borbu protiv socijalizma kao nove ideologije, koju neki od autora nazivaju „modernom socijalnom zarazom“.

4. 1. 4. *Katolička Dalmacija* vjersko-političke novine s književnim sadržajima

Katolička Dalmacija počinje izlaziti u Zadru 1870. istodobno kada se odvijaju različiti književnopovijesni procesi u Dalmaciji tako i u Zadru, koji se prema nekim autorima, primjerice Zvezdani Rados, mogu podijeliti u dva razdoblja; prvo od 60-ih do 70-ih koje se vremenski podudara s narodnim preporodom koji još traje u Dalmaciji i ima dodirne točke s književnim razdobljem protorealizma. U matičnoj književnosti 60-ih i 70-ih postupno se razvija razdoblje predrealizma i prelazi se u period realizma koji je u mnogočemu bio uvjetovan Šenoininim programatskim člankom „Naša književnost“. U Dalmaciji, pa tako i u Zadru, pojavit će se specifičan književni obrazac. Zvezdana Rados zaključuje da se u to doba postupno razvija „model književnosti koji je prilagođen specifičnim dalmatinskim potrebama - između nacionalne romantike i prosvjetiteljskog realizma (bliskog onom kačićevskom)“ (2007: 95), a takav model kačićevsko-prosvjetiteljske i pučke literature pomoći će ostvarenju preporodnih ciljeva u Dalmaciji. Navedeni model podrazumijevao je da se ne zanemari književni govor o narodnome životu, povijesti, tradiciji te narodnim vrlinama i uspjesima iz prošlosti, sa svrhom da se probudi nacionalni ponos. Istodobno to je trebao postati govor i o narodnim manama koje je trebalo iskorijeniti iz naroda (2007: 113). Na temelju toga može se zaključiti da je književna situacija u Dalmaciji bila različita od književnih procesa u matičnoj književnosti, međutim postoje i sličnosti, na prvome mjestu u tome da se nastoji što vjernije progovoriti o narodnom životu.

U sedamdesetim godinama u Dalmaciji i Zadru objavljivat će se proza, za razliku od prijašnjeg razdoblja kada je prevladavala poezija, najčešće domoljubna i ljubavna. Dajući svoj osvrt na prethodna književna razdoblja, Ante Petravić napominje: „Prošlo je doba epopejske

borbe i žestokih kreševa, vrijeme je da se skupi na realan rad, a za taj se hoće više proze a manje stihova“ (1912: 91). Petravić zaključuje da je vrlo značajna književna pojava u to doba bio Mihovil Pavlinović koji se u stvaranju svoje proze oslanjao na Frana Kurelca do te mjere da će u prozi postati „jezični čistunac do pretjeranosti“ (1912: 91). Većina autora u to vrijeme nosila je u sebi ideju o ujedinjenju Dalmacije s ostalim hrvatskim krajevima te su tako i književnici postali zaokupljeni političkom borbom, a literatura će im pomagati u toj borbi (1912: 91). Osvrćući se cjelovito na to književnopovijesno razdoblje i uspoređujući ga sa stanjem u matičnoj književnosti Rados zaključuje: “Zadarska sredina tu nije iznimka u odnosu na situaciju u cjelokupnoj hrvatskoj literaturi preporodnog i postpreporodnog vremena, kada su (i kvantitetom i kvalitetom) postignuti znatni rezultati u poeziji, a u proznom stvaralaštvu, ako se izuzme putopis, ostvareni su tek manji pomaci (prvenstveno u novelama J. Jurkovića te A. V. Tkalčevića)” (2007: 75).

Iako se u tome razdoblju nije pojavila veća književna osobnost, pojavio se veći broj pojedinaca koji će svojim djelovanjem obilježiti to vrijeme na lokalnoj i pokrajinskoj razini kroz književnost, politiku, prosvjetu, različite znanosti i kulturu. To su npr. bili: Natko Nodilo, Stjepan Buzolić, Ivan Danilo, Antun Dragutin Parčić, Mihovil Klaić, Božidar Petranović, Juraj Biankini i dr. (Rados, 2007: 132). Razvoju književnosti u Dalmaciji pridonijet će također i prisutnost Stranke prava na političkoj pozornici u Zadru i Dalmaciji. Pravaška politička opcija u ostvarivanju svojih političkih ciljeva poslužiti će se književnošću sa svrhom da književnost svojim utjecajem pridonese stvaranju moderne hrvatske nacije.

Književnopovijesni procesi u to doba bili su vidljivi i u pojedinim časopisima književnog usmjerenja. Na prvome mjestu to je časopis *Iskra* koja je u to doba jedini književni časopis u Dalmaciji, zatim Prodanova *Hrvatska* (1884.) koja se pokušala usmjeriti književnim putem. Međutim, Mihovil Kombol smatra da je razvoj književnosti bio vidljiv i izvan izrazito književnih časopisa: „Književni časopisi nisu jedino ogledalo tadašnje književnosti; gotovo isto toliko značenje za poznavanje tadašnjeg književnog i kulturnog života imaju i književni prilozi u političkim listovima“ (1964: 597). Među takvim časopisima je *Narodni list* (1862.) i njegov podlistak u kojem su „...objavljeni mnogi književni prilozi, pa i onih mlađih, još neafirmiranih autora; što je očito bila dobra praksa jer se velik broj hrvatskih književnika iz primorja prvi put u književnosti javlja baš preko stranica Biankinijevog lista“ (T. Maštrović, 2001: 146). I u *Smotri dalmatinskoj* (1888.) pod vodstvom Petra Kasandrića književnost je zastupljena kroz mnoge priloge, najčešće u prijevodima iz stranih književnosti. Službeno

glasilo Stranke prava *Hrvatska kruna* (1892.) u mnogim od brojeva objavljivat će književne sadržaje, poglavito kada urednik postane Srđan Tucić (T. Maštrović, 2001:145-146). Tim časopisima pribrajaju se i vjersko-političke novine *Katolička Dalmacija* kao i drugi časopisi.

Književni prilozi u *Katoličkoj Dalmaciji* najavljeni su već u prvome broju u podnaslovu i postupno će se objavljivati uz vjerske i političke priloge, i pridonijet će obogaćivanju i oplemenjivanju sadržaja. Navedeno razdoblje sedamdesetih godina u *Katoličkoj Dalmaciji* obilježit će najčešće objavljivanje prigodničarske, rodoljubne i religiozne poezije Stjepana Buzolića, Matije Škarića, Vida Vuletića Vukasovića i drugih autora. Prozni prilozi su rijetki; oni se zapravo samo naziru u tekstovima moralno-didaktičkog karaktera. Česti su dvogovori kroz koje se prate dnevopolitička događanja, raspravlja se o moralnim problemima i sl. Književna kritika u tome je razdoblju skromna i u početcima, nagovješćujući se kroz kritičke priloge Nikole Šimića o novim književnim pojavnostima. Novosti na književnome području, kao i prigodne vijesti, registrirani su uglavnom u tekućoj kritici koja je također zastupljena u navedenome razdoblju.

Drugo razdoblje književnih procesa u zadarskoj književnoj sredini je od 80-ih do 90-ih i ima obilježja književnog realizma s postupnim prijelazom u razdoblje moderne. Navedeno razdoblje obilježit će nastojanja da se na nacionalnome planu objedini narodni život kroz kulturno, političko i gospodarsko ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a u ostvarenju tih ciljeva književnost je trebala odigrati značajnu ulogu, tako da bude što više okrenuta običnome puku. U književnom izričaju kod više autora i dalje su djelomično prisutni tragovi romantizma, poglavito u poeziji. Za navedeno razdoblje, s obzirom na zastupljenost i vrijednost poezije, Rados zaključuje da je situacija bila kao i u prijašnjim desetljećima, bez pojave značajnijeg autora „koji bi dosegao bar Harambašićevu razinu“ (2007: 186). Većina pjesnika još uvijek piše u preporodnom duhu s romantičarskim obilježjima, najčešće prigodničarsku poeziju. U tome duhu objavljuje se u *Katoličkoj Dalmaciji* poezija i najčešće rodoljubno-religioznog karaktera. Za razliku od 70-ih godina više se naglašava domoljublje, a pod utjecajem pravaštva koje se propagiralo kroz *Katoličku Dalmaciju*.

Na području proze dolazi do znatnih pomaka, ponajviše u putopisnoj prozi, što je osobito bilo vidljivo u *Putima* (1888.) Mihovila Pavlinovića, s prepoznatljivošću hrvatskoga realizma. Upravo Pavlinovićeva proza, u odnosu na ostale autore, poput Ivana Despota i Grgura Urlića Ivanovića, jest najznačajniji književni doprinos za nacionalnu književnost toga vremena. Rados zaključuje da su neki od autora poput Marina Sabića, Josipa Berse i Rikarda Katalinića

Jeretova iskoraknuli prema boljem književnom izričaju i modernizmu (2007: 189-190). Uz Pavlinovića, u dalmatinskoj se prozi u navedenom periodu javlja nekoliko autora s realističkom poetikom: Nikola Šimić objavljuje pučke pripovijesti bliske širim slojevima, a Rikard Katalinić Jeretov s prikazima primorske i istarske sredine uz opisivanje gradskoga života u Rijeci, Beču i Zadru. Međutim, nakon 1880. književnost u Dalmaciji i Zadru postupno gubi provincijsko obilježje; književnici se sve više povezuju sa Zagrebom kao književnim središtem i s pojedinim autorima iz sjeverne Hrvatske. Pojedini autori objavljuju svoja djela u Zagrebu: Juraj Carić objavljuje u Matici hrvatskoj *Slike iz primorskog života*, a Antun Tresić Pavičić postaje suradnik u *Novom vieku* i itd. Iako je Zagreb u XIX. st. postao snažno političko, kulturno i književno središte, u Zadru će u drugoj polovici XIX. st. kao i početkom XX. st. objaviti svoja književna djela ili će surađivati u pojedinim periodicima neki od značajnijih hrvatskih autora: Antun Kazali, Jovan Sundečić, Ante Kuzmanić, Nikola Šimić, Mihovil Pavlinović, Stjepan Buzolić, Simo Matavulj, Rikard Katalinić Jeretov, A. T. Pavičić, Ivo Vojnović, Ante Kovačić, Milan Marijanović i dr.

Književna produkcija u Dalmaciji postat će bogatija ne samo s realističkim obilježjima, nego i u kvantiteti i kvaliteti, kao i novim žanrovima, poput pripovijesti i crtice. Pojava različitih žanrova postat će vidljiva i na stranicama *Katoličke Dalmacije*. Kao u prijašnjem razdoblju, objavljuje se prigodničarska, religiozna i sve više rodoljubna poezija koja je proizašla iz pravaškog usmjerenja, te će pjesničke i prozne priloge objavljivati uglavnom autori koju su pravaškog političkog opredjeljenja, ili su barem pravaški simpatizeri poput Silvija Strahimira Kranjčevića, Augusta Harambašića, Stjepana Buzolića, Rikarda Katalinića Jeretova i dr. Za razliku od prijašnjeg razdoblja objavljuju se kraće pripovijesti i crtice, kao i znatna putopisna proza – sve do 1897. godine. Putopisni prozni tekstovi, najčešće nepoznatih autora, postat će najvrijediji književni prilozi u cijelome razdoblju izlaženja lista. U devedesetim godinama *Katoličku Dalmaciju* obilježit će književna kritika Jakše Čedomila kroz njegove književno-kritičke i književnopovijesne članke uglavnom o hrvatskim autorima. U njegovim priložima vidljivo je unošenje novih europskih standarda u proučavanju i vrjednovanju književnosti. Čedomil je tako pridonio da se i *Katolička Dalmacija* uklopila u onodobne procese u hrvatskoj književnoj kritici. Za razliku od prijašnjeg razdoblja osjetna je recepcija usmene i starije književnosti te u nešto manjoj mjeri stranih književnosti. Događanja na književnom području – rasprave o književnim pravcima, osvrti na pojedine književne i

neknjiževne časopise, prikazi pojedinih djela i slične teme, obilježiti će se tekućom književnom kritikom i prigodnim člancima.

Iz navedenoga može se zaključiti da je *Katolička Dalmacija* od 1870. do 1898. uz vjerske i političke sadržaje, znatan prostor posvećivala i književnim priložima po kojima je barem djelomično bila uključena u književnopovijesne procese hrvatske književnosti.

4. 2. Svećenik Ivo Prodan - urednik *Katoličke Dalmacije*

Ivo Prodan, dugogodišnji urednik *Katoličke Dalmacije*, rodio se u Janjini na otoku Pelješcu, 31. prosinca 1852. od roditelja Mate Prodana i Franice r. Kalafatović. Prodanovi pretci doselili su na Pelješac u tridesetim godinama XIX. st. iz sela Zagvozda blizu Imotskoga. Njegov suvremenik Kerubin Šegvić smatra da je upravo seoska sredina bitno utjecala i oblikovala Prodanovu narav i duh: „Na selu su tradicije trajnije. To je potrebno spomenuti, jer je u Prodanova karakteru jak atavistički elemenat. On prkosi olujama poput vješta kapetana na tvrdom brodu. Ne boji se ni svemoćnih elementarnih sila“ (1933: 98). Prodan se rodio u brojnoj obitelji od sedmero djece i odrastao u katoličkoj sredini koja će ga usmjeravati u kršćanskom i nacionalnom duhu. Pučku školu završio je u Janjini, a gimnaziju u Dubrovniku. Nakon gimnazije upisuje Bogoslovni fakultet u Zadru 1867., a za svećenika zaređio ga je dubrovački biskup Ivan Zaffron 5. studenoga 1876. u Dubrovniku.

Nakon svećeničkog ređenja Prodan dolazi u Zadar na poziv zadarskog nadbiskupa Petra Dujma Maupasa te je od 1878. do 1879. profesor hrvatskoga jezika u Zmajevićevoj sjemenišnoj gimnaziji. Uz službu profesora prihvatiti će se uredništva *Katoličke Dalmacije*. Njegova služba u gimnaziji bila je kratkotrajna i naslijedili su ga dr. Anton Orlić, dr. Vinko Pušić, dr. Josip Marčelić i Franjo Ucellini. Prema mišljenju Kerubina Šegvića razlog za Prodanovo razrješenje bilo je upravo vođenje uredništva *Katoličke Dalmacije* koje „u političko nacionalnom pogledu nije zadovoljilo ni nadbiskupa Maupasa, ni školske vlasti, pa je odstranjenje bilo dokaz toga nezadovoljstva“ (1933: 98). Za vrijeme svoga boravka u Zadru redovito je pastoralno surađivao u Župi sv. Šime. Neki od svjedoka navode da ga se rijetko viđalo po gradu, a najčešće u crkvi sv. Šime gdje je svakoga dana slavio svetu misu u 8 sati. Šegvić napominje da je kao svećenik živio vrlo skromno, slabo odjeven i slabo se hranio, no radio je kao urednik svojih novina od 12 do 16 sati dnevno. Njegov način života bio je svima poznat, a jedan od njegovih poznanika i suvremenika Blaž Jurišić svjedoči da je Prodan živio

oskudijevajući u svemu i najčešće ovisan o drugima. „Živio je potpuno asketski, upravo svetački, i nije si priuštio nikakvih tjelesnih užitaka“ (Jurišić i Hraste, 2011: 84-85). Potvrda za Jurišićeve tvrdnje o njegovoj skromnosti i siromaštvu duha bilo je i Prodanovo odbijanje svih časti koje mu je Crkva nudila. Dubrovački biskupi Mato Vodopić, a kasnije i Josip Marčelić nudili su mu naime službu kanonika u Dubrovniku.

Kao svećenik koji je bio dosljedan u svojim političkim uvjerenjima, a poglavito zbog zalaganja za očuvanje glagoljice na stranicama *Katoličke Dalmacije*, dva puta je suspendiran, najprije od nadbiskupa Maupasa a zatim od nadbiskupa Rajčevića. Kaznu suspenze strpljivo je podnosio punih šest mjeseci, ali se u međuvremenu žalio u Rim smatrajući da mu je kao svećeniku učinjena nepravda: „Kroz cijelo to vrijeme on među lajcima svaki dan u štoli i roketu prima sv. Pričest i moli za svoje progonitelje“ (Šegvić, 1933: 102). Uz politički i novinarski rad te izdavaštvo, Prodan je na prvome mjestu bio svećenik, vjeran svojim svećeničkim obećanjima i u potpunosti predan svome svećeničkom služenju do kraja života. Djelujući kao političar i novinar uvijek je nastupao i progovarao kao kršćanin i svećenik.

4. 2. 1. Političko djelovanje Ive Prodana

Uz redoviti pastoralni rad i svakodnevni angažman u vođenju *Katoličke Dalmacije* i drugih periodika, Ivo Prodan postupno ulazi u političke vode i vrlo brzo postaje jedan od najznačajnijih pravaša u Dalmaciji. Nakon Prodanove smrti o njemu se često pisalo negativno, dok se istodobno pozitivno prosuđivalo političko djelovanje ostalih pravaša. Marjan Diklić zaključuje:

„Razloga tomu ima više, a najčešće se radilo o hotimičnom prešućivanju, nepoznavanju njegova ukupnog djela i uloge u dalmatinskoj i općehrvatskoj politici, ali bilo je i tendencioznog pisanja onih pojedinaca kojima se Prodanovo domoljublje i borba za hrvatsku državnost i nezavisnost nikako nisu dopadali, pa su ga hotimice prikazivali kao najvećeg hrvatskog nacionalista, šovinista, klerikalca, srboždera, i „ultramontanca“ čije ideje o hrvatskoj samostalnosti je, navodno, vrijeme već davno pregazilo“ (2003: 6).

Koja su temeljna Prodanova politička opredjeljenja, kakav je bio kao čovjek, svećenik i političar vidljivo je i sadržano u njegovim člancima *Vjera i politika*, koji su poslije objavljeni u svescima br. I i III, *Naš program i Domovina i značaj* (1895.). Prodan je u svom političkom djelovanju pokušao povezati vjeru i politiku u kojima je čovjek pojedinac nositelj vjere,

politike i nacionalnog identiteta. Za njega je bavljenje politikom bila istodobno vjerska i kršćanska dužnost, a ne prostor i mjesto za osobne interese i bogaćenje. Kerubin Šegvić primjećuje da je Prodan bio više patriot, a ne političar, a za Blaža Jurišića, više učitelj, a manje političar, poput Ante Starčevića. Blaž Jurišić pripominje da u to doba Prodanu i nije bilo jednostavno djelovati na političkoj sceni, kada su u Dalmaciji već bili afirmirani značajni političari poput Mihovila Klaića, Mihovila Pavlinovića, Natka Nodila i Koste Vojnovića. Iako je bilo nerazumijevanja i neslaganja s tim političarima, Prodan ih je poštivao i „poručivao im je javno: magis amica veritas!“ (Hraste i Jurišić, 2011: 83)

Prodanov politički angažman počinje s vođenjem *Katoličke Dalmacije* preko koje će postati vidljivo da se on opredjeljuje za pravašku političku opciju. On će vrlo brzo preko toga glasila širiti pravaške ideje svojih političkih učitelja, na prvome mjestu Ante Stračevića i Eugena Kvaternika. Na taj način *Katolička Dalmacija* od jednog vjerskog glasila postaje postupno neslužbeno pravaško glasilo. Svoja pravaška opredjeljenja Prodan će širiti posebno u Zadru i Dalmaciji nakon što 1883. u Arbanasima formira prvu vjersko-pravašku skupinu. Pravašku jezgru te prve dalmatinske skupine činili su uz Ivu Prodana, Antun Dean, najbliži Prodanov suradnik, te Pavao Luka Relja, trgovac i posjednik iz Arbanasa. Ta skupina je već koncem 1883. pokrenula izdavanje izričito pravaških glasila *Stekliš* i *Pravaš* koji su nažalost vrlo kratko izlazili. Prodan će ubrzo osnovati “Stranku prava i Čistu stranku prava; postaje njihov vođa i dugogodišnji zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, a neko vrijeme bio je i dopredsjednik ujedinjene Svepravaške organizacije za sve hrvatske zemlje” (Diklić, 2003: 14).

Svoje političke stavove Prodan će iznositi u svojim javnim nastupima, kroz različite knjige i brošure koje će objavljivati, kao i preko svojih glasila među kojima je bila i *Katolička Dalmacija*. Jedna od vrlo čestih tema u njegovu političkom djelovanju jest pravaštvo, koje za njega bilo jedina ispravna politička opcija. Kao što je već spomenuto, Prodan nije bio sklon pojavi modernog pravaštva koje je bilo vidljivo u pravaško-obzoraškom sporazumu prema kojem su pravaši na političkoj razini mogli surađivati s Neovisnom narodnom strankom, koja je nastala odvajanjem od Narodne stranke 1882. Nakon političkog rascjepa 1895. u Stranci prava nastupio je kraj Starčevićeve stranke. Na stranicama *Katoličke Dalmacije* Prodan ubrzo upućuje žestoke kritike nositeljima novih pravaških ideja u Banskoj Hrvatskoj, poglavito Josipu Franku i Franu Folnegoviću koji su se zalagali za prilagođavanje vladajućem režimu.

Prodanovo političko djelovanje dotaklo je temu i raspravu o međunacionalnim odnosima Hrvata i Srba. Kao što je već spomenuto, o toj temi Prodan je često puta imao pogrešne i neutemeljene stavove i promišljanja.

Prodan je na političkoj osnovi bio kratkotrajno u sukobu s Mihovilom Pavlinovićem. Pavlinović je naime vrlo kritički pisao u *Narodnom listu* o dalmatinskom novinstvu, pa tako i o *Katoličkoj Dalmaciji*.⁶⁴ Marjan Diklić podsjeća da su Mihovil Pavlinović i Kažimir Ljubić planirali oduzeti Prodanu uredništvo *Katoličke Dalmacije* kao i vlasništvo nad „Hrvatskom katoličkom tiskarnom“, međutim to se nije dogodilo jer je Prodan na svim skupštinama dioničara svoje tiskare imao većinu među članstvom, i unatoč svim dugovima uspio se održati. Sukob Prodana i Pavlinovića bio je jednim dijelom i osobne naravi. Međusobno se nisu slagali oko više političkih stavova, bili su i u svojevrsnoj borbi za politički prestiž, a sam Pavlinović nastojao je onemogućiti utjecaj Prodanovih pravaških ideja. Prodan će se u međuvremenu pomiriti s Pavlinovićem tražeći od njega i savjete za uređivanje *Katoličke Dalmacije*. Pavlinović mu u pomirljivome tonu daje preporuke kojim putem treba krenuti *Katolička Dalmacija*, tj. da „razkrili svoje stupce misli katoličkoj i hrvatskoj“ (Diklić, 1998: 126). Diklić zaključuje da je Prodan *Katoličku Dalmaciju* usmjeravao u vjersko-pravaškom i nacionalnom duhu, s programom koji je imao bitne odrednice u rješavanju nacionalnoga pitanja i ujedinjenju hrvatskih krajeva u stvaranju hrvatske države (1998: 124-125). Uz teme o svehrvatskome ujedinjenju, srpskome pitanju i sukobima s narodnjacima, Prodan je borbeno i odlučno vodio rasprave i s talijanašima u Zadru i Dalmaciji na stranicama toga lista.

U svim svojim političkim potezima Prodan je bio odlučan i borben, često puta i nepopustljiv, što je bilo vidljivo i na stranicama *Katoličke Dalmacije*. Prodanova politička aktivnost bila je dugotrajna, uspješna i nezamisliva bez njegovih novina i glasila, među kojima je najznačajnija *Katolička Dalmacija*.⁶⁵ Razdoblje Prvoga svjetskog rata i poratne okolnosti uništile su Prodanovu političku i stranačku organizaciju te je on kao političar još za života vrlo brzo pao u zaborav (Jurišić i Hraste, 2011: 82).

U cjelokupnome životu i političkom djelovanju radu Ivo Prodan iskazao je svoje talente, naobraženost i agilnost. U svojim nastojanjima na političkom i vjerskom području imao je podršku jednoga kruga svećenstva, ali i velikoga broja vjernika; no za života stekao je dosta i protivnika te bio proganjan od austrijskih i talijanskih vlasti, a ni Crkva nije mu bila u svemu

⁶⁴ Usp. „Mihovil Pavlinović“, *Narodni list*, 1884., br. 24 i 27.

⁶⁵ Svoje političke stavove Prodan je širio i preko *Hrvatske, Croatije, Hrvatske krune, Pučkoga glasa, Dalmatinskoga Hrvata i Preka*.

sklona. U posljednjim godinama svoga života živo je pratio situaciju na području nove državne tvorevine ražalošćen Rapalskim ugovorom i sudbinom koju je doživio Zadar. Svjedoci napominju da je zadnje dane svoga života posvetio molitvi. Umro je u Zadru 10. ožujka 1933. kao obični siromah „dični starina i uzorni svećenik“.⁶⁶ Njegovi protivnici poštivali su ga i u njegovoj smrti. Na dan ukopa na otočiću Galevcu u blizini Preka, Prodanov lijes ispraćen je iz Zadra: „Zadnji pozdrav u Zadru, dobio je od talijanske vojničke straže blizu Foše, koja je pokazala oružje na pozdrav, njemu, koji se je cijeli svoj život borio da Zadar bude u sklopu slobodne Hrvatske.“⁶⁷

4. 2. 2. Urednička i izdavačka djelatnost Ive Prodana u Zadru

U povijesti zadarskog tiskarstva i novinstva Ivo Prodan zauzima vrlo značajno mjesto. Njegova uređivačka djelatnost trajala je preko četrdeset godina i odvijala se u drugoj polovici XIX. i početkom XX. st. Za to vrijeme uređivao je i tiskao deset različitih novina i časopisa vjersko-političkog, političkog i književno-poučnog sadržaja. S novinarskim uređivanjem počinje u Bogoslovnom sjemeništu u Zadru gdje je pri kraju teoloških studija uređivao sjemenišni list *Harmonia*, (1875. – 1876.). Većinu novina uređuje u različitim društveno-političkim, književnopovijesnim i kulturnim okolnostima, što je jednim dijelom oblikovalo i dalo usmjerenje pojedinim periodicima. Vodeći pojedine novine pokazao je dosljednost u političkom uvjerenju i nepopustljivost u političkim načelima, poglavito u novinama koje su imale politički profil. U razdoblju od 1877. do 1929. godine uređivao je i izdavao slijedeće periodike: *Harmonia* (1875. – 1876.); *Katolička Dalmacija* (1870. – 1898.); *Hrvatska* (1884. – 1898.); *Hrvatska kruna* (1892. – 1919.); *Croatia* (1898. – 1903.), *Novinarski raboš* (1908.); *Novinarski magazin* (1908.); *Pučki glas* (1906. – 1908.); *Dalmatinski Hrvat* (1910. – 1913.) i *Preko* (1928. – 1929.)

Uz to što je bio urednik, Prodan je bio i vlasnik i nakladnik svih novina, koje su zajedno s drugim publikacijama tiskane većinom u njegovoj *Katoličkoj hrvatskoj tiskarni*. Prvi ozbiljniji i sustavniji urednički rad bio je dugogodišnje vođenje *Katoličke Dalmacije* (1870.-1898.) Prodan je postao urednik jednog izričito katolički orijentiranoga lista, koji se pojavio kao reakcija na liberalni i antikatolički pokret u Italiji nakon Prvoga vatikanskog koncila, i

⁶⁶ *Katolik*, Šibenik, 1933., br. 6.

⁶⁷ Isto., br. 7.

koji se ubrzo proširio i po Dalmaciji. Prvi urednici tih novina bili su profesori bogoslovije u Zadru, koji su se u sadržaju pridržavali većinom vjerskih tema. Kerubin Šegvić primjećuje da se pojedini urednici nisu zanimali za aktualna politička događanja, poglavito za temu hrvatstva: „Prema aneksiji i hrvatstvu nisu zauzimali nikakova stajališta. Mogla se je zaključiti, da je to za njih bilo strančarstvo“ (1933: 100). Šegvić pretpostavlja da je uredništvo prepušteno Prodanu jer je list u to doba bio dosta pasivan, bez ičije materijalne, ali i duhovne potpore, pa su se pojedini crkveni dostojanstvenici nadali da će Prodan *Katoličku Dalmaciju* stabilizirati materijalno i moralno (1933: 100). Kao novi urednik *Katoličke Dalmacije* Prodan je imao svoje ciljeve, a jedan od njih bio je da *Katoličku Dalmaciju* pohrvati te da joj uz vjerski doda i nacionalni predznak. Šegvić zaključuje da je već na samome početku svoga uredničkog rada Prodan ušao u znatan rizik, tj. „to je značilo zaplivati vodama opasnim i za vjerske poglavice sumnjivima“ (1933: 101).

Osnovne karakteristike Prodanova novinarskog stila vidljive su u velikome broju njegovih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji* koji su često bili bez podataka o autoru, kao i u drugim njegovim periodicima i brošurama. Neki od njegovih suvremenika poput Blaža Jurišića svjedoče da je Prodan kao urednik mnogo i naporno radio. Često puta je sam pisao priloge, slagao ih u tiskarnu i ekspeditirao. Prema Jurišiću, upravo naporan i ubrzan rad jedan je od razloga da Prodan nije razvijao svoj stil. To je naime bio novinarsko-publicistički, a ne literarni. U pisanju i polemikama bio je okretan, nepokolebljiv i ustrajan, ponekad i tvrdoglav, pišući redovito hrvatski, ali po potrebi i na talijanskome jeziku.⁶⁸

U razdoblju od 1877. do 1929. Ivo Prodan je izdavao više različitih periodika. U većini njegovih novina mogu se pronaći tri osnovna tipa priloga kojima su se oblikovali sadržaji pojedinih glasila a to su: a) prilozi vjerskog karaktera, b) politički prilozi domoljubno-rodoljubnog sadržaja, c) redoviti ili prigodni prilozi iz književnosti. U prikazu na pojedine Prodanove novine koje je uređivao i izdavao, bit će riječi o zastupljenost književnih priloga u pojedinim glasilima.

⁶⁸ Prodanov stil prepoznatljiv je ne samo u njegovim novinama nego i u pojedinim knjigama, poglavito onima na temu glagoljice, kao i u nizu pod naslovoj *Uspomene*, I-IX. Zadar, (1895.-1897.)

***Harmonia*, (1875. – 1876.)**

Harmonia je prvi časopis u kojem se Prodan okušao kao urednik. Prvi broj časopisa izišao je 15. prosinca 1875. u kojem je naveden program lista. Izlazio je svakog 1. i 15. u mjesecu pisan hrvatskim i talijanskim jezikom na četiri stranice. Prema sadržaju list pripada u skupinu vjersko-književnih listova i časopisa koji su se izdavali u zadarskome sjemeništu⁶⁹ u izdanju *Društva mladih đaka*, (La Societa dei giovani studiosi), čiji je predsjednik bio Ivo Prodan. Časopis je bio pisan rukom ili tiskan strojem, a uz redovite stranice imao je jedan ili dva dodatka. Posljednji broj izišao je 15. ožujka 1876. godine (V. Maštrović, 1954: 46). List *Harmonia* na svojim stranicama imao je redovito priloge vjerskog i književnog sadržaja, ali donosio je i obavijesti o nekim društvenim događanjima. Neki od primjeraka lista nalaze se u knjižnici Hrvatskoga književnog društva *Napredak* u Sarajevu, gdje se nalazi i cjelokupna ostavština Ive Prodana⁷⁰ (1954: 46).

***Hrvatska*, (1884. – 1898.)**

U isto vrijeme dok izdaje *Katoličku Dalmaciju* Prodan u jesen 1884. godine počinje s izdavanjem *Hrvatske*, književno-poučnog časopisa. Na naslovnoj stranici uz naziv časopisa *Hrvatska* navedene su popratne riječi: „Časopis za pouku i zabavu. Za katoličku prosvjetu. Za hrvatski jezik“, te velikim slovima: „Bogu i Hrvatskoj“. Pojava novog časopisa s književnom orijentacijom za ono je vrijeme bila vrlo važna. Prema mišljenju Vjekoslava Maštrovića „uloga je ovog lista to značajnija, što je npr. 1889. to jedini beletristički časopis u Dalmaciji na našem jeziku, a uz zagrebački «Vijenac» najstariji u Hrvatskoj“ (1964: 754). Prodan najavljuje *Hrvatsku* u *Katoličkoj Dalmaciji* 1884. u br. 62, str. 1-2., i navodi da će se *Hrvatska* više nego *Katolička Dalmacija* baviti književnošću. Poticaj za taj list dolazi od „Hrvatske bibliotečice“⁷¹ koja je izdavala knjige paralelno s *Katoličkom Dalmacijom*. Naime, na posljednjoj stranici *Hrvatske*, br. 14-15, iz 1884., uz reklamu „Hrvatske bibliotečice“

⁶⁹ Tradicija da zadarsko sjemenište Zmajević objavljuje svoje glasilo nastavit će se i početkom XX. kada izlazi list *Bostan* čiji se primjerci nalaze u arhivu HKD „Napredak“ u Sarajevu.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ U „Hrvatskoj bibliotečici“ objavljen je niz knjiga iz različitih područja kao što su prigodni liturgijski tekstovi, biskupijske okružnice, povijesni i književni sadržaji: *Crtice o slavenskoj liturgiji*, *Okružnica Grande Munus*, *Bazilika sv. Klimenta u Rimu*, *Hrvatska vila*, *Mladi poljodjelac* i dr.

naznačeno je: „Hrvatska biblioteka koja je dala povoda Hrvatskoj.“⁷² Prodan je bio dugogodišnji urednik *Hrvatske*, osim VIII. godišta kada je urednik D. Foith. Zbog problema s austrougarskim vlastima taj časopis neće izlaziti dvije godine, a prestat će izlaziti 1898. kada i *Katolička Dalmacija*.

Nakon nekoliko brojeva na početku izlaženja, može se zaključiti da će se na stranicama *Hrvatske* dosta prostora posvetiti književnim prilogima. Književni tekstovi najčešće se objavljuju u rubrikama: *Poučni i uvodni članci*, *Pjesme*, *Viesti il ocjene knjiga*, *Svega po malo*, *Kritika*, *Hrvatske narodne zagonetke* i dr. Te priloge objavljuje znatan broj poznatih i manje poznatih autora: Rikard Katalinić Jeretov, Mileva Lovska, Andro Viteranac, Jakša Čedomil, Stjepan Buzolić, Kerubin Šegvić, J. Klapež, M. Radoslavić, Petar Krstić Herceg, Marko Vuletić Ivanov, Dobroslav Božić, Mato Štuk i dr.

Pjesnički prilozi objavljuju se u većini brojeva, od kojih su neki na zavidnoj estetskoj razini, a neki su samo pokušaji. U više brojeva objavljuju se pjesme Mileve Lovske iz ciklusa *Hrvatkinje*,⁷³ a uz religiozne i rodoljubne motive može se pronaći i pokoja pjesma s motivom žene i ljubavi, kao kod Dragutina Trnoplesara koji objavljuje pjesmu *Taština ljubavi*. Rikard Katalinić Jeretov zastupljen je s više pjesma: *Što će meni!*?⁷⁴, *Mirujte mi*⁷⁵, *Prve ljubice*, *Crtice iz krajiškog života*⁷⁶ i dr. Prozni tekstovi objavljeni su u oblicima pučkih pripovjedaka i kraćih crtica iz narodnog života; *Irdjav Takum*, *crtica iz bosanskoga života*⁷⁷, nepoznatog autora, a slične priloge objavljuje i K. Gubić starac iz Bosne, kao i drugi autori.

Uz pučke pripovijesti i crtice usmena je književnost u *Hrvatskoj* zastupljena u kraćim pučkim pričama i predajama, epskim pjesmama, zagonetkama, odgonetkama i narodnim poslovicama, najčešće iz Dalmacije (Vodice, Ražanac) te Bosne i Hercegovine.

Strana književnost zastupljena je kroz prijevode pojedinih autora; A. Laus prevodi kraću crticu *Kako Ivo posta sirotom*⁷⁸, talijanskog autora G. Verge, a nepoznati prevoditelj donosi pripovijest *Utrudjenik*⁷⁹ ruskog autora Hetmanskog.

⁷²*Hrvatska*, god. I, br. 1, 1884., 14-15.

⁷³Isto., III, br. 6, 1886., str. 265.

⁷⁴Isto., br. 2-3., str. 242-243.

⁷⁵Isto., br. 9, str. 242-243.

⁷⁶Isto., god V/1888., br. 20-21, str. 381-382.

⁷⁷Isto., III/1886., br. 4, str. 250-251.

⁷⁸Usp. Isto., VII/1890., br. 3-4.

⁷⁹Usp. br. 14-16.

Značajni su i prilozi u kojima se raspravlja o realizmu – *Realizam u umjetnosti*⁸⁰ i *Duh u umjetnosti*⁸¹ koje potpisuje autor F. H. Š, a u više brojeva u priložima *Roman našeg doba*⁸² nepoznati autor analizira roman *Nevoljnik* Victora Hugoa. S književno-kritičkim priložima javlja se T. H. Šegović prosuđujući pojedina djela objavljena u Matici hrvatskoj, poput *Teodore*⁸³ Eugena Kumičića, *Podgorske pripovjetke*⁸⁴ Vjenceslava Novaka, *Psyche*⁸⁵ Ive Vojnovića i dr.

Hrvatska kruna, (1892. – 1919.)

Uz naziv ovih političkih novina u pojedinim godištimama navedeni su različiti podnaslovi. U prvoj godini izlaženja je podnaslov: *Časopis za hrvatska prava*. (1899.), *Novine čiste stranke prava*; (1918.) *Glavno glasilo stranke prava u Dalmaciji; (Za narodnu celokupnost i slobodu)*,⁸⁶ Za vrijeme izlaženja toga lista izmjenjivalo se nekoliko urednika. Na početku je urednik D. Foith; Ivo Prodan od 1892. – 1899. i od 1907. – 1919. te Mile P. Vladović od 1899. do 1907. U prvom polugodištu list se tiska u tiskari Ivana Woditzke, a potom u Prodanovoj „Katoličkoj hrvatskoj tiskarni“. Prvi broj izišao je 20. prosinca 1892. i od 10. srpnja 1905. izlazi svaki dan, osim za blagdane. Za ratnih godina novine izlaze srijedom i subotom u manjem formatu zbog nestašice papira (V. Maštrović, 1954: 43-44). Uz dobru uređivačku politiku Ive Prodana te će novine od mjesečnika postati dnevnik. Od broja 120. 2. lipnja 1907., *Hrvatska kruna* donosi i posebni prilog *Il Popolo* na talijanskom jeziku. Prve godine izlazi 31. broj *Il Popola*, a od početka druge godine izlazi samostalno, bez napomene da je prilog listu. *Il Popolo* je izlazio četiri godine, sve do 1910. (1954: 70-71). *Hrvatska kruna* prestala je izlaziti koncem 1919. zbog ratnih i okupacijskih poteškoća (V. Maštrović, 1964: 751). Maštrović također napominje da je *Hrvatska kruna* svojim sadržajem pridonosila „borbenom tonu u gradu, što je uostalom karakteristika cijele Prodanove štampe u Zadru“ (1964: 751).

⁸⁰ Usp. V/1888., br. 1, str. 226-227.

⁸¹ Usp. VII/1890., br. 1.

⁸² Usp. br. 1.

⁸³ Usp. br. 6-7.

⁸⁴ Usp. br. 9.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ *Hrvatska kruna*, br. 1, 1892., str. 68.

Uz političke, povijesne i slične sadržaje, na pojedinim je stranicama lista bila i kulturna rubrika u kojoj je objavljen poneki književni prilog. Većina autora su manje poznati pisci koji se često skrivaju iza različitih pseudonima: V. M. Sarajlija, Tvrđko Tvrđović, Sanquinius, Gluvo i dr. U većini poetskih tekstova veličaju se i ističu ideje Stranke prava ili se kroz pjesničke priloge autori obračunavaju s političkim neistomišljenicima. U nekim tekstovima veličaju se vođe Stranke prava te same novine *Hrvatska kruna*, kao u pjesmi *La spauracchio* autora Sanquinicusa⁸⁷ i u pjesmi *Srpska davorija Srbi svi i svuda*.⁸⁸ Uz takve i slične tekstove može se pronaći i pokoja prigodna pjesma poput pjesme *Suza u mom oku...*⁸⁹ autora Petra Stjepanova i dr. U rubrici Podlistak u nekim od brojevima objavljeni su i kraći prozni priloz, najčešće kratke priče i crtice poput *Tri grbavca (iztočna priča)*⁹⁰ nepoznatog autora i lirska crtica *Ljubav je jaka kao smrt*⁹¹ i dr.

***Croatia*, (1899. – 1903.)**

Croatia su vjersko-političke novine i svojevrsni nastavak *Katoličke Dalmacije* koja je prestala izlaziti 1898. godine. Na naslovnoj stranici prvog broja navedeno je: *Privremeno na mjesto Katoličke Dalmacije*.⁹² Prodan je očekivao da će ponovno pokrenuti tiskanje *Katoličke Dalmacije* nadajući se smirivanju situacije koja je dovela do prestanka izlaženja tih novina, no to se nije dogodilo. U prvome broju *Croatie* od 1. veljače 1899. Prodan je objavio tekst „Zašto ovako?“ u kojem tumači razloge za izlaženje novoga lista. *Croatia* je izlazila utorkom i petkom na četiri lista, a posljednji broj izašao je 6. siječnja 1903. godine. Te iste godine dogodio se štrajk tipografa u Zadru i to je bio jedan od razloga da je list prestao izlaziti (V. Maštrović, 1954: 81). U nepune četiri godine objavljeno je 367 brojeva, koji su uz vjerske i političke priloge (najčešće pravaške orijentacije) imali i znatan broj književnih priloga.

⁸⁷ *Hrvatska kruna*, XI/1902., br. 8.

⁸⁸ Isto., br. 74.

⁸⁹ Isto., br. 6.

⁹⁰ Isto., V/1896., br. 18-19.

⁹¹ Isto., XI/1902., br. 14.

⁹² *Croatia*, I/1898., br. 1.

Novinarski magazin, (1908.)

Novinarski magazin počinje izlaziti kao polumjesečnik 11. siječnja 1908. godine. Urednik časopisa bio je Petar Bilan, a izdavatelj Ivo Prodan, koji je stajao u svemu iza ovog časopisa. Na naslovnoj stranici u tekstu *Pristup* napominje se: „Gradivo je uzeto najviše iz novina, kronologijski poredano, a dosta objektivno, nepristrano priobćeno.“⁹³ Prilozi u listu su različite informacije koje se navode počevši od 1902. i prezentiraju kroz različite pojmove: „Ante Starčević, novac, osobnosti“⁹⁴ i sl. Pojedine riječi i pojmovi citiraju se iz političkih govora i novina, kao što su npr. *Crvena Hrvatska, Novi list, Jadran* i dr. Svrha tih pojmova i riječi je poslužiti kao informacije o pojedinim osobama i događajima i biti pripomoć za prigodne govore, javne nastupe ili kao građa za novinarske članke. Uz tekstualni dio priloženo je nekoliko praznih stranica (bijelih listova) koji su namijenjeni za unošenje bilježaka i „za bolju udobnost onima koji bi se htjeli dati na takav posao.“⁹⁵ Uredništvo smatra da je sadržaj lista poučan i nadasve „koristan za svakoga koji ozbiljno prati razvoj događanja, rad i život novinara i političara u našoj domovini i dalje.“⁹⁶ Cjelokupni sadržaj *Novinarskog magazina* zamišljen je da donosi različite priloge počevši od 1902. do 1908., do godine u kojoj list izlazi: „Novinarski magazin mogo bi u tom slučaju postati stalnim bilježnikom, nekom vrstom novinarskog kazala, ili novinarske torbe, odakle bi svak mogo štogod vaditi za se.“⁹⁷ Ideja za pokretanjem lista koji bi bio bitno drugačiji od ostalih periodika, prihvaćena je od čitalačke publike. To se moglo vidjeti i po kritikama koje su objavljene u drugim novinama. No ovo je bio jedini broj koji je objavljen.

Novinarski raboš, (1908.)

V. Maštrović napominje da je *Novinarski Raboš* bio Prodanov pokušaj da se napravi leksikonski časopis. Za ovaj časopis komentator *Narodnoga lista* u trećem broju od 9. siječnja 1908. smatra da je to: „vrlo originalni časopis neka vrsta leksikona na pretraživanje...“ (1954: 94). Premda je urednik *Novinarskog raboša* Petar Bilan, Maštrović tvrdi da „izdavača predstavlja Ivo Prodan, koji je u stvari glavni urednik, dok je tipograf Petar Bilan formalno

⁹³*Novinarski Magazin*, 1908., br. 1.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Isto.

odgovorni urednik“ (1954: 70). U prvom broju koji je izišao 4. siječnja 1908. godine u uvodnim napomenama uredništvo objašnjava sadržaj i svrhu ovih novina: „U ovom časopisu iznose se razne političke i novinarske bilješke, osobito od 12 godina natrag, ali ima ih i puno starijih. Odnose se najviše na domaće ljude, mjesta i stvari.“ Sadržaj lista tiskan je u dva stupca i počinje sa slovom A, a zatim slijede različiti pojmovi pod tim slovom: „Aachen, Aarau, Abadaša, Abasid“⁹⁸, sve do pojma Absolutizam. U časopisu se navodi da su svi izvori iz kojih je korištena građa „vierno izcrpljeni“.⁹⁹ Između stranica lista umetnut je bijeli papir namijenjen za različite bilješke. Kao *Novinarski magazin* i *Novinarski raboš* izišao je samo u jednome broju.

***Pučki glas*, (1906. – 1908.)**

Pučki glas su političke novine koje će Prodan pokrenuti u vrijeme pojave građansko-socijalističkih ideja. List uređuju Petar Jakovljević, Ivan Andrović i Petar Bilan. Na naslovnoj su stranici uz naslov napisani podnaslovi: *Novine za obće dobro hrvatskoga naroda; Glasilo hrvatskih zadruga i blagajni, pučkih knjižnica, radničkih društava; Pučko radničke novine Stranke prava; Glasilo za promicanje seoskih blagajna, pučkih knjižnica, radničkih i gospodarskih zadruga, podpornih društava, čitaonica i drugih socijalno ekonomskih udruženja.*¹⁰⁰ Uz glavni naslov u svakome se broju nalaze riječi: *Tražimo pučka prava, narodno jedinstvo i jednakost! Glas puka glas Boga!*¹⁰¹

U drugome broju pod naslovom „Hrvatski puče!“¹⁰² iznesen je program lista u deset točaka, te su do desetoga broja prikazane i protumačene sve točke programa. Sve što je sadržano u programu odnosi se na radnike, na njihova prava i položaj u društvu. Prvi broj *Pučkog glasa* izišao je 2. siječnja 1906. i izlazit će tri puta na mjesec, petkom. Posljednji 37 br. tiskan je 24. prosinca 1908. godine. *Pučki glas* imao je rubrike s raznolikim sadržajem; niz tekstova posvećen je domovinskim, nacionalnim i socijalnim pitanjima, prigodnim vijestima, temama iz gospodarstva i sl. Već u prvoj godini pojavljuje se i rubrika *Naša knjiga* u kojoj se napominje: „Pod ovim naslovom donosit ćemo objave i ocjene svake one knjige, koja nam za

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ *Pučki glas*, I, 1906., br. 1.

¹⁰¹ Isto., br. 1.

¹⁰² Isto., br. 2.

to prisprije, osobito takove, koje su za narod korisne.¹⁰³ U istoj rubrici predstavljen je „Gospodarski i vinogradarski koledar za god. 1906.“¹⁰⁴, no to je bio i jedni prikaz neke objavljene knjige za cijelo vrijeme izlaženja lista.

U razdoblju od nepune tri godine, u malome broju tiskanih primjeraka, objavljen je ipak znatan broj književnih priloga, najviše u 1906. godini, a zatim sve manje do 1908. godine. Književni prilozima redovito se objavljuju u rubrici *Podlistak*, ali mogu se pronaći i na drugim mjestima u listu. Pjesnički tekstovi su napisana u duhu narodne poezije, a autori su im manje poznati: G. Petković, Ivan J. Maranović, Daniel D. Marušić, Mirko Vuletin Josipov, Grgo Petković, Petar Kodžobašić i dr. Jedini od značajnijih autor je Rikard Katalinić Jeretov koji 1907. objavljuje svoju pjesmu *Hrvatskom Rodu*¹⁰⁵. U *Pučkom glasu* neki autori objavljuju i prikupljenu narodnu poeziju: I. J. Maranović objavljuje pučku pjesmu *Pjesma mrežokrpara*¹⁰⁶ koju je zabilježio na otoku Premudi, a autor iz Bosne I. J. M. pjesmu *Nepreboljiva rana Ivana Kapetana*.¹⁰⁷ Književni prilog iz narodne književnosti je prozni tekst *Plandovanje Hasan – age*,¹⁰⁸ nepoznatog autora iz Vitine u Hercegovini. Uz narodne pjesme i kraće proze objavljuju se i narodne poslovice, koje je s talijanskog jezika prevodio Daniel D. Marušić. Kraće proze objavljuje nepoznati autor pod pseudonimom Arnaut pod naslovom *Crtice iz Englezko.burskog rata*¹⁰⁹, a objavljuje se i crtica *Sirota*¹¹⁰ te putopisni prilog *Crtica sa putovanja (Kroz gornja Poljica)*¹¹¹ nepoznatoga autora. Uz književne priloge objavljeno je i nekoliko prigodnih tekstova o jeziku i glagoljici, najčešće u svrhu obrane glagoljice, autora Ivana Androvića i Mirka Vuletina Josipova.

U više brojeva uredništvo moli pretplatnike da redovito plaćaju pretplatu jer će biti prisiljeni obustaviti list, a to se ubrzo i dogodilo 1908. godine.

¹⁰³ Isto., br. 1.

¹⁰⁴ Isto., br. 1.

¹⁰⁵ Isto., II, 1907., br. 6.

¹⁰⁶ Isto., god I, 1906., br. 24.

¹⁰⁷ Isto., br. 3.

¹⁰⁸ Isto., br. 5.

¹⁰⁹ Isto., II, 1907., br. 6.

¹¹⁰ Isto., br. 2.

¹¹¹ Isto., I, 1906., br. 28.

Dalmatinski Hrvat, (1910. – 1913.)

Pri kraju XIX. st. autonomaška stranka u Zadru počinje tiskati politički list pod nazivom *Pravi Dalmatinac* (1897. – 1905.). List je prema nekim autorima u mnogome štetio hrvatskom puku te se u siječnju 1898. pokreće tiskanje novina s imenom *Dalmatinski Hrvat*. Na samom početku njegova izlaženja uredništvo se obrušilo na pisanje *Pravog Dalmatinca*, čiji je urednik bio Božo Martinac, te je stalo u obranu hrvatskog naroda. Međutim, u to vrijeme u Zadru je izlazilo više novina pa se ubrzo stvorio dojam da je *Dalmatinski Hrvat* pomalo suvišan i nepotreban te je prestao s izlaženjem. Nakon dvanaest godina, točnije 1910. ovaj put pod uredništvom Ive Prodana izlaziti će do 1913. kao novine prosvjetno-poučnog karaktera (V. Maštrović, 1964: 751). U prvome broju od 6. siječnja 1910. navodi se da su to novine „Za pouku i zabavu puka.“¹¹² Urednik tog broja je Petar Bilan, ali zapravo iza njega stoji Ivo Prodan, s obzirom na to da je on i izdavač. Novine izlaze 1. 2. i 3. četvrtka u mjesecu i imaju priloga iz različitih područja: povijest, prirodne znanosti, gospodarstvo, šumarstvo, ribarstvo, zdravstvo, odgoj, zatim rubrike *Sitne vesti*, *Razbibriga*, *Radnje u mjesecu*.¹¹³ U pojedinim brojevima objavljene su i fotografije uglavnom na naslovnoj stranici u 1912. i 1913. godini.

Književni prilozi zastupljeni su u svakom godištu i u svakome broju. Autori tekstova uglavnom su manje poznati, najčešće pučki pisci i pjesnici: S. Belenić, Ante Vukin, Paško Pavičić, Ivan Stipinović, Ivan Knezović, Milan Obradović i dr. Svi poetski tekstovi uglavnom su duži pjesnički prilozi napisani u duhu narodne poezije s vjerskim i prigodničarskim sadržajem: Paško Žarkov Rokin objavljuje svoju pjesmu *Vrhu nekojih čudesa Blažene Djevice Marije u Loretu*¹¹⁴, a Šime Belfranin Miškov iz Poljane na otoku Ugljanu prigodnu pjesmu *Pjesma djevice i mučenice S. Fume*¹¹⁵, uoči njezinog blagdana u župi Sutomišćica-Poljana na otoku Ugljanu.¹¹⁶ *Prigodna Pisma o Mihovilu Pavlinoviću*¹¹⁷ nepoznatog autora objavljena je u nastavcima u dva broja. Od poznatijih autora možemo spomenuti Luju Vargu

¹¹²*Dalmatinski Hrvat*, I, 1910., br. 1.

¹¹³ Isto., br. 8.

¹¹⁴*Dalmatinski Hrvat*, III, 1912., br. 12-13.

¹¹⁵ Isto, god I, 1912., br. 14-15.

¹¹⁶ Eufemija (Fuma), djevica i mučenica iz Kalcedona kod Carigrada iz III. st., zaštitnica grada Rovinja. U Zadarskoj nadbiskupiji posvećena joj je župna crkva u Sutomišćici na otoku Ugljanu. Njezin blagdan slavi se 16. rujna.

¹¹⁷*Dalmatinski Hrvat*, III, 1912., br. 23-24

Bjelovaraca¹¹⁸ koji je u ovome listu objavio svoju pjesmu *Zlatna zrnca*.¹¹⁹ Ana Vijolić objavljuje priloge iz narodne književnosti *Kraljević Marko i Sv. Nedjelja*,¹²⁰ a na stranicama lista javlja se i Ilija Despot s pjesmom *Ja vas z nadem*¹²¹.

Književni kritičar Antun Petravić zastupljen je s nekoliko zanimljivih kraćih književno-povijesnih priloga. U više brojeva objavljuju se prilozi A. Kačića Miošića; *Sveti Juraj, Frankopani, Sužanj Vladimir*¹²² i dr. Narodna književnost objavljena je u prigodnim tekstovima koji dolaze iz različitih krajeva; Adam Grusling objavljuje narodnu priču iz Virja *Turski car na Carevoj glavici*,¹²³ a Ljubomir Jurić nadučitelj iz Dikla u više brojeva objavljuje *Hrvatske narodne poslovice*¹²⁴. U *Dalmatinskom Hrvatu* tiskano je i nekoliko prozних priloga poput šaljive pripovijesti nepoznatog autora *Pijanac od nevolje*¹²⁵ i *Razgovori na večernjim sastancima. Obitelj – ženitba*¹²⁶ u dijaloškoj formi, a u nekoliko brojeva objavljeni su kraći prilozi u kojima se raspravlja o nekim jezičnim pitanjima.

Preko, (1928. – 1929.)

Nakon Rapalskog ugovora Zadar i njegova bliža okolica pripali su Italiji, što je utjecalo na život i rad Ive Prodana. Zbog sve većeg pritiska i neslaganja s novim političkim okolnostima, on 1928. napušta Zadar i odlazi u Preko¹²⁷ na otoku Ugljanu kamo je dopremio i svoju tiskaru. Ubrzo nakon dolaska, počinje tiskati svoj posljednji list *Preko* 11. kolovoza 1928., s prilogom na talijanskom jeziku *Il Popolo*. U prvom broju, u tekstu *Preko i njegov pravac*, Prodan predstavlja novi list govoreći istodobno i o *Katoličkoj hrvatskoj tiskarni*:

¹¹⁸ Lujo Varga Bjelovarac, (1871.-1917.) jedan je od utemeljitelja „Kluba hrvatskih književnika i umjetnika“ u Osijeku i redoviti suradnik HKD sv. Jeronima u Zagrebu.

¹¹⁹ *Dalmatinski Hrvat*, I, 1910., br. 16

¹²⁰ Isto., br. 8.

¹²¹ Isto., II, 1911., br. 22.

¹²² Isto., I, 1910., br. 11.

¹²³ Isto., II, 1911., br. 4.

¹²⁴ Isto., br. 10-11.

¹²⁵ Isto., I, 1910., br. 22.

¹²⁶ Isto., II, 1911., br. 1.

¹²⁷ Prodan dolazi u Preko koje je ostalo u Kraljevini SHS, te slijedom političkih okolnosti postalo upravno, administrativno, političko pa i vjersko središte na otoku Ugljanu.

„Istina, da osoba koja pokreće ovaj novi časopis, pokle je za po vieka radila u narodu, ako se nije iznevjerila samoj sebi; daje predpostavljat, da novi List neće biti politička novotarija, da neće biti po modi, ni parižkoj, ni berlinskoj, ni rimskoj. Veže urednika i tiskarna, koja nije stvorena, da služi bilo čijim ličnim interesima, nego ima od više decenija svoj usječeni pravac i prema tomu treba, da ona udešava svoj rad.“¹²⁸

Prodan jasno želi reći koji je to pravac; pravac koji je vidljiv u svim njegovim novinama i časopisima kroz hrvatsku misao, neprestanu borbu za očuvanje hrvatskih interesa i rješavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja. Sadržaj *Preka* uokviren je u tri rubrike: *Viesti iz mjesta i okolice*, *Domaće viesti* i *Razne viesti*. U nekim od brojeva nalazi se rubrika *Iz drugih domaćih Listova*. Na prvoj stranici Prodan raspravlja redovito o aktualnoj političkoj situaciji u prilozima: *Ne da im Jadran mira*, *Promjena prezimena*, *Zadarsko pitanje* i dr. U ovom časopisu nema niti jednoga književnog priloga, a uz većinu političkih priloga objavljen je samo jedan tekst drugačijeg sadržaja *Čija je ćirilica*,¹²⁹ koji raspravlja o jezičnim pitanjima. K tome, „urednik nije zanemario mjesto u kojem je list izlazio. Veliki broj tekstova posvećen je Preku i otoku Ugljanu. S velikim entuzijastvom piše o mogućem razvoju i ulozi koju može preuzeti Preko i čitav otok“ (Bacalja, 1988: 464).

Prodanova Katolička hrvatska tiskarna, (1883. – 1930.)

Katolička hrvatska tiskarna u vlasništvu Ive Prodana od velike je važnosti za njegov cjelokupni urednički i izdavački rad. Posjedovanje tiskare omogućilo mu je slobodno djelovanje i samostalan rad, kako na vjerskom tako i na političkom području. Tiskara je u Prodanovim rukama postala kulturni spomenik do kojega nije došao tako jednostavno i koju je u isto vrijeme trebalo sačuvati. Kao urednik *Katoličke Dalmacije* Prodan je još uvijek tiskao novine u tiskari obitelji Woditzka u Zadru. Ali, primjećuje, Pavao Galić vrlo brzo je „shvatio kolika bi bila važnost jedne tiskare ako bi se nalazila u njegovim rukama“ (Galić, 1979: 66). Zato 1882. godine u prigodnom tekstu najavljuje nešto „novo“ za slijedeću godinu. Pišući pomalo tajnovito, ne otkriva o čemu se radi, no to „novo“ bit će njegova tiskara. Put do vlastite tiskare za Prodana i njegove suradnike bio je dug i mukotrpan. Materijalna je sredstva

¹²⁸ *Preko*, I, 1928., br. 1.

¹²⁹ Isto., br. 2.

dobio od nekoliko biskupa, svećenika i svojih prijatelja (1979: 66). a najteži korak bio je dobiti dopuštenje za posjedovanje tiskare. Proučavajući povijesti Prodanove tiskare Pavao Galić napominje:

„Ali, stvar nije išla tako glatko kako je Prodan zamišljao. Dopisom Namjesništvu Okružnog poglavarstvu (4) od 30. lipnja 1882. Prodanova se molba odbija iz triju razloga. Prije svega Prodan pripada svećeničkome staležu, pa mu se ne može dati dopuštenje za obrt, jer se svećenik nije smio baviti obrtom. Prodan nije kvalificirani tiskar te, prema tomu, nema osnovnog uvjeta za rad i, konačno, broj zatarskih tiskara je tolik (tada 4) da se ne može dati pozitivno rješenje molbe“ (1979: 66).

U Zadru su, kako je gore rečeno, u to vrijeme radile četiri tiskare: obitelji Woditzka, tiskara *Narodnoga lista*, tiskara Artale i obitelji te tiskara Vitaliani Janković. Unatoč mnogim protivljenjima i negativnim odgovorima na njegove molbe, Prodan je ostao uporan u svojoj nakani. U više svojih dopisa tražio je dopuštenje za otvaranje tiskare u Arbanasima ili u nekom obližnjem mjestu, pa čak u Splitu, kada ne može u Zadru, no i te su molbe odbijene (Galić, 1979: 66). Dopuštenje je ipak dobio 6. rujna 1883. i *Katolička hrvatska tiskarna* je osnovana. Istoga dana u njoj je tiskan 65. broj *Katoličke Dalmacije* u kojem se Prodan obraća čitateljstvu: „Sretni smo i radosni pak i za to što se katolička hrvatska tiskarna otvara baš u ovo doba kada neočekivani događaji veoma zaobiljiše domaći položaj, te je nastalo vrijeme kad je na osobit način potrebit glas neodvisna novinstva, čistim rodoljubljem zadahnuta i na sve spravna, a da brani narodnu čast, sreću i pravicu.“¹³⁰

U Prodanovim riječima čitamo razloge zbog kojih ga se onemogućavalo stvoriti tiskaru koja će imati hrvatski predznak. Prodan je smjestio svoju tiskaru u Zadru „u ulici sv. Dimitrija, u kući Perlina.“ (Galić, 1979: 68) Prodan će 1907. kupiti kuću uz crkvu sv. Šimuna i tu premjestiti svoju tiskaru u kojoj je uz Prodana radilo više radnika. Kako se odnosio prema radnicima, govori nam citat: „Prodan je s radnicima najkorektnije postupao, makar se i nisu s njim politički slagali“ (1979: 68). *Katolička hrvatska tiskarna* radit će u Zadru sve do 1925. i u tome razdoblju u njoj su tiskane sve novine koje su u osnovnim crtama prikazane u uvodu ovoga rada, kao i niz knjiga *Hrvatske bibliotečice*. Tiskani su u njoj i časopisi koji nisu bili u vlasništvu Ive Prodana, kao i niz obrazaca namijenjenih za crkvene i civilne urede. Nakon premještanja u Preko 1925. ona će raditi još pet godina u kući obitelji Sikirić. Uz poneku

¹³⁰*Katolička Dalmacija*, XIV, br. 65 (1883).

knjigu Prodan će u Preku tiskati i svoje posljednje novine *Preko*, (1928/29.) Pred kraj života 26. lipnja 1930. svoju tiskaru prodaje franjevcima trećoredcima na Galevcu u blizini Preka. Nakon toga odlazi u Zadar, zaboravljen od mnogih, živeći u siromaštvu, ali uvijek povezan s franjevcima trećoredcima na Galevcu, gdje je i pokopan 1933. godine.

Franjevci na Galevcu nastavili su s radom tiskare koja će dobiti novo ime *Jadran*, u kojoj će tiskati knjige namijenjene za narod vjerskog i liturgijskog sadržaja te vjerski časopis *Počasna straža*. Dolaskom komunističkih vlasti 1945. godine za franjevce na Školjiću, kao i za mnoge mještane Preka počeo je vrijeme pokore i nevolja. Te vlasti oduzele su franjevcima polovicu samostana unatoč protivljenju i prosvjedima mještana Preka, a tiskaru *Jadran* otuđili su i odnijeli u nepoznato. Od nekadašnje Prodanove tiskare na tom otočiću ostalo je samo nekoliko metalnih dijelova koji se čuvaju u samostanskoj zbirci.

5. Književni prilozi u *Katoličkoj Dalmaciji* u kontekstu hrvatskoga protorealizma i realizma

Hrvatski narodni i književni preporod, prema nekim autorima /Antun Barac, Ivo Frangeš, Milorad Živančević, Miroslav Šicel/ može se vremenski omeđiti razdobljem od 1830. do 1860. godine. A. Barac napominje da je prestankom izlaženja Gajeve *Danice* 1848. u preporodnom razdoblju u mnogočemu osiromašen književni život, tako da je književnost u 50-im i 60-im godinama ostala svega na nekolicini autora poput Mirka Bogovića, Augusta Vebera Tkalčevića, Ivana Kukuljevića i Mijata Stojanovića. Međutim, u novim će se okolnostima književnost manifestirati kroz nove časopise: *Neven*, *Dubrovnik*, *Leptir*, *Naše gore list*, *Književnik*, *Slavonac*, *Dragoljub*... Barac u tom kontekstu zaključuje: „Još više nego u doba preporoda hrvatski se književni život pedesetih i šezdesetih godina ogleda u književnim listovima i almanasima. Oni su prava slika njezinih težnji i razočaranja, uspona i poraza“ (1960: 32). Barac napominje da se razvojna faza književnosti pedesetih i šezdesetih može protegnuti do osamdesetih godina, s naglašenim motivima rodoljublja i nacionalnim temama. Šicel zaključuje da se motivske karakteristike ponavljaju i dominiraju u duljem vremenskom razdoblju u XIX. st: “Sve to govori o jednom kontinuiranom stvaralaštvu od četrdesetih do gotovo polovice sedamdesetih godina, kome je dominantna tema ljubav prema domovini i prema ženi...” (1971: 246). U prethodno navedenim časopisima, objavljen je znatan broj književnih djela, međutim od 1849. do 1868. objavljeno je dosta i pojedinačnih djela: Petra Preradovića, Mirka Bogovića, Janka Jurkovića, Vladimira Nikolića, Ivana Trnskog, Ivana Dežmana i dr. (Barac, 1960: 50).

Nakon osiromašene književne produkcije u šezdesetim godinama, pojavom Augusta Šenoa i objavom njegovih priloga „Naša književnost“ (*Glasonoša*, 1865.) i „O hrvatskom kazalištu“, (*Pozor*, 1866.) u hrvatskoj se književnosti javljaju nove tendencije. One će postati programatske, te će naznačiti odrednice za književno stvaranje, kao i pravac novoga književnopovijesnog razdoblja – realizam. Šenoine teorijske postavke o svrsi književnosti i načinu pisanja, zapravo su njegov književnopoetički program, koji podrazumjeva književno stvaranje na visokoj estetskoj razini, ali i blisko narodu. Šicel podsjeća da je Šenoa u svojim *Književnim pismima* istodobno analizirao slabu književnu produkciju, ali i pokušavao dati odgovore o ulozi i funkciji književnosti. „Mi hoćemo da dignemo narod, da ga osvijestimo,

da ga oplemenimo, da mane prošlosti popravimo, da budimo u njem smisao za sve što je lijepo, dobro i plemenito“ (2004: 276). Slobodan Prosperov Novak tvrdi da je Šenoa preporučivao aktualiziranje sadašnjosti, istodobno tražeći poveznice s prošlošću (S. P. Novak, 2004: 77), a sam realizam za Šenou je „...značio sasvim nov i kritički odnos prema građi, a time i stvarnosti čitatelja“ (2004: 77). U to doba Šenoa nije progovarao samo o idejnim smjernicama svoga programa, nego je pokušao definirati pojam realizma u ostalim radovima; npr. u svojoj *Poetici* piše o pjesničkom stvaranju te razlikama i poveznicama između realizma i idelizma: „Čisti realizam jest puko oponašanje naravi, čisti idealizam osvaja bez obzira na sviet samo ideje. I jedna i druga skrajnost je pogrešna. Puki realizam bez ideje nije nego fotografija, puki idealizam jest sjena bez života. Samo pravi skladni savez idealizma i realizma stvorit će pravi pjesmotvor, gdje tvar služi ideji“ (Šenoa, 1876: 6).

Uz teorijska načela Šenoa traga i za jezičnim izrazom u književnosti, koji je pronašao u suvremeniku Mihovlu Pavlinoviću, pišući tako u standardnom obliku štokavskog književnog jezika „...prihvaćajući i Pavlinovićevu preporuku kako treba oslušivati govor puka“ (Šicel, 2004: 280).

S vremenskim razdobljem predrealizma hrvatska pokrajinska, tj. njezina dalmatinska sastavnica ima također svoje dodirne točke. Rados podsjeća da se razvoj književnost u Dalmaciji može vremenski podijeliti u dva perioda, s tim da se vremenske granice mogu mijenjati u „oba smjera“:

„(...) prvi koji se vremenski uglavnom poklapa s trajanjem hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji te obuhvaća šezdesete i sedamdesete godine, a ima dodirnih točaka s hrvatskim protorealizmom; drugi – koji obuhvaća osamdesete i devedesete godine 19. stoljeća (vrijeme koje je, iako ne u potpunosti, ipak ponešto rasterećeno od narodnoproporodne funkcionalnosti) a donekle je blizak procesima karakterističnim za razdoblje hrvatskoga realizma.“ (2007: 95-96).

Lokalna zadarska, odnosno pokrajinska dalmatinska književnost u to doba nema samo dodirne točke s književnopovijesnim razdobljima u matičnoj književnosti, nego i specifične razvojne karakteristike. Rados zaključuje da književnost na prvome mjestu ima pučkoprosvjetiteljski karakter, „...prilagođen specifičnim dalmatinskim potrebama-između nacionalne romantike i prosvjetiteljskog realizma (bliskog onom kačićevskom)“ (2007: 95-96).

Šenoin programatski članak „Naša književnost“ (1865.) književni povjesničari uzimaju kao godinu početka realizma u hrvatskoj književnosti sve do 1892. (Ivo Frangeš i Krešimir Nemeć), neki smatraju da je to vrijeme nastupilo nakon Šenoine smrti 1881. (Aleksandar Flaker, Dragutin Prohaska, Miroslav Šicel), a prema Cvjetku Milanji realizam se može vremenski omeđiti od 1850. do 1890., s tim da se njegova početna faza naziva „ranim realizmom“ (Milanja, 2011: 550-551).

U skladu sa Šenoinim preporukama i poticajima,¹³¹ književnost se usmjerava realizmu, poglavito kod pojedinih književnika, poput Janka Jurkovića, Adolfa Vebera Tkalčevića, Mate Vodopića, Mihovila Pavlinovića, Franje Markovića i dr., čiji će prozni izričaji poprimiti sve više realističkih obilježja (Rados, 2007: 88). Iako je za razliku od prijašnjeg razdoblja književna produkcija bila veća, Zvezdana Rados primjećuje:

„(...) Još uvijek nema značajnije, snažnije književne ličnosti, pa ni većih književnih djela, koja bi bitno preusmjerila razvoj hrvatske literature; jer - starija generacija (preporodnih) pisaca uglavnom je prestala objavljivati dok su pripadnici mlađeg naraštaja tek stasali u književnosti, a k tomu, oživljavanjem parlamentarnog života brojni kulturni i književni djelatnici preusmjerili su se prema politici.“ (2007: 88).

Katolička Dalmacija, vjersko-političke novine koje izlaze u Zadru od 1870. do 1898. vremenski se podudaraju s razvojnim procesima u hrvatskoj književnosti u razdoblju predrealizma i realizma. Kao i ostali zadarski periodici iz toga doba, časopisi su postali svojevrsni pokazatelji razvoja književnosti u pokrajinskoj književnosti pa tako i u zadarskoj sredini. Prisustvo književnih priloga u novinama poput *Katoličke Dalmacije* doprinjet će i buđenju nacionalne svijesti, te borbi za hrvatsko državotvorno političko osamostaljenje, uglavnom na principima pravaških političkih načela.

U prvome broju *La Dalmazie Cattolice* u podnaslovu naznačen je pravac i usmjerenje prema sadržaju.¹³² Iz podnaslova može se zaključiti da će *La Dalmazia Cattolica* na prvome mjestu biti vjersko-političke novine, no pod pojmom „literario“ naslućuje se i zastupljenost književnosti na stranicama lista. U prvome desetljeću književni prilozi česti su u većini

¹³¹ Programatske smjernice za hrvatsku književnost Šenoa je prezentirao u tekstu „Naša književnost“, međutim na istome tragu progovara u prilogu u *Pozoru* 1866., „O hrvatskom kazalištu“ gdje kritički govori o hrvatskom dramskom stvaralaštvu i kazališnoj tradiciji. (Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti, knjiga I*, Zagreb, 2004., str. 270.)

¹³² *La Dalmazia Cattolica*, I/1870., br. 1.

brojeva, no nakon što Ivo Prodan postane urednikom, književnost će imati prigodni karakter pred vjerskim i političkim priložima.

U osvrtu na povijest i njegovo vođenje *Katoličke Dalmacije* Prodan u prvome broju lista *Preko* podsjeća: „Najstariji bio list zvan „Katolička Dalmacija“: glasilo svećenstva, List s vjerskim pravcem, no koji se po svojoj ustanovi imao prava baviti i politikom, i ekonomijom i književnošću. A tako se doprighodno i činilo.“¹³³ Prighodno objavljivanje sadržaja iz književnosti, uz prevladavajuće vjerske i političke sadržaje, obilježiti će navedeno razdoblje.

U spomenutom razdoblju objavljuju se prilozima na hrvatskome i talijanskome jeziku, s tim da će se hrvatski prilozima sve više objavljivati krajem sedamdesetih kada Ivo Prodan postane urednikom *Katoličke Dalmacije*. Književne priloge objavljuju poznati kao i manje poznati autori: Stjepan Buzolić, Mate Vodopić, Antonio Fosco, Josip Krstić, Mate Štuk, Šime Pjerotić, Antun Kaznačić, Juro V. Bianchini, Ivan Matija Škarić, Vid Vuletić Vukasović, Ivan Despot, I.V. Vidović, Ivan Galiuff, Marini Lucianović, Angelo Maria Nonveiller i dr. Uz tekstove čiji su autori poznati, znatan je broj priloga nepoznatih autora; neki od njih ostavili su svoje inicijale, pseudonime i svojevršne grafičke znakove. Pojedine priloge potpisuju skupni autori, najčešće u okrilju neke institucije ili grupacije: Dal. Seminario teologico¹³⁴, Alcuni zaratini¹³⁵, Alumni II. theo. Cursus, Katolici Livna i dr.

Prilozima iz hrvatske književnosti najviše su zastupljeni u pjesničkim tekstovima prigodničarskog karaktera, prožeti s vjerskim i rodoljubnim sadržajima. Pripovjedna proza slabo je zastupljena u navedenome razdoblju, a njeno objavljivanje u kontinuitetu početi će početkom 1880. prevladavajući u drugome desetljeću *Katoličke Dalmacije*. Uz dvogovore u kojima postoje tragovi proznog izričaja, 70-ih godina u *Katoličkoj Dalmaciji* pripovjedne proze zapravo i nema. U prvome godištu objavljena su svega dva manja priloga pod naslovom „Župnikovanje“¹³⁶, za koje se može reći da su kraći prozno-poučni tekstovi. Iako su ti prilozima izgledali kao svojevršna najava proze koja će se objavljivati, to se ipak nije dogodilo. Od manjih proznih vrsta objavljene su 1872. dvije zagonetke¹³⁷ na talijanskome i hrvatskome jeziku.

S pojavom putopisne proze početkom 80-ih, te kroz književno-kritičke priloge Nikole Šimića postupno dolazi do obogaćivanja književnog sadržaja u *Katoličkoj Dalmaciji*. Do

¹³³*Preko*, 1928., br. 1.

¹³⁴*La Dalmazia Cattolica*, I/1870., br. 9.

¹³⁵*La Dalmazia Cattolica*, III/1872., br. 46, str. 390.

¹³⁶*La Dalmazia Cattolica*, I/1870., br. 20 i 21.

¹³⁷*La Dalmazia Cattolica*, III/1872., br. 21, str. 180.

promjena dolazi u drugoj polovici 1880. objavljivanjem pripovjedne proze u nastavcima: „Neprijateljstvo“¹³⁸ i „Gori od Kaina.“¹³⁹ Nakon ovih priloga u sljedećim godištima objavljivat će se sve više proznih priloga. Najčešće to će biti kraće pripovijesti i crtice, a i putopisna proza postat će sve češći prilog u *Katoličkoj Dalmaciji*. Zadarska prozna produkcija na hrvatskome jeziku bila je vidljiva i u pojedinim periodicima i novinama koje su najzapaženije 80-ih godina XIX. st., Zvezdana Rados napominje: „Književna produkcija postaje bogatija – i kvantitetom i kvalitetom – te žanrovski raznolikija; dok u prethodnim desetljećima gotovo i nije bila zastupljena, pripovjedna proza – pripovijetka i crtica – osamdesetih i devedesetih godina 19. st. postaje dominantnim žanrom“ (2007: 145).

Počevši od desetoga broja 1870. u *Katoličkoj Dalmaciji* u rubrici „Podlistak“, objavljuju se tekstovi u dijalogu, dvogovori ili kozerije, s elementima proznog izričaja. Protagonisti dijaloga raspravljaju o vjersko-crkvenim, političkim te svakodnevnim životnim pitanjima. Pojedini dijalozi uvjetovani su društveno-političkim okolnostima te istodobno postaju odraz cjelokupnoga stanja u tadašnjem hrvatskom društvu. Dijalozi se vode između župnika,¹⁴⁰ redovnika,¹⁴¹ ponekad s vjernicima, najčešće ispred župne crkve, prije ili nakon nedjeljne Svete mise, ili u prigodama proslava nekih blagdana.¹⁴² Slični prilozi u to vrijeme objavljuju se i u drugim periodicima u Zadru poput *Narodnoga lista* sa svrhom da se najčešće ismijava politička vlast na lokalnoj i pokrajinskoj razini (Magazin, 1982: 50). Ovakvi razgovorni oblici redoviti su prilog u prvim godištima *Katoličke Dalmacije*, a zatim iščezavaju do 1880. kada je objavljen samo jedan prigodni dijalog. Većina tekstova je poučno-didaktičkog karaktera u poruci koja se upućuje čitateljstvu. Neki od priloga mogu se svrstati u manje dijaloške prozne tekstove u kojima je dijalog živahan, smislen, ponekad humorističan te s jasnom porukom.

U prvome desetljeću izlaženja *Katoličke Dalmacije* prilozi iz usmene književnosti rijetko se objavljuju. U dva broja 1871. u rubrici „Književnost“, u smislu obavijesti navedeno je da su objavljene dvije knjige koje po sadržaju pripadaju narodnoj književnosti; knjiga pjesama o Kraljeviću Marku¹⁴³ te knjiga „Narodnih poslovice“ Đure Daničića.¹⁴⁴ Od četrdesetoga broja 1880. objavljuju se prilozi Vida Vuletića Vukasovića pod naslovom „Čakavske Starinske

¹³⁸ „Neprijateljstvo“, pr. Marica Bulat, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 84.

¹³⁹ „Gori od Kaina“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 83.

¹⁴⁰ „Don Jure župnik i Šimun seljanin“, *Katolička Dalmacija*, I/1870, br. 10.

¹⁴¹ „Fra Šišo i Vid“, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 19.

¹⁴² „Pop Jure i Stoja, Na Vodokršće“, *Katolička Dalmacija*, II/1871., br. 2.

¹⁴³ *Katolička Dalmacija*, I/1871., br. 27.

¹⁴⁴ *Katolička Dalmacija*, I/1871., br. 44.

pjesme na čast svetim i sveticam božjem¹⁴⁵ u kojima se naziru tragovi usmene književnosti, a o čemu će biti riječi u drugim poglavljima rada. Kao i usmena književnost, prilozi iz stranih književnosti vrlo su skromni; međutim u prvome desetljeću u većini godišta, osim 1877. može se pronaći barem jedan prilog iz stranih književnosti. Najčešće to su prijevodi pjesama autora poput Hainea, Clasia, Lamartinea¹⁴⁶ i Lovre Bortolinaia¹⁴⁷, te prilozi u prijevodu Stjepana Buzolića, većinom iz talijanske književnosti.¹⁴⁸

Književna kritika u *Katoličkoj Dalmaciji* u razdoblju predrealizma počinje s objavljivanjem 1879. u člancima i raspravama o književnosti, autora Nikole Šimića. Na početku godine u pet brojeva on objavljuje tekstove pod naslovom „Dvie rieči“¹⁴⁹ u nastavcima i raspravlja općenito o pojmu književnosti, postupno dolazeći do teme realizma kao književnoga pravca, pišući istodobno o vrijednostima novina i tiska za cjelokupnu javnost. Još jasnije u šest brojeva iste godine o realizmu kao književnom pravcu, progovara u člancima „Realizam u književnosti“¹⁵⁰, potpisujući tekstove imenom i prezimenom, dok u prijašnjim tekstovima skriva se iza riječi „iz Puste Vrulje“.¹⁵¹ S priložima Nikole Šimića može se ustvrditi da se *Katolička Dalmacija* uključila u onodobne procese u hrvatskoj književnosti na sebi svojstven način, najčešće prožet katoličkim svjetonazorom. Iako Šimić ne pripada krugu značajnijih književnih kritičara Rados zaključuje da se Šimića u to doba može svrstati među autore „...- koji su se meritorno uključivali u recentne hrvatske književno-kritičke tokove“ (2007: 146).

Uz književnu kritiku na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljeno je znatan broj osvrta i komentara o pojedinim piscima i književnim djelima, za koje se može ustvrditi da pripadaju u tekuću književnu kritiku. U rubrici „Appendice“ u 1871. godini u više nastavaka nepoznati autor na talijanskome jeziku analizira djela Dantea Alighieria¹⁵² u tekstovima „La Madona di Dante“, pri čemu autor promatra pojavnost Blažene Djevice Marije u Danteovom stvaralaštvu. Neki od autora pišu o djelima Alessandra Manzonia¹⁵³, dok drugi s kritičkim

¹⁴⁵ *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 40.

¹⁴⁶ *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 25.

¹⁴⁷ *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 37.

¹⁴⁸ *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 6.

¹⁴⁹ *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 12.

¹⁵⁰ *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 46.

¹⁵¹ *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 20.

¹⁵² *Katolička Dalmacija*, II/1871., br. 35.

¹⁵³ *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 14.

osvrtnom o stvaralaštvu Leopardia u tekstu „Isusovci i Leopardi u Zagrebu“¹⁵⁴. U prvome desetljeću većina priloga nalazi se u rubrici „Bibliografija“ gdje se predstavljaju ili preporučuju knjige književnog, vjerskog i drugoga sadržaja, pri čemu se samo taksaktivno navode osnovni podaci o autoru i njegovu djelu. Na taj način samo informativno preporučuju se djela Andrije Vitaljića, Jakete Palmotića, Andrije Kačića Miošića, Ivana Despota i Stjepana Buzolića. U nekim brojevima pojedini autori objavljuju tekstove s prigovorima na prosudbe o njihovim djelima, među kojima se može navesti Josipa Ribolija¹⁵⁵ i njegove odgovore na kritički osvrt na njegov prijevod knjige „Starinske uredbe i običaji Naroda rimskog“. U *Katoličkoj Dalmaciji* reklamiraju se, najavljuju ili se prave kratki osvrti na novine i časopise koji redovito izlaze ili su novi, kao list za crkvenu glazbu *sv. Cecilija*¹⁵⁶, zatim *Hrvatski učitelj*,¹⁵⁷ *Pučke novine*,¹⁵⁸ a s posebnim zanimanjem predstavljaju se i preporučuju knjige u izdanju Hrvatskoga književnoga društva Sv. Jeronima iz Zagreba¹⁵⁹.

Većina književnih priloga kao i književno-kritičkih tekstova objavljena je u rubrici „Appendice“ (Podlistak), ponekad na naslovnoj stranici, u nekim dijelovima teksta s kojim su povezani ili stoje samostalno. Neki od priloga mogu se pronaći u nekrolozima o pojedinim pokojnicima,¹⁶⁰ u prigodnim bibliografijama i sl. Pojedini političkih tekstovi, rasprave i polemike posjeduju u sebi poveznice s književnim obilježjima, najčešće uz prigodni pjesnički sadržaj od svega nekoliko strofa i stihova, umetnutih u neknjiževni tekst. Većina književnih priloga nemaju značajnu književno-estetsku vrijednost te odudaraju od onodobne književne produkcije u drugoj pol. XIX. st. Ono što je najvrijednije u navedenom razdoblju je objava književno-kritičkih članaka i tekuća književna kritika u razdoblju od 1870. do 1880.

U vremenskom razdoblju od 1881. do 1898. uz običajenu prigodničarsku i rodoljubnu poeziju na stranicama *Katoličke Dalmacije* sve više će se objavljivati prozna književnost, kao i značajna književna kritika. U usporedbi s prethodnim razdobljem predrealizma, može se zaključiti da postoje stanovite sličnosti, ali i bitne razlike, na prvome mjestu po brojnosti, raznolikosti i književno-estetskoj vrijednosti pojedinih priloga. U znatnome broju književnih

¹⁵⁴*Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 11.

¹⁵⁵*Katolička Dalmacija*, VII/1876., br. 49.

¹⁵⁶*Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 29.

¹⁵⁷*Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 6.

¹⁵⁸*Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 14.

¹⁵⁹*Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 23.

¹⁶⁰*La Dalmazia Cattolica*, V/1874., br. 7.

priloga naziru se karakteristike novog književnog razdoblja, tj. realizma, a što je dakako od velike važnosti za *Katoličku Dalmaciju* kao novine vjersko-političkog usmjerenja.

U drugom i trećem desetljeću izlaženja *Katoličke Dalmacije* poetski tekstovi redovito se objavljuju sve do prestanka izlaženja lista u rujnu 1898. godine. Kao i u prijašnjem desetljeću prilozi se objavljuju u rubrici *Podlistak*, na naslovnoj stranici kada su u pitanju neke obljetnice i proslave; u različitim rubrikama ili u sadržaju pojedinih priloga. Većina tekstova objavljena je na hrvatskome jeziku, izuzev desetak tekstova na talijanskome jeziku i dva na latinskome. U velikome broju priloga autori su ostavili svoje pseudonime, poneki inicijale, a dosta je priloga bez ikakvih tragova o autoru. Znatan broj tekstova potpisuju skupni autori najčešće kao gimnazijalci¹⁶¹ i studenti bogoslovi¹⁶² iz Dubrovnika, Zadra, Boke Kotorske, zatim različita udruženja mladih poput Zbora duhovne mladeži¹⁶³, Franjevačka mladež, Mladež reda sv. Dominika i dr. Za razliku od prijašnjeg razdoblja, skupnih autora je mnogo manje, i oni su većinom povezani s nekom crkvenom organizacijom. U razdoblju realizma književne priloge na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljuju: Silvije Strahimir Kranjčević, August Harambašić, fra Grga Martić, Petar Kasandrić, Hugo Badalić, Rikard Katalinić Jeretov, Vid Vuletić Vukasović, Juraj Kapić, Jakov Marinković, Pero Kuničiv, Ilija Okrugić, Dinko Sirovica, Ante Petravić, Kornelije Bosiljčević, Niko Delić i dr. Jedina žena koja je objavila svoj prilog je Marija Kumičić pod pseudonimom Enjuškina. Pod istim pseudonimom objavljujati će pjesme u časopisu *Hrvatska* 1884.-1898. koja izlazi istodobno kada i *Katolička Dalmacija*.

5. 1. Poezija

5. 1 .1. Religiozna poezija

Hrvatska književnost u XIX. st., pa tako i poezija, postupno se razvijala unutar književnopovijesnih procesa u tom stoljeću, počevši od preporodnog razdoblja, književnosti 50-ih i 60-ih, razdoblja apsolutizma, predrealizma i realizma, te do pojave Silvija Strahimira Kranjčevića, koji će svojih stvaralaštvom pokazati put prema modernizmu u poeziji i cjelokupnoj književnosti. U studiji o hrvatskoj lirici s osvrtom na ilirsko doba, Maroević i

¹⁶¹ Dopisi, „Đaci isusovačke gimnazije, Sonet“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 25.

¹⁶² Bogoslovna mladež, „Prigodnice na čast Novog Zadarskog Nadbiskupa“, *Katolička Dalmacija*, XXIII/1892., br. 2.

¹⁶³ Domaće viesti, Sbor duh. Mladeži Senjsko-Modruške, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 12.

Kravar napominju da je u tome razdoblju “vrlo je malo pjesnika ostvarilo rezultate koji su nadživjeli epohu” (2010: 519), osim Petra Preradovića, Stanka Vraza, Dimitrija Demetra i Ivana Mažuranića. Iako se hrvatska književnost razvijala paralelno s političkim događanjima, Šicel navodi da se hrvatska književnost, pa tako i poezija, ne može postovječivati “sa samim političkim pokretom” (1971: 265). Šicel također zaključuje da je cjelokupna književnost u XIX.st. imala svoje specifičnosti, koje su prevladale u razdoblju od četrdesetih do sedamdesetih godina XIX. st. očitujući se na poseban način u poeziji koja je:

„(...) bez određenog stilskeg jedinstva, to su djela u kojima se u izražajnom smislu neprestano isprepliću i nadopunjuju elementi klasicizma, evropskog romantizma i sentimentalizma s metrikom narodnog pjesništva pretvarajući se ponekad i u nove, originalne kvalitete, dok se u tematskom smislu slobodarstva i nacionalne ideje produbljuju i proširuju intimnom poezijom sve do pokušaja realističkih, pa čak i psiholoških prodora u društvenu stvarnost i ljudsku intimu“ (1971: 265).

Za hrvatsko pjesništvo do pojave Kranjčevića, Šicel navodi da se književnom kvalitetom i obimom nije posebno napredovalo u odnosu prema prethodnim razdobljima (2004: 204). Poezija je u tome razdoblju “prosječne vrijednosti, uglavnom patriotsko-ljubavnog sadržaja, nerijetko sračunata samo na efekt, na tendenciju, još uvijek, kao i u vrijeme ilirizma, prosvjetiteljsko-moralizatorska” (Šicel, 1982: 87). Isti autor smatra da je ipak došlo do znatnih promjena na području motiva, “uočljiv je, mada još uvijek diskretan, pomak od deklarativno-domoljubne i pseudoromantične ljubavne motivike prema etičko-refleksivnim pitanjima slobode pojedinca i njegova odnosa prema društvu” (2004: 215). Od pisaca ilirizma nakon 1860. još jedino pišu i djeluju Ilija Okrugić i Ivan Trnski, a u samoj književnosti pokušavaju se pronaći novi putevi u izražajnosti, među kojima je oslobađanje narodnoga deseterca, sa svrhom hoda prema “pravoj umjetnosti, shvaćanje književnosti kao umjetničke discipline (bez obzira na potrebe njezine nacionalne i socijalne angažiranosti) te utiranje putova realizmu” (Šicel, 1982: 89). Generalno gledajući u drugoj polovici XIX. st. poezija je slabo prisutna u stvaralaštvu većine autora, iako su se u navedenom razdoblju istaknuli Lavoslav Vukelić, August Šenoa, August Harambašić, Hugo Badalić, Franjo Marković, Rikard Jorgovanović, Andrija Palmović, Franjo Ciraki, Đuro Arnold i dr. Za takvo stanje u književnosti Šicel pokušava pronaći odgovore te zaključuje: “Riječ je, jednostavno, o tome da poezija kao izraz pretežito subjektivnih emocionalnih inteziteta pojedinaca nije mogla

odgovoriti na ključna pitanja i problem naše postapsolutističke nimalo jednostavne društvene i socijalne situacije” (2004, 215).

U kontekstu spomenutih specifičnosti poetskog stvaranja u vrijeme predrealizma, može se promatrati i udio pjesničkih priloga na stranicama *Katoličke Dalmacije*, objavljen od poznatih i manje poznatih autora. U usporedbi sa zastupljenošću poezije, može se zaključiti da je ona zastupljena u sadržaju lista slično kao i u ostalim onodobnim periodicima u Zadru i Dalmaciji. Kvantitativno i estetski većina priloga odstupa od onodobne poezije koju su objavljivali već spomenuti autori. Na njoj je vidljiva usmjerenost prema modernijem izričaju koji je i dalje opterećen motivski, sadržajno i jezično s preporodnim naslijeđem. Od početka izlaženja 1870. pa sve do prestanka izlaženja 1898. u *Katoličkoj Dalmaciji* poezija je zastupljena u tri osnovna tipa: religiozna, rodoljubna i prigodničarska. U nekim od priloga postoji ispreplitanje motiva, pa se može zaključiti da pojedini prilozima istodobno imaju rodoljubno-religiozni, kao i prigodničarski karakter.

Pod pojmom religiozne književnosti podrazumijeva se raznolikost književnih oblika u kojima se iznosi religiozno iskustvo. Gašpar Bujas u svojoj disertaciji o religioznoj književnosti primjećuje da sve “što se zbiva u čovjeku, može biti predmetom pjesme; pa može biti predmetom pjesme čovjekov odnos prema Bogu, jer i taj odnos pripada čovjekovu životu” (1944: 9). Samo religiozno pjesništvo nastaje iz nutrine čovjeka, ali ponekad i uslijed vanjskih poticaja. Bujas također navodi da prava religiozna pjesma mora izražavati i izazivati religijske osjećaje, a umjetničkom postaje po trenutku nadahnuća. Raspon religiozne književnosti dosta je širok i sadržan u mnoštvu različitih motiva o kojima progovaraju pojedini autori, dok je u pozadini osobno, duhovno tj. religiozno iskustvo. Osvrćući se na Vallerya Rudota Bujas pravi podjelu religioznog pjesništva napominjući: ako se u pjesmi progovara o realnosti katoličke vjere, tada se može govoriti o objektivnoj religioznoj poeziji. Kada religiozna poezija služi za crkvene svrhe, kao što su himni i hvalospjevi – ona se naziva obrednom ili liturgijskom poezijom. Ona koja je najznačajnija je subjektivna poezija, kroz koju se prikazuje autentičan pjesnikov religiozni osjećaj i duhovno stanje (1944: 13). Noviji autori poput Drage Šimundže, promatrajući zapadni kulturni i književni krug zaključuje da su različite teme u religioznoj književnosti, pa tako i u poeziji: teme teološko-soteriološkog karaktera, tj. postojanje Boga i spasenje čovjeka. Uz navedene zastupljen je niz drugih religijskih tema koje se javljaju u poeziji, najčešće marijanskog, bogoštovnog, kristološkog i antropološkog karaktera (Šimundža, 2005: 14).

Pojedini autori u XIX. st. uz prevladavajuće intimističke i rodoljubljubno-domoljubne motive pišu i religioznu poeziju, povezujući religiozne motive s domoljubljem i osobnom intimom, među kojima se mogu istaknuti Ivan Trnski, Stjepan Buzolić, Ilija Okrugić, Tomo Blažek, Josip Milaković, fra Grgo Martić i dr. Ante Petravić međutim konstatira da je religiozna poezija vrlo oskudna u razdoblju preporodnih događanja (1905: 195). Uz navedene autore, posebno mjesto u religioznome pjesništvu pripada Petru Preradoviću, koji će motivski obilježiti XIX. st. sve do pojave S. Strahimira Kranjčevića.

Religiozna poezija često se objavljivala u periodicima u XIX. st. među kojima neki i nisu bili vjerskog karaktera. U *Katoličkoj Dalmaciji* kao izrazito vjerskim novinama, religijske pjesme objavljuju se u svim godištimama, s tim da ih je relativno malo objavljeno na hrvatskome jeziku u sedamdesetim godinama – za razliku od onih na talijanskome jeziku. Većina pjesama objavljena je samostalno, međutim, tragovi religioznih motiva vidljivi su i u pjesmama domoljubno-prigodničarskog karaktera. Autori koji najčešće pišu religioznu poeziju s naglašenim katoličanstvom u razdoblju predrealizma su: Stjepan Buzolić, Vid Vuletić Vukasović, Vinko Šalinović, Juro V. Biankini, M. Matutinović, Ivan Despot i niz autora koji su ostali anonimni.

U pojedinim pjesničkim priložima naglašen je motiv osobne vjere. Autori o svojoj vjeri najčešće progovaraju kroz osobnu ispovijed pred Bogom, s molitvom za dar vjere i prihvaćanja Božje opstojnosti. Neki autori izražavaju želju da dođu do spoznaje i iskustva živoga Boga, unatoč nutarnjoj duhovnoj borbi s nagnućima i porivima koji ih odvlače od Boga, poput Stjepana Buzolića¹⁶⁴ u pjesmi *Dva zakona* u kojoj progovara o trajnoj duhovnoj borbi dvaju zakona u sebi, o borbi duha i tijela, vjere i nevjere. Bujas podsjeća da je Buzolić „kao svećenik, stojeći pred zahtjevima duhovnog savršenstva, u sebi morao doživjeti

¹⁶⁴ Stjepan Buzolić (1830.-1894.), pjesnik, pedagog i prevodilac. Bogosloviju je završio u Zadru i nakon svećeničkog ređenja 2. XII. 1855. službovao je u nekoliko župa Zadarske nadbiskupije. U Obrovcu je uz župničku službu i učitelj, te je ubrzo 1866. imenovan ravnateljem Učiteljske škole u Arbanasima kod Zadra. U toj ustanovi proveo je dvadeset godina, odgajajući generacije učitelja za Dalmaciju. Od 1868. do 1869. je tajnik Matice dalmatinske uređujući i njezin kalendar. Godine 1889. nastanio se u Zadru gdje je postao zastupnikom u Dalmatinskom saboru. Zajedno s Jurajem Biankiniem osnovao je Dalmatinski klub Stranke prava. Pisao je najčešće prigodničarsku poeziju „...harambašićevske plodnosti i pavlinovićeve jezične orjentacije.“ (Usp. Frangeš, Živančević, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4., str. 379.) Na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljivo je većinom prigodničarsku poeziju religiozno-rodoljubnog karaktera. Svoju prvu i jedinu zbirku „Bog, rod i sviet“ (1871.) objavio je u Zadru s priložima svojih prijevoda iz stranih književnosti, (Leopardi, Manzoni, Ljermontov, Schiller i dr.) Neki autori napominju da od svih njegovih radova najznačajniji je prijevod Dantoeva *Pakla* objavljen 1897. sa slikovnim prikazom G. Dorea, (usp. *Zasluzni Hrvati*, Zagreb, 1925., str. 46.)

religioznu borbu. Ona je mogla dosezati i burnije dohvate, kao i življe pokrete izazvati, ali, koliko se izrazila u pjesmi, ostala je sasvim u statičkom stanju, ne očitovavši se skoro ni jednim potezom osobnog života“ (Bujas, 1944: 74).

„O moj Bože dragi.
Osjećam u sebi
Neki nagon blagi
Što me vuče k' Tebi.
Al u srcu momu
Ćutim nagon jači,
Protivan prvomu,
Ter me k' zemlji tlači.“¹⁶⁵

Uz prigodničarsku poeziju Ivan Despot je na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavio nekoliko religioznih pjesama. Ante Petraviću napominje da je u njegovu pjesništvu vidljiv utjecaj Augusta Šenoae i Petra Preradovića kada su u pitanju domoljubne pjesme, ali i kod drugih vrsta poezije nije se puno udaljio od tuđeg utjecaja. U pjesmi *Svemogomu*, Despot je pred Bogom s ljudskom, ali i vjerničkom nemoći. U odnosu prema Bogu promatra sebe i svoje ljudske slabosti, naglašavajući trajnu duhovnu borbu i muku da se uzdigne u Božju blizinu. Svoju pjesmu gradi na motivima ljudske nemoći i domoljublja, a o samome Bogu najmanje progovara, iako veliča Božju ljubav, uzvišenost i ljepotu. Što se tiče pjesničke forme Bujas zaključuje da je Despot bezličan u stihovima, te je na taj način postao šablonski stihotvorac. „Tako u ritmici ne donosi ni jedan svoj ton, svi su mu akcenti knjižki. Bez vlastitog pjesničkog riječnika, on se služi starim sredstvima našega pjesničkog blaga“ (1944: 78).

„No ja sam zemnik, Tvorče jaki,
Krhkog uznik tiela,
Ter ne može, kamo čezne,
Moja duša vrela...“¹⁶⁶

Navedena pjesma donekle potvrđuje Petravićevu tvrdnju da je Despot ostao najoriginaliji u pjesmama s elegijskim tonom, te su mu pjesme „pune nekog bolnog sentimentalizma, a to je svakako upliv talijanskog romanticizma.“ (1905: 50).

¹⁶⁵ Stjepan Buzolić, „Dva zakona“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 3.

¹⁶⁶ Ivan Despot, „Svemogomu“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 62.

Pojedini autori religijske motive pronalaze u osobama Presvetoga Trojstva. Čest je motiv Boga Oca o kojemu se uz pjesnički izričaj progovara i teološki, pridržavajući se dogmatskih i katehetskih istina vjere, priznajući i veličajući Boga Oca koji je Stvoritelj i Svemogući. Objavljeno je vrlo malo pjesničkih priloga koji u središtu imaju motiv Krista kao drugu božansku osobu, a svega u nekoliko pjesama nosivi motiv je Duh Sveti, treća božanska osoba. Motiv Boga Oca je čest u pjesmama Vida Vuletića Vukasovića: *Božija moć*,¹⁶⁷ *Božja slava*,¹⁶⁸ *Stvaranje*.¹⁶⁹ Vukasović će objaviti svoje pjesme u *Katoličkoj Dalmaciji* kao i u drugim periodicima iz toga razdoblja, najčešće kao folklorni pisac, pri čemu će njegov stil ostati na razini „(...) nevjesta i neizgrađena izraza“ (Rados, 1987/88: 183). Međutim za razliku od svojih priloga u drugim periodicima, u *Katoličkoj Dalmaciji* objavljivat će većinom religioznu i prigodničarsku poeziju, a ne prozu kao u drugim časopisima.¹⁷⁰ U većini religioznih pjesama Vukasović progovara molitveno-katehetski, te izrazito dogmatski, bez osobne proživljenosti, kao u pjesmi *Bogu* u kojoj samo nabraja dokaze Božje opstojnosti u vidljivome svijetu. Na taj način pjesnička nakana pretvorila se u poučni tekst s obilježjima kateheze:

„Tvoja moć je zavezana
U dvie knjige od pameti,
Priroda je prva zvana,
U kojoj su svi uvjeti;
Druga je knjiga čovjek sam,
Najbliži božji hram.“¹⁷¹

Na sličan način progovara i u pjesmi *Po pobjedi Bogu* koristeći se domoljubnim motivima u veličanju Božje svemoći:

„Ko je sličan Svemožnome Bogu,
Koji ravna svemir i stvorenje?
-Svi angjeli razumjet ne mogu
Svemogućstva najmanje motrenje,
Jer po svemu Bog je mili svet,

¹⁶⁷Vid Vuletić Vukasović, „Božija moć“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 58,

¹⁶⁸Vukasović, „Božja slava“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 70.

¹⁶⁹Vukasović, „Stvaranje“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 80.

¹⁷⁰Vukasović će u *Smotri dalmatinskoj* objaviti „Arbanaške priče“, različite crtice uglavnom u posljednjem desetljeću izlaženja. (Usp. Rados, „Hrvatska književnost u Smotri dalmatinskoj“, *Radovi Filozofskog fakulteta, Zadar*, 27 (17) 1987/88., str. 184.)

¹⁷¹V.V. Vukasović, „Bogu“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 56.

Straši ga se strašno čovjek klet...“

Isti autor u pjesmi *Križu* za središnji motiv uzima Krista, njegovu muku i mučilo križa koje naziva „Kristova zastava“. Autor razmišlja nad biblijskom povijesti spasenja, motreći pritom različite starozavjetne slike koje su nagovještaj Mesije, a svoje ispunjenje imaju u Kristu i njegovoj žrtvi na križu:

„Prvo drvo na smrt nas dočera,
Na život nas drugo budi,
Iz dva drva sve za ljude teče,
Život i smrt proizteče.“¹⁷²

Motiv Duha Svetoga prisutan je svega u jednoj pjesmi *Veni creator Spiritus*,¹⁷³ ponovno autora Vida Vuletića Vukasovića. Autor na pripovjedni način opisuje događaj Pedesetnice, silazak Duha Svetoga nad apostole i nastanak Crkve, koju naziva „majka naša samohrana“.

Čest motiv u hrvatskoj religioznoj poeziji je Blažena Djevica Marija. Pjesnici u svojim pjesmama progovaraju o Mariji s dubokom vjerom, ljubavlju, poštovanjem i odanošću nazivajući je Gospom, Bogorodicom, Majkom, Odvjetnicom, Zaštitnicom, Posrednicom, Zvijezdom jutarnjom i dr. U prvome desetljeću *Katoličke Dalmacije* objavljen je znatan broj pjesama posvećenih Mariji. Može se zapravo govoriti o svojevrsnom ciklusu marijanskih pjesama kojima je potrebno pridružiti i one na talijanskome jeziku. Pjesme posvećene Mariji objavljuju se uoči ili za marijanske blagdane. U nekim pjesmama u motivskom središtu su marijanske dogme, prigodne obljetnice povezane s pojedinim papama, obilježavanje povijesnih događaja povezanih s Crkvom i dr. Nepoznati autor uoči blagdana Bezgrešnog začeća BDM objavljuje pjesmu pod nazivom *Sonet*. Njegov tekst ima religiozno-prigodni karakter, te postaje svojevrsna autorova molitva, u kojoj se kroz molitvene obrasce obraća Mariji, nabrajajući dogmatske istine o Bogorodici:

„Zdrava djevo, Ti od Adamova
Grieha čista u Začecu Tvomu:
Zdrava Majko, zdrava Evo nova
Hram prečisti Sinu Bogu svomu.“¹⁷⁴

¹⁷²V.V. Vukasović, „Križu“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 52.

¹⁷³V.V. Vukasović, „Veni creator Spiritus“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 43.

¹⁷⁴P. K. „Na dan Neoskvrnjelog Začeća BDM“, *Sonet*, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 87.

Dogma o Bezgrešnom začecu BDM motiv je u pjesmi nepoznatog autora koja vjerojatno potječe iz Arbanas kod Zadra.¹⁷⁵ Pjesnik se prigodno spominje obljetnice pape Pia IX. progovarajući istodobno o dogmi Bezgrešnog začeca, koja je proglašena upravo od pape Pia IX.

Nekoliko pjesma je prigodno posvećeno Gospi od Ruzarija, tj. liturgijskom blagdanu Gospe od Svete krunice koji se slavi 7. listopada. Na istu temu objavljena su tri pjesnička priloga, dva na talijanskome jeziku od Antuna Kaznačića¹⁷⁶ i Giovania Galiufa, te pjesma Mate Vodopića¹⁷⁷ *Trubni trubljom – bubni bubnjom*. U Vodopićevoj pjesmi osnovni motiv je povijesna bitka kod Lepanta 7. listopada 1572. kada se u pomorskoj bitci sukobilo kršćansko i tursko brodogradnja. Tadašnji papa pozvao je sav kršćanski svijet da se toga dana moli krunica, s nakanom za pobjedu kršćanske vojske. Kršćansko brodogradnja izvojevalo je povijesnu pobjedu kod Lepanta, te je na taj način uklonjena turska opasnost na Sredozemlju. Kao spomen na taj povijesni događaj papa je uveo liturgijski blagdana Gospe od Ružarija na dan 7. listopada.

„Pojmo Diku od Rozarja
I dobiti s kojih parja
Strah – porazi krsta puk.

Pojmo Lepant – tamu Lune -;
Budim – gdje joj rog okrne -;
I Beč – gdje joj koplje svrne,
A dušmanski skrši luk.“¹⁷⁸

¹⁷⁵ „Radujte se svi kršćani“, *Katolička Dalmacija*, III/1872., br. 23.

¹⁷⁶ Antun Kaznačić, (1784.-1875.), pjesnik rodnom iz Dubrovnika, pripadnik ilirskog pokreta te prvi suradnik Gajeve *Danice* iz Dubrovnika. (usp. S. Stojan, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 2, str. 291.) Pisao je pjesme prigodnice, epigrame te skupljao narodne pjesme. Značajnija djela: *Pjesnosbranje* (1838.), *Jeđupka* (1838.), *Pjesnički vijenac* (1839.), u zbirci *Morte* (1852.) sudjeluje s drugim autorima, posthumno *Pjesni razlike* (1879). Najvažnije njegovo djelo je o Dubrovniku: *Ragusa, quadro storico dei miei tempi (L, Epidauritano, 1896-1897)*. (usp. Ivo Frangeš i Milorad Živančević, *Povijest hrvatske književnosti*, knj.4., Ilirizam – Realizam, Zagreb, str. 169-170.)

¹⁷⁷ Mato Vodopić (1816.-1893.), pjesnik i pripovjedač. Kao svećenik službovao u više župa dobrovačke biskupije, postaje dubrovačkim biskupom 1882. Objavljivao u almanahu *Dubrovnik, Slovincu i Katoličkoj Dalmaciji*. Značajnija djela *Robinjica* (1875.), *Tužna Jele* (1868.), *Na dohorskim razvalinama* (1881.), *Marija Konavoka* (1893.) i dr. Neki povjesničari književnosti napominju da zbog folkolorizma u pisanju „...nije uspio stvoriti nijedno umjetnički vrijedno djelo“. (Usp. Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1., str. 222.) Luko Paljetak podsjeća na zanemaren Vodopićevo književno opus, a Ivo Vojnovića smatra njegovim „nasljednikom“, pri čemu je Vodopić na Vojnovića utjecao „tematikom i stilom pridonijevši oblikovanju novije hrv. proze, te drame i teatra, mješavinom fikcije i faksije pokazujuć začudan modernitet.“ (Luko Paljetak, „Vodopić Mato“, *Hrvatska književna enciklopedija*, sv.4, Zagreb, 2012., str. 446.)

¹⁷⁸ Mato Vodopić, „Trubni trubljom-bubni bubnjom“, *Katolička Dalmacija*, II/1871., br. 44.

Vjerujući u čudesan zagovor Gospe koji se dogodio 1572., pjesnik joj upućuje i svoju osobnu molitvu, za povijesni trenutak Crkve i naroda kojem je potreban Bogorodičin zagovor:

„Ah ! pojmo ju i molimo
Nek opet' se snažno javi,
Nek privratni skup rastavi,
Nek otere Crkvi plač.“¹⁷⁹

Marijanske pjesme ponekad se objavljuju u sadržaju neknjiževnih priloga, kao u tekstu „Povjestno zrno-Franovački samostan u Sinju“, autora o. Petara Bačića. Autor u opisu povijesti franjevačkog samostana u Sinju prilaže pjesmu posvećenu Gospi Sinjskoj koja se pjevala za blagdan Velike Gospe. U pjesmi su opjevani povijesni događaji vezani za opsjedanje Sinja od strane Turaka, kao i čudesna pobjeda koja se pripisivala zagovoru Gospe. Uz spominjanje povijesnih činjenica, Gospa je opjevana jednostavnim stihovima, a njezina duhovna ljepota opisana je kroz prikaz istoimene Gospine slike u Sinju:

„Vidi se u tebi nešto takoga
Da pridobiva um stvora svakoga
Nit' te gledat tko smi, a ne predat
 Od straha svetog!
Strahom pak radost u srcu svak ima,
I stvarnost neku temeljito prima
Da ćeš svim dati, kako mila Mati,
 Potribnu pomoć.“¹⁸⁰

Motiv Žalosne Gospe pod križem zastupljen je samo u jednoj pjesmi, *Marija pod križem* autora M. Matutinovića. U jednostavnoj pjesmi ne zadržavajući se u tradicionalističkom prikazu Žalosne Gospe, izmjenjuju se motivi Kristove muke, razapinjanja, umiranja na križu i polaganja u grob. Duboko vjernički, autor prikazuje Mariju koja prima u svoje krilo mrtvo Kristovo tijelo:

„Onamo tielo sad Majka primi
Krvavo bliedo ka žukov cviet
Primi ga tužna, jer joj ga valja
Staviti u grob za drugi sviet.“¹⁸¹

¹⁷⁹ Isto.

¹⁸⁰ Petar Bačić, „Povjestno zrno-Franovački samostanu Sinju“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 20.

¹⁸¹ M. Matutinović, „Marija pod križem“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 40.

Neki pjesnički prilozi posvećeni su pojedinim svecima te ih se sadržajno može pribrojiti religioznoj poeziji. Autori slave i veličaju pojedine svece Katoličke Crkve, opisujući njihov život i čudesa dajući ih za životne uzore vjernicima. O svecima najčešće piše Stjepan Buzolić, posvećujući npr. nekoliko svojih pjesama slavenskim apostolima sv. Ćirilu i Metodu uoči njihova blagdana, kao i prigodom 1000. obljetnice od uvođenja staroslavenskoga jezika u liturgiju u hrvatskim krajevima. Kroz stihove, u kojima nije postignuta značajna estetska razina, Buzolić piše zapravo prigodnu pjesmu religioznog karaktera, obilježavajući tako jubilej koji se slavio u Crkvi.

„Blaženo sjeme, usuto
Njihovim znojnim trudom,
Proniklo sprtva dojednom
Slovinske zemlje grudom...“¹⁸²

U istome duhu Buzolić objavljuje pjesmu o 700. obljetnici sv. Franje,¹⁸³ o Augustinu Kažotiću¹⁸⁴ i nizu drugih svetaca. Većina njegovih pjesama u navedenom razdoblju posjeduju prevladavajuće religiozne motive. Uz vidljivi nedostatak istinskog nadahnuća i proživljenosti, u njima je čest prigodničarski karakter, koji se prema istome obrascu ponavlja u oblikovanju većine stihova. Stjepan Buzolić objavio je znatan broj pjesama s prevladavajućim religioznim motivima kao u razdoblju predrealizma, ostajući dosljedan svojem stilu kao u prigodničarskim pjesmama. On često piše u duhu narodne poezije, najčešće u dugim stihovima bez osobne proživljenosti pišući npr. o svecima. Njegove pjesme za osnovni motiv imaju kršćansku vjeru, ali postupno se pretvaraju u prigodne pjesme, pri čemu se religioznost gubi i nestaje u pozadini pjeme.

U dimenziji religioznosti i vjere čest je motiv grada Rima kao simbola Katoličke Crkve, zatim svećenički poziv, Božja providnosti i pravednost, euharistijsko slavlje, posveta crkve, prigodni blagoslovi i vjerske obljetnice i dr. Uz spomenute motive i religiozne teme, u većini pjesama nedostaje motiv Krista, koji je zbog katoličkog univerzalizma, marijanskih, svetačkih i nacionalnih motiva ostao nedorečen i pomalo zanemaren.

¹⁸²Stjepan Buzolić, „Svaslavenskim sv. apostolima Ćirilu i Metodu tisućnim godom uvedbe staroslavenskoga jezika u liturgiju zapadne crkve. Pjesma“, *Katolička Dalmacija*, 1880., br. 44.

¹⁸³ Stjepan Buzolić, „Prigodom sedamstoljetnice serafskog oca sv. Frane Asiškoga koju redovnici triju manastira u Zadru svečano slave dne II, III, IV, listopada MDCCCXXXII“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 34.

¹⁸⁴Stjepan Buzolić, „Hvalospjev Blaženom Augustinu Trogiriraninu, Reda sv. Dominika Biskupa Zagrebačkom po Lucerinskom“, *Katolička Dalmacija*, XXII/1891., br. 46.

U razdoblju predrealizma i realizma, prevladavajuća je prigodničarska i rodoljubna poezija, no objavljen je značajan broj priloga s religioznom tematikom, samostalno ili u kontekstu novinskih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji*. Religiozne motive može se pronaći u cjelinama gdje je vjerski motiv nosivi sadržaj cjelokupne pjesme. Međutim, religiozni motivi zastupljeni su fragmentalno u prigodnim i rodoljubno-domoljubnim pjesmama. Uz više nepoznatih autora, religiozne pjesme objavljuju najčešće: Stjepan Buzolić, Ivan Despot, Ilija Okrugić i Milivoj Milivojić. U motivskoj podjeli religiozna poezija je vrlo skromna. Znatian broj tekstova posvećen je pojedinim svecima,¹⁸⁵ najčešće Bogorodici Mariji, vezano redovito uz određeni liturgijski blagdan.

Većina nepoznatih autora u svojim pjesmama izabire religiozne motive povezane s nekim crkvenim ili nacionalnim događajem, kao u pjesmi posvećenoj hrvatskom nacionalnome hodočašću u Rim 1881. s naglašenim motivima Katoličke Crkve, pape i vjerničke odanost hrvatskog naroda u kriznim vremenima.¹⁸⁶

Nepoznati autor u pjesmi *Vjera* promišlja o sveopćoj, ali i osobnoj vjeri. U odnosu prema ostalim priložima tekst nije uobičajen i redovit, jer autor na motivu osobne vjere gradi cjelu pjesmu. Za njega je ljudsko srce središte čovjekova života pa i vjere: „Vjekotrajni plamen / koji grije mrzle grudi/ Kano stanac – kamen.” Istodobno u srcu čovjek se bori sa strastima, kušnjama, napastima i duhovnim patnjama koje “suze uzrokuju /ko oblaci rosu(...),” no tek kada u čovjekovom srcu oživi vjera život se mijenja:

„I kad takve kroz oblake
Sunce – vjera sine,
Pojavi se šarna duga,
Da nas želja mine.“¹⁸⁷

Svećeništvu kao religioznom motivu posvećena je pjesma *Katoličkim svećenicima* nepoznatog autora, pod pseudonimom Pjesnik iz Planine. Kao uvod u pjesmu autor citira stihove Jovana Hranilovića iz pjesme o gorskim svećenicima.¹⁸⁸ U građenju pjesme autor se poslužio navedenim stihovima tako da svaka strofa završava Hranilovićevim stihovima.

¹⁸⁵ Fra Mate Ivanišević, „Slava slavenskim velikanima sv. Ćirilu i Metodiju!“, *Katolička Dalmacija*, XXIX/1898., br. 45.

¹⁸⁶ A. L. „Dalmatinskim hodočasnikom Pozdrav“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 47.

¹⁸⁷ „Vjera“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 34.

¹⁸⁸ Hranilović je kao grkokatolički svećenik službovao po Žumberačkim župama pa mu je bio poznat težak pastoral u više grkokatoličkih župa. Godine svećeništva koje je proživio u tome kraju oblikovale su njegovu zbirku *Žumberačke elegije* iz 1886.

Svećenik kao službenik Crkve i naroda u središtu je pjesnikova promišljanja, na prvome mjestu to su svećenici koji vrše svoju službu u planinskim i siromašnim krajevima domovine:

„krhke, trohe, začadjene
Od nikoga oplakane,
Rasule se po gorama
Tužne kleti ubogara:
A medj njimi jedna sama
Srca puna Božjeg dara,
Tuge, dobra dionici
Oj vi gorski svećenici.“¹⁸⁹

Autor u stihovima podsjeća na osobno predanje u svećeničkom služenju, u zgodno i nezgodno vrijeme, a sve zbog Boga i čovjeka:

„premda bolni, premda slabi
Klisura vam noge grabi;
Kroz snieg, buru, pljušt, nedaću
Hitit vam je k ubogaru.“¹⁹⁰

Za običan puk svećenici su ponekad nestvarni i nesvaćeni ljudi prema kojima neki imaju i predrasude, smatrajući ih sretnima, i bez životnih križeva i muka života:

„Kada mržnja na vas vreba
Kad vas bieda svaka mlati
Sretnimi vas ljudi misle“¹⁹¹

Autor podsjeća da je svećeništvo nedjeljivo od žrtve, ako se živi u Božjem ozračju. I zato neki od pastira u svojem služenju postaju mučenici zvanja i života. U životnim jadima i samoći – koja je ponekad ispunjena i tugom – svećenici svoje križeve i patnje mogu podijeliti samo jedan s drugim:

„Odkad s klupa odprhnuli
U bieli se svit djenuli,
Da vidate težke rane,
Da molite – zaklinjete

¹⁸⁹ Pjesnik iz planine, „Katoličkim svećenicima“, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 76.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Isto.

Biednom robu dan da svane,
Da mu značaj čeličete:
Izplakati od tad tugu
Vi možete drug tek drugu.
A vas težke biede stisle.“¹⁹²

Ilija Okrugić¹⁹³, pjesnik i dramski pisac 1892. objavio je u *Katoličkoj Dalmaciji* deseto pjevanje svoga epa o sv. Ivanu Kapistranu. Navedeno djelo objavljeno je iste godine u Novom Sadu u sedamnaest poglavlja, a u napomenama o tiskanju epa u *Katoličkoj Dalmaciji* Okrugića se naziva “prekovelebitskim svećenikom.” Svoj ep Okrugić posvećuje 500. obljetnici rođenja sv. Ivana Kapistrana, pobjednika 1456. godine nad Turcima kod Beograda (Batušić, 2000: 541). Cjelokupni ep je religioznog, ali i domoljubnoga karaktera. Bujas primjećuje da je Okrugić sv. Ivana gotovo sporedno prikazao u epu. Doživjevši pohvale od Franje Marakovića, Okrugić je sam izdao svoj ep, a Marakovićeva predviđanja da će Okrugićev ep postati svojevrsni pjesnički molitvenik ipak nije se ostvarilo (Bujas, 1944: 66). Tiskanje epa Okrugiću su uskratili Matica hrvatska i Književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu. Antun Barac najbolje daje odgovor za dvostruko odbijanje ovoga djela:

„No, kad je Okrugić epos dovršio, odbiše ga i Matica hrvatska i Društvo sv. Jeronima – ovo drugo s motivacijom, da je suviše razvučen – što mu je jedina i glavna mana: stvari, koje bi mogao spomenuti u dva stiha, opisuje on na dvije strane. Motivacija društva sv. Jeronima je opravdana i ujedno blaga, jer je glavni nedostatak 'Sv. Ivana Kapistrana', što u njemu uopće nema traga poeziji. On je po vrijednosti jednak Martićevoj pjesmi o istom predmetu, samo što je Martić pjevao u desetercima pa stvar ipak življe teče“ (1960: 168).

U desetom pjevanju, u formi stihovanoga osmerca kroz dijalog, služeći se epskim opisivanjem i pripovjedanjem, autor opisuje stanje turskoga sultana koji je postao svjestan poraza od kršćanske vojske. Padajući u bunilo pred svojim liječnikom ima priviđenje sv. Ivana Kapistrana:

„Ovo rekav, mahnu rukom
Sultan, ko da nekog tjera,

¹⁹² Isto.

¹⁹³ Ilija Okrugić, (1827.-1897.) svećenik i pjesnik. Napisao je mnoštvo pjesama od kojih su mnoge prigodničarskog karaktera. Prvu pjesničku zbirku *Srijemska vila* izdao je 1863. Najznačajnija i najpopularnija su mu dramska djela *Saćurica i šubara* (1864.) i *Šokica* (1884.). Neki povjesničari književnosti zaključuju da je pisao bez posebnoga dara, „bliži etnologiji i folkloru no umjetnosti.“ (Frangješ, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 4., 178.)

U jedanput buknu hukom,
Pak šatorom svuda zvera.

Rikom s loga biesno skoči,
“Gle, gle crne te aveti!
Hu! Kako mu sjaje oči,
Hu! Kako mi krstom prijeti!”¹⁹⁴

Barac primjećuje da je Okrugić većinu svojih književnih priloga pisao iz domoljubnih i vjerskih razloga, što je djelomično vidljivo u njegovu epu o Ivanu Kapistranskom. Iz toga razloga vrlo malo je pjesničkih misli koje su nastale iz unutarnjih potreba ili nadahnuća. „Kod Okrugića se opaža u prvom redu radost pisanja, a u veoma rijetkim slučajevima i potreba stvaranja“ (Barac, 1960: 167). Ep o Kapistranu nije ispunio književna očekivanja, iako su ga neki podržavali poput Franje Markovića, a neki odbili vjerojatno, ne samo iz književnih kriterija.

Religiozne pjesme objavljene u *Katoličkoj Dalmaciji* u razdoblju predrealizma i realizma sadržavaju u sebi bitne i redovite odrednice koje postaju zajedničke za većinu pjesama kao što su: vjernost kršćanskoj tradiciji, naglašeno katoličanstvo i crkvenost, podložnost vjeri i prihvaćanje dogmatskih istina te povezanost vjere s nacionalnim identitetom. Kroz navedene tekstove prikazana je motivska orijentacija jednog dijela autora, međutim religiozne motive može se pronaći i u prigodničarskoj, kao i rodoljubnoj poeziji, koje su bitno povezane s vjerskom baštinom. Većina pjesničkih priloga ne posjeduje značajnu književno-estetsku vrijednosti. Tekstovi su često pisani bez istinske proživljenosti s naglašenom patetikom, nedorečeni i pomalo nerazumljivi, uz manjak pjesničke individualnosti. Unatoč estetskim nedostacima religiozna poezija u *Katoličkoj Dalmaciji* objavljivala se u duhu programskih smjernica – nastojalo se sačuvati vjeru i kršćanski identitet. Uz navedene religiozne motive i teme koji se javljaju u pojedinim priložima, u pojedinim pjesmama isprepliću se motivi rodoljublja i domoljublja, kao što su zavičaj, narodni ponos i prkos, povezanost vjere i rodoljublja i dr., a o čemu će biti govora u slijedećem poglavlju.

¹⁹⁴Ilija Okrugić, „sv. Ivan Kapistran X. Pjevanje“, *Katolička Dalmacija*, XXIII/1892., br. 65.

5. 1. 2. Rodoljubno-domoljubna poezija

Mirko Tomasović napominje da je cjelokupna hrvatska poezija u XIX st. povijest domoljublja u stihu (2010: 398). U tom duhu objavljivala se ljubavna, kao i religiozna poezija. Pjesnički prilozi s tom tematikom česti su u *Katoličkoj Dalmaciji* krajem sedamdesetih godina, točnije 1877. kada svoje priloge s naglašenim rodoljubljem objavljuje Stjepan Buzolić. No ubrzo kada urednik postane Ivo Prodan, sve će se više unositi hrvatski duh u sadržaj novina kroz brojne priloge na hrvatskome jeziku, poglavito s rodoljubno-domoljubnom tematikom, što će imati utjecaj na književne priloge u navedenome razdoblju. Priloge s rodoljubnom tematikom u sedamdesetim godinama objavljuju autori: Stjepan Buzolić, Vid Vuletić Vukasović, August Šenoa, Marini Lucijanović, Ostojić i drugi većinom nepoznati autori. U rodoljubnim i domoljubnim pjesmama prevladavaju motivi vjernosti i odanosti domovini, ljubav prema rodu, zavičaju, motiv hrvatske žene i majke, narodni ponos i prkos, povezanost katoličke vjere i tradicije s domoljubljem i dr.

Vid Vuletić Vukasović u pjesmi *Božja moć*¹⁹⁵ obraća se Hrvatima u Bosni i Hercegovini, hrabri ih i potiče za ustrajnost u vjeri i zajedništvu. Nepoznati autor I. V. u pjesmi *Moja Hrvatska Domovina* veliča i slavi Hrvatsku.¹⁹⁶ Prisjećanje na tešku povijest hrvatskoga naroda zaokuplja neke od autora, poput Vukasovića u pjesmi *Po pobjedi Bogu*. Pjesma ima i prigodni karakter, posvećena je austrijskom caru Franji Josipu i njegovoj ženi prigodom dvadesetpete godišnjice braka. Vukasovićeva pjesma poprima i molitveni karakter u obraćanju Bogu, autor podsjeća na tragičnu povijest hrvatskoga naroda, ali i dane slave, uspoređujući ga s izraelskim narodom, služeći se pritom biblijskim motivom Staroga zavjeta kao predloškom za oblikovanje stihova:

„Mi sjedasmo na vodama
Svoje liepe otačbine,
Uzdišući sa suzama
Spominjasm o te doline
 Što potare turska kob,
 Kad nam hćede spravit grob.
Tad o vrbe povješasmo
Milozvuke gusle naše
Uz nje pjesme ne pjev asmo
Jer nam robstvo ne davaše,

¹⁹⁵ V. V. Vukasović, „Božja moć“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 58.

¹⁹⁶ I. V. „Moja Hrvatska Domovina“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 59.

Naricasmo uz svoj vaj,
Domovine mili raj.
Slava Bogu! Jur prodjoše
Oni dani žalovanja
I krvnici svi odoše,
Nije od njih spominjanja...¹⁹⁷

Poput Vukasovića, nepoznati autor u pjesmi *Utjeha*, povijest hrvatskoga naroda promatra kroz tisućljetnu patnju i sužanjstvo, pronalazeći utjehu u vjeri i Bogu. Za autora događa se svojevrsno nacionalno oslobođenje, pri čemu aludira na onodobna politička događanja i odluke, među kojima je i priznanje hrvatskoga jezika od službenih političkih vlasti:

„Veselo deder, čaščeni
Ostanci djeda naših,
Niste vi više robovi,
Ni vi, ni sinci vaši.“¹⁹⁸

Kod nekih autora pojedine političke odluke postaju okosnica iz koje nastaju pjesnički tekstovi. Oni su povezani s trenutnim političkim stanjem koje i nije bilo naklonjeno za hrvatski narod u okrilju Monarhije. Nakon političkih izbora za Carevinsko vijeće u Beču kada su predstavnici Dalmacije dobili legitimno pravo da mogu sudjelovati u političkim odlukama, vezanim za Dalmaciju, nepoznati autor u pjesmi *Slavlje hrvatsko pri izborih za Carevinsko vijeće* slavi tu odluku, koja je ujedno i hrvatski politički uspjeh, nadajući se da će ta politička pobjeda ukinuti političke podjele u hrvatskom narodu:

„Svaka ptica svome jatu leti,
U kolo se brat do brata hvata;
Već presahne drevni razdor kleti,
Narodnoj se slozi šire vrata.“¹⁹⁹

Motiv domovine i čežnje za domovinom zastupljen je u više pjesničkih priloga. U pjesmi *Tužno srdce* nepoznati autor progovara o trenutačnom političkom stanju u kojem se nalazi hrvatski narod, bez cjelovite političke slobode i samostalnosti. Autor odgovara borbeno i odlučno svojim neistomišljenicima, svjestan političkih neprijatelja koji se nadaju političkom porazu hrvatskoga naroda u ostvarenju slobode i političke samostalnosti:

¹⁹⁷ V. V. Vukasović, „Po pobjedi Bogu“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 30.

¹⁹⁸ „Utjeha“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 31.

¹⁹⁹ „Slavlje hrvatsko pri izborih za Carevinsko vijeće“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 59.

„Uvjeren budi
da to biti neće
Dok junačka krvca
Po grudih se kreće.“²⁰⁰

Rodoljublje dolazi do izražaja i u tekstovima koji su posvećeni važnijim pojedincima iz hrvatske povijesti, kulture i književnosti. U tim pjesama autori najčešće progovaraju o zaslugama pojedinaca, opisujući i prikazujući njihov život i kulturni doprinos za hrvatski narod. Jedan od takvih priloga je himna Augusta Šenoa napisana prigodom prijenosa zemnih ostatak Petra Preradovića u Zagreb, 14. srpnja 1879. i pokopa na Mirogoju. Šenin tekst za *Katoličku Dalmaciju* u cijelosti je preuzet iz zagrebačkog *Vijenca*, zajedno s napomenom da je uglazbljen od Ivana pl. Zajca. U jednostavnim i iskrenim stihovima, Šenoa progovara o Preradovićevim zaslugama za hrvatsku književnost, naglašavajući njegovo domoljublje, a vrhunac pjesme ostvaruje se u posljednjim stihovima koji su za tu prigodu uklesani na grobu pjesnika:

„Spavaj mirno u samoći,
Sred Hrvatske zemlje krila,
Tu te čuva, danju, noći
Domovina sveta mila.
Mrtav živiš među nama,
Jer o vatri tvih pjesama
Hrvatski se narod grije,
Duša klikče, srdce bije:
Tvoja volja mora biti,
Ljubimo te svako doba,
Domovina grob ti kiti,
U svom polju daje groba.“²⁰¹

Prigodne stihove posvećene Petru Preradoviću kao hrvatskome domoljubu posvećuje i Stjepan Buzolić.²⁰² Kao i većina njegovih pjesama i ova posjeduje naglašen prigodničarski karakter, no u usporedbi s drugima jedna je od značajnijih, s naglašenim domoljubno-vjerskim obrisima. Buzolić veliča, hvali i uzvisuje Preradovića u kontekstu promišljanja o domovini, hrvatskom narodu i domovinskim idealima. Za Buzolića Preradović je „mezimče

²⁰⁰ „Tužno srdce“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 41.

²⁰¹ August Šenoa, „Slava Petru Preradoviću“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 52.

²⁰² Stjepan Buzolić, „Matica Dalmatinska“ Preradovićevu prahu prigodom prenosa u hrvatsku prijestonicu dne 14. srpnja 1879“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 54.

miloga roda“, pjesnik koji je svojim pjesništvom postao prorok u narodu. U svojoj pjesničkoj viziji pred Preradovićevim grobom promatra domovinu u slici majke:

„I gle! Dok zemlja hrvatska,
Što ju ti pjesmom zbudi,
Bezsmrtnom tvomu pepelu
Razkriva svoje grudi;
Dok mila majka hrvatska
U kraljičinoj sviti
Cviećem ti grobak kiti

U prigodničarskom duhu s rodoljubnim zanosom Buzolić progovara i o pok. Josipu Krstiću, svećeniku koji je umro 11. ožujka 1877. godine.²⁰³ Buzolić hvali i uzvisuje Krstića naglašavajući njegovo rodoljublje, nazivajući ga Hrvatom „dušom i imenom.“

Kroz motiv žene i majke pojedini autori iskazuju svoje rodoljublje, kao u pjesmama *Domoljubna majka* i *Hrvatska majka na mlado ljeto*. U pjesmi *Hrvatska majka na mlado ljeto*, kroz metaforu majke-domovine koja je doživjela političko oslobođenje, obraća se svojoj djeci, tj. narodu s riječima:

„Nije više majka,
Ko njekoč, robinja,
Već sam sad slobodna,
Prava hrvatkinja.“²⁰⁴

Rodoljublje i domoljublje u razdoblju realizma više je zastupljeno u pjesničkim prilogima za razliku od prijašnjeg perioda. U većini pjesama prevladavaju slični motivi domovine, hrvatskoga narod, hrvatske povijesti, vjernost Bogu i odanosti Katoličkoj Crkvi. Navedeni motivi, kao u prijašnjem razdoblju isprepliću se s religioznim temama pa ih se može pronaći i u prigodnim pjesmama. Među značajnijim autorima ističu se: August Šenoa, Juraj Kapić, Hugo Badalić, Antonin Antonij, August Harambašić, Andro Matutinović, Rikard Katalinić Jeretov, Ilija Okrugić, Filip Davidović i S. S. Kranjčević. Znatno broj autora ostavio je samo inicijale, a neki pseudonime poput Labud Jadranski, Ljubirodković, Žarko Slobodoljub i dr. Neki od navedenih autora bili su članovi političkih stranaka, te aktivno uključeni u društveno politička zbivanja, uglavnom kroz pravašku političku opciju, poput Silvija Strahimira

²⁰³ Stjepan Buzolić „Pjesma“, *Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 11.

²⁰⁴ „Hrvatska majka na mlado ljeto“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 96.

Kranjčevića, Augusta Harambašića, Milivoja Milivojića, Marije Kumičić i dr., te su na taj način kroz svoje pjesništvo manifestirali politički stavove i svjetonazor.

Značajan prilog s izrazitim rodoljubljem je pjesma Milivoja Milivojića koju objavljuje pod naslovom *Bog i Hrvati*. Vidjevši što se događa s hrvatskim narodom pri kraju XIX. st., autor veliča hrvatsku domovinu, prisjeća se teške i mučeničke povijesti, te šalje političke poruke za trenutačne političke okolnosti. Pjesma je napisana jednostavnim stihom u duhu narodne poezije. Tekst je poput budnice i proglašenja spremnošću da se krene u borbu za slobodu hrvatskoga naroda. Politička cenzura neke je stihove doživjela i ocjenila kao pobunu, prijetnju i opasnost, pa je političkom odlukom taj broj *Katoličke Dalmacije* zaplijenjen, a prema odredbi navedena pjesma morala se zaplijeniti i uništiti.²⁰⁵

„Predji naši Mletčane su bili,
Predji naši i Franke su svili:
Pitaj Ugra tog pohlepnog svata
Što mu sprot nas žustrih čete hata?
Pitaj Turke što jim sile strašne
Naše jedne spram desnice snažne?!
Strašan, cigli mili si moj rode,
Svojski dakle zlatne do slobode:
Plaćaju duge: zajme, vraćaj stare,
Praštaj bratu: trijeskaj zmiije šare:
Bog na djelo visoko nad zove
A mi priječit Božje ćemo snove?
Tek kad Drinjan s Primorcem se sbrati,
Tek Medjumur kad Skadrana
Tekar tad ćeš biti svoj moj rode,
Tek tada ćeš brati plod slobode;
Mir i rad ti naplatit će trude;
Mir bez želje tudjeg dobra hude.“²⁰⁶

Uz navedenu pjesmu, Milivojić objavljuje pet kraćih pjesama ispreplićući rodoljubne motive s motivima majke, prirode i domovine. Neke pjesme napisane su poput jadikovki nad domovinom, pri čemu se autor obraća vili tražeći pomoć za spas domovine i naroda:

„Ja to tebi sve odkrivam, Vilo,
A ti odkrij miloj domovini.
Domovina nek odkrije Bogu.

²⁰⁵ Domaće viesti, „Odluka Državnog odvjetništva da se mora uništiti pjesma *Bog i Hrvati* iz br. 27“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 29.

²⁰⁶ Milivoj Milivojić, „*Bog i Hrvati*“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 27.

E da nebi dugo vrieme bilo
Da nam plane zviezda na visini.
Da se djeca radovati mogu.,,²⁰⁷

Nepoznati autor u pjesmi *Posveta Domovini* veliča domovinu u metafori majke, izražava svoju ljubav i odanost domovini, ali i osobnu nemoć da pronađe prave riječi pohvale, kao što su to učinili prije njega mnogi pjesnici, poput Petra Preradovića:

„Kad sam bogče, te mi nije blago,
Što pak imam to ti darim drago.
Vrisak strune, kucaj srdca mlada
Prvi, svetim teb' mog doma, sada:
Ti ga primi prem nevriedna.,,²⁰⁸

Povodom dvjestote obljetnice rođenja Andrije Kačića Miošića, Stjepan Buzolić posvećuje mu dvije prigodne pjesme. U sadržaju pjesme posjeduju niz rodoljubnih motiva, pri čemu autor²⁰⁹ podsjeća na Miošićeve književne zasluge te odanost prema domovini. 1888. godine svečano je proslavljena tristota obljetnica rođenja pjesnika Ivana Gundulića. Tom prigodom Hugo Badalić objavljuje pjesmu *Na Gundulićevu slavu* spominjući Gundulićevu odanost svome naroda; nadasve Dubrovniku, vjerujući da se u budućnosti hrvatskome narodu neće dogoditi ono što je Gundulić opjevao u nekim od svojih djela:

„Ali jao nama, ako ikad
„Suze sina razmetnoga“ budu
Ogledalom našeg jadrnog stanja!“²¹⁰

U više pjesničkih priloga čest je motiv čežnje za jedinstvom hrvatskoga naroda, zbog podjela i sukoba. Razjedinjenost je bila djelomično uvjetovana teritorijalnom podjelom hrvatskih krajeva, neslogom, političkim razmiricama i strančarenjima. Filip Davidović u pjesmi *San otačbenika* slikovito opisuje san domoljuba koji vidi podjele u svome narodu, prizivajući na zajedništvo i jedinstvo:

²⁰⁷Milivoj Milivojić, „Jadika, Majka, Cviet, Priroda-čovjek, Sa cvrkuta“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 27.

²⁰⁸„Posveta Domovini“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 44.

²⁰⁹Stjepan Buzolić, „Fra Andriji Kačiću Miošiću“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 52.

²¹⁰Hugo Badalić, „Na Gundulićevu slavu“, *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 5

„Pružite ruke rodjenoj vam braći,
Svi sad skupa latite se hrabro
Da budete jači.,”²¹¹

O temi narodne razjedinjenosti i potrebi svehrvatskog zajedništva, nepoznati autor progovara u pjesmi *Slogi Obzoraša i Pravaša*, govoreći pritom da je hrvatska podjela „avet kleta“ koja je davno ušla u hrvatski narod, te naštetila cjelokupnom društvu i narodnom biću:

„Sve otruje, stegne, sputi,
Znanje, značaj, krepost, ćud:
Svaki priegor, trpež, trud.,”²¹²

U nekim rodoljubnim motivima dolazi do izražaja pravaška politička orijentacija, poglavito kod Augusta Harambašića, za kojega Šicel napominje da je kao gorljivi pravaš „bio razapet između poziva istinskog pjesnika s jedne i prigodničara – stihotvorca, „programskog“ pjesnika s druge strane, što je, dakako, rezultiralo i velikom neujednačenošću njegovih patriotskih pjesama.“ (Šicel, 2005: 52). U pjesmi *Istarskim Hrvatom* Harambašić veliča Istru i istarske ljude, progovarajući o političkim teškoćama za hrvatski narod u tom dijelu domovine. U odnosu prema drugim njegovim rodoljubnim pjesmama, nema mnogo razlike u njegovoj retorici, stihu pa i poruci. U većini domoljubnih pjesama Harambašić je ostao „u raskoraku sa stvarnim inspiracijskim trenutkom iskrenog, produljenog doživljaja porobljene domovine i zaslužjenog naroda“ (2005: 52). Poput ove pjesme i mnoge druge njegove pjesme bile su oduševljeno prihvaćene od političkih istomišljenika, poglavito što su se približavali politički izbori u Istri.:

„Uztrajte samo! Borit se znate,
Jer ste pravaši odlučni svi.“²¹³

Ubrzo nakon izbora, koji su pozitivno završili za pravašku političku opciju, javlja se drugi pjesnik, Rikard Katalinić Jeretov. U pjesmi *Naša pobjeda* on veliča i slavi pravašku i hrvatsku pobjedu, upućujući i poruku političkim neistomišljenicima:

„Drhću crni gavrani

²¹¹Filip Davidović, „San otačbenika“, *Katolička Dalmacija*, XXVII/1896., br. 53-54.

²¹²„Slogi Obzoraša i Pravaša“, *Katolička Dalmacija*, XXIV/1893., br. 4.

²¹³August Harambašić, „Istarskih Hrvatom“, *Katolička Dalmacija*, XXII/1891., br. 16.

Varalice stare,
Svojim grakom veselje,
Hoće da nam kvare,
Grakčite mi grakčite,
Propale vam laži,
Istran vam ne vjeruje,
Svoje pravo traži.
Naš je sokol letnuo,
Razvio je krila,
Bit će Istra hrvatska
Ko što nekoć bila.“²¹⁴

Pravaštvo i rodoljublje dolazi do izražaja u pjesmama koje su posvećene osnivaču Stranke prava Anti Starčeviću. Najčešće to su tekstovi nepoznatih autora koji veličaju Starčevićev politički rad i borbu za prava i slobodu hrvatskoga naroda. Jedan od autora za Starčevića kaže da je za neprijatelje hrvatskoga naroda „Poraz divni dušmanina(...)“.²¹⁵ Ubrzo nakon Starčevićeve smrti 28. II. 1896. objavljeno je više prigodnih pjesama prožetih rodoljubljem i domoljubnim zanosom. Neke od pjesama su domoljubne žalopojke za Starčevićem za koga pojedini autori, poput Vicka Mihaljevića upotrebljavaju atribute: „divni starac, svjetlost prava, vodja slavni, junačina, neutrudni, sjevernica, kremen živi, čisto zlato, alem kamen“.²¹⁶ U većem broju, većinom osrednjih rodoljubno-domoljubnih i prigodnih pjesama može se izdvojiti pjesma nepoznatoga autora. Jednostavnim stihovima s lirskim prizvukom, pjesnik progovora o svojoj boli zbog Starčevićeve smrti, upućujući molitvu za domovinu:

„Njega već ni!
Al je sjeme plodno posijao,
Što će sutra plodno uroditi,
Stalna puta još nam zasjekao
Kojim ćemo sretnije kročiti.
Njega već ni!
Vječni Otče nigda ne dozvoli
Da se tužna domovina moja,
Od ideje njegove razkoli
Već joj sraste kao truplu hvoja.“

Najznačajniji prilog s temom rodoljublja u devedesetim godinama je pjesma *Hrvatskomu narodu*, Silvija Strahimira Kranjčevića. Kao Harambašić i Kranjčević je bio pravaški

²¹⁴ Rikard Katalinić Jeretov, „Naša pobjeda“, *Katolička Dalmacija*, XXII/1891., br. 60.

²¹⁵ Žarko Slobodoljub, „Domaće vesti“, *Katolička Dalmacija*, XXVI/1895., br. 46.

²¹⁶ Vicko Mihaljević, „Naricaljka“, *Katolička Dalmacija*, XXVII/1896., br. 20.

opredijeljen, te nije čudno što je njegova pjesma objavljena na stranicama *Katoličkoj Dalmaciji*, no nažalost to je bila njegova jedina pjesma. Frangeš podjeća da je vrhunac hrvatske lirike u XIX. upravo u Kranjčevićevoj poeziji. „Kao i svi veliki pjesnici, i Kranjčević je bio vrhunac izraza i stava čitave jedne tradicije, no u isto vrijeme i začetnik nove“ (Frangeš i Živančević, 1975: 459). Prema Ljubomiru Marakoviću Kranjčević „nije bio bard Harambašićeva kova, koji je bio stvarao borbene parole za momenat dana“ (2009: 249). No ova pjesma djelomično govori suprotno, ni u kojem slučaju nije pjesnikova parola. Nastala je u konkretnim političkim okolnostima, te povezana s kulturnim događajima u Dalmaciji, a može se reći i s točno određenim danom. Godine 1896. svečano je otkriven spomenik pjesniku Nikoli Tommaseu u Šibeniku. Uoči toga događaja, kao i nakon njega, bilo je dosta previranja i rasprava o Nikoli Tommaseu u više periodika, pa i u *Katoličkoj Dalmaciji*. Objavljeno je više različitih priloga o njegovom političkom inacionalnom opredjeljenju. U tome kontekstu objavljena je i ova Kranjčevićeva pjesma. Poznato je da su u Kranjčevićevoj domoljubnoj poeziji naglašena tri bitne odrednice: domovina, narod i sam pjesnik. Pod pojmom domovine krije se istoznačnica narod (puk) u kome je sam pjesnik, koji progovara poput proroka (Šicel, 2004: 217). Upravo te odrednice vidljive su u ovoj pjesmi uz sporadičnu socijalnu dimenziju kroz spominjanje rada. U biranim riječima, Kranjčević s estetski bitno različitim stihovima od svih prijašnjih autora i s dubokom izražajnošću, obraća se hrvatskom narodu, podsjećajući na povijesne nedaće i nepravde:

„Ti rode moj,
Barbarom kog su zvali i još ti tako vele
Za hvalu onu pustu, za kaplje tvoje vrele
Od suza i od znoja i žrtvovane krvi,
Kad pravda tebi hljebac sa svoje stola mrvi.“

U svojim stihovima on progovara kao rodoljub i pravaš, iznoseći povijesne činjenice o Tommaseu, govoreći zapravo kome pripada ovaj pjesnik:

„A kada skroman kreneš po svojem
Skromnom radu
Širinom zemnog šara,
Ko radnik ili ko mornar sa brigom
Sred njedara,
Te vidiš onda negdje u ponosnome gradu
Spomenik kakav divni, a ime tvoje
Srodno

I čelo vidiš bistro ko tvoje što je rodno,
Ti reci: Gle i to je sin – barbara! „²¹⁷

U većini priloga iz domoljubno-rodoljubne poezije u razdoblju predrealizma i realizma, ponavljaju se motivi „roda“ i „doma,“ prožeti s oplakivanjem sadašnjosti i žaljenjem za prošlošću. Pjesme su sadržajno ispunjene čežnjom za pravdom, slobodom i samostalnošću hrvatskoga naroda, što je i bila slika društveno-političkih okolnosti u drugoj polovici XIX. st. Neke od pjesama pisane su u borbenome duhu, međutim u nijednom prilogu nema riječi kroz koje bi se pozivalo na mržnju ili nasilje prema neistomišljenicima. Kao i religiozna poezija i domoljubna je slične **estetske** vrijednosti, napisana često samo kao domoljubni poklič, izuzev S. S. Kranjčevića. U većini priloga autori su ostali u pozadini svojih pjesama, dajući mjesto javnome mnijenju i društvenim okolnostima, koje su djelomično uvjetovale pojedine književne priloge. Iako je relativno malo pjesničkih priloga s temom rodoljublja i domoljublja u navedenim razdobljima, domoljubni motivi javljaju se u prilozima koji su i prigodnog karaktera, uz sveprisutno religiozno ozračje. Iz toga se može zaključiti da je većina poetskih priloga, posredno ili neposredno, obilježena rodoljubno-domoljubnim motivima.

5. 1. 3. Prigodničarska poezija

Uz rodoljubnu i religioznu poeziju, čiji se motivi ponekad isprepliću, na stranicama *Katoličke Dalmacije* u sedamdeset godinama česti su pjesnički prilozima koji se mogu svrstati u prigodničarsku poeziju. Oni u sebi ponekad sadržavaju rodoljubno-religiozne karakteristike i vezani su za određeni događaj ili prigodu kojom su nastali. Prigodničarska poezija, uz domoljubnu i ljubavnu, bila je dominantna u hrvatskoj književnosti poglavito u razdoblju četrdesetih i pedesetih godina XIX. st. Dominacija takve poezije u *Katoličkoj Dalmaciji* prisutna je i u drugim zadarskim periodicima, poput *Narodnoga lista*, *Iskre*, *Hrvatske*, *Hrvatske krune* i dr. Gorka Magazin, proučavajući književne priloge u *Narodnome listu* primjećuje da je u sadržaju navedenih novina prigodničarska poezija doprinijela lirskoj fizionomiji „Narodnog lista“, uz prevladavajuću romantičarsko-ljubavnu poezija i onu s nacionalno-domoljubnom tematikom (1982:50).

²¹⁷ Silvije Strahimir Kranjčević, „Hrvatskom narodu“, *Katolička Dalmacija*, XXVII/1896., br. 59.

Prigodničarska poezija u *Katoličkoj Dalmaciji* se objavljuje u cijelome razdoblju izlaženja, najčešće prigodom nekih događaja i obljetnica na crkvenom i društvenom području, ili povezano s nekom javnom osobom i dr. U nekim prilogima stvara se dojam da su tekstovi doslovno naručeni za određenu prigodu, te zato djeluju neprirodno, patetično i bez nadahnuća. Zanimljivo je što je sve bilo prigodno, a u isto vrijeme tako važno da se tome posveti prigodna pjesma.

Svoje priloge autori posvećuju pojedincima iz društveno-političkog i vjerskoga života te njihovim zaslugama. Znan broj tekstova posvećen je pojedinim papama u drugoj polovici XIX. st. najčešće za obljetnicu papina misništva, srebrni jubilej papinske službe²¹⁸, rođendan,²¹⁹ prigodom smrti,²²⁰ ili nakon izbora novoga pape.²²¹ Prigodne pjesme upućene su za biskupska²²² i svećeničkih ređenja, slavlja mladih misa, različitih vjerskih jubileja, obljetnica povijesnih događaja i dr. Jedan broj priloga posvećen je hrvatskim književnicima: Petaru Preradoviću, Ivanu Gunduliću, fra Grgi Martiću, Andriji Kačiću Miošiću; političarima poput Mihovila Pavlinovića, Ante Starčevića, Antuna Dejana, a neki caru Franji Josipu I. npr. uoči njegova dolaska u Dalmaciju,²²³ prigodom godišnjice vjenčanja²²⁴ i dr. Prigodničarska poezija objavljivala se povodom smrti značajnijih i manje poznatih osoba. Nakon kraćeg nekrologa uslijedila bi prigodna pjesma posvećena nekoj osobi. Različiti društveno-politički, kulturni i vjerski događaji, pa i oni tragični, ovjekovječeni su u pojedinim tekstovima: posvete župnih crkava, osnivanje kulturno umjetničkih društava, potres u Zagrebu 1880. i dr. U sedamdesetim godinama prigodničarska poezija je vrlo česta i objavljen je znan broj priloga čiji su autori: Vid Vuletić Vukasović, Josip Krstić, Stjepan Buzolić, Josip Bezić, Ivan Despot i niz nepoznatih autora. Iz velikog broja tema i prigodničarskih motiva u radu će se izdvojiti samo neki.

Papa Pio IX, njegovo djelovanje i vodstvo Katoličke Crkve u XIX. st. bio je povod i poticaj nekim autorima da mu posvete prigodne pjesme, najčešće povezane s njegovom

²¹⁸ Pop I. K. „Prilikom dvadesetpetog goda prasvećeništva Pape Pija IX“, *Katolička Dalmacija*, II/1871., br. 25.

²¹⁹ S. B. „Dinar sirotice Svetom otcu za Njegov rođendan“, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 20.

²²⁰ Alumni II.theo. cursus. „Pii IX. Pont. Max.“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 12.

²²¹ Buzolić Stjepan, „Kad se dne. 3. ožujka MDCCCLXXVIII u prijestolnom hramu zadarskom slavio izbor novoga pape Lava XIII. Pjesma“, *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 17.

²²² „Pjesma“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 38.

²²³ J.k....ć, „Nj. Veličanstvu Frani Josipu I. u pohode Dolazećemu“, *Katolička Dalmacija*, VI/1875., br. 15, str. 114.

²²⁴ Vid Vuletić Vukasović, „Svijetloj kruni Našem Milostivom Caru i Kralju Frani Jozipu I...“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 30.

službom, kao i specifičnim društveno-političkim okolnostima u kojima se našla Katolička Crkva, Vatikan, pa i sam papa u drugoj polovini XIX. st. Gubitak papinske vlasti na teritoriju cijele Italije, kao i teritorijalno ograničenje u granicama vatikanskih zidina, potaknule su neke autore da pišu pjesničke priloge u kojima progovaraju u obranu pape, pobjedu istine i slobode, kao što je navedeno u pjesmi *Nadi Slavnoga Otca Pia IX.* nepoznatoga autora:

„Bojne sile bojne sprave
Sa svih strana kad se sruše,
Da sužnjikom tebe prave
Da te grde do dna duše;
Tko te brani starče tada?
Sama nada sveta nada.“²²⁵

Stjepan Buzolić posvećuje nekoliko prigodnih pjesama papi Piu IX. Najčešće su to osrednji tekstovi²²⁶ u kojima je autor imao dobru nakanu međutim, sladunjave riječi zakrilile su autora i umjetnički izričaj, kao u pjesmi *Dinar sirotice Svetome Otcu na Njegov Rodjendan*. Buzolić kroz nevješte stihove daje poruku kako su i siromasi spremni žrtvovati se za papu, osobito u trenucima kušnje:

„Ja sam pusta sirotica,
Nemam, jadna, ni dinara;
Dobra duša moga strica
Ostavi mi par filara:
Da bi hi njih založila,
Ja bih tebi poklonila,
Na rodjeni danak tvoj,
Oče Sveti, dinar svoj.“²²⁷

Većina Buzolićevi pjesama prigodnog karaktera napisana je na istoj estetskoj razini, najčešće u narodnom osmercu, vrlo duge i pomalo komplicirane. O Stjepanu Buzoliću Jakša Čedomil objavio je 1897. U *Katoličkoj Dalmaciji* tekst pod nazivom „Pop Stjepan Buzolić, Hrvatski pjesnik“ pišući o Buzolićevoj zbirci *Bog, rod i sviet* objavljena 1897. U svojoj studiji u više brojeva, unatoč Buzolićevim pjesničkim slabostima, Čedomil ga brani, najviše zbog

²²⁵V. S., „Nadi Slavnoga Otca Pia IX“, *Katolička Dalmacija*, IV/1873., br. 24, str. 186.

²²⁶O književnoestetskoj vrijednosti Buzolićeve poeziji u *Katoličkoj Dalmaciji* pisat će Jakša Čedomil u prilogu „Pop Stjepan Buzolić“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 18-22.

²²⁷S. B. „Dinar sirotice Svetome otcu na Njegov Rodjendan“, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 20, str. 175.

onih koji su obezvrjeđivali njegove prigodničarske pjesme. Čedomil podsjeća da se ne smije zanemariti Buzolićev pjesnički talent koji se utjelovio u pjesmama prigodničarskog, rodoljubnog i religioznog karaktera.²²⁸ Ako se zanemare estetske slabosti, može se zaključiti da su njegove prigodne pjesme svojevrsna slika različitih događanja na političkom i crkvenome području, kao u pjesmi *Esultante* u kojoj se autor osvrće na onodobne društveno-političke okolnosti u Italiji, među kojima je i papa jedan od sudionika:

„Njegovog srдца mezimče,
Miljeniče njegov prvi!
Ti li ćeš da se naločeš
Nedužnom njegovom krvi?
To li je krasno uzdarje,
To li je novi sjaj,
S, kog će te odsele slaviti
Najzadnji svieta kraj? „²²⁹

Promatrajući prigodničarske pjesme Stjepana Buzolića može se zaključiti da gotovo nije bilo prigode u kojoj se Buzolić nije javio s prigodnom pjesmom, te tako obilježio ili barem spomenuo neku osobu, društvenu proslavu i događaj: godišnjica obilježavanja staroslavenske liturgije,²³⁰ prienos zemnih ostataka Petra Preradovića u Zagreb,²³¹ smrt svećenika Josipa Krstića²³² jednog od suradnika *Katoličke Dalmacije*²³³ i dr.

Za prigodnicu koja je posvećena Josipu Krstiću, može se reći da je jedna od boljih Buzolićevih prigodnica u kojoj o njemu piše s dubokim žaljenjem i poštovanjem. Krstić se

²²⁸Više o Čedomilovim prosudbama Buzolićeva stvaralaštva u poglavlju „Jakša Čedomil i njegovi književno-kritički i književno-teorijski prilozi“.

²²⁹Stjepan Buzolić, „Esultante“, *Katolička Dalmacija*, 1874., br. 25, str. 209-210.

²³⁰Godine 1880. slavila se obljetnica tisuću godina od uvođenja staroslavenskoga jezika u liturgiju Katoličke Crkve u hrvatskim krajevima. Za tu prigodu Stjepan Buzolić, u prigodničarskom duhu objavljuje pjesmu o sv. Ćirilu i Metodu, apostolima Slavena. Te godine objavljena je i prigodna pjesma na staroslavenskome jeziku, kao spomen na tu obljetnicu koja se svečano slavila u samostanskoj crkvi sv. Mihovila u Zadru. Prigodna i slavljenička pjesma kao brošura toga je dana svima podijeljena u crkvi. (Stjepan Buzolić, „Slavenskim sv. apostolima Ćirilu i Metodu tisućnim godom uredbe staroslavenskoga jezika u liturgiji zapadne crkve. Pjesma“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880, br. 44.)

²³¹Stjepan Buzolić, „Matica Dalmatinska“ Preradovićevu prahu prigodom prenosa u hrvatsku prijestolnicu dne 14. Srpnja 1879“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 54.

²³²Josip Krstić, svećenik zadarske nadbiskupije jedan je od poznatijih i značajnijih svećenika u Zadru u to vrijeme. Službovao je u Erveniku, Pristegu, Diklu i Arbanasima, a uz pastoralni rad bavio se i književnošću. Umro je 11. ožujka 1877. u tridesetosmoj godini života.

²³³Stjepan Buzolić, „Pjesma“, *Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 11, str. 91.

javljao u *Katoličkoj Dalmaciji* nepune dvije godine, od 1874. do 1876. kada je iznenada umro. U kratkome razdoblju objavljivao je različite priloge, među kojima i nekoliko prigodnih pjesama, uglavnom posvećene pojedinim osobama. Prvu prigodnicu posvećuje mladomisniku Mihovilu Ćurkoviću iz Arbanasa, pišući u desetercu u ritmički oblikovanom stihu, uz melodioznost i pravilnu rimu.²³⁴ Krstić prigodnu pjesmu posvećuje i caru Franji Josipu I. koji dolazi u Dalmaciju. Veličajući cara, ispunjen nadom u bolju budućnost za Dalmaciju i hrvatski narod, Krstić izražava hrvatsku spremnost na žrtvovanje, za cara i vjeru:

„Hrvatski narod u Vjeri stojan,
Trepet se Tvojim dušmanom biti;
Nek zlotvor usta, ma silan, brojan,
Hrvat će za te svoju krv liti.“²³⁵

Značajna je Krstićeva prigodna pjesma posvećena pok. zadarskom nadbiskupu Josipu Godeassiu, koji je umro 1864. Pjesma, iako je prigodna, ona je osobna ispovijed autora. Iz njegovih riječi jasno je da je nadbiskup Godeassi bio Krstićev skrbnik nakon smrti njegovih roditelja. U dojmljivim stihovima, Krstić se prisjeća djetinjstva i svoje životne patnje:

„S mog doba sirotinstva,
Kad mi sav sviet omrznuo,
Ti se lati mog djetinjstva,
Ti me plaču iztrgnuo.
Tvoja ruka puna dara,
Nejaka me obasula:
Za siročje ti se stara,
Kad mi nada preminula.“²³⁶

Jedna od Krstićevih značajnih prigodnica napisana je povodom smrti Mihovila Ivankovića. Krstić piše u pučkom desetercu, koristeći izrazite obrasce narodne pjesme.²³⁷ U prigodnici

²³⁴ Josip Krstić, „Uglednom Misniku Mihovilu Ćurkoviću Arbanasu, Na dan njegove mlade Mise, 8. Studenoga 1874“, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 45, 376.

²³⁵ Josip Krstić, „Nj. Veličanstvu Frani Josipu I. svojoj vjernoj Dalmaciji u pohode Dolazećemu“, *Katolička Dalmacija*, VI/1875., br. 15, str. 114.

²³⁶ Josip Krstić, „Častnoj uspomeni Josipa Godeassi-a Prabiskupa zadarskoga (umro god. 1864.)“, *Katolička Dalmacija*, VI/1875., br. 36, str. 228.

²³⁷ U duhu narodne poezije napisano je više prigodničarskih pjesama, među kojima i ona posvećena pok. Filipu Dominikoviću rodnom iz Makarske. Nepoznati autor piše u formi narodnih naricaljki opisujući život i smrt pokojnika: „Kuda si nam odletio, naša diko! / kome s znance ostavio, raztužene? / Prijatelje

koja se pretvara u žalopojku, Krstić opisuje pokojnika, njegov život i obitelj, istodobno govoreći o vjeri i zagrobnome životu. Pjesma nije posvećena samo pok. Ivankoviću, ona je podsjećanje na tragediju obitelji Ivanković koja je u malo vremena izgubila tri svoja člana:

„Kraj Zrmanje vode vilovite,
Dva su bora naporeda rasla,
Uz dva bora ponosita jela.
Kad se oni okitili granjem,
Bujnim granjem i zelenim lišćem,
Dodje vihor, pa ih na tle svali.
Tad zarida ljuto preplašena,
Iz zakutka, samohrana majka:
“Kuku lele! Moje kršno borje,
Jaoh meni! Moja vita jelo,
Zlo ti bilo, vihore pomamni!” –
Nisu ono bori zelen-bori,
Već su ono dva mila brajena;
Nit je ono uznosita jela,
Već je ono sestrice rodjena,-
Zasebice kroz tri godinice
Trikrat se je vihor navratio,
Bisni vihor smrti – poraznice,
Da poguli uzgojeno stablo
Na očigled samohranaj majci.
Mili Bože, goleme žalosti.
Težka jada, komu nema para
U poviesti rodnog zavičaja!²³⁸

Krstićeva prigodničarska poezija pisana je u narodnom osmercu i desetercu, a za razliku od Buzolićevih i dijelom Despotovih tekstova,²³⁹ Krstić piše nadahnuto oblikujući estetski svoje stihove.

Jedan od zanimljivih tekstova prigodnog karaktera je o potresu koji se dogodio 1880. u Zagrebu. Tragičan potres najrazorniji je bio u središtu grada na potezu od Nove Vesi, Kaptola sve do ispod trga bana Josipa Jelačića. Autor piše svoju pjesmu žaleći nad tragedijom i žrtvama, vjerujući da je potres samo jedna u nizu Božjih kazni, možda i za neke postojeće svenarodne grijeha:

svoje mile, kuku njima !/ Svoju djecu žalostivu ah za tobom!/ Dičnu svojtu, tvoje kćeri kukavice!/,... (*Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 80.)

²³⁸ Josip Krstić, „Ucviljenoj Braći Popu Mati i Juki Ivankovićem u Erveniku“, *Katolička Dalmacija*, VII/1876., br. 37, str.298.

²³⁹ Ivan Despot objavio je dvije prigodnice 1877, jednu posvećuje papi Piu IX. a drugu o. Vicku Šalinoviću svome profesoru. Kao i Buzolićevi stihovi i njegovi su slične književne vrijednosti.

„Kad nam bašta razcvata se cvatna,
Pramaljeća prvog rujne zore;
Kad nam zraka prosinula zlatba,
Pjesmom novom razliegale gore:
Ko iz neba vedra gromki tries,
Tužnom zemljom crni glas se ori,
Tužnom zemljom gora javlja gori
Stravnih sila tajni, kruti bies!
Aoh Bože, strašni Pravedniče,
Mi kroz borbe ljutih vjekova
Teške tvoje okušasmo biče,
Okajasmo grieha pradjedova.“²⁴⁰

Godine 1879. po prvi puta objavljuje se nekoliko prigodnih pjesama koje u sebi sadržavaju izraziti politički karakter. Pjesme su potaknute slijedom političkih događanja i previranja na zadarskome području. Jedan od takvih priloga *Obrovačkim i Kistanjskim izdajicama*.²⁴¹ je od nepoznatog autora. Tekst je svojevrsno političko obraćanje Srbima i njihovoj politici, pri čemu autor bez sustezanja izražava svoje političke stavove. Istim tonom autor progovara i u pjesmi *Glasi vapijućeg Mirka*²⁴² komentirajući političko stanje u ozračju lokalnih izbora u Dubrovniku. Uz navedene priloge neki autori kroz pjesnički izričaj komentiraju dnevno-politička događanja ili na njih podsjećaju, često puta na humorističan i ironičan način.²⁴³

U razdoblju realizma na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljen je znatan broj pjesničkih priloga prigodničarskog karaktera više autora: fra Andro Matutinović, Josip Klapež, Hugo Badalić, Stjepan Buzolić, Vicko Mihaljević, Filip Davidović Marušić, Vid Vuletić Vukasović,²⁴⁴ Ante Liepopoli, Kornelije Bosiljčević i dr. Uz navedene autore neke tekstove potpisuju dalmatinski bogoslovi²⁴⁵, pitomci sjemeništa u Dubrovniku, dalmatinska mladež Reda sv. Dominika, bogoslovna mladež, braća Trećeg franjevačkog reda, a pojedini

²⁴⁰J. Vit. „Trus“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 85.

²⁴¹ „Obrovačkim i Kistanjskim izdajicama“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 60.

²⁴² „Glasi vapijućeg Mirka“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 67.

²⁴³ U jednoj od takvih satiričnih pjesama nepoznati autor obraća se *Srpskome listu*, a u pjesmi „Lipičkom Vjetrogonji“ nepoznatome političaru.; *Katolička Dalmacija*, 1880., br. 70. U sličnome duhu progovara u pjesmi „Vitezu Nezvanoviću koji se sprema u Beč na „Reichrath“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 45.

²⁴⁴ Vid Vuletić Vukasović starinom hercegovac. „Presvijetloj kruni Franu Josipu Prvom prigodom vjenčanja sjajnoga carevića Rudolfa za visoku kneginjhu Stefaniju Belžansku, San i java“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 24

²⁴⁵ Bogoslovna mladež, „Prigodnice na čast Novog zadarskog Nadbiskupa Mitropolite Priesvietlom Prepoštovanom Grguru Rajčeviću“, *Katolička Dalmacija* XXIII/1892., br. 1.

autori ostaju skrivene pod pseudonimima npr. Ljubirotković²⁴⁶, Blagoslav Stomorčanin²⁴⁷ i dr.

Navedeno razdoblje, obilježio je na svoj način Stjepan Buzolić prigodnicama koje objavljuje od 1882. pa sve do svoje smrti 1894. Pjesme objavljuje povodom različitih vjerski, kulturno-književnih i društvenih događanja i obljetnica: poput proslave 700. godina sv. Franje Asiškoga,²⁴⁸ prigodom slavlja mlade mise Kerubina Šegvića budućeg književnika i političkog djelatnika,²⁴⁹ prigodom proslava kulturno-zabavnih društava,²⁵⁰ posvećenja župnih crkava,²⁵¹ povodom otkrića spomenika fra Andriji Kačiću Miošiću u Makarskoj 1889. i dr. Posljednja njegova prigodnica objavljena je 1893. posvećena don Nikoli Sirotkoviću za njegovu mladu misu.²⁵²

U svojim pjesmama Buzolić piše prema zadanoj formi po uzoru na narodnu poeziju, ponavljajući slične i iste motive prenoseći ih iz pjesme u pjesmu. Za njegove prigodnice može se reći da su poput kronike povijesnih, kulturnih, političkih i vjerskih događanja koji su zabilježeni u ne baš vrijednim stihovima. Bujas zaključuje da je Buzolić u većini svojih prigodnica otkrio svoju religioznost „više nego u čistim pobožnim pjesmama“ (1944: 72). No ti stihovi imaju u sebi povijesnu vrijednost, posebice zbog vremena u kojem su nastali slijedom različitih događanja. Ante Petravić napominje da je Buzolić pisao pod velikim utjecajem talijanskih pjesnika iako su mu izvorne pjesme pisane „čistim i jedrim narodnim jezikom, ali im je izvanjsko ruho talijansko. Dojam je talijanskih pjesnika kod njega jači nego li kod drugih, jer se je njima više i bavio“ (1905: 50). Petravić zaključuje da je Buzolić vrlo malo napisao svoje izvorne i originalne poezije, zapravo cjelokupno njegovo pjesništvo svelo se samo na pjesme prigodnice za koje se može zaključiti: „Da ogromna većina tih prigodnica neima nikakve ili slabe književne vrijednosti, to se po sebi razumije. Jer je poezija kao i svaka

²⁴⁶ Usp., Ljubirotković, „Slava fra Grgi Martiću“, *Katolička Dalmacija* XXVI/1895., br. 3.

²⁴⁷ Usp., Blagoslav Stomorčanin, „don Frani Buliću“, *Katolička Dalmacija*, XXVII/1896., br. 75.

²⁴⁸ Stjepan Buzolić, „Prigodom sedamstoljetnice serafskoga oca sv. Frane Asiškoga koju redovnici triju manastira u Zadru svečano slave dne II. III. IV. listopada MDCCCXXXII“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 77.

²⁴⁹ Stjepan Buzolić, „Otcu Kerubinu Šegviću Bogoslovcu Franjevačke Države Svetoga Jerolima Prigodom Mlade Mise u Crkvi Koludrica sv. Klare Na Ime Marijino 1889.“ U Spljetu. Pjesma, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 58.

²⁵⁰ Stjepan Buzolić, „Himna Poučno-Zabavnog Društva „Zora“ u Jelsi“, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 24.

²⁵¹ Usp., Stjepan Buzolić, „Za Svečanu Posvetbu Nove Župne Crkve u Grablju na otoku Hvaru Dneva XII Listopada MDCCCXC. Pjesma“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 66.

²⁵² Usp., Stjepan Buzolić, „don Nikoli Sirotkoviću Prigodom Mlade Mise, Pjesma“, *Katolička Dalmacija*, XXIV/1893., br. 77.

druga stvar u prirodi: kad se je izrabljuje, onda se osvećuje onome, koji je izrabljuje“ (1905: 50). Bujas primjećuje da je „Buzolićeva snaga samo u izvanjskim učincima, što uostalom postizava svaki dobar govornik i vješt stihotvorac“ (1944: 73). Bujas zaključuje da je to dovelo u zabludu Dinka Politea koji je smatrao da Buzolić posjeduje dobru dikciju (1944: 73). Međutim, ubrzo će doći do zaključka da je Buzolićeva lakoća u stvaranju bila i njegova greška (1944: 74). Između jednoličnih i ne posebno vrijednih prigodnica, s očitom odsutnošću pjesničkih emocija, mogu se ipak izdvojiti neke koje djelomično odudaraju od uobičajenih Buzolićevih prigodnica, poput one koju posvećuje bl. Augustinu Kažotiću biskupu Zagreba i Lucerna. Buzolić je u ovoj prigodnici donekle izbjegao patetičnost u stihovima oblikujući pjesmu u formi osobne molitve kroz koju veliča Kažotića, opisujući njegovu biskupsku službu i pastoralni rad. Buzolić je djelomično izbjegao i uobičajene zamorne i nespretne rečenične forme, pišući na ikavici, postizujući djelomičan ritam koji odudara od drugih njegovih pjesama:

„Biskup iz njive Božje
Troskot i ljulj sta tribiti
Crkvena prava štititi,
Pohlebnog kralja krotiti.“²⁵³

Buzolić piše tri prigodnice veličajući Antuna Kačića Miošića²⁵⁴ povodom dvjestote obljetnice rođenja, stavljajući ga za uzor narodu i književnim stvaraocima. U pjesmi *fra Andriji Kačiću Miošiću Pridivkom Milovanu* piše bitno drugačije od prijašnje pjesme s puno patetike, neproživljenosti, pri čemu su svi stihovi na kraju svedeni na osrednju frazu koja se ponavlja u završnim stihovima:

„Blagoslovljen tren i dan,
Kad se rodi Milovan.“²⁵⁵

Nešto bolja je druga prigodnica objavljena istim povodom. Autor u pjesmi pisanoj u narodnom desetercu opisuje Miošićev život, djelomično spominjući i njegovo književno

²⁵³ Stjepan Buzolić, „Hvalispiv Blažen. Augustina Trogirana, Reda sv. Dominika biskupu Zagrebačkom pa Lucerinskomu“, *Katolička Dalmacija*, XXII/1891., br. 46.

²⁵⁴ Stjepan Buzolić, „Fra Andriji Kačiću Miošiću“, *Katolička Dalmacija* XX/1889., br. 52.

²⁵⁵ Usp., Stjepan Buzolić, *fra Andriji Kačiću Miošiću Pridivkom Milovanu*“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 52.

stvaralaštvo. Za njega je Miošić čovjek koji se odazvao dvostrukom “vilinskom” pozivu; prvo u osobnoj posveti Bogu kroz svećeništvo, a drugi poziv ostvarivao je pjevajući o hrvatskoj povijesti:

„Neg ti uzmi gusle javorove,
Od sna budi naše sokolove. „²⁵⁶

U kontekstu pjesme Buzolić spominje Miošićevu *Korabljicu*, pokušavajući predočiti na koje je sve načine Miošić pronalazio narodnu baštinu, obilazeći narod i bilježeći narodne umotvorine:

“Obilazi sela i gradove,
Izpićuje stećke I grobnice;
Svud pohadja učene zborove,
Sjaj palače, proste kolibice,
i prevrće knjige starostavne,
i sabire uspomene slavne.

Gdje se momci u kolo sastaju,
I pastiri diple na plandištu;
Gdje uz gusle sliepci pripievaju,
I djed stari priča pri ognjištu,
Sve Andrija pomno prisluškuje,
Na svoj raboš svaku urezuje.“²⁵⁷

U drugome dijelu prigodnice na temelju Miošićevih *Razgovora ugodnih naroda slovinskoga* podsjeća na sadržaj Kačićevih pjesama o hrvatskim kraljevima i knezovima, o povijesti Bosne i Hercegovine, srpskim i bugarskim vladarima, o Skenderbegu i Ivanu Kapistranu, o propasti Carigrada i turskom opsjedanju Beča i dr.

Stjepan Buzolić umire iznenada 1894. Vrlo brzo uredništvo *Katoličke Dalmacije* na naslovnoj stranici objavljuje Buzolićevu osmrtnicu uz obavijest o sprovodu, smatrajući ga omiljelim, navodeći da je bio “najpopularniji hrvatski pjesnik u Dalmaciji(…)” Uredništvo se ne osvrće niti jednom rečenicom na njegovo književno stvaralaštvo, ne potkrepljujući tako prethodnu izjavu o Buzoliću. U vrlo skromnom tekstu odaje mu se jedino priznanje u njegovom prevodilačkom radu, poglavito u prevođenju Dantea. Buzoliću koji je politički i

²⁵⁶ Stjepan Buzolić, „Pjesma Andriji Kačiću Miošiću“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 57.

²⁵⁷ Isto.

sjetonazorski bio blizak s uredništvom *Katoličke Dalmacije*, zalažući se za hrvatski jezik, književnost i državnu samobitnost, posvećene su svega dvije prigodne pjesme, Rikarda Katalinića Jeretova i prof. V. Perića.²⁵⁸ Jeretov u kratkoj pjesmi s istinskim kršćanski nadahnućem progovara o Buzoliću veličajući i hvaleći njegov književni rad:

„Mi tužimo za njim, a on mrtav driema,
Kraj odra mu gore voštanice svieće,
Hrvatica vila žalosna i nijema
Za njim suze lije i prosiplje cvijeće.,”²⁵⁹

U navedenom razdoblju objavljeno je više pjesama posvećenih pokojnicima, u kojima se veličao njihov život i djelovanje. Na prvome mjestu to su pjesme posvećene biskupima, svećenicima i pjesnicima: Mihovilu Pavlinoviću, Jurju Bijankiniju, Ivanu Despotu, Anti Starčeviću, Antunu Dejanu i dr. Dejanu je posvećena prigodna *Tužbalica* napisana u duhu narodne poezije u kojoj se veliča njegov život i politički angažman, nazivajući ga nizom atributa: *diko naša, rana ljuta, dična glavo, ptico siva, zvijezdo sjajna, brzi orle, hitra munjo, mladi bore, zor jabuko i dr.*

Nepoznati autor posvećuje prigodnu pjesmu pok. Fra. Ivanu Despotu, pjesniku i putopiscu i suradniku *Katoličke Dalmacije*. U pjesmi pisanoj u narodnom osmercu i šestercu, prikazano je oplakivanje Ivana Despota kroz sliku mlade djevojke na njegovu grobu. Djevojka ga žali i oplakuje kao “ljubovnika” i “diku Domovine”, djelomično aludirajući i na njegov književni rad:

„Kud zamuknu ona zlatna
Tvoja rajska žica,
Već ne pjeva, nego plače,
Tvoja sirotica.,”²⁶⁰

Za života, a poglavito nakon smrti Ante Starčevića 1896. godine, političara i osnivača Stranke prava, objavljeno je više prigodnih pjesmama o njegovu životu i političkom

²⁵⁸ V. Perić, „don Stjepan Buzolić iz groba progovara“, *Katolička Dalmacija*, XXV/1894., br. 44.

²⁵⁹ R. K. Jeretov, „Nad odrom Stjepana Buzolića“, *Katolička Dalmacija*, XXV/1894., br. 44.

²⁶⁰ X. „Tužna dieva nad grobom nježnog pjesnika obljubljenog o. Ivana Despota“, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 14.

djelovanju.²⁶¹ Objavljivanje većeg broja takvih priloga bilo je razumljivo, *Katolička Dalmacija* po svome sadržaju i političkom izjašnjavanju s vremenom postala je i neslužbeno glasilo Stranke prave.

Pjesme podrugljivog i uvredljivog karaktera dosta su rijetke, a kroz one koje su objavljene upućivale su se većinom političke poruke, najčešće protivnicima i neistomišljenicima kao u pjesmi *Što se kenjad poljem uzigrala*²⁶² nepoznatoga autora. Prema sadržaju ona je podrugljiva pjesma prigodnoga karaktera napisana u Metkoviću 7. listopada 1882. U pozadinu teksta su lokalna politička događanja i previranja te borbe za mjesto načelnika u Metkoviću. Autor nabraja niz pojedinaca koji su sudionici tih događanja, a svoju poruku na slikoviti način najavljuje u uvodu pjesme, nabrajajući životinjski svijeta, aludirajući tako na sudionike u političkoj borbi. U nizu arhaičnih riječi s kojima gradi stihove prožete humorom, autor razvija osnovnu misao pjesme koju će nastaviti u drugome dijelu:

„Što se kenjad poljem uzigrala
I sva ždribad nogam uzprućkala
Što se ovni ono potrkali
I iz reda krave poroškale?
Što komari cikom zazuju
I peškelji igru zametnuli?
Što li žabe blatom zakrkale,
A i svinje glasno zaročkale?
Vrani grakću, a psetenja štekću,
Kršna moba u sve mahe oka,
Svirke svire, ortačari žmire,
Gusle gude, uzvanici rube,
Guske gaću, a kozlići veče,
I takini po pjaci se dreče. „²⁶³

Vrlo slično kao u prijašnjoj pjesmi u prilogu *Vaselenski Sabor u Dubrovniku, Srpskoj Atini 1881.* nepoznati autor pišući u duhu narodne poezije, osvrće se na prigodni skup srpske mladeži održan u Dubrovniku, nazivajući ga „Lepo gnezdo srpskih Gundulića,“ ne izostavljajući da kratko prokomentira riječi izrečene od jednog sudionika Ljudevita Vule:

„Boga nema, srpska omladino!
On je samo naša maštanija...“

²⁶¹ Ljubirotković, „U Smrt Velikoga hrvatskoga otačbenika Dra. Ante Starčevića“, *Katolička Dalmacija* XXVII/1896., br. 15.

²⁶² „Što se kenjad poljem uzigrala“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 82.

²⁶³ Isto.

Sva je povest luda zagonetka,
Istina je Dušanovo carstvo!
Svi narodi Srbu do koljena!²⁶⁴

Autor završava stihovima:

„Dubrovniče, na moru labude,
Ti prelepa Srbljanska Atino,
Cvetaj, cvetaj i popevaj glasno,
Lepa li si dana dočekao!!! „²⁶⁵

Povodom prestanka izlaženja dubrovačkog lista *Slovinac*, objavljena je prigodna pjesma pod naslovom *Nadgrobnica Slovincu* autora koji se potpisuje Istina Draganić, s napomenom da je tekst napisan u Great. Britani 1. siječnja 1885. Iz teksta je vidljivo kako se gledalo u nekim krugovima na pisanje i djelovanje časopisa *Slovinac*.

„Tko tru sadi, tru mu raste,
Pa i mene trn ubode
I „konkrenom“ posta rana,
I ja odoh, srpski rode!

Krut je udes! Ne proplače
Niti jedna „kundurica“,
Što sa bielog svieta nesta
Šarovitog mojeg lica. „²⁶⁶

Uz neke od navedenih pjesama prigodnog karaktera slični tekstovi objavljuju se i povodom različitih društvenih i vjerskih događanja kao što su: ženidbe, imenovanja biskupa, kanonika i župnika, posvete crkve,²⁶⁷ tristote obljetnice Ivana Gundulića,²⁶⁸ pedesete obljetnice Narodnog preporoda,²⁶⁹ zlatne mise fra Grga Martića²⁷⁰ i dr.

Prigodničarska poezija u razdoblju predrealizma i realizma česta je na stranicama *Katoličke Dalmacije*, te u usporedbi s religioznom i rodoljubnom brojnija je, posjedujući u

²⁶⁴ Usp. „Vaselenski Sabor u Dubrovniku, Srpskoj Atini 1881“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 56.

²⁶⁵ Isto.

²⁶⁶ „Nadgrobnica Slovincu“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 7.

²⁶⁷ V. M. „Sgodom posvećenja Nove župničke crkve na Orebićim. Sonet“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 36.

²⁶⁸ H. Badalić, „Na Gundulićevu slavu“, *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 5.

²⁶⁹ A. U. „Hrvatskoj na pedesetogodišnjicu književnog preporoda“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 68.

²⁷⁰ Ljubirotković, „Slava Fra Grgi Martiću (o njegovoj zlatnoj misi)“, *Katolička Dalmacija* XVI/1895., br. 3.

sebi religiozno-rodoljubne karakteristike. S književnoestetske strane većina priloga je osrednje umjetničku vrijednost, izuzev nekoliko priloga Josipa Krstića. Prigodničarska poezija bila je česta pa i redovita u sadržaju više periodika u to doba u Zadru i Dalmaciji. Zaključak Mladena Dorkina o prigodničarskim tekstovima u časopisu *Iskra*, može se primjeniti i na *Katoličku Dalmaciju* u kojoj pjesme prigodnice “imaju svoje kulturno-političko značenje u kontekstu vremena kada su se javljale, čitale i recitirale, i tu je njihovo kulturno i povijesno značenje koje je u isto vrijeme i značenje lista u kome su se objavljivale” (Dorkin, 2011: 100).

5. 2. Proza

Pripovjedna proza kao i poezija u XIX. st. razvijala se u zadanom kontekstu društveno-političkih i kulturnih procesa. Prema Miroslavu Šicelu, u razdoblju od tridesetih do šezdesetih godina XIX. st. hrvatska proza, iako količinski bogata, dosta je zaostajala na umjetničko-literarnoj razini. Prema istome autoru u preporodnom razdoblju u ozračju „nacionalno-budničke euforije“ poezija je ipak bila najjednostavniji i najprikladniji književni oblik za isticanje osjećaja, želja i domoljubnih ideja (2004: 99). U razdoblju Bachova apsolutizma došlo je djelomično do promjena, pa se u književnosti „osjetio predah, zastoj, posebno u pripovjednome žanru“ (2004: 112). Frangeš podsjeća na književnu produkciju u razdoblju predrealizma koja će ubrzo uslijediti, s napomenom da je ne treba promatrati u dimenziji idealizma (romantizma) pri čemu književnik „vadi predmete svoje umjetnosti jedino iz sebe samoga, vije se iznad svijeta kao srebrni oblak...“ (1975: 222). Frangeš primjećuje: „Ne smije se stoga hrvatska književnost protorealizma ocjenjivati po nižoj, feljtonističkoj romantičkoj produkciji becićevskih romana odnosno Trnskijevih i Cirakijevih priča. Bez obzira na nedorečenost, neki zahvati Ivana Perkovca, Ivana Zahara i sasvim osebujna, izvanrealistička novelistika Rikarda Jorgovanovića svjedoče protivno: da je hrvatska književnost u doba protorealizma osim nacionalne počela zahvaćati i socijalnu odnosno društvenu problematiku“ (1975: 238). Upravo ta karakteristika tipična za realistički pristup, vidljiva je u šezdesetim i sedamdesetim godinama u hrvatskoj književnosti, u stvaralačkoj kreaciji okrenutoj prema svijetu u mnoštvu životnih primjera, „...po mogućnosti što dotjeranijim jezikom i umjetničkim izrazom“ (Rados, 2007: 112).

U zadarskoj sredini u drugoj polovici XIX. st. izlazili su pojedini periodici s književnim usmjerenjem poput *Hrvatske* i *Iskre*, objavljujući i pripovjednu prozu koja će se pisati prema modelu „pučke, kačićevske prosvjetiteljske, praktičnoodgojne literature.“ (Rados, 2007: 113). Međutim, slični prilozi objavljuju se u periodicima koji nisu bili književnoga usmjerenja. Za razliku od već spomenutih časopisa, pripovjedna proza na stranicama *Katoličke Dalmacije* bilo je vrlo skromno, poglavito u sedamdesetim, a zatim sve brojnija s prekidima do 1898. U razdoblju od 1870. do 1880. na hrvatskome jeziku objavljena je jedna kraća pripovijest, nekoliko prigodnih crtica i više dvogovora, od kojih neki imaju djelomična književna obilježja, a od 1880. do 1883, te povremeno do 1898. objavljuje se vrlo značajna putopisna proza. Većina proznih priloga posjeduje u sebi karakteristike romantičarskog opisivanja, a prema sadržaju i poruci mogu se svrstati u didaktičko-moralnu književnost namijenjenu za šire čitateljstvo. Sa sličnim karakteristikama objavljeno je više priloga koji ne posjeduju književna obilježja, već su napisani s nakanom prenošenja moralno-odgojne poruke koja je najčešće povezana s tradicionalizmom i katoličkim svjetonazorom.

5. 2. 1. Kraće pripovijesti i crtice

U razdoblju predrealizma gotovo i nema proznih priloga, a ono što je objavljeno uglavnom je poučnog karaktera, kao kraća pripovijest *Gori od Kaina*²⁷¹ objavljena u nastavcima 1880. u rubrici Podlistak, od nepoznatog autora. U uvodnim napomenama autor se poziva na istiniti događaja koji se zbio u Perugi u Italiji te postaje okosnica za cjelokupnu pripovijest. Nakon opisa župne crkve u Perugi na Veliki petak, u kojoj pred raspetim Kristom jedan od likova Sebastijan Longari oprašta svome bratu Tomi sve uvrede, poniženja i razmirice koje je doživio od njega za života, autor najavljuje osnovnu poruku pripovijesti sadržanu u kršćanskom praštanju bližnjemu. Istodobno, njegov brat Toma donosi odluku da ubije svoga brata Sebastijana. Autor realistički opisuje Toma Longarija: „Tom bio srednjih godina, moždjen, crne guste naustnice, divljeg pogleda.“²⁷² Vjeran je i opis dok Tom sjedi u krčmi i stvara odluku da napravi zločin: „zlo ga smelo, bio na vražjoj putini, u njemu svih sedam smrtnih grieha, ko kad se nadje vrag; potočnik i mutivoda do zla boga. Sjatačio se s najgorom

²⁷¹ „Gori od Kaina“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 83.

²⁷² Isto., br. 92.

furdom, a s kim si onaki si.“²⁷³ U drugome dijelu pripovijesti autor opisuje zločin ubojstva Sebastijana kao i ono što je uslijedilo nakon zlodjela. Kroz opis ubojstva svoga brata, masakriranja njegova tijela i kanibalizma na koji je ubojica prisilio svoju djecu i ženu, autor se donekle približio naturalističkim opisivanju: „Još taj divlji ris u ljudskoj spodobi nije sit, no mu đavo popio sviest, te stao kasapiti mrtvo tielo brata, dok ga svega ne razčapti, da mu uho bilo najveći komad.“²⁷⁴ Zločin Toma Longaria ubrzo će se razotkriti i bit će osuđen na smrtnu kaznu. Pri kraju pripovijesti autor napominje za Toma da je „izgubio oba svieta“²⁷⁵ te u poučnome duhu zaključuje pripovijest „Kako je živio, tako je i obršio; jer tko što čini to i dočeka“²⁷⁶

U kratkoj pripovijesti, služeći se istinitim događajem kao predloškom, djelomično i u novinarskome stilu, autor se približio realističko-naturalističnim opisu likova i njihovih čina. Pisac je stvorio tragičnu pripovijest poučnog karaktera, želeći podsjetiti u kršćanskome duhu na težinu i posljedice ljudskoga grijeha, ali i veličinu kršćanskoga praštanja.

Milivoj Solar napominje da jednostavnije prozne vrste zahvaćaju i oblikuju neku društvenu pojavu ili su određeni specifičnom temom i autorovim stavom prema životu (1977: 160). Među takvima vrstama je i crtica kao prozni književni žanr nastao na tragu feljtona. Iako se ova vrsta više afirmirala u doba moderne, ona je ipak zaživjela već u razdoblju realizma, te se javlja već kod Šenoe (*Zagrebulje*) i u Jorgovanovićevim kraćim pripovijestima, ali i u djelima drugih autora (Šicel, 2010: 286). Među njima značajno je spomenuti Josipa Draženovića: *Crtice iz hrvatskoga života* (1884.); *Iskrice* (1887.); *Crtice iz primorskoga malogradskoga života* (1893.); pri čemu se autor usredotočio na opise primorskog i senjskog života. Uz Draženovića značajan je Fran Mažuranić i njegovo djelo „Lišće“ (1887.). S izrazitom liričnošću i refleksivnošću njegove crtice dobivaju karakteristike pjesme u prozi „...te se takvim mogu u potpunosti i odrediti“ (Stojević, 2011: 51). Njima se također može pridružiti i Nikola Šimić i njegove „Slike i crte iz seoskog života“ (1887.) u kojima „...evocira život primorskih težaka i ribara rodnog zavičaja, Makarskog primorja, nastojeći pokazati njegove dobre, ali i loše strane“ (Rados 2007: 196).

U *Katoličkoj Dalmaciji* u razdoblju od 1883. do 1885. objavljeno je nekoliko kraćih crtica koje razvijaju specifične teme, s nakanom da se prenese moralno-didaktička, a u nekim

²⁷³ Isto.

²⁷⁴ Isto., br. 88.

²⁷⁵ Isto., br. 92.

²⁷⁶ Isto.

primjerima i vjerska poruka. Nepoznati autor F. D. 1883. godine objavio je kraću crticu pod naslovom *Getsemanski vrt* napisanu prema Balmesu, čiji mu je tekst poslužio kao predložak za crticu. Na početku teksta mistično i pomalo tajanstveno, ispunjen pritajenim strahom i neizvjesnošću autor opisuje grad Jeruzalem i Getsemanski vrt.

„Bilo je oko ponoći; mjesečina razsvjetljivala zemlju, tužno i žalostivo; činilo se je kao da je ta mjesečina u nedoglednom tom svemiru smrtna luč u velebnom Pantheonu, gdje počivaju kosti veličajnog vladara. Proziran svod nebeski resila je po gdjejoja zvijezda, i nje čarnih traka sve polako nestajale u sjaju noćnog zvjezdovja. Grad Davidov, njegovi nasipi, visoki njegovi zidovi, njegove palače i njegov hram, sve to u mrklom skupu nalikovaše strahotnim sablastim, kojih sjena bivaše golema. Tuč kojim bijahu pokriveni odsijevaše na mjesečini, pa kadikad poput bludećega svjetla potitravaše: kano da dohodi iz grobova, oli od mača povadjenog u noći. Valovje Cedrona žamoraše, a žamor odliegaše u dolini. Činjaše se, kao da tude pokopani kraljevi iz grobova svojih kadikad slabahno uzdišu.,”²⁷⁷

Nakon prikaza noćnog iščekivanja, autor se usredotočuje na kratak prikaz Krista u smrtnoj borbi i tjeskobi, te učenika koji su pozaspali u Getsemanskom vrtu. Pokušava se usredotočiti na Kristovu patnju i muku, promatrajući istodobno njegov križni put, obilježen patnjom i trpljenjem:

„Koje bolne misli mislio je u duši svojoj! Koje teško breme pritiskivaše grudi njegove! Kakve smrtno tajne prohadjahu dušom njegovom, kad je krvavi pot kapao sa njegova čela i škropio zemlju, na kojoj se je pružio! Oh! Gleda on strašnu glavicu golgotsku, groznu smrt na križu, prostačko podrugivanje vojnika, krvoločnu psost farizejsku; gleda on jezero puta gorčiju bol, dušnu ljubeće ga majke, koja je bez podpore među amo tamo se turkajućim i krvožedno vikajućim mnoštvom, gleda tu majku boli, med bojnim štropotom i zvekom trubalja, gdje ju prostački odtiskavaju nerazumni ortaci, koji scienjahu vršiti zakon ako ju odtisnu od te nevine žrtve! On se gleda kako ide na smrt, spravan najtežu podnieti kaznu, kod koje neće biti ni spodoban ljudskom kipu, buduć da će mu čitavo tielo biti jednom ranom, od pete pa do tjemena. Svući će ga; kosti će mu tako izprebijati, da će mu se brojiti moći; kockati će se preko njegovih haljina; iskat će od njega neka sa križa sidje, neka se oslobodi od smrti...”²⁷⁸

U drugome dijelu crtice autor se udaljio od motiva Krista, njegove muke i otkupiteljskoga čina. On pokušava prikazati trajnu Kristovu patnju u povijesti Crkve i svijeta kroz grijehe bogohuljenja, laži i obmane, razvratnosti, prevare, nepravde, osvete i razjedinjenost među kršćanima. Pišući o tim pojavnostima u povijesti i sadašnjosti Crkve, autor je postao svojevrsan kroničar povijesnih događanja, udaljio se od centralnog motiva Krista i njegove muke, te je na kraju umanjio ionako osrednju književnu vrijednost svoje crtice.

²⁷⁷ „Getsemanski vrt“, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 22.

²⁷⁸ Isto.

Nepoznati autor pod pseudonimom Otočanin objavio je crticu *Uz vatru*²⁷⁹ o pisujući jednu obitelj: oca Marka, ženu i sina Ivana kojima u večernjim satima dolazi mještatin Petar s molbom da mu Marko posudi 50. forinti. Iz pripovjedne dimenzije o iznenadnom gostu, crtica se pretvara u komentar aktualnih društvenih događanja, kao što je položaj težaka uslijed zakonskih odredbi o zabrani krčenja i sječe šuma. Nakon zanimljivog pripovijedanja, crtica kao i prethodna, u drugome dijelu izgubila je književne karakteristike, te postala samo prikaz društvenog položaja seljaka, s namjerom da se promijene zakoni i neki društveni odnosi.

Uz navedene crtice u čijem je središtu osvrt i kritika društveno-politički okolnosti, crtica *Utjeha trpećemu (Samotnikove misli)* napisana je u pripovjedno-meditativnoj formi o temi trpljenja i patnje u ljudskome životu. Kroz monolog, autor promišlja o svojoj patnji, ali i patnji drugih, ne otkrivajući što je uzrok njegove patnje. „Pomislih: trpim!...Da se utješim, zapitah: tko netrpi?... Neznam da ima itko da netrpi! Tko je pri sebi, a iskreno hoće da kaže, sve dojedan može reći: trpim!“²⁸⁰ Razmišljanje o trpljenju prepuno je pesimističnih spoznaja, ali ipak na kraju autor odgovor za svoju patnju, kao i patnju drugih, pronalazi u Bogu i vjeri. Za ovaj tekst može se reći da djelomično posjeduje književna obilježja, s naglašenim moralno-didaktičkim karakterom utemeljenim u kršćanskom svjetonazoru:

„Da ne trpimo nami bi zavladała prekomjernost, zanešenost, razuzdanost, ali srećom imamo ovu tezulju koja nas drži u ravnovažju. Poslije rvanja i muke ustajemo krepčiji, hrabriji i bolji. Poslije koje nepovoljne vidimo, da i škrtac zna pružit ruku milostivu siromahu, strahovalac da se gane nad biednikom, bezbožnjak da je dobar vjernik. Trud i muka uradjaju krepošću i jakošću; a prem bi svi rad da smo krepostni i jaki, nebismo svi htjeli da smo trudni i izmućeni.“²⁸¹

U crtici *Na dan viernih mrtvih*²⁸² nepoznati autor M. R. u slikovitom govoru u ozračju Dušnoga dana pokušava predočiti zagrobni život, uspoređujući duše u čistilištu s ljudima koji su u sužanjstvu na nepoznatome otoku. Njihovo sužanjstvo nije trajno, oni čekaju kralj koji dolazi i donosi za neke od njih otkupninu za njihove prijestupe. Kralj neće donijeti zadovoljštinu za sve, i zato će samo neki biti oslobođeni, vraćajući se u svoju domovinu. U slici kralja autor progovara o Kristu, te naglo prekida svoje pripovijedanje, nabrajajući teološke istine o zagrobnome životu, tumaćeci vjericima otajstvo i poruku Dušnoga dana. Pri

²⁷⁹Otočanin Y, „Uz vatru“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 83.

²⁸⁰F. A. K. „Utjeha trpećemu (Samotnikove misli)“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 48.

²⁸¹Isto.

²⁸²„Na dan viernih mrtvih“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 72.

kraju svoje crtice počinje s naglašavanjem nekih bogoštovnih čina u korist pokojnika. Tako je i ova crtica izgubila književna obilježja koja su se nazirala u početku teksta, pretvorivši se u osrednje pobožno štivo, i predložak za homiliju ili propovijed za Dušni dan.

Uz nekoliko kraćih crtica u razdoblju realizma, objavljena je svega jedna pripovijest pri kraju 1881. i početkom 1882., *Dvie sluge*²⁸³ s bilješkom *Iz moje bilježnice*, autora Stjepe Dragonija.²⁸⁴ Na početku pripovijesti autor opisuje glavne likove: Andriju i njegovu ženu Ivku, kćerku Milku i sluge Nikolu i Marka. Andrija je dobrostojeći gospodar koji se u jednome trenutku sukobio sa slugom Nikolom koga će na kraju otpustiti iz službe. Nikola će otići uz negodovanje, te će se nakon samotničkog života pridružiti grupi hajduka. Za to vrijeme, drugi sluga Marko ostaje na gospodarstvu, zaljubit će se i oženiti za Andrijinu kćer Ivku. Ubrzo rodit će im se sin Zvonimir i kći Zorka. Njihov obiteljski život autor prikazuje kao primjer uzornog kršćanskog braka: „Gledali su se, kako Bog zapovieda: ona puna ženstva, a on pun čovještva.“²⁸⁵ Marko će ubrzo otići u rat i neće se vratiti kući punih osamnaest godina. Nakon dugo izbivanja vraća se svojoj obitelji, no njegovi ukućani neće ga prepoznati. Marko će donijeti i vijest da je drugi sluga Nikola poginuo zbog kriminalnih djela, iako se namjeravao vratiti svome gospodaru. Na kraju pripovijesti otkriva se svojim bližnjima, te im ispričava sve što mu se dogodilo u dugim godinama izbivanja od kuće.

Dragonijeva pripovijest djelomično je nerazumljiva i teška za čitanje. Autor je u njoj pokušao povezati različite motive iz života u seoskoj obitelji, ispreplićući ih s motivima životnog lutanja i propasti sluge koji se odmetnuo od gospodara. Uz različite i često kratkotrajne i nedorečene zaplete, autor pokušava naglasiti kršćanske kreposti u slici obiteljskoga života; prikazujući obiteljsku slogu, ljubav, zajedništvo, međusobno poštivanje, marljivost, molitveni život, kršćanski odgoj djece te brigu za stare i nemoćne. S druge strane, autor progovara i osuđuje sve ono što ugrožava zdrav obiteljski život; poput svade i sukoba, krađe, laži, ljenčarenja i dr. Progovarajući o dobri i lošim stranama svakodnevnog obiteljskog i seoskog života, koji je ispunjem i dobri i lošim trenucima, autor se književno približio umjerenom realizmu, ostajući pritom u ozračju pritajenog idealizma.

²⁸³ Stjepo Dragoni, „Dvie sluge“, *Iz moje bilježnice, Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 98.

²⁸⁴ Bibliografija radova i priloga ovog autora nalazi se u katalogu Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža od br. 1909. do 1970. Dragoni je objavljivao i surađivao u više periodika krajem XIX. i početkom XX. st. kao što su *Katolička Dalmacija*, *Pučki list*, *Narodni koledar*, *Hercegovački bosiljak*, *Narodni list* i *Hrvatski branik*.

²⁸⁵ Isto. 1882., br. 9.

Dragoni je na početku pripovijesti u napomeni napisao da će se služiti izričito ikavicom, upotrebljavajući stare jezične arhaizme i nepoznate riječi. To će posebno postati vidljivo u opisu gospodara Andrije, njegova bogatstva i blagostanja. Uz moralne i odgojne poruke koje su često patetične i sladunjave, ne može se zanemariti piščev izričaj, prožet narodnim poslovicama²⁸⁶ i pričama uz bogat arhaičan leksik kojim se autor služi. On tako opisuje gospodara Andriju, njegovo gospodarstvo i ono što posjeduje, npr. vrste bajama i ostaloga voća u svojem vrtu: „Imade bajama bubnjaša, plosnaća, mekiša, tvrdiša, sitniša, duguljaša, i grkaša (grkunaca). A murava crnica, murgulja i bjelica, uz to njeke kruške stjepanjače i ciglovita bakača; dva šipka sladunca, tri ljutunca i četiri zamoštraka!“²⁸⁷

U jednome dijelu pripovijesti Andrija nabraja Nikoli koje je sve vrste loza ima na svome posjedu koristeći se pritom pučkim nazivima: „Imade na svih šesnaest lapota, to u četrdeset i šest zlatica vinograda ove vrste loza: kuljenka, jabuke, romanije, pošipi, kadaruna, lovore, divljake, pagaša, smrdljike, zloždera (zloroda), bombaria, krivalje, tebidrago, kuća, površke, vrškajice i ljepolista...“²⁸⁸

Jezično zanimljivi su i nazivi ptica:

„Zarepali se, kad onamo: kosovaca žutokljunaca i čadjavaca, pilinoraca, glušaca, striglja, morovrana, nebogleda, stjenarica, postinjara, pinjaca, kukulja, jeja, leganja, crnlkavica, staglina, žilavaca, plazića, mravljara, bukoča, izjača, stračaka, podubara, pliskavica, poljarica (ovčica), modraša, norava, krža, trtaka (striša), banjevica, (bena, kokošaka, šljuka) i voljaka. Nigdje golića i igličara da dadeš zanj dukat: svi oprnatili.“²⁸⁹

Opisujući Andrijino gospodarstvo autor nabraja različito oruđe s kojim se radi, vrste mreža i ribolovni pribor. Andrija, prema ženinoj uputi mora pregledati ribolovni pribor i provjeriti je li sve na svome mjestu:

„Tu su vršve (prtenjače) male i velike (badnjine bačvare). Nije ga to izmitoklašeno, nego ljudski složeno: svaka o sebi. Tu su šabake od 80 raztegljaja, mrežice, svilenjače, prostrice, šijote, popunice, tarantine, jančice, orljasi, rinčaci, koboje, gerarice, gavunare, bukware, sardenare i trupare, da ti se mili gledati; sterila (sterala, sušila) uz kraj nasloženu, neka su vazda pod rukom; parangali s opuzeim (kalumam) na mjestu.“²⁹⁰

²⁸⁶ Neke od izreka: „Porugan, poludan“; „S neslanom čeljadi držati slanu ruku“ i dr. *Katolička Dalmacija XIII/1882.*, br. 2.

²⁸⁷ Isto., br. 1.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ Isto., br. 4.

²⁹⁰ Isto., br. 5.

Uz moralnu poruku i umjereni realizam, služeći se starim i zaboravljenim riječima, uz poneku poslovicu i pučku priču, Dragoni je pokušao sačuvati od zaborava jezično bogatstvo hrvatskoga naroda, što mu je jednim dijelom uspjelo u ovoj pripovijesti.²⁹¹

5. 2. 2. Kratki dvogovori

U razdoblju od 1870. do 1895. u rubrici *Podlistak* objavljen je znatan broj kraćih dijaloga ili dvogovora, najviše u razdoblju sedamdesetih pa do početka osamdesetih godina. Neki od njih imaju feljtonističko-književna obilježja s osvrtom na društveno-političke, kulturne i vjerske teme namijenjene širem čitateljstvu. Dvogovori najčešće odražavaju stavove i prosudbe pojedinih, najčešće nepoznatih autora, ali vjerojatno i nekih političkih grupacija s često izraženim humorom i ironijom. Prema formi i sadržaju, dvogovori se mogu djelomično svrstati u prozne književne tekstove s prigodnim, a u nekim slučajevima i feljtonističkim obilježjima. S prestankom objavljivanja dvogovora u *Katoličkoj Dalmaciji* započinje objavljivanje kraćih proznih vrsta i putopisa koji će postati najznačajniji, obilježavajući osamdesete i devedesete godine izlaženja lista.

Dvogovori se najčešće vode između svećenika i njihovih vjernika pred crkvom u Silbi, Premudi, Komiži, Sinju i drugim mjestima, prije ili nakon nedjeljne i blagdanske mise. Likovi kroz dijalog raspravljaju o velikom broju tema povezanih s društveno-političkim događajima, ali i o praznovjerju, proklinjanju u narodu,²⁹² teškom položaju seljaka,²⁹³ alkoholizmu,²⁹⁴ zakonskim odredbama,²⁹⁵ vjerskim pitanjima i temama povezanih s papom i biskupima,²⁹⁶ postu i pokori,²⁹⁷ nepismenosti među djecom,²⁹⁸ svećenicima, župnicima i njihovom načinu života,²⁹⁹ pojedinim političkim zastupnicima u državnim tijelima,³⁰⁰ o periodicima kao što je

²⁹¹ Dragoni se poslužio *Zbirkom nepoznatih riječi s otoka Hvara* koje je u nekoliko brojeva objavljivao učitelj Ivan Krstitelj Novak u *Katoličkoj Dalmaciji*, XII/1881., br. 96 i 98. Zbog navedene zbirke, u nekoliko brojeva vodile su se jezične polemike s Novakom.

²⁹² Usp., „Don Jure župnik i Šimun seljanin“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 10.

²⁹³ „P.D. Jure i šimun seljanin na putu“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 12.

²⁹⁴ „Pop Jure i Šimun seljak u vrtlu“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 16.

²⁹⁵ „Pop Jure i Šimun, pa Marko i Tadia, uz Dubinu“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 17.

²⁹⁶ „Pop Jure i Šimun“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 19.

²⁹⁷ Isto., br. 4.

²⁹⁸ „Čovo Martin u Kozici“, *Katolička Dalmacija*, III/1872., br. 6.

²⁹⁹ „Razgovor u Pupnatu“, *Katolička Dalmacija*, III/1872., br. 20.

³⁰⁰ U jednom od dijaloga sugovornici raspravljaju o pojedinim političarima, tom prigodom hvale se Mihovil Klaić i Mihovil Pavlinović, a kritiziraju Lapen i Ljubiša. („Fra Šišo i Vid na Jurjevu“, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 19.

Narodni list i temama koje se u njemu iznose³⁰¹ i dr. U većini priloga iznosi se moralno-didaktička, a ponekad i politička poruka za široke slojeve, najčešće u poučnom obliku s nakanom da se primjeni na svakodnevni život ili da se oblikuje određeno političko ozračje. Približavanje širokom krugu čitatelja pokušavalo se ostvariti i uporabom pučkog govora u lokalnim dijalektima, a ponekad i kroz narodne izreke i poslovice.

Pojedinim dijalozima može se pristupiti kao manjim proznim cjelinama s obilježjima crtice, među kojima se ističe razgovor između župnika Jure i seljaka Šimuna koji raspravljaju o sječi i krađi šume te drugim negativnim pojavnostima. Seljak Šimun je za brzo rješavanje problema u djelotvornoj osveti prema prestupnicima. Za ispravnost svoga stava poziva se na stanovitog svećenika don Baru koji je javno proklinjao one koje su činili teške prijestupe. Potaknut svećenikovim kletvama Šimun se poziva na ispravnost svoje nakane, te opravdava svoj stav poslovicom: „Ko ti se neosveti on ti se ne posveti.“³⁰² Njegov sugovornik, don Jure ne odobrava njegov stav, žestoko ga kritizira objašnjavajući da kletva i proklinjanje ne priliči jednome kršćaninu. Isti sugovornici u drugim dijalozima raspravljaju o vinu, opijanju te razuzdanom životu. Svećenik uvjerljivo i argumentirano opisuje i kritizira proslave župnih blagdana koji postaju župne „fešte“, svedene samo na pijančevanje i razuzdanost. Kada progovara o moralnoj iskvarenosti, bez imalo suzdržljivosti kritizira i same svećenike, misleći pritom na pojedine župnike koji se opijaju za vrijeme večernjih molitava za pokojne po obiteljima, sablažnjavajući narod. Govoreći o toj temi, upotrebljava u poučnom obliku pučke poslovice: „Grlo gladko a vino slatko. Pijan je pop sto puta ružniji od pijane žene. Pop je ka i divojka. Njemu se, ka i njoj svaka gleda.“³⁰³

Između istih sugovornika vodi se razgovor u kojem župnik Jure prepričava Šimunu svoja zapažanja o božićnom blagoslovu obitelji u svojoj župi. Svećenik vjerno progovara o načinu života, neurednosti po kućama, a nadasve o siromaštvu. Posebno se osvrće na neravnopravan položaj žene u patrijarharnoj obitelji i seoskoj zajednici. Iz njegovih riječi može se zaključiti da su u mnogim ravnokotarskim selima žene često bile ponižene, omalovažavane i fizički zlostavljane. Kakav je bio odnos muškaraca prema ženama u takvim zajednicama župnik kazuje u jasnoj rečenici: “(...) kao zvirad ih dovodite, kao zvirad njih držite (...)”³⁰⁴ U znakovitoj i mudroj izreci župnik kritizira muškarce, njihov mentalitet i ponašanje upućujući

³⁰¹ „Razgovor na kaštelanskom mostu“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 56.

³⁰² „Don Jure župnik i Šimun seljanin“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 10.

³⁰³ „Pop Jure i Šimun“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 19.

³⁰⁴ „Pop Jure i Šimun na Božić“, *Katolička Dalmacija*, I/1870., br. 30.

opomenu. No ni prema ženama nije bio suzdržljiv, kritizira neurednost po kućama i zanemarivanje kućanskih poslova, a za potvrdu svojih tvrdnji upotrijebio je narodnu izreku: „Ne stoji kuća na zemlji nego na ženi i kakva žena onakva i kuća.“³⁰⁵

U nekim dvogovorima progovara se o pojedinim moralnim pitanjima npr. o predbračnom životu među mladima. Jedan od takvih razgovora vodi se između župnika i Stoje gdje se žustro raspravlja o toj temi. Stoja se žali svećeniku na svoju kćer koja je napustila obitelj te živi u izvanbračnoj zajednici. U razgovoru sa župnikom Stoja izgovara niz narodnih izreka, kletvi i proklinjanja koje upućuje svojoj kćeri, nepoznatome mladiću, ali i samoj sebi: „Zašto nisi klubko rodila na mjesto onake ćeri. Urečeno, zapredeno. Udalo se zlo za gore da se malo razgovore. Zivala mu zemlja pod mnogama.“³⁰⁶

Na Stojine kletve župnik strogo odgovara, te kao duhovni pastir kritizira njezin način govora i razmišljanja, ali i cjelokupno društveno stanje u kojem se sve češće zanemaruju kršćanska načela kao mjerila za život. Iz toga razloga svećenik zaključuje: “Gdi se se Bog ne zazivlje tu se on, borme i neodazivlje.“³⁰⁷

Kao u navedenim priložima, narodne poslovice i izreke česte su i u drugim dijalozima koji za okosnicu razgovora imaju teme iz poljoprivrede, vremenske nepogode i dr. U razgovoru između župnika Martina i seljaka Marka raspravlja se o suši, te o trenutnom stanju u društvu, o teškom položaju seljaka koji su opterećeni davanjima i poreštinama prema gradskim vlastima, plemićkoj gospodi, ali i prema Crkvi. I župnik i seljak Marko svoje tvrdnje i razmišljanja također oblikuju kroz izreke i poslovice.: „Lako je onomu koji nije u tuđem džepu“, „(...) onim koji imadu liepo življenje, vrti se kapa na glavi... Todore svaki dan to gore.“³⁰⁸

U tri broja *Katoličke Dalmacije* iz 1879. godine objavljen je dvogovor pod naslovom *Dva Bukovčanina* u kojem nakon lokalnih izbora u Benkovcu razgovaraju pravoslavac Stevo i katolik Petar. Diskusija o političkim izborima postupno se pretvara u raspravu o nacionalnoj pripadnosti, o jeziku te o neriješenim međunacionalnim odnosima između Hrvata i Srba. Sadržaj dijaloga od početka je ispunjen osudama, netrpeljivošću, nerazumijevanjem, a pomalo i naglašenim nacionalizmom, s obje strane. Braneci svoje stavove sugovornici upotrebljavaju zanimljive pučke izraze i poslovice:

³⁰⁵ Isto.

³⁰⁶ „Pop Jure i Stoja“, *Katolička Dalmacija*, II/1871., br. 6.

³⁰⁷ Isto.

³⁰⁸ „Pop Martin i seljak Marko“, *Katolička Dalmacija*, VIII/1877., br. 43.

„Vrieme radi vrieme obara.
Navadjaš vodu na svoj mlin.
Naukom se stvari razbistravaju.“³⁰⁹
„Kad lako se jezik na divane pusti
a ugrijana pamet na visoko leti.
Kad ne priznat brat, hoće tuđinac:
Potopljeniku i dašćica služi.“³¹⁰

Kroz cjelokupni dijalog izrečen je zapravo politički stav o hrvatsko-srpskim odnosima na lokalnoj razini, pa i šire, posebno naglašen u završnoj rečenici kroz riječi katolika Petra: „Pobratime Stevo, nami netreba sporazumljenja, jer neimamo se s vami u hrvatskoj zemlji sporazumjeti o ničemu.“³¹¹

Na temelju iznesenih primjera dvogovora mogu se pronaći i neke poveznice s realističkim književnim oblikovanjem. U većini primjera kritički se progovara o društvenim pojavnostima, ali i manama pojedinaca: krađe, ljenčarenje, pijanstvo, razuzdanost, nemoral, zlostavljanje žena u obitelji, sablažnjavanje od strane svećenika, neprimjeren govor kroz kletve i proklinjanje i sl. Ono što je realistično u dvogovorima je prikazivanje negativnih pojava u svakodnevicu, pri čemu se uz redovitu kritiku, pokušava pronaći put za oslobađanje od društvenih mana.

U prvome desetljeću izlaženja *Katoličke Dalmacije* manjak proznih priloga bio je razumljiv, na prvome mjestu zbog programske usmjerenosti *Katoličke Dalmacije*. Iz toga razloga prevladavali su vjerski i vjersko-politički prilozi, kao i tekstovi moralno-didaktičkog i nabožnog karaktera. Objavljeno je nekoliko kraćih pripovijesti i crtica ne osobite književne vrijednosti, te niz dvogovora kroz koje se raspravljalo o društvenim i vjerskim aktualnostima. Uz prevladavajuće pjesničke priloge, te zadane rubrike vjersko-političkog sadržaja u *Katoličkoj Dalmaciji*, prozni tekstovi su dosta skromni. Može se ipak zaključiti da se pokušalo pronaći mjesto za takve književne oblike, među kojima neki imaju obilježja umjerenog realizma.

³⁰⁹ „Dva Bukovčanina“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 53.

³¹⁰ Isto., br. 56.

³¹¹ Isto., br. 61.

5. 2. 3. Putopisna proza

Od svih prozних priloga najznačajniji su putopisi koji se objavljuju u *Katoličkoj Dalmaciji* od 1880. do 1883., s prekidima do 1898. U spomenutom razdoblju putopisna proza česta je i u drugim zadarskim časopisima, poput *Narodnoga lista*, *Iskre* i *Smotre dalmatinske*. Među značajnijim autorima koji su pisali putopisnu prozu bili su Mihovil Pavlinović, Grgur Urlić Ivanović i Ivan Despot koji je jedan putopis objavio u *Katoličkoj Dalmaciji* (Rados, 2007: 189). Neki putopisi u zadarskim periodicima su putopisna proza u pravom smislu te riječi; pojedini autori idu na određeno putovanje s nakanom da napišu konkretan putopis. Međutim, objavljuvani su i prilozi koji sadržavaju elemente putopisnih obilježja, napisani poput novinskih izvješća. Na taj način mogu se promatrati pojedini prilozi objavljeni u *Katoličkoj Dalmaciji* posjedujući istodobno književna, povijesno-politička, kulturološka, etnološka, vjerska i novinarska obilježja. Zemljopisno prostori kroz koje putopisci putuju, te ih opisuju su hrvatski krajevi, ali i strane zemlje poput Italije, Austrije i Slovenije.

Godine 1887. objavljen je značajan putopis pod nazivom *Zbogom Dalmacijo*,³¹² napisan u Zadru u rujnu 1886. kako je navedeno u podnaslovu putopisa. Autor je nepoznat, te je naveden samo pseudonimom Prekovelebičanin. Prema pseudonimu kao i nekim naznakama u tekstu, vjerojatno se radi o autor iz unutrašnjosti Hrvatske. Autor kreće na put s nakanom putovati Dalmacijom i upoznati nove ljude i predjele. To će biti njegovo prvo putovanje na more, ispunjeno s osjećajima iščekivanja i znatiželje. Na početku putopisa autor opisuje svoj doživljaj kada je prvi puta ugledao more, a sve se zbilo u Rijeci kamo je stigao vlakom. Na djetinji način opisuje svoj nesvakidašnji doživljaj koji je za njega bio prepun uzbuđenja, čuđenja i nevjerice:

„Već nekoliko štacija pred Riekom svaki sam čas pitao svoga druga, profesora Š., hoće li se brzo vidjet more. I ugledao sam ga. I ćutio sam tada nešto u sebi, ni sam nijesam znao što. Znadem da sam bio zadovoljan, jako zadovoljan. Stara želja moja, vidjeti more, izpunila se. Cielo po podne onog dana sproveo sam na obali, gledajuć to čudo, kako se more ziba, kako talasi udaraju o obalu, kako se more vuče natrag, da opet velikom žestinom udari napried – ako li takovi izrazi valjaju za plimu i osjeku. Čudnovito, jako čudnovito mi se činilo kako se more na vlas odmjerenom točnošću vuče natrag i dolazi napried. Na devetnaest miesta postavio sam štapić na ono mjesto, do kog je talas dopro, da vidim hoće li drugi put malko dalje segnut. Al on se dovuko opet točno do moga štapića, ondje se o kamenje razplinuo; pa se opet vuko

³¹² „Zbogom Dalmacijo“, *Katolička Dalmacija* XVIII/1887., br. 35.

natrag u more. To mi se tako upililo u dušu, da evo i sada, a ima tomu već puno godina, hoće mi se da ovo opišem, prem sam to poslie toliko puta dan na dan gledao.³¹³

Opisujući more, brodovlje i ljude, autor otkriva svoje raspoloženje duha i tijela prema nepoznatim krajevima svoje domovine, ali i prema Drugome. Prvi dojam i trenutno raspoloženje izriče u kratkoj i znakovitoj rečenici, a takvo raspoloženje pratit će ga cijelo vrijeme putovanja: „Novi predjeli, novi ljudi, nov život, sve je to čudnovato djelovalo na mene.“³¹⁴ Nakon dolaska u Rijeku kreće brodom do Kraljevice i Senja, Raba, Paga te dolazi u Zadar. Svoje putovanje nastavlja do Šibenika, Drniša, Knina, Sinja, Klisa, Splita, obilazi Mosor, dolazi u Trogir, Kaštel Lukšić, Dubrovnik, Metković, Kotor, Budvu i Sutomor te vraća se u Zadar. Autor vrlo vjerno, i nadasve zanimljivo opisuje gradove i krajeve koji su mu do tada bili nepoznati. Značajni su živopisni prikazi ljudi koje susreće na putovanju, kao i putopisne zgode koje je doživio – što na kopnu što na moru – prožimajući sve humorom. Autor je kroz putopis dosta progovorio o samome sebi, ali i o Drugome, bitno različiteme, a istodobno i sličnome; s obzirom da se radi o pripadnicima njegova naroda. Sve slike i predodžbe o Drugome i drugima u putopisu postaju upečatljive slike njegove nacije i domovine, uobličene kroz opise, pripovijedanje, dijaloge i jednim dijelom kroz monolog. Kroz ovaj putopis djelomično se potvrđuje ono što pojedini teoretičari imagologije naglašavaju; da je književni tekst u mnogočemu predodređen povijesnim, političkim i nadasve kulturološkim okolnostima (Dukić, 2009: 77), a koje su značajno vidljive u ovom putopisu.

Putujući iz Rijeke prema Kraljevici, doživjet će vrlo burno prvu plovidbu morem, ne znajući koje će sve dogodovštine doživjeti na brodu po uzburkanome mora, ne shvaćajući ono na što su ga upozoravali još u Rijeci prije isplovljavanja: „plesat ćete.“³¹⁵ Došavši u Kraljevicu i vidjevši isusovački zavod; (vjerojatno isusovačku školu ili gimnaziju), autor otkriva svoje predodžbe o hrvatskim isusovcima komentirajući njihovo djelovanje i rad u hrvatskim krajevima. On kritizira hrvatske isusovce, smatrajući da su u drugim zemljama mnogo više učinili za napredak i kulturu svojih naroda, nego isusovci u Hrvatskoj, zaboravljajući pritom povijesne činjenice i zasluge isusovaca u mnogim hrvatskim sredinama, počevši od Zadra i Dubrovnika:

³¹³ Isto.

³¹⁴ Isto.

³¹⁵ Isto., br. 35.

„(...) Oh! Da bi naši Isusovci za naš narod bili ono, što su npr. Talijanski Isusovci za narod talijanski, njemački za narod njemački, španjolski za narod španjolski, itd. al zašto naši Isusovci goje u nas, u svojoj sredini tuđi duh, toga ne pojmem? Zašto njihovi gojenci, ako od kuće ne poznaju hrvatskog jezika, izać će iz njihova odgojilišta, a da ga neće naučiti - toga ne pojmem?“,³¹⁶

Došavši u Senj ne opisuje kulturno-povijesnih znamenitosti, više ga zanimaju Senjani za koje kaže: „Spominjem, da sam se ono po podne namjerio u Senju na ljude uprav čestite. Senjani su napokon svakom prigodom dokazali, da štiju sebe i svoju slobodu.“³¹⁷ Nakon Kraljevice dolazi u Pag, tu se neugodno iznenadio što je čuo od pojedinih ljudi, slušajući njihova prigovaranja i kritiziranja o paškim svećenicima. Slušajući negativne kritike stvorio je svoju sliku o Pažanima, imajući istodobno razumijevanja i sućuti o narodu koji mu je izgledao jadan i siromašan, iako je o svojim svećenicima imao krive, a možda i točne predodžbe.³¹⁸

Dolazak u Zadar za njega je bio razočaravajući. U gradu koji je doživljavao kao središte Dalmacije, doživio je osobno razočarenje, počevši od načina života i ponašanja ljudi. Slika grada koji je neuredan, prljav i u kojem se svugdje osjeća ulični zadah, neprestano ga ispunja te se ne može osloboditi negativnog dojma:

„Nikad u mom životu ne bih bio mislio, da Zadar, glavni grad Dalmacije, o kojoj sam toliko liepa, toliko dobra bio čuo i čitao, može biti takav, kakav jest. Za mene, koji sam bio naučen na krasne gradove, bila neka čudna kob stupiti u ove uzke, tamne ulice. Sa svih strana udario mi u nos neki vonj, što ga do onda nijesam pojmio. Ja sam mislio, da je to vonj, ili bolje da si ja maštom predstavljam taj vonj još od parobroda. Ali drugi dan, kad sam ustavši umah, ko što sam imao u običaju, otvorio prozore, pa soba mjesto da mi se prozračí, napuni se tim miomirisom; onda sam vidio, da ono jučer nije bila moja mašta, već da je to, bio pravi zadarski vonj.“³¹⁹

Međutim, ni slika o Zadranima nije ništa bolja. Promatrajući krčmu u blizini njegova prenoćišta, kao i ono što se u njoj događalo, komentira: „Tu se pilo, čudio sam se, odakle novci i odakle vino; tu se vikalo, kričalo, bučilo, pjevalo, a što je na mene prvi jako žalostan utisak učinilo, tu se je strahovito psovalo.“³²⁰

Njegove pozitivne predodžbe o Zadru vrlo brzo postat će njegova zabluda. Sam će zaključiti da je u Zadru sve drugačije, nego što je zamišljao. Obuzet tim dojmom prelazi u

³¹⁶ Isto., br. 41.

³¹⁷ Isto.

³¹⁸ Isto.

³¹⁹ Isto.

³²⁰ Isto.

stanje stvarajući negativne predodžbe o ljudima koje vidi i susreće, smatrajući da su čudaci i da baš svi u gradu znaju da je on stranac, te ga zato i začuđeno promatraju: „Tako prolazaše dani, i ja sam u Zadru postajao sve domaćiji i poznatiji. S prva kud sam hodio, tud sva lica buljila u mene. Čudno. Više puta sam skinio šešir s glave, gledajući ga, da nije možda zamazan; više put ogledao sam se sav po sebi, da nije na meni što neuredna, kad sve tako u mene zuri.“³²¹

Boraveći u Zadru autor primjećuje da se dosta govori talijanski među svećenstvom i političarima. Razočaran tom spoznajom počinje komentira talijanske listove koji su izlazili u Zadru poput *Il Dalmata*, kritizirajući njegovo pisanje i izražavajući svoje neslaganje i netrpeljivost prema talijanskoj kulturi i jeziku. Nakon kraćeg boravka u Zadru u kojem je doživio više neugodnih, nego lijepih trenutaka, zaključuje svoje utiske o ljudima u Zadru i Dalmaciji tvrdeći: „narod je vruće krvi, dosta nagao.“³²²

Nakon Zadra kreće dalje putujući i sjećajući se gimnazijskih dana i predavanja o hrvatskim gradovima po Dalmaciji koje će upravo obići, naglašavajući pritom da u opisivanju neće biti nikakav romantik, nego će „prosto pisati“. U novim sredinama opisuje susrete s pojedinim ljudima smatrajući da je u tim sredinama pronašao ono što nije susreo u Zadru. Ono što ga je iznenadilo jest dobrodošlica i gostoljubivost, koju je ubrzo doživio u Šibeniku među onima koje je smatrao svojim; počevši od šibenskoga biskupa Fosca: „I prem presvietli gospod nije il neće da bude Hrvat, valja mi priznati da me primio i počastio baš hrvatskom gostoljubivošću.“³²³ Uz ugodne trenutke koje je proveo s biskupom i prijateljima, ne krije razočarenje neurednošću Šibenika koji ga po velikome broju prosjaka podsjetio na talijanske gradove. Nakon Šibenika kreće prema Skradinu i slapovima Krke. Opisujući kako seljaci proizvode, pa zatim peru tkaninu u Krki, prisjeća se što je vidio po Italiji, tj. kako se ljudi odijevaju u pojedinim regijama. Iz njegovih riječi može se zaključiti da je autor ovoga putopisa autor i putopisa po Italiji pod naslovom *Kako da postaneš velik čovjek*. On doslovno spominje iste rečenice u drugome putopisu npr. opisujući talijanske seljake. U prilog tome je i humorističan stil prisutan u oba putopisa.³²⁴

Svoje putovanje nastavlja do Drniša, Vrlike i Knina gdje susreće svećenike i franjevce u njihovim samostanima. Došavši u Sinj oduševljen je fratriba doživjevši „hrvatsku

³²¹ Isto., br. 42.

³²² Isto.

³²³ Isto., br. 43.

³²⁴ Isto., br. 42.

gostoljubivost“ koju često spominje i koja postaje redovita zabilješka kada govorio o susretima sa svećenicima, naglašavajući pritom i njihovo rodoljublje. „Tu me obkoliše fratri, stari i mladi pa i njihovi gojenci ko najstarijeg, davno nevidjenog znanca i prijatelja,“³²⁵ Iz Sinja putuje prema Splitu, zaustavlja se u Klisu i Solinu razgledavajući crkve i stare utvrde. Došavši u Split ne krije svoje razočarenje trenutnim političkim rješenjima u gradu, misleći pritom na Antonia Bajamontija i njegove autonomaše.

Obilazeći dalmatinske gradove, autor progovara s naglašenim rodoljubljem i domoljubljem, tražeći hrvatski duh u novim sredinama. Posebnu pozornost ima prema hrvatskome jeziku u govoru i u natpisima. Boraveći u Trogiru našao se na proslavi dvjestote godišnjice prijenosa tijela bl. Ivana Orsinia. Tom prigodom primijetio je mnoštvo talijanskih natpisa po ulicama Trogira. Nije krio svoju gorčinu, razočarenje, i spoznaju do koje je mjere talijanizacija prisutna u narodu. On stvara i očituje svoje predodžbe o talijanskoj etničkoj skupini i kulturi. Talijane kao one Druge i bitno različite negativno je okarakterizirao, kao i njihov utjecaj na hrvatske prostore. Prema talijanskoj kulturi izražava netrpeljivost koju se može promatrati u kontekstu društveno-političkih okolnosti; političkog djelovanja autonomaša u Dalmaciji, negiranju svega što je hrvatsko i promicanju talijanske kulture i jezika. Krivca za društveno stanje s elementima odnarođivanja, pronalazi u lokalnim zajednicima, koje za njega žrtvuju hrvatski narod zbog tuđih interesa: „Jadna Dalmacijo, jadna posestrimo majke Hrvatske, što od tebe tvoji gospodari načiniše! U kakovo te zaogrnuše ruho?! Kakovim te opojiše duhom?!“³²⁶

Za vrijeme boravak u Trogiru u okrilju svečane obljetnice nazočio je objedu uputivši tom prigodom tri zdravice okupljenome mnoštvu, govoreći gorljive riječi o hrvatstvu, te povijesti Hrvatske i Trogira. Aludirao je na trenutnu političku situaciju s vidljivim talijanskom utjecajem na hrvatske krajeve. Talijani kao drugi i različiti, za njega su zapravo neprijatelji, kao i oni koji podržavaju ostvarivanje talijanskih političkih pretenzija na hrvatske krajeve. Za prigodni govor dobio je podršku velikoga broja slušateljstva, ali nije ni krio svoj strah od reakcija slušateljstva:

„I danas, gospodo moja, stara prekomorska lija vrebava za nekadanjim, al po pravici i božjoj milosti izgubljenim plienom, za krševitom, al slavnom i ponosnom Dalmacijom. Na mnogim stranam Dalmacije, prem šumi nigdje već ni traga, ipak divlje zviere, okrutni lav kesi svoje

³²⁵ Isto., br. 43.

³²⁶ Isto., br. 44.

oštre zube, širi pandje, ne bi li koga proždru. Svim nam je biti na oprezu, svim nam se zajedničkim silam borit proti toj divljoj zvieri... „³²⁷

Nakon Splita dolazi u Dubrovnik analizirajući trenutnu politička zbivanja u tome gradu. Kao u Trogiru i Splitu, u Dubrovniku također pokazuje netrpeljivost prema Talijanima, ali i prema Srbima, poglavito u osvrtu na časopise koji su u to doba izlazili u Dubrovniku, smatrajući da su po karakteru i sadržaju protuhrvatski.³²⁸ Srbe kao Druge i različite prikazuje u nizu predodžbi, spominjući srpski primitivizam, ratobornost, prevrtljivost i nadasve nepoučenosti; počevši od njihovih svećenika. Slike i predodžbe o Srbima autor je već odavno imao u sebi, one se kod njega samo manifestiraju nakon susreta s pripadnicima srpske etničke skupine. Autor podsjeća na srpske pretenzija prema Dubrovniku, smatrajući ga „svojom Atenom“ i budućom prijestolnicom. On primjećuje krivo poimanje hrvatskoga jezika, koji se često izjednačava sa srpskim. Obilazeći Dubrovnik, autor je zadivljen nad ljepotom grada, znamenostima i arhitektonskim skladom koja se može vidjeti u gradu, a Dubrovčanima odaje posebne pohvale, poglavito njihovoj građanskoj gostoljubivosti i susretljivosti:

„Obilazeć po Dubrovniku, imao sam čast i u neke privatne kuće biti upeljan. Priznat mi je, da sam se divio, da me zaniela ona čistoća, onaj red, koji vlada u kućam; ona ljubav, ona milina, ono prijateljsko susretanje, kojom su me, gdje sam bio, onako uslužno dočekali. Vidi se, pa neka mi se reče što hoće, da u Dubrovniku talijanska „kultura“ doprla nije. Grad mi se svidio, jer čist, uredan. Ne nadješ u njem, ko u drugim gradovima Dalmacije, one oderane i na p'o gole čeljadi, koja bi za tobom trčala i vikala, daj! „³²⁹

Nakon Dubrovnika prolazi kroz Metković, dolazi do Neuma i Konavala gdje susreće Matu Vodopića. Iako spominje da se zanimao za Vodopić samo kao književnika, ne spominje njegovo književno stvaralaštvo. Opisuje ga samo kao kulturnog i obrazovanog čovjeka: „Ono kratko vrijeme, što sam s njim obćio, zanimala me ljubkost i prostodušnost toga čovjeka, pa da k'o izobražen muž nije počeo govoriti talijanski, već liepom i čistom našom hrvaštinom.“³³⁰

Nakon kratkog zadržavanja u Kotoru i Budvi dolazi u Boku Kotorsku gdje ponovno analizira političke odnose među Hrvatima, Srbima, ali i Crnogorcima. Iz Budve kreće prema

³²⁷ Isto.

³²⁸ Autor vjerojatno misli na *Slovinac*, *Dubrovački glas* i *Guštericu* koji su u međuvremenu i prestali izlaziti, „Zbogom Dalmaciji“, br. 45.

³²⁹ Isto.

³³⁰ Isto., br. 46.

Splitu, no zbog nevremena kreće prema Krfu iskrcavajući se u Baru, a zatim pješke s prijateljima prema Sutomoru preko brda i kroz pustopoljine. „Umoran, biedan, nevoljan, žedan i gladan dodjem blizu oko po noći u Sutomore. Sve što sam mogo dobiti, bijaše vode i komadić suha, suha brate moj kruha. Stan mi bio pripravljen u nekoj dašćari. Kad sam lego spavat, a ono sve život oko mene. Bože moj, nikad tog jada zaboravit ne ću“.³³¹

Iz Sutomora vraća se u Budvu, i njegovo putovanje po Dalmaciji završava ponovno u Zadru. Uz svoju želju da putovanje okonča u Zadru, sređuje u sebi dojmove. Putopis završava s rodoljubnim zanosom, napominjući zašto je krenuo na put i koji su razlozi za stvaranje putopisa: „Ovo što napisah, napisao sam jedino s toga, da dadem oduška srcu i ćustvu, gdje se evo dielim, sa zemljom, pravom sestrom moje prave ljubezne majke, koju mi valja ljubiti i za koju mi valja raditi (...)“³³²

Napuštajući Zadar, ispunjen je domoljubnim mislima, potičući i pozivajući na hrvatsko zajedništvo i slogu, te na marljivost u radu, osobito pred onima kojima nije stalo do Domovine i rada: „Ljudi, oni vas neće nagraditi, da, oni će vas i proganjati; i čim budete vi više radili, oni će vas tim više proganjati.“³³³

Na temelju imagoloških procjena može se zaključiti da je autor nepoznate krajeve svoje domovine, kao i one Druge koje je u njima susretao, ipak doživio pozitivno, osim svojih političkih neistomišljenika. Međutim, svoj putopis završava u negativnome ozračju, nižući slike koje je doživio u Zadru. Sve što je doživio u tome gradu dovelo ga je do osjećaja gorčine i razočarenja. U isto vrijeme, u sebi osjeća bol što napušta Dalmaciju, ali i želju da je napusti što prije. Svoje raspoloženje i stanje duha izriče pri kraju putopisa.

„Ja sam iz Zadra rado odilazio, a opet bilo i teško. Da mi je bilo teško, da, jako teško, znadu oni, koji me poznaju. Al da sam s druge strane odilazio radu, to će znat svi „talijani“. Riešio sam se slušanja onih bezbožnih i do neba prodirućih psovaka, huljenja Boga, Gospe i svih božjih svetaca, koje psovanje i huljenje u Zadru stoji ne pod nadzorom samo, nego pod zaštitom občinskog glasila. Dočim občina nikad ni pisnula, ni rječce proti riganju psosti izustila nije; njena čeljad uz redare sve to više psuju. Ovdje gdje sam sada, još nijesam nijedne psosti čuo, niti male, a kamo li da bi tko Boga obsovao. Riešio sam se slušanja onih finih izraza, kakovim u Zadru Hrvate krste. Riešio sam se, da ne trebam gledati pred sobom one neke zamazane kuće i onu neku ponjavu il golu, nepočešljanu i zamazanu čeljad, što ovakova ne zbog siromaštva, nego zbog pijanstva njihovih muževa i otaca sjedi po ulicama, sunča se i napada prolazeće ljude. Riešio sam se, da ne trebam uz veliku cieniu od onih „compravenda“ kupovati toliko puta smrdljivu ribu, pa one na polag crknute piliće i purane. Riešio sam se, da

³³¹ Isto., br. 47.

³³² Isto., br. 48.

³³³ Isto.

sve jednom riječju rečem, talijanaške kulture, koju toliko uznašaju samo oni koji ne vidješe drugih gradova. I kako god mi bilo s jedne strane teško ostavit prijatelje i onaj narod, za koji sam što to radio, tako mi s druge strane nešto govorilo: ne žali izać. I istina je.³³⁴

Godine 1881. nepoznati autor objavljuje kraći putopis *Neretvanske crte – Vidonje*.³³⁵ Autor kreće na put u mjesto Vidonje zbog anagrafskih poslova koje je trebao napraviti u tome kraju. Svoje putovanje prošao je pješke, opisujući krajolik oko Neretve, ljepotu polja i krša, registrirajući svaki brežuljak i glavicu i zapisujući zemljopisne toponime:

„Videć gdje se sumrak hvata, skočim opeta na noge, pritegnem opanke, te stanem se izpinjati kroz utreni priečac.

Kako je njime koračiti, mili te Bog učuvao! Nema tu spomene o kojekakvoj stazi nosećoj biljeg djela čovječje ruke. Puki trag prohodećih ljudskih i marvinskih stopa sve je po čemu ti razaznati kudaš krenut, i, ako nijesi priuba vješt tome, lasno je da se izgubiš. U ostalo ine razlike nije od te putačine i okolnog tla, svega izpunjena stienjem i kamenjem, obrašćena šikarjem i busovljem, prepletена dračjem i brštanikom. Te časkom pri pomutnji sutona nerazabireš kud gaziš, čas opeta zapneš za korovlje ili zadjeneš za smriek, ako i neopuzneš niz grede očitom pogibelji da se srušiš u strmine!

Gazeći kao i glavom u torbi preko te nesretne utrine, mimoišav nekako sve opasnosti, iza čitave dvije ure obijanja po glavicach, lutanja po uvalah i prodolijah — kako se gdje staza izvijala ili spuštavala, jedva duhat primih se obronaka brdu zvanom Vienac. Narod mu nadjeo to ime, jer ga sve naokolo pod samim vrškom opasao dvojaki red odvaljenih ponoristih klisura poput bedema, što iz daleka naliči kruni ili viencu.³³⁶

Nakon što je došao na obronke brda zvanog Vienac dolazi do crkve sv. Liberata. Sjedeći kraj crkve u predvečerje, promatra Neretvu i krajolik, opisujući prizor koji za njega postaje mističan i nestvaran:

„S dola na podancih pukle nedovidne Neretvanske ravnine. Izprekidane čestim provalami, slegle se u nje silene vode. Bez teka ni kreta, sdušene, umrtvile se puste, gnjijući u sebi i trujući sve što u njih živi. Ta viš li iz ostanaka smrtnih uzvijane guste plinove? Ono su ti dimovi tamljana gorećeg na žrtveniku uništenja. Ali taj grozni pogled meni se ovaj čas inako predočuje. U suglasju s preovladalim me čuvstvom uzvišenijih osjećaja, iz tih zelenosivih maglurina odasvuda se aerom penjućih, u mojoj se mašti poradjaju sijaset zračnih duhova u hipu, kad zametnuv divno kolo davore slavi i mogućstvu toga Vienca gorostasa!...

Duž ciele ravnice opeta pružila se vijugasta rieka sa svojim pritocim: nalik srebrenastom mnogorepnom zmaju što budan pazi na neprijatelja sa mora vrebajućeg. Onamo dalje pri samome dnu uhvatile se povorke bijelih stvorova — humci i glavice — gubeći se viek dalje i

³³⁴ Isto.

³³⁵ „Neretvanske crte, Vidonje“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 4.

³³⁶ Isto.

dalje, dok nakon tisuće miena fantastičnih oblika porodjenih iz varavog mjesečnog svietla čeznu i razplinjuju se u nedokučivosti dalekih obzorja.³³⁷

Nakon dolaska u Vidonje, smjestio se kod župnika i odmorivši se nastavlja svoje putovanje. Obilazeći krajeve i naselja oko Neretve, putopisac opisuje svakodnevni seoski život koji je sveden na bijedu i siromaštvo:

„Promislite visočinu, koja se u okolo stere 6—7 ura hoda, izprekrižanu briegovi, glavicami, hridi, polinami, medju koje utonulo stotinu uvala i škrapica. U svakoj nevoljni težak velikim trudom obradio malo zemlje za usiev. Uza zemlju sagradio kižicu, uz ovu tor, i posadio murvu, orah ili kostjelu za ljetnje hladovište. Tu mu je stan. Pa kakov! Mračna pozemljušica, nizokim vratašcem služećim ujedno prozorom i dimnjakom, pokrivena ševarom a gradjena obliepljenim pleterom, ili suhozidinom. Štura, to je postelja. Dva tronožna stolca, stare naćve, lopar, sito, kotlaća to ti je celo pokućstvo. Škrinja se malo kad vidi. Halje se previšaju preko grede ili konopca.

Tako je unutra a s vana još jasnije. Pridvorje nećisto: tuti šću koke, rije svinjad, mieša se hajvan, pa od gjubra nemoš živ ostati. Gjegod imade i ogradica, mogo bi ju rukom izmjeriti: list uvehla kupusa, dva krumpira, nešto ćesna i kapule, celo je povrtlje. Sve odaje skrajnim uboštvo.

Riedko naići na zidjanu kuću. Ako imade koja, to biva još od turskog gospodstva.³³⁸

Jedan od uzroka siromaštva za njega je u samome narodu Vidonja, u mentalitetu povezanim s primitivizmom i zaostalošću, u lijenosti koja je vidljiva u neobrađenim poljima, u zapuštenoj i bolesnoj stoci, u nedostatku kvalitetnog obrazovanja i zato primjećuje:

„Neko otudjenje i dandanas traje medju ovim narodom, ali s inog uzroka: svak bo se bavi svojom mukom, pa nit mari za udruživanje, kojemu su uvjeti dobra sreća i vesela ćud.

A da huda sreća goni Vidonjca, ćitaš mu na licu. Namrštena ćela, upalih očiju, okosita kratka govora, surovih načina, malo ljubi pripoviedati. Radje propitkiva. Najvoli znati „što se danas kuće mrće i ljudi bilježe". Kaži mu, tumaći mu: slabo ti vjeruje.

„Kakogodi, nije s boljega".

Eto ćim obićajno zaključuje. Niti se je ćuditi njegovom nepovjerenju. Navikao, da ga uvijek jadi shvaćaju, on se nenada nićemu već zlu.

Neću reći, da netрпи mnogo i s vlastite ljenosti.³³⁹

Nakon povratka iz mjesta, isprićat će svećenika dogodovštinu koju je doživio u susretu s jednom osobom: „Kad me-pitao: jeli mi bilo vruće ? pripoviedim što mi se iza podne u

³³⁷ Isto.

³³⁸ Isto., br. 5.

³³⁹ Isto.

jednom selištu desilo. Namjerih se na ljudski stvor adamski odjeven. Upitam što je bez haljina: ono se izpriča, da im je taki odet kad sveti Ilija zametne se gaćam preko ramena! Odatle sudite.“³⁴⁰

Obilazeći neretvansku okolicu dolazi do crkvice sv. Liberata sudjelujući u proslavi župnoga blagdana. Uz opis blagdanskoga slavlja zanima se za pučko veselje, zanimljive narodne običaje, sluša prigodne pjesme, promatra bogate narodne nošnje i dječju radost:

„Dernek!...Ovo ti je dan kome se djeca vesele koli Božiću i Uskrsu, jer će im babo kupiti kapicu, a maja ili seja krušku ili jabuku, kumovi će ih drukčije darovati, pa su ti oni radi ka carevi. Domaćice se, Bože oprost, raduju više no i Božiću i Uskrsu, jer će danas nabaviti toliko stvari što u kući manjka. Ostali sviet zadovoljan gdje će se počastit čašicom i obrubiti komadić pečenke.

Ipak svi ti derneci od godine do godine propadaju: nema više one sile prodavdžija i kupdžija običnih vidjeti se prošlih zemana.“³⁴¹

Autor vrlo vjerano opisuje bogatstvo i šarenilo narodnih nošnji, tako da njegov opis postaje izvor za etnografska istraživanja. Iako je zadivljen nad ljepotom narodnih običaja i pučkoga veselja, sa sjetom promatra seljake koji su mu na trenutak neprepoznatljivi:

„Vrndaću po derneku, upoznam se izbliže nošnjom onieh brdjana. Žensko odielo sastoji iz bijelih platnenih gaća; odozgo biela dolama od gusta veza ili prozračna tulila pokriva svu osobu; široka tkanica rudnastim klopcima opasava vitko tjelo; prednji okrajci haljina zadjeveni za pojasom, da hod nepačaju; vezene duge vunene šarene bječve; na noguh opanci; preko prsiju razvisani gjerdani i koralje, oko grla struka mrdjela, na glavi crvena kapica, povrh kape biela krpa izvezena zlatnim i srebrnastim ograncim. Muškarci nose suknene široke hlače, vezeni prsluk a zimi i kumparan. Paše se crveniem pašom a pokrivaju crven kapicom nakićenom smiljem i maslidjenom. Biela im košulja a sve odielo modro: diče se po taj način narodnim bojama. Kakov kontrast medju jučeranjim i današnjim izgledom! Tko bi promislilo da su na dan prvo prnje i poderine pokrivala ona tielesa što sad blistaju s bjeloće, čistoće i priličnog odieła? Od niemih mramora eno ti ih sada neumorni govordžije. Na murnih licih eno sad zasjeo veseli posmieh. Prizor je sasma drugčiji. Tko nezna kako im je, sudio bi da su sami zadovoljnici ovi ljudi! Tu mienu napravio sami svetčani dan.“³⁴²

Boraveći u Vidonju, promatrajući i osluškajući svakodnevni život, putopisac je razočaran svakodnevnom dosadom. On se divi svećeniku kako uopće može živjeti među tim narodom i pritom zaključuje: „Da nije knjige i krunice, ja ne znam kako bi ovdje učevni čovjek dan

³⁴⁰ Isto.

³⁴¹ Isto., br. 6.

³⁴² Isto.

preživio...³⁴³ A kako je župnik provodio dan dok nije molio ili se bavio knjigama, autor je već saznao na početku čim je došao u Vidonje. Kad se ujutro probudio župnika nije bilo kod kuće, bio je u lovu na zečeve.

Godine 1881. u *Katoličkoj Dalmaciji* nepoznati autor K. J. objavio je putopis *Put kroz Poljica*³⁴⁴ prepun rodoljubnih misli, zanosnog patriotizma, s čestim prisjećanjima na povijesne događaje. Autor se na početku obraća prijatelju Ivi s porukom da mu šalje svoj izvještaj o putu i izletu u Poljica. Pri kraju putopisa može se zaključiti da se radi o Ivi Prodanu, uredniku *Katoličke Dalmacije*. Autor na putovanje kreće s prijateljima iz Jesenica prema Omišu i dalje prema Poljicima.³⁴⁵ Nakon što su zajednički pregledali Poljički statut prepisan od Pavla Karamana, dolaze u Omiš obilazeći sjemenište prisjećajući se gimnazijskih dana. Boravak u Omišu iskoristit će da pogledaju prigodnu predstavu, koju će vrlo brzo napustiti nakon što su čuli talijanski jezik na pozornici. U daljnjem putovanju autor opisuje živopisni krajolik oko Gradaca i Zakučkom polju:

„Ljeposti! Po dnu zakučkog polja otegla se Cetina. Bistra ko riblje oko, a opasana zakučkim livadama. Pusto poljašce pružilo se med četiri izrasle gore. Pitomo li je! Smokva do smokve, trešnja do trešnje, pa i bajam do bajama. Ima i jablana, i vrbe, i oraha i hrasta, i krušaka i jabuka i šljiva. Sunce se još žuti na krovu nekoliko kuća. Puste barse smokava iznizale se po vrtlima.“³⁴⁶

Nakon dolaska na Gatskog polje, ispunjeni rodoljubnim zanosom, kreću u potragu za mjestom gdje su se prema predaji dijelile poljičke pravice i donosili zakoni:

„Dodjosmo na mrvičak čistine. Tu zapitasmu neku ženu za sborište. „Eto, ljudi, tu. Vidite li te stiene iza puta uz mrvičak muše. Tu, kako kažu starci, naši su pradjedi činili vieće"- Reći će nevjesta, pa će putem, a mi sva tri na poljašce. Noge nam same klonuše. Suze proletiše niz obraz, stisnulo me oko srдца, pa sam kroz suzo jecao:

Cjelivam te, zemljo posvećena,
Natapam te suzom sinovskiom,
Grlim tebe i desnom i lievom...“³⁴⁷

³⁴³ Isto., br. 8.

³⁴⁴ K. J. „Put kroz Poljica“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 93.

³⁴⁵ Poljička kneževina nastala je u doba hrvatskih narodnih vladara krajem XI. i poč. XII. st., i teritorijalno je obuhvaćava dvanaest sela ili „katuna“, (Usp. N. Mihanović, „Poljički statut“, *Hrvatska književna enciklopedija knj. 3*, Zagreb, 2011. Str, 411-412.)

³⁴⁶ „Put kroz Poljica“, br. 93.

³⁴⁷ Isto.

U mjestu Gat susrest će don Tomu, seoskog glavarara i župnika, razgovarajući s njim o potrebi stvaranja poljičke općine, i odvajanju Poljica od omiške, sinjske i splitske općine.³⁴⁸ Putujući dalje prema Ostrovici, u kući nekog Radakovića, zajednički će pregledavati stare listine i povijesne spise vezane za povijest Poljica koje se čuvaju u kući kao obiteljska baština. „Prevrćuć pade nam pod ruke odebeo smotak. Tu je nekoliko povlaštenih poljičkih porodica. Najprvo je priznanje „velikog poljičkog sбора" na Gradcu, zatim sliede podpisi svih dvanaest malih knezova, napokon podpis mletačkog providura u Omišu, Karalipea. Ovo je povlaštenje, ako sam dobro zabilježio, iz šestnaestog vieka. Prevedeno je na talijanski sa glagolice.“³⁴⁹ Domaćin im nije želio pokazati listine pisane na zečjoj koži, niti im je dopustio da ih dotaknu, govoreći: „Nebi, djeco, po nikakve novce. Ako ćete ostati ovdje i prepisivati, slobodno vala, al iz ruku nedam ni otcu.“³⁵⁰ Putovanje će ih zatim dovesti do Zvečanja. Tu će vidjeti Poljički statut i glagoljski riječnik kod mjesnog župnika Kružića. Uskoro stižu u Studenac i putujući uz Cetinu susreću težake koje živopisno opisuje: „U putu susretosmo po kojeg težaka, gdje stenje pod mješinom masta. Stižu nas trgači i trgačice. Djevojke zavojkale, gonjači dekaju, starci prebiru krunice, a momci sa krtolima preko ruke dime na svoje kratke poljske kamiše.“³⁵¹

Nakon skromnih opisa ljudi i običaja, putopisac ponovno progovara o povijesnim dokumentima i spisima. Došavši do mjesta Podgrađe, ponovno će pregledavati stare knjige i spise u obiteljima Ivana Bašića, Marasovića i Martića:

„Primiše nas kao prijatelje u njihove gospodske dvore. Martića je porodica od najpoglavitijih u Poljicim. Oni su čista bosanska, plemenska krv. Niesu u njih kuće nego kule; a dvori i obori, da jih nebi bilo stid u sred Spljeta. Frane Martić iznaša nam puna tri sveza svakovrstnih poljičkih listina. Razmastrasmo. Ima ljeposti božje! Odredaba poljičkog sбора, ugovara sa mletačkim lavom, dokumenata Andrije II.og kralja ugarskog, spis Stiepana Kotromanovića poljičkoj skupnovladi, parnica sijaset. Pade nam pod ruke parnica o pokojnom vikaru d.n Matiju Martiću. Stali ju čitati.“³⁵²

Pri kraju putopisa autor govori o slavnoj povijesti Poljica od XV. do XIX. st., te o potrebi da se nešto napiše o obiteljskim plemenima u Poljicima, nabrajajući pritom pojedina prezimena, napominjući da su neki autori o njima ponešto napisali

³⁴⁸ Ist., br. 94.

³⁴⁹ Isto., 95.

³⁵⁰ Isto.

³⁵¹ Isto., br. 96.

³⁵² Isto.

„Znaš, Ivo, dum Ivan je odlučio napisat poviestnu crtu Bobetića. Sretan mu uspjeh. Pače, zaboravio sam ti kazati. Kad smo bili u Ostrvici, na molbu dum Ivana; potrudismo se do kule Bobetića Stipana. On ju je narisao u svoj notes. Iz poljičke poviesti, Ivo, dalo bi se napisat više crta o raznim junačkim porodicama. Naš slavni Pavilinović orisao je „Jeliće" u Pučkim Spisima. Al uz Jeliće, imadu ti: Martići, Sinovčići, Kulišići, Pavići, Žuljevići, Pezeljići, Novakovići, Vladušići, Gojsolići i. t. d. što su si osvietlali lice, bud braneć Poljica prot Turčinu u Mosoru, Spljetu, Klisu, Omišu i Gabeli, bud vojujuć kao vojvode i generali na službi mletačkog lava“.³⁵³

Na kraju putopisa autor predlaže Prodanu da se vrijedni i stari spisi koje je vidio pribilježe, ili barem prepisu. Za taj stručan posao predlaže Petra Škaricu, koji je upućen u povijesne znanosti. Zbog niza zanimljivih podataka o hrvatskim povijesnim spisima, putopis ima historiografsku vrijednost, a u vremenu objavljivanja možda je postao i izvor za povijesna istraživanja.

Ivan Despot, putopisaca iz druge polovice XIX. st. u ono doba objavio je već značajne putopise: *Put na Lovćen* (1883.) i *Idem do pjesnika Kazalija* (1884.), kao i druge putopisne priloge.³⁵⁴ Neki autori smatraju da su Despotovi putopisi najvrijednije što je uopće objavio i po čemu će biti zapamćen. Ante Franić podsjeća da je Despot u književnosti, pa i u svome životu, bio izraziti romantik, ali istodobno i kontradiktorna osoba:

„Više romantik nego poučavatelj. Njegova prirodna i životnim iskustvima ojačana podložnost egzaltacijama činila ga je kao člankopisca i kritičara nekritičkim (npr. Martića i Sundečića smatra velikim pjesnicima), kao pjesnika rodoljupca ekstremno zanesenim, kao pripovjedača neuspjelim (spalio je nedovršeni roman „Kostanića grob“), kao prevodioca jednostranim (prevodi radi poučavanja), kao putopisca-neobičnim“ (Franić, 1979/80:119).

Despot je na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljivao većinom prigodničarsku poeziju, ali i značajan putopis objavljen u tri broja u rubrici Podlistak pod naslovom *Sastanak s pobratimom Radovanom u Broću, u Hercegovini na 11 listopada 1881.*³⁵⁵ Radovan, kojemu Despot ide u pohode je fra Grga Martić, a iskustvo susreta s poznatim pjesnikom i piscem

³⁵³ Isto.

³⁵⁴ Većinu svojih putopisa Despot je objavio u *Vijencu*, *Narodnom listu* i *Obzoru*, a neke u knjižici *Malo zrnja*, 1885., (Zašto sam se penjao na Vezuv). Značajniji putopisi su *Put na Pelješac* (1878.); *Pjesnikova noć na otoku Braču* (1878.); *Put u Neum* (1879.); *Put na Biokovo* (1879.); *Omnibus* (1885.); *Pjesnik Martić u Primorju* (1884.). (Usp. Ante Franić, „Dva putopisca-zakašnjela ilirca Grgo Martić, Ivan Despot“, str. 118-123. Franić u svome radu ne spominje putopis „Sastanak s pobratimom Radovanom“, objavljen u *Katoličkoj Dalmaciji*.

³⁵⁵ Ivan Despot, „Sastanak s pobratimom Radovanom u Broću“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br.90.

Despot želi podijeliti s prijatelje Kažimirom.³⁵⁶ U usporedbi s prijašnjim putopisima, može se zaključiti da Despot kao autor posjeduje izgrađeniji stil, misaonost i bogatstvo u izražavanju, iako kod njega ponekad ima patetike, kićenosti i pretjeravanja. Franić zaključuje da gotovo svi Despotovi putopisi, iako imaju i feljtonističke karakteristike su „najliterarnija njegova djela“ (Franić, 1979/80: 123), prožeta „patetičnim lirizmom preporoditeljskog tipa“ (123), ali uz suvremeniji književni stil. U svojim prosudbama književnosti šezdesetih godina Šicel još jasnije, ali i pozitivnije prosuđuje Despotovo književno stvaralaštvo, misleći pritom na putopise *Putu u Neum* (1879.) i *Idem do pjesnika Kazalija* (1884.) „Jedini putopisac ovog razdoblja čiji su putopisi dosegнули relativno uspješnu razinu literarnosti je Ivan Despot... Dojmove sa svojih putovanja ne zaustavlja na granici obične bedekerske znatiželje, već osobne doživljaje pretvara u asocijativne nizove razmišljanja, istodobno ih obogaćujući finim lirskim pjesničkim digresijama“ (Šicel, 2004: 234).

Svoj putopis u *Katoličkoj Dalmaciji* Despot počinje u rodoljubnom zanosu, ispunjen osjećajima ljubavi i odanosti prema hrvatskom narodu sprema se na putovanje u susret Radovanu: „Nije život što nabrojiš veliko čislo jalovih godina, nego što nanižeš vedrih dana u ovoj jadovnoj dolini.“³⁵⁷ Vedre i spasonosne dane očekuje od svoga putovanja, od susreta s ljudima, pa makar to bili i tuđinci, no u srcu mu je ipak upoznavanje hrvatske domovine: „Daj da te upoznam, da se nadivim krasoti tvojoj, hrvatska zemljo, ako mi nemio udes ne dosudi, da lavskim pregnućem, iztrgam koji trn iz mučeničke ti krune; ako mi se ne smili da te jaku, i veselu vidim u krvlju izvojevanoj slobodi tvojoj!“³⁵⁸

Govoreći o Martiću, autor ga veliča s dubokim poštovanjem. Za njega on je narodni junak: „junakom, što svoju bogoduhu dušu napojio slovinskih suza i vapaja i u vječnu pjesmu slio, da sretni jednom potomci znadu, kakvih su patnika, kakvih junaka sinovi! (...)“³⁵⁹ Rastavši se od prijatelja Despot dolazi u Primorje i odlučuje da se odmori prije puta: „(...) pošto se nazobljem groždja i nalovim jarebica po našem hladeniku, krenem k Neretvi u dobru čas (...)“³⁶⁰ Nakon obilaska prijatelja dolazi do Metkovića. Na granici s Hercegovinom prisjeća se teške hrvatske povijesti: „Pusta zemljo, natopljena krvlju otaca mojih, kad ćeš procvasti

³⁵⁶ Ivan Despot svoje iskustvo susreta s Martićem želi vjerojatno podijeliti s pjesnikom Kazimirom Ostojićem.

³⁵⁷ „Susret s pobratimom Radovanom“, br. 91.

³⁵⁸ Isto.

³⁵⁹ Isto.

³⁶⁰ Isto.

smiljem i koviljem?³⁶¹ Nakon prolaska kroz Domanoviće, kreće put Mostara u koji dolazi u večernjim satima. Upečatljiv je njegov dolazak u grad, pomalo mističan, nestvaran i jezovit; poglavito kada se približio muslimanskome groblju:

„U gluho noćno doba, tajanstvenom mjesečinom primakoh se k popetom čadorju na vratima grada Mostara. Duha blagi povjetarak, šumi kroz šikarje plahe Neretve, a ja upadam u taj divni kontrast strahotne ljuti i pitomih draga... Pritisko ovejani vojnik predvraće tog čudesnog grada, ko da čuva grozne uspomene vjekovnog agovanja. Utihan je medj brdima Mostar grad, po koji turbobni žižak žmiri njegovim prodoljem, a pun mjesec o po neba trepti i tugaljivim sijanjem ko da porušenim stanovnikom javlja odluke neumoljne knjige mirobitne, i ko da se žalostiva pjesan razliega, pominjuć jadjenikom nekada i sada! Slegla se na opočinak vojska, i nemirne sne boravi, ne znajuć, kad joj s nova gaziti jadikovce klance... Mene zazinu noćna strava prolazeć mimo koplja i topova, na domak nebrojenih čalma na mirnoj poljani. Pokojni to sinovi velikog Proroka, prostrano, čudesno groblje tursko na vratima samoga grada... Groza te popada i ko da njegovim krvnim spomenikom oblieće strahotna, krvava pjesan davnih pobjeda i skorog stradanja... Iz muklog prodolja, izmed onizanih otajstvenih stanova strše k nebu nebrojeni munari ko da si ih iz sira izrezao. Mjesečina se po njima prosula, a oko njih se titraju dusi starih usilnika... U sjever se izvio gizdavi hram kršćanski da će u svatove novome piru slobode, a u zapad se na rosnoj poljani pružila težkom ozbiljnošću korablja rimska, ko da premišlja, što li će puste proteći Neretve, dok se njezinoj istini poklone jednokrvna braća, koju samorile tri vjere i sedam zakona, a da u sljepilu gube oba svieta... Ni žive duše po gradu Mostaru! Uze me veličajna noć, izvih se na orijaški njegov most, i tu u pogluhe, stao razbirati zaglušna vremena na krilima uzrujane mašte, dok ne padoh na krevet shrvan velikim utiskom, bajnom poezijom, kakve ne oćutih na valovnom Dunavu, ni u gnjezdu Romulovu na plavom Tiberu!...³⁶²

U Mostaru, „ćudnovatom i ćarabitom gradu“ prima ga mjesni biskup Barišić, te vrlo brzo nastavlja put prema Broću gdje se planirao susresti s Martićem, međutim on se nalazio na drugome mjestu. Martić mu šalje teklića s odgovorom i pozivom kroz prigodnu pjesmu da se susret dogodi na drugome mjestu:

„Knjigu piše starac Radovane
A sa Humca brda visokoga,
Pa je šalje pobratimu svomu
U Gradniće, selo malahano:
Ti si došo iz daleće Pobro,
A Rade je jošter iz daljega,
Teme vrieme zavaralo grubo
A još gore njega jadjenoga,
Jer su Radi utužili klanci,
A kiša ga varavala težka,
U lijepu Humcu manastira,
Ima piva, ima i jediva,

³⁶¹ Isto.

³⁶² Isto.

Pa ni tebi nebi loše bilo,
Kad bi mogo sjutra stići pobro.
Ali Rade žaleći brajana,
Želi da mu dobro jutro vijne,
Sa boljijem zdravljem i veseljem,
Pa će tebi u Grandiće doći,
Za junačko upitat se zdravlje.
Čekaj pobro, nebilo ti teško,
Vjera ti je koja manjkat neće
Na sutrašnjeg povećetije dana –
Pozdravlja te društvo svekoliko!
Pobratim Radovan.³⁶³

U drugome dijelu putopisa, Despot se prisjeća prvog susreta s Martićem u Rimu, no za njega je ipak mnogo značajnije susresti Martića u njegovu zavičaju: „ali čovjeka, ponaosob pjesnika, treba vidjeti u njegovoj zemlji, među njegovim ljudima, da ga čisto poznaš i pjesmotvori ti se njegovi razgale...“³⁶⁴ Planirani susret dogodio se u Grandiću, kako ga je obavijestio Martić. „Pao nam u Grandiće željeni starac, ko jabuka u djevojačko njedro. Pjesnički pjesnik pjesnika grli i za pusto porušeno zdravlje pita.“³⁶⁵ Despot je oduševljen Martićem, te pokušava prikazati djelovanje i rad Grge Martića, kako na crkvenom, tako i na civilnome području. Uz prisjećanja na njegove zasluge – koje su za Despota veće od drugih autora – zadivljen je snagom duha i Martićevom poniznošću:

„Znaj dakle, da ti je starac Radovan, mio starac Bože do tebe! Onizka stasa, pravilna lica, živa, vatrena, pronicava oko. Veseo da se načuditi nemožeš, kad mu no krv uzavre i plamen junačkim staračkim obrazom plane. Na svaku ti spravan pripovjedčicom odgovoriti, da mu zar ni Vrčević, ni Karadžić, koji svu Evropu svojim pripovjedkama bio uzbunio, do koljena nisu! Kad ga čuješ, tad istom znaš, što će to reći među narodom živjeti i narodnu filozofiju na vrelu crpsti... Uza sve to tko bi opisao čednost tog čovjeka? O! Kako pred njim zamrziš na bahatost!.. Udario Radovan stopama glasnih velikana, koji se svih svjetskih odrekli taština, da spokojno u razgovornoj prirodi svoju dušu izmučenu razvesele i na put se vječni spravljaju – Radovane, nije to nagrada mala! Bog sam takove visoke nadahnjuje misli!“³⁶⁶

U završnom dijelu putopisa Despot piše o Martiću s velikim oduševljenjem, progovarajući o njegovoj šaljivosti, sarkazmu, ali i „momačkom biesu“. Despot hvali Martićevu sveopću kulturu, znanje stranih jezika i pomalo pretjerujući progovara o njegovim kompetencijama za

³⁶³ Isto., br. 91.

³⁶⁴ Isto.

³⁶⁵ Isto.

³⁶⁶ Isto.

politička pitanja: „Nema političkog čvora koga on mahomice nebi razriešio.“³⁶⁷ Preuveličava i njegovo književno stvaralaštvo, uspoređujući ga sa samim Homerom: „Oraca jur svega na pamet govori, a s Virgilom i Omirom davno ogledao na visočinama Parnasa.“³⁶⁸ S Martićem Despot provodi slobodno vrijeme u prirodi, posebno u lovu, slušajući pritom od Martića narodne poslovice i zagonetke. Prolazeći Mostarom sa svojim domaćinom, zadivljen je s kolikim poštovanjem ljudi pristupaju i ugošćuju Martića; poput načelnika Mostara bega Alajbegovića i Selim bega. Uz šetnju i prigodne susrete, pronašlo se ipak vremena za razgovore o književnosti. Prema Despotovu kazivanju, Martić nije želio komentirati svoje djelo *Osvetnici*, prepuštajući drugima književne prosudbe njegova djela koje u to vrijeme, za jedan krug kritičara nije bilo u potpunosti razumljivo i estetski dotjerano. U kontekstu Martićevih tvrdnji, Despot smatra da neki od hrvatskih književnih kritičara nedovoljno razumiju Martića i njegovo djelo.

U književnom kontekstu Despot podsjeća na Martićevo mjesto i ulogu u doba ilirskoga preporoda, spominjući istodobno Stanka Vraza, Mirka Bogovića, Antuna Nemčića, Antuna Mažuranića, Vjekoslava Babukića, Petra Preradovića, Ivana Trnskog, a nadasve Janka Jurkovića i Miškatovića koji su sudjelovali u objavi Martićevih *Osvetnika*.³⁶⁹ U razgovorima o književnosti, Martić ne komentira književna događanja na hrvatskim prostorima. Jedino upućuje pohvale prema preminulom Šenoi, za koga kaže da ga trenutno „nema u beletristici tko zamieniti“. Uz skromne razgovore o književnosti, dotakli su se i dubrovačkoga *Slovinca*, čija je pojava prema Martiću „bolest na Slovinskom Jugu.“ Nakon kratkotrajnog susreta, Despot se oprašta od Martića, svoga pobratima. Nabraja pohvale i veliča pjesnika prema kojem iskazuje veliko poštovanje: „Bože zdravlja, okopnit će sniezi i ruže procvjetati u ponosnoj Bosni. Ti pak, uzoriti starče Radovane, ne žali drva na ognjištu preko crne zime, jer ih tamo ponestati neće; pa sve da bi njih ponestalo, neće ljubavi čiste i vječite tvoga mladog pobratima kao i one svega harnoga naroda hrvatskoga.“³⁷⁰

Prema Anti Franiću, znatan broj putopisnih tekstova u drugoj polovici XIX. st. pisani su kao kratkotrajni putopisni izvještaji pojedinih autora, napisani novinarskim jezikom i bez književne kreativnosti. Neki od tih priloga zanimljivi su za etnologe, povjesničare, geografe, biologe i druge stručnjake (1983: 95). Jedan od takvih priloga s navedenim karakteristikama

³⁶⁷ Isto., br. 92.

³⁶⁸ Isto.

³⁶⁹ Usp. isto.

³⁷⁰ Isto.

objavljen je u dva broja 1889. u *Katoličkoj Dalmaciji* pod nazivom *Put do Hvara, prigodom Biskupova ustoličenja*³⁷¹ nepoznatog autora pod pseudonimom Ljubomir. Autor kreće na putovanje na ustoličenje novog hvarškoga biskupa Careva. Uz prevladavajući novinarski način izvještavanja, tekst djelomično posjeduje i putopisna obilježja. Autor kreće brodom iz Splita u društvu M. P. Zaninovića, M. P. Ozretića, svećenika Jerkunice, Ivana Grgića i drugih. U kratkome putovanju opisuje Split, Kaštela, Šoltu, Milnu na Braču i sam Hvar:

„Prem bijaše malo ohladno ipak šetah po palubi, bacajuć nezasitni svoj pogled na lijepi naš Spljet, te na pitoma Kaštela i župnu okolicu, koja i u ovo zimsko doba, kada je već priroda u grob skrila svoje čari, ipak te privlači, govoreći ti duši i srcu: ah lijepa li je naša domovina! Krasna li je spljetska okolica! Privlačiva li su župna Kaštela, sa svojim siedim Kozjakom, ta to je pravi perivoj, tu je vječna mudrost izlila obilati dio svoga umja.“³⁷²

Doplovivši u pristanište Rogač na otoku Šolti, spominje Marka Marulića koji je u blizini imao svoju kuću. Promatrajući otok Šoltu, autor podsjeća na prošlogodišnje putopisne bilješke o Šolti objavljene u *Smotri dalmatinskoj* smatrajući da „nijesu bili pretjerani.“

Došavši u Hvar sa svojim suputnicima, dolazi u biskupsku palaču, zatim do samostana trećoredaca gdje će pogledati neke znamenitosti u samostanu, a posebno će ga se dojmiti slika „Posljednje večere“. Autor opisuje svoj boravak u dvorcu Mate Vukića, kao i obilazak gradskoga Arsenala. U večernjim satima, prolazeći gradom, slično kao i neki putopisci u *Katoličkoj Dalmaciji*, komentira svoje nezadovoljstvo talijanskim utjecajem na Hvaru: „Tu večer sproveo sam, kako tako, jer uz sve vatre i glazbu srdilo me je, što nijesam, ma ni same rieči hrvatski čuo. Za danas dosta.“³⁷³ Da se radilo o sredini s kojom nije bio previše oduševljen, uvjerio se već sutradan. Uoči procesije i svete mise u katedrali, promatrao je različite natpise i transparente u čast novoga biskupa. Razočaran, zapaža svega dva hrvatska natpisa, kao i malo hrvatskih zastava. Slavlje svete mise i čin ustoličenja za njega je bilo svečano i pobožno, no čuvši prevladavajuće pozdrave na talijanskome jeziku upućene novome biskupu, ne krije svoje razočarenje. Njegovo razočarenje će se uskoro pretvoriti u ogorčenost. Nakon mise nazočit će objedu, slušajući prigodne zdravice državnih i crkvenih dostojanstvenika, većinom na talijanskome jeziku:

³⁷¹ „Put do Hvara, prigodom Biskupova ustoličenja“, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 8 i 9.

³⁷² Isto., br. 8.

³⁷³ Isto., br. 9.

„Ogledam se oko sebe, te se iznenadjen pitam: gdje smo? Zar i liepoj Fiorenci, ili u hrvatskom Hvaru? Zastupnici hrvatskih obćina talijanski nazdravljaju! Ah ljudi boŹji! To je odviše. Dok Biskup nazdravlja talijanski ili hrvatski, to malo odlučuje, jer je u obće poznato, da on za stranaćke stvari nemari; ali dok vodje hrvatskog pokreta u svojim mjestim talijanski nazdravljaju, to je znaćajna ćinjenica. „³⁷⁴

V. OstroŹinski³⁷⁵ 1889. godine objavljuje kratak putopis *Pisma Prijatelju*.³⁷⁶ U tekstu se obraća prijatelju KaŹimiru opisujući svoj dolazak u Imotski i obilazak Imotske krajine. Zadivljen nad Imotskim citira A. K. Miošića: „Imotski se bieli na kamenu / Kao labud na sinjemu moru“, ali i dodaje svoje stihove:

„I u njemu ne urliće više
Turski hodŹa s visoke munare,
Nit u gradu svetćev barjak vije.“³⁷⁷

U nastavku opisivanja grada ponovno progovara kroz stihove::

„Divni kraju!
U kriocu tvome milu
Ko na biele vile krilu
Duh shrvan mi jako diše
Da nemoŹe više!
Mili kraju,
Pjesnikove mašte raj,
Na usta ti vrući cjelov moj!
Vrući cvjelov nek svjedoći
Kuda blude moje oći
I Źto Źeli sinak tvoj...“³⁷⁸

Našavši se u Imotskom polju, zadivljen je prirodom i marljivošću ljudi, prisjećajući se Bukovice i mukotrpnog seljaćkog Źivota koji se ne moŹe usporediti s onim Źto vidi pred sobom: „U okolo s desne i s lieve vinorodna se loza razcvala, i dobro vino, pitko, mirisno, neĵako poput hrvaštine ostrovićke; ponikla kruška, bajam, jabuka, i svakoĵaka voćka, i modri

³⁷⁴ Isto.

³⁷⁵ Vrlo je malo podataka o V. OstroŹinskom. Poznato je da je objavio pjesmu „Pjesma rodoljuba“ u *Narodnom listu*, Zadar, 31/1892., br. 73.

³⁷⁶ V. OstroŹinski, „Pisma Prijatelju“, *Katolićka Dalmacija*, XX/1889., br. 58.

³⁷⁷ Isto.

³⁷⁸ Isto.

maslinik, al za tim nehajtaju; pred očima pak puklo divno, veličajno prostrano polje, po komu na valove se talasaju svakoplodna zlatna žitija.“³⁷⁹

Promatrajući težake zapaža njihove narodne nošnje smatrajući da nema puno razlike između imotskih i ostalih nošnji u Dalmatinskoj zagori, ali donosi i svoja zapažanja o narodu Imotske krajine: „I narod je vatrene ćudi, podobrim se primiče nam Primorcima. Ljudi stasiti, jedri, puna crnomanjasta lica, obličji protegnute, očiju živih ko vatra, mila i oštra pogleda, plemenita srca i duše. Ženskinje valjale i radišne, prave stopanjice.“³⁸⁰

Ono što ga je najviše oduševilo kod naroda je čistoća hrvatskoga jezika, pozivajući se pri tom na tvrdnju Mihovila Pavlinovića o hrvatskome jeziku u tim krajevima: „O jeziku zadosti budi znati što je neumrli Pavlinović rekao, da ga je on ovdje zbilja naučio a usavršio u Bukovici i ako joj je obraz crn. I jest, brate, govor korenit, čist, oblovit, čist ko što iz čiste hrvatske duše izvire, kano iz bistroga izvor-vrela, na uho ti romoni, da ti duša uživa, srce u miline tone.“³⁸¹

Nakon opisivanja pejzaža i ljudi, uz početno rodoljubno oduševljenje i poneki ne baš vrijedni stih, u drugome dijelu putopisa spominje aktualne političare – a među njima i Ivu Prodana urednika *Katoličke Dalmacije* – putopis se na taj način pretvorio u političku raspravu. Putopisna obilježja tako su stavljena u drugi plan pred dnevno-političkim temama.

U 46. br. 1886. u rubrici Podlistak i rubrici Viesti objavljena su dva priloga u kojima se opisuje proslava Gospinog blagdana, „*Na Gospu od Zečeva*“ u *Ninu 1885.* autora R-a.³⁸² Drugi tekst pod istim naslovom govori o istoj prigodi samo za 1886. godinu pod pseudonimom Tvrdko Tvrdković.³⁸³ Oba priloga mogu se svrstati u putopisne razglednice. To su zapravo kratki tekstovi u kojima se opisuje samo jedno odredište, s kratkom obavijesti o polasku, putovanju i boravku u ninskoj sredini. Oba autora opisuju Nin kao zapušteno mjesto u kojem su crkve i ostali kulturni spomenici prepušteni propadanju:

„Još ni izdaleka zora će ciknuti, a ja ti se ustadoh: pomolim se Bogu, preporučim Gospi, pa na polje. Stadoh se razgledati po Ninu - sielu negdašnje istoimene županije. Tuga mi obuzme srdce! Nin, miljeniče hrvatskih župana, vojvoda i banova: Nin kolievka glagolice: Nin, negda toli proslavljeni, postao je... ruševinom.

Vrieme gradi po Kotarih kule:

³⁷⁹ Isto.

³⁸⁰ Isto.

³⁸¹ Isto.

³⁸² R-a, „*Na Gospu od Zečeva u Ninu 1885.*“, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 46.

³⁸³ Tvrdko Tvrdković, „*Na Gospu od Zečeva u Ninu*“, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 46.

Vrieme gradi – vrieme razgradjuje!“

Ne moš okom maknuti: ne moš koraknuti, a da te što ne sieti na sjajnu prošlost grada Nina. Bedemi razrovani; crkve porušene; namastiri sraženi; palače uništene. Pa kad čovjek-i ne bio on Hrvat-razmatrajuć svu ovu smjesu, promisli: što je Nin jednoć bio, mora ga obuzeti neka sjeta; nije moguće, da ga ne poliju suze. „³⁸⁴

Da je Nin bio zapušteno mjesto u XIX. u kojem se vidjela nebriga nad povijesnim i vjerskim spomenicima, pisali su i drugi autori, među kojima se može spomenuti Ivana Kukuljevića Sakcinskog.³⁸⁵

Nakon susreta sa svećenicima, autor opisuje brojne vjernike koji dolaze na hodočašće za blagdan Gospe od Zečeva, njihove narodne nošnje, pučku pobožnost i procesiju s Gospinim kipom kroz Nin, te morem do otočića Zečevo. Njegov opis i zapažanja o hodočasnicima postaju značajan izvor za povijest slavljenja blagdana Gospe od Zečeva u Ninu, ali i kao izvor za etnološka istraživanja:

„Još uoči Gospina dana stao je vrviti puk: netko po suhu a netko brodom; netko pješice, a netko jašeć; netko u kolih, a netko u kočiji. Bilo ih je: bosih, gologlavih, razpasanih, bolestnih, ćoravih, sliepih, kljastih, hromih: ovo su zavjetnici. Suvišno je i spomenuti, da se je ciela okolica sgrnula. Došlo je puka iz Zadra i Arbanasa, s Paga, iz šibenskog i benkovačkog kotara, pa i iz prekovelebitke Hrvatske. Sjatile se: otočana, primoraca, bukovčanaca, podgoraca i braće Ličana.

Mladež uhvatila kolo-udarila u pjevanje. Izmedju sijaset narodnih pjesmica, čuti je i po gdjekoju „davoriju“. A i sliepac-guslar stao gudaalom po konjskoj struni brujiti.“³⁸⁶

Uz blagdansko slavlje neizostavna je bila i trgovina. Autor je opisuje promatrajući i slušajući trgovce i prodavače iz različitih krajeva domovine:

„Bilo je i pazara. Nu, kad bi izvadio ono nešto kosa, srpova i lopata, za stalno mogao si uzkliknuti: sliepi ljudi – ćorava pazara. Ovdje Ličanin razastro vreću, pa na nju povadio britve, očenaše i gjerdane: tu Vinjerčanac naslagao po stolu: vitice, prstenje, pribodače, naušnice, kljukce, spone i ogledala: onamo drži Bukovčanac punu torbu dvojica i slavića, pa ti prebire i ćurlika: po sajmu pak obilazi Jaseničanac sa drvenim žlicam i drvenim češljim.“³⁸⁷

³⁸⁴ „Na Gospu od Zečeva u Ninu 1885.“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 46.

³⁸⁵ Kukuljević objavljuje *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije*, u Zagrebu 1873.

³⁸⁶ „Na Gospu od Zečeva“, br. 46.

³⁸⁷ Isto.

Nepoznati autor u devet brojeva 1897. objavljuje prilog *Bukovička pisma*,³⁸⁸ navodeći da su to njegovi utisci i dojmovi „kako se sami namaknu na pero.“ Prilog ima novinarsko-reportažni karakter s putopisnim obilježjima. Autor se malo zadržava na opisima ljudi i običaja, a opisi prirode kratki su i sporadični. Njega na prvome mjestu zanima gospodarski i materijalni napredak Ravnih kotara i Bukovice koji su za njega dosta zaostali. Osnovna autorova nakana je informiranje i upozoravanje na velike opreke između gradova i sela u zadarskome zaleđu, uz neizostavne političke i vjerske komentare. On navodi: „Ne pozna Dalmaciju tko ne pozna i njezine unutarnje predjele. To je već pripoznata istina.“³⁸⁹ Iz toga razloga autor kreće na putovanje krenuvši iz Zadra do Zemunika, Benkovca i kroz Bukovicu u kojoj obilazi Kistanje, Ervenik, Medviđu, Nunić, Rupe, završavajući putopis na otočiću Visovcu na Krki.

Zadarsko zaleđe u Ravnim kotarima za njega je zemljopisno vrlo značajano, ali i inspirativano: „Nu ipak ima tu i materijalnog i vjerskog i estetskog i znanstvenog bogatsva dosta; naći će tu gradiva i učenjak i umjetnik i pjesnik i rodoljub.“ Dolazak u Kotare počinje u Zemuniku pri čemu svjedoči da su stanovnici ovih krajeva, pa tako i u Zemuniku, vrlo siromašni, živeći u nezdravim uvjetima; misleći pritom na blizinu močvara, a što je česti uzrok bolesti od koje stradava narod, a među njima i redovnici trapisti u samostanu u blizini Zemunika: „Hrana slaba, a kadkada i nikakva, jaka pića malo ili skoro ništa, a vode da te Bog sačuva, koja mu često služi samo vodičem groznice, koja već i zrakom svoje klice dieli i organizme matori.“³⁹⁰ Došavši do Zemunika zadivljen je marljivošću otočana koji su u to doba oko Zemunika imali svoje posjede: „One ogromne i bogate zemlje sasvim su škrto i ograničeno obradjene. Dokle je doprla radišna ruka otočana ili nagla i nemirna radinost Arbanasa, dotlen je i marljivije i bolje obradjeno. Bože moj, i dovle je došlo otočanin! Tako uzklikneš. A kad može i kad je potrebit!“³⁹¹

Za putopisca Kotarci kao ljudi dosta su lijeni i indolentni. Razloge za takvo stanje pronalazi u povijesnom doticaju s Turcima i doseljenicima iz Bosne i Hercegovine za vrijeme turskih osvajanja. Nakon Zemunika i okolnih sela dolazi u Benkovac gdje susreće mjesnog župnika Božu Čavlova i gradonačelnik Daparu, hvaleći pritom obojicu. Nakon sređivanja dojmovi o dvojici domaćina, navodi svoja zapažanja o mukotrpnom životu u Bukovici. Na

³⁸⁸ „Bukovička pisma“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 62.

³⁸⁹ Isto.

³⁹⁰ Isto., br. 63.

³⁹¹ Isto.

prvome mjestu on misli na vjerski život i potrebu solidnog školskog sustava i obrazovanja u zabitim krajevima, u kojima i vjernici i djeca, do crkve i škole imaju tri sata hoda, „i to Bukovičkog hoda.“³⁹²

Nakon Benkovca kreće prema Bribirskim Mostinama i Kistanjama gdje odmah primjećuje pravoslavnu, te mnogo manju i skromniju katoličku župnu crkvu, podsjećajući na župnika don Franu Ivankovića, hvaleći njegov rad i zauzimanje za skromnu crkvu.³⁹³ Putovanje putopisca dovodi u Ervenik, manje bukovačko selo: „Ervenička uvala, kad joj se iznenada nadvisiš tako da je okom možeš zahvatiti, prikazuje se liepa i plodna. Zrmanja, koja ju presijeca, krasi ju, čini plodnijom, ali je teško nagrditi znade, kad nabuja. Zrmanja dieli Ervenik u gornji i donji, jedan pretežno sa grčko-istočnim pučanstvom, a drugi pretežno s katoličkim.“³⁹⁴

Prolazeći mjestom zaustavlja se kod rimskih ostataka, promatrajući tragove rimskih kola u kamenim pločama po putu: „I nehote pomisliš na fastos dies one Legionis XI. kojoj su svuda po Bukovici i Kotaru tragovi urezani i ukresani u kamenu.“³⁹⁵ Nakon Ervenika autor dolazi u Nunić. Uz zadivljenost nad ljepotom prirode uputio se prema župnoj kući te ulazi u sjetno, pesimistično i pomalo tužno razmišljanje o životu svećenika u bukovačkoj zabiti. Njegovo je razmišljanje iskreno, istinito i vrlo aktualno:

„Kad si jednom prevalio taj put, te se nešto uspeo do župske kuće, tada ti se proti svakom očekivanju pokaže, kako je krasan taj položaj! Skoro cielu Bukovicu pak do Promine, do Rimskih lukova, i napried prama Kosovu polju, pak do Velebitskih vrleti, sve to zahvaćaš jednim mahom. Zrak čist, nešto pooštar, zdravlje i slobodno dihanje, mir i tiha samoća, hlad i bistra zdrava vodica-sve ti se to ugadja duši i tijelu. I opet pomišljaš: kako mora biti ugodno ovo mirovanje, ova tišina! Da, ali živovanje! Samoća, mir i tišina, to je sve koristno, a često i potrebno, za ozbiljan nauk isto kako i za unutrašnji duševni život. Ali koliko težkih pogibelji u samoći! Tim pogibeljima ne može se oteti ni sam svećenik. Koliko moralne sile treba, da sebi stвориш u samoći takav ambient, u kojem da ne budeš samac u samoći, već da praznine ispuniš nečim što te ne baca u vrtlog nečesa nižega, bilo to ljudi, stvari ili same strasti. Koliko se raznih drugova nudja čovjeku naobraženu, osudjenu na samoću većim dijelom dana, mjeseca, godina! ako u tom roju uslužnih drugova, koji se nameću, izbor pogodi, brod je ne samo spašen, već i uzvišen, uzdignut do oblaka i još više. Ako promaši... Kako je često sviet nepravedan u prosudjivanju onih teško prokušanih duša, koje se zovu dušobrižnici-u odaljenim i raztrkanim selima! Takovim treba ili sućuti i (što je više) pomoći-ili (ako im malo toga treba) iskrena udivljenja. Prezir i bezuvjetna osuda, mogao bi biti zločin.“³⁹⁶

³⁹² Isto., br. 65.

³⁹³ Na temelju književnog izričaja može se zaključiti da je don Frane Ivanković vjerojatno autor i putopisa „Nekolike s puta“, objavljenog na stranicama *Katoličke Dalmacije*.

³⁹⁴ Isto., br. 66.

³⁹⁵ Isto.

³⁹⁶ Isto., br. 68.

Nakon Nunića, kreće put Medviđe i Rodaljica, zatim prema Krki i pravoslavnom manastiru gdje se zadržao u razgledavanju crkve: „Crkvice je bogato naslikana, a na ikonostasu vidiš tragove plastične umjetnosti zapadne, koja ne škodi ukočenoj strogosti istočne crkvene umjetnosti.“³⁹⁷ Svoje putovanje nastavlja prema Rupama, opisujući krajolik koji se mijenja, od bukovačkog krša do podneblja uz rijeku Krku. Autor dolazi do župnika don Andrije Dizdara koji će ga odvesti na Visovac gdje će putopisac završiti svoje putovanje:

„Predaj mu se u ruke, kao svezan, pak ćeš preko Bielog briega do krčkog jezera, odakle je pak lako prevesti se na ubavi Visovac. Prevezi se u suton, tihim vremenom, sa mjesečinom, za prvi put; pogledaj desno i lijevo ova dva gaja, put sjevera prolom, kud utječe Krka, preda se onaj divan otočić, sa svojim zelenilom, iz kojeg strše oštro put oblaka vitki jablani, pak zvonik sa crkvom i samostanom, gdje slutiš tišinu, mir, molitvu-nećeš klicati, ali ćeš duboko čuti. Tko je prilično svieta vidio i proputovao, promucati će sebi na ukor: a ovo još nijesam vidio! „³⁹⁸

Došavši na Visovac obilazi samostan i crkvu, susreće redovnike te ostaje i sutrašnji dan kada se slavi blagdan Porciunkula na 2. kolovoza. Sutradan na blagdan opisuje mnoštvo hodočasnika na otoku, slavlje svetih misa, ispovijedanje vjernika, pučko veselje, jelo, pilo i pjesmu: „I kolo bi se htjelo zavesti, ali uzalud... Gvardijan je strog: nije mjesto ni prigoda, proštenje je.“³⁹⁹ Zadivljen je vidjevši hodočasnike iz različitih krajeva u narodnim nošnjama. Vidjevši ih onako uredne i svečano odjevene, razmišlja o njihovom svakodnevnome životu: „Ali nekako sjetno moraš promisliti: ovdje je ovako i danas, a kod kuće? Da je samo deseti dio one čistoće i reda u kućama onih istih nagizdanih stvorova! Kad tamo obično ni najnužnijih potreba nećeš u njima naći.“⁴⁰⁰

U dva broja 1883., nepoznati autor pod pseudonimom Stekliš objavljuje tekst *Putopisne crtice*, koji se može svrstati u putopisni oblik bez narativnih cjelina. 5. kolovoza na blagdan Gospe Snježne autor sa skupinom prijatelja „stekliša“ kreće u obilazak mjesta, kako on navodi – u podvelebitskom zaljevu. U nekoliko dana obiće će Ražanac, Slivnicu, Vinjerac, Posedarje, Novigrad i Seline. U putopisu najviše prostora posvetio je susretu sa svećenicima i učiteljima u navedenim mjestima, obilazeći pritom župne crkve i škole. Autor ne opisuje topografiju pojedinih mjesta, te vrlo skromno prikazuje način života u pojedinim mjestima. U Slivnici npr. primjećuje da narod živi dosta skromno i siromašno, ali da je: „Puk je jogunast;

³⁹⁷ Isto., br. 70.

³⁹⁸ Isto., br. 71.

³⁹⁹ Isto., br. 73.

⁴⁰⁰ Isto.

nije toliko radišan, nu svakako nješto bolje nego li kotarci okolo Benkovca. Slivničanac za vjeru glavu bi dao, a za hrvatstvo u vatru bi skočio. Nije šala: don Jerko njih to uči i napućuje, rašta su mu odani i poslušni; ne laže ona: Kud don Jerko okom, tu Slivničanac skokom.⁴⁰¹

Uz skromne osvrte o načinu života i mentalitetu, autor se najviše zanima za rodoljublje. Obilazeći Ražanac nakon susreta sa seljacima zaključuje: „Iz razgovora sa seljacima, uvjerismo se: da mnogo drže do svoje katoličke vjere i hrvatske narodnosti; njihova lozinka jest: Bog i Hrvati! Svi Ražančani drže se za jedan hrvatski – štap, osim jednog.“⁴⁰²

U Ražancu susreću župnika B. Panovića i mjesnog učitelja V. Škarpu⁴⁰³ kod koga će i prenoćiti, te sutradan obići pučku školu i vidjeti učiteljevu zbirku fosila. Iz onoga što autor navodi, može se zaključiti da su većinom svi učitelji u takvima mjestima imali slične zbirke koje su najčešće sami stvarali, kao učitelj A. Colnaga iz Novigrada i P. Roce iz Vinjerca. Međutim, za autora zbirka ražanačkog učitelja je daleko najvrijednija koju je do sada vidio, te predlaže: „Nebi s goreg bilo, kad bi došo koji geolog razviditi sbirku g. Škarpe, a uz to cielu okolicu Ražanca obaći, gdje bi našao na hiljade okamenjina.“⁴⁰⁴

Putujuća družina iz Ražanca dolazi u Slivnicu, te kao i u Ražancu dolaze prvo do župnika. Obilazeći svoje postaje putnici postaju vesela družina koja pjeva hrvatske pjesme, hvali seoska vina, a nadasve dobre objede i večere, kao u Slivnici: „Don Jerko Mirčeta dočekao nas je vitežki: izpekao nam za večeru janjca. Ala smo ti ga češljali! Ej, nije šala, prevalili sedam milja puta i to sve na noge; pa kakva puta?!“⁴⁰⁵

Nakon Slivnice dolaze u Vinjerac nastavljajući put do Posedarja i Novigrada. Obilazeći Novigrad, a osobito ruševine i utvrde iznad mjesta, spominju se hrvatske prošlosti. Nakon Novigrada vraćaju se ponovno u Posedarje, zatim preko Vinjerca dolaze do Selina i mjesnog župnika, zanimajući se za političko stanje u mjestu, te u tome tonu završava ovaj kratak putopis: „Pitasmog ga: Ima li čistog hrvatskog duha u gornjoj kanici podvelebitskog zalieva; na što nam on odgovori: „Ima ko proje“.“⁴⁰⁶

Nepoznati autor A. J. 1883. objavljuje kratak putopis *Put kroz Hrvatsku*.⁴⁰⁷ Iako je na kraju teksta navedena napomena da slijedi nastavak, putopis je objavljen samo u jednome broju.

⁴⁰¹ Stekliš, „Putopisne crtice“, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 62.

⁴⁰² Isto.

⁴⁰³ Isto.

⁴⁰⁴ Isto., br. 63.

⁴⁰⁵ Isto.

⁴⁰⁶ Isto.

⁴⁰⁷ A. J. „Put kroz Hrvatsku“, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 86.

Razlog njegova putovanje je upoznati nepoznate krajeve svoje domovine, te na taj način i počinje putopis s nabrajajućim domoljubnim epitetima: „jednokrvna braća“, „odcjepljena grana milog roda mog za kojom teži i vapije svaki sin“ i dr. Autor kreće iz Zadra brodom, dolazi do Paga, Karlobaga, Senja i Rijeke. U Rijeci obilazi tvornice papira i duhana diveći se vještini u radu, uglavnom radnica. Ubrzo obilazi Trsat i marijansko svetište, a svoje dojmove o Rijeci kao gradu pretače u domoljubne misli, s posebnim osvrtom na gospodarski život u gradu: „Evo mi poglavite točke hrvatskog primorja, uzklikoh. Taj grad poput prepletene mreže stere se uzduž mora i premda k njemu noćju dopireš ipak sve živo nahodiš. Žamor puka, škriptanja kola, zvižd željeznice i parobroda, sve te to sieća da si prispio u grad u kom trgovina, obrtnost i rad bukti.“⁴⁰⁸

Uz spomenute putopise po hrvatskim krajevima, na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljeno je nekoliko zanimljivih i književno značajnih putopisa po Italiji i tadašnjoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Nepoznati autor koji se potpisuje Prekovelebičanin, u rubrici Podlistak objavio je putopis *Kako da postaneš „velik čovjek“ (Putopisne crtice R.)*.⁴⁰⁹ Putopis je objavljen u nastavcima u devetnaest brojeva 1883. godine, književno vrlo značajan i pisan u humorističnom tonu, pri čemu autor na uvjerljiv način opisuje što je vidio i doživio na putovanju po Italiji. Na početku putopisa progovara o razlozima putovanja i u tome duhu razvijat će cijeli putopis: „Mnogo puta čuo sam govoriti o „velikih ljudi“ kojim se toliki i toliki manji ljudi dive. E, popala i mene želja, možeš i ti postati „veliki čovjek“! Ali kako do toga da dodješ?“⁴¹⁰ On nabraja pojedince, koji su postali „veliki ljudi“ u umjetnosti, književnosti, slikarstvu i politici, prosuđujući ih na svoj način:

„A tko ne zna Rafaela, Ticianu et consortes, kojih vidjeh u Rimu i Napulju sve na kumpanije i bataljune, i muških i ženskih! Što nije učinila njihova četkica i ono malo neznatnog mastila! Umjetnike pako, koji se iztakoše na raznih vrstih glasbe, na gđalici i svirali, orguljah i brundi, bubnju i dudam, tko da nabroji! I moj otac reko mi više put, da je bio nekad, kad još nije trebalo prebirati strune ili tipke, veliki muzikaš, a i ja već kao diete naučih na orguljah gaziti miehe.

A politici? Veliki politici, lijepa je to stvar! Koja ugodnost, biti velikim politikom! No reko mi neki zvonar, koji se skoro svaki dan uzpinje na visinu tornja, da je malo takovih opazio. Tko zna, je li se prevario?“⁴¹¹

⁴⁰⁸ Isto.

⁴⁰⁹ „Kako da postaneš „velik čovjek“ (Putopisne crtice R.)“, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 65.

⁴¹⁰ Isto.

⁴¹¹ Isto.

Nakon promišljanja o stvarnoj, a ponekad i o umišljenoj veličini pojedinaca kroz povijest, donosi odluku o putovanju koje će ga dovesti do „veličine i visine“: „Razmišljajući ja, koju od ovih struka da odaberem, da se popnem do veličine i visine, pukne mi sretna misao, da su mnogi postali „veliki ljudi“, putujući kroz razne zemlje, široki bieli sviet. Evo brate, to je za te, rekoh si pjesničkim duhom. Krajcar do krajcara, bit će forinta. Forinta do forinte biti će više, pa tad hajde u sviet, da ubereš kitu lovora! A kuda? kuda, ako ne u Italiju.“⁴¹²

Prema stilu i nekim pojmovima, rečeničnim cjelinama, a nadasve po britkom i čestom humoru, može se zaključiti da se radi o istome autoru koji je napisao putopis *Zbogom Dalmacija* objavljen u *Katoličkoj Dalmaciji*. Već na početku putovanja polazeći iz Zadra, doživjet će prve dogodovštine na brodu, počevši od brodskog kapetana koji mu je već na ulasku u brod „(...) pokazao dug nos. Bit će, da ga je imao preduga, a nije ga mogo nikomu prodati, pa ga htio turiti na mene.“⁴¹³

Putopisac kreće na putovanje u Italiju brodom iz Zadra i dolazi u Jakin, (današnju Anconu), te kreće na put obilazeći Loreto, Assiz i Rim u kojem boravi deset dana. Dolazi zatim u Napulj, obilazi Pompeje, S. Geramo, Monte Casino, Tivoli, Frascati, Foggiu i druga mjesta. Na svojim putovanjima putuje vlakom, brodom, fijakerom, omnibusom, na konju i pješke. Autor opisuje pojedine gradove i način života u njima, ali posjećuje i crkve – najviše ih je vidio u Rimu, od njih 400 bio je u 150 crkava – samostane, muzeje i druga kulturno-znamenita mjesta. Za vrijeme putovanja doživio je različite dogodovštine opisujući ih kroz susrete s njemu nepoznatim ljudima na ulici, u crkvama, hotelima, gostionicama i sl. U putopisu autor nastoji opisati ljepotu talijanskih krajolika kroz koje prolazi ili na koje se penje, npr. poput Vezuva kod Napulja.

Na putovanje po Italiji kreće sam, iz praktičnih razloga. No nakon uličnih nasrtaja i opsjedanja talijanskih fakina u Jakinu pri iskrcanju s broda, podsjeća da je za cijelo vrijeme svoga putovanja uza se imao svoju pratilju, koja mu je često bila od velike koristi. I tako se autor već na početku svoga putovanja susreće s „talijanskom finoćom“:

„Velevažna pako stvar, na koju htjedoh upozoriti jest ova: Nitko neka neputuje barem po Italiji, bez dobre štapine. Eh, lijepa moja, odebela štapina, koliko mi je dobra pružila, koliko prijateljstva izkazala, koliko usluga učinila! Teško meni bez takove i toliko moguće prijateljice! Kupih ju kao kakovu robinjicu, pridržav si pravo i na njezin život. Ali još prvog dana, kad mi u Jakinu među fakini liepu uslugu učinila, obraniv moju kesu od deračine, omili

⁴¹² Isto.

⁴¹³ Isto.

mi na toliko, da sklopiv s njom najintimnije prijateljstvo, popijem i čašu bratinstva. Jedan drugomu imasmo pravo reći iskreni „ti“. Od onda nit ona ostavila mene, niti ja nju. Čudih se mnogo put njenoj krepkoći i jakosti. Kako imade tanke, finim ocjelom podkovane cipele, a odjeću svjetlotamnu žutimi pjegami narešene boje, mislio bi: jedva se je dotakneš, slomit ćeš si vrat. Ali da! Hrvatica je, a od drva udrikovog. Da mi hoće koji naš, ma hrvatski pjesnik izpjevati pjesmu toj mojoj toli omiljenoj prijateljici, dopustio bi makar, da mu tri poljubca dade! Eh, mila moja štapino!⁴¹⁴

Nakon neugodnih iskustava s pojedincima, vrlo kritički opisuje talijanski mentalitet, negostoljubivost, prosjačenje i ulično dosađivanje, te skupoću po hotelima i gostionicama. Iz toga razloga u putopisu je dosta prostora posvetio svojim nedaćama, problemima i smiješnim situacijama koje je doživio s Talijanima. Autor spominje da se prije putovanja informirao o Talijanima, o načinu života i njihovom odnosu prema strancima. Sve što je proučio ili je unaprijed znao o Talijanima, vrlo brzo doživjet će u Anconi; na prvome mjestu talijansku negostoljubivost. Među Drugima i različitima u Anconi tražio je svoje, misleći pritom na svećenike, te se uputio u dominikanski samostan, moleći da mu se pričuva putna torba dok on razgleda grad. Vrlo brzo doživjet će razočarenje, nitko mu nije htio pomoći i izići mu u susret, iako se radilo o svećenica. Njegovom komentaru o tome iskustvu pridružit će se i uredništvo *Katoličke Dalmacije*: „Čuo sam i čitao, da u Italiji neću naći baš velike gostoljubivosti. Nisam je ni tražio; nu opet nisam mislio, da bi se ovako moglo postupati. Biah ne toliko ljut, koliko žalostan. (Druga zemlja, drugi običaji. Pa uzalud je tražiti igdje na svijetu hrvatske gostoljubivosti, te nije se čuditi što ste Vi Hrvat slabo s toga obzira prošli u Italiji. (Ur).“⁴¹⁵

Susret sa stranom zemljom za njega će postati, jednim dijelom ponižavajuće iskustvo. Znajući da je talijansko društvo povijesno povezano s kršćanstvom i katoličanstvom, nemalo se iznenadio s nekršćanskim i podrugljivim ponašanjem prema njemu. Kao svećenik nosio je vanjske znakove svoga poziva, međutim, upravo je to izazivalo pažnju i neugodne komentare: „Razkokotiv se jedni, smijali mi se neznam u istinu za što. Drugi prolazeć kraj mene, vikali: prete, pretaccio. Treći vikali na mene iz kuća, iz krčama. Žene i djevojke pjevale za menom ne baš osobite pjesme.“⁴¹⁶

U susretu s jednim Kalabrezom, autor prikazuje susret dvaju nacionalnih identiteta. Razgovarajući sa svojim sugovornikom autor prikazuje loše predodžbe Talijana o Hrvatima:

⁴¹⁴ Isto.

⁴¹⁵ Isto., br. 66.

⁴¹⁶ Isto.

„Vaša domovina? Croazia. Čim ja izrečem Croazia, izbulji moj Kalabrez oči, ko da si ga za šiju pograbio te nemogav dočekati, dok bih ja sa sobaricom uredio zapita kao u čudu: Dakle vi ste Hrvat? Jest gospodine, Hrvat, te i kakav! A on napram sobarici: Dakle imate posla „con un Croato“. E cio cavaleresco, dodam. Ta rieč biti će uzrokom, što sam i sobu i onu dosta nježnu večeru baš na kavalierski platio. „⁴¹⁷

Nakon čuđenja, njegov sugovornik otvoreno progovara o talijanskim predrasudama prema Hrvatima: „(...) već samo ime Croato jest u nas veoma crno orisano. I croati sono mangiauomini...E, u nas ime Croato e una cosa terribile.“⁴¹⁸ Autor vrlo brzo pokušava ispraviti pogrešne slike o svome narodu kod sugovornika, pripovijedajući o hrvatskoj prošlosti, književnosti i kulturi, nabrajajući kulturno-znanstvene ustanove među Hrvatima počevši od Akademije, Sveučilista u Zagrebu i Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima. Međutim, sugovornik će mu s još većim čuđenjem odgovoriti. „Si, si, puo essere, che erano gente rozza, ma col tempo si fa tutto.“⁴¹⁹

Na temelju piščevih iskustava s talijanskim mentalitetom, kroz koji se otkrivaju i utvrđuju različite predodžbe o nepoznatim zemljama i Drugima, s imagološke strane ovaj putopis je vrlo zanimljiv. Prema Deanu Dudi u putopisima u doba romantizma putopisci su bili svojevrсни „izvjestitelji o stranoj kulturi njezinoj baštini i književnome životu“ (1998: 11), te su na taj način autori u stranim krajevima imali dvostruku ulogu. „On istodobno predstavlja vlastitu kulturu u stranom prostoru i upoznaje matični prostor s tuđom kulturom.“ (1988: 11). Na tome tragu, autor u putopisu otkriva kako doživljava i prikazuje tuđi nacionalni karakter – u ovom slučaju talijanski – ne skrivajući svoj hrvatski identitet. Iz pojedinih redaka može se uočiti da dvije nacije, hrvatska i talijanska ulaze u međusobni suodnos pri čemu se negdje sukobljavaju, a negdje i identificiraju. Prikazivanje slika i predodžbi o stranoj zemlji i Drugome može se oblikovati prema imagološkim teorijama na više načina i razina,⁴²⁰ a kroz ovaj putopis većina predodžbi nastaje na individualnoj, tj. na razini samoga pisca.

Obilazeći pojedine gradove putopisac se susreće s mnoštvom prosjaka, (mladići, djevojke, djeca, te starije žene) koji ga salijeću sa svih strana, a koji prema odijevanju i ne izgledaju

⁴¹⁷ Isto., br. 67.

⁴¹⁸ Isto.

⁴¹⁹ Isto.

⁴²⁰ Prema teoriji Daniela – Henria Pageauxa predodžbe o drugome nastaju na tri razine: individualnoj (pisac), na kolektivnoj (zemlja i društvo) i na polukolektivnoj (obitelj). Bez obzira o kojoj se razini radi, pojedine predodžbe o Drugome govore o samome autoru, ali i o sredini iz koje upućuje svoje poglede. (Usp. Daniel – Henri Pageaux, „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog, U: Davor Dukić, *Kako vidimo strane zemlje...*, str. 129.)

siromasi. Njegov dojam i slika o toj pojavnosti ponavljat će u većini mjesta, te zaključuje: „(...) tad vidjeh da to ima biti u talijanskoj krvi“⁴²¹. Nakon susreta s mnogim prosjacima dobit će odgovor jednog talijana u Assizu: „Što ćete, gospodine; sv. Franjo ostavio za sobom pravo siromaštvo-vera poverta.“⁴²² Čudeći se tolikome prosjačenju, autor govori i o sebi. Umjesto da pokaže razumijevanje prema Drugome, on otkriva svoju nesvjesnu surovost, iskaljujući je prema prosjacima i obračunavajući se s njima ponekad i „štapinom“, od koje se nije odvajao.⁴²³

Uz često opisivanje onoga što je vidio i doživio autor se rijetko zadržava na opisu pojedinih ljudi. Upečatljiv je opisa starca koji mu je bio suputnik u vlaku od Assiza do Rima. Iako za sebe kaže da nije književnik, živo i realistički pristupa opisu suputnika:

„U Folignu, pošto sam neku nepriliku, koju sam imao sa željezničkim činovnikom, na brzu ruku svladao, sjednem u vagon, uprav kraj jednog dobrodušnog starca, koji me već vani veoma uljudno pozdravio. Da je ikoliko romantičnog ideala u meni, ja bih opisao toga starca onako, kako zaslužuje. Opisao bih mu ono živo, vatreno oko, one biele pramove srebrenih kosa, ono staračko-mladenačko lice, one poteze i crte, koje mu licu daju neki čarobni izražaj, onu čistu talijansko-toslansku riječ, onaj kret, mig, vatrenost itd. sve bih to opisao, da sam se za romanopisca rodio.“⁴²⁴

Sa svojim suputnikom putuje do Rima, razgovarajući, jedući i pijući. Starac se sramio jesti i piti pred drugima, no zato se najviše pojelo i popilo za vrijeme vožnje u tunelu: „No u toj nevolji pomože nas Bog, evo tunela, čuju se glasovi. Bravo, rečem starcu; u tunelu možemo piti po volji. I zbilja, tri do četiri časa dojuri vlak do tunela. Bio baš dug tunel. Tri srednja pijanca bili bi popili u njemu i šest litara.“⁴²⁵

Došavši u Rim autorove predodžbe o Talijanima se mijenjaju. Više ne susreće zanovijetanje prosjaka i fakina, nego se divi rimskoj gostoljubivosti, prethodno upoznat da su „(...) Rimljani sasma drugi ljudi, nego ostali Talijani.“⁴²⁶ Međutim, obišavši neke rimske muzeje i galerije ponovno stvara svoje krive predodžbe. U pojedinim muzejima sablaznio se nad nekim talijanskim umjetničkim djelima koja su prikazivala razgolićene muškarce i žene, te započinje iznositi svoje stavove o svrsi i biti umjetnosti: „Umjetnina ima odgovarati svakomu

⁴²¹ „Kako da postaneš velik čovjek“, br. 68.

⁴²² Isto.

⁴²³ Usp. isto., br. 69.

⁴²⁴ Isto.

⁴²⁵ Isto.

⁴²⁶ Isto., br. 70.

čovječjemu plemenitomu ćustvu, neodgovara li, ja tvrdim, da nije umjetnina. Vrijeđa li pako umjetnina koje dobro, koje plemenito ćustvo u ćovjeka, tad još više gubi na svojoj umjetnoj vrijednosti; i ćim je plemenitije ćustvo, što ga ta umjetnina u ćovjeka vrijedja, tim više prestaje biti umjetninom.⁴²⁷

Analizirajući neka umjetnićka djela podsjeća na krive predodžbe o svome narodu, te zaključuje da „barbarstvo Hrvatsko“⁴²⁸ uopće i ne postoji, nakon onoga što je vidio. S negativnim i subjektivnim predodžbama o talijanskoj umjetnosti, autor negativno procjenjuje sveukupnu umjetnost i talijansko društvo: „Biedni li umjetnosti! Jadna država koja obiluje takovim umjetninama.“⁴²⁹

S poniznošću i dubokom vjerom opisuje obilazak Vatikana i bazilike sv. Petra. Nakon molitve pred grobom sv. Petra opisuje svoje dojmove i vjernićku ushićenost: „Davno nijesam oćutio onoliko slast molitve, što ju oćutih klećć pred onim grobom. Bijaše mi već milo, što sam katolik, a kamo li kad se još spomenuh, da sam svećenik, nasljednik u službi samoga sv. Petra i Pavla! Podigoh se, sasma kao drugi ćovjek. Bijah okrijepljen duševno, bijah „mali“ ne „veliki.“⁴³⁰

Najradosniji događaj za njega bio je susret s papom Lavom XIII. kojeg vjerno opisuje. Zahvaljujući poznanstvima u Rimu, uspio je biti među onima koji su išli na audijenciju kod pape. Našavši se među mnoštvom hodoćasnika iz cijeloga svijeta, ne vidi nikakvu razliku od onog Drugog i drugaćijeg, stranog i nepoznatog: „(...) govorasmo medjusobno kao iskrena braća, kao sinovi jedne majke i jednoga oća. A što smo napokon ondje i bili drugo?!“⁴³¹

U susretu s papom i zajedništvu s drugim kršćanima, autor ne vidi razliku od onih koji su od njega različiti, međutim u pojedinaćnim susretima s ljudima pronalazi i naglašava razlike od Drugoga, ne samo prema mentalitetu, svjetonazoru, obićajima, ponašanju, govoru, gostoljubivosti ili negostoljubivosti, nego i prema siromaštvu koje je susreo npr. u Napulju. „Ma hoćeš li znati, što je biedan seljak, idi u Italiju, idi u Napulj.“⁴³² Uz siromaštvu sablažnjava se nad nećistoćom koju je vidio u Napulju, a što je za njega nezamislivo u domovini: „Nikada nevidjeh grada velika a toli zamazana. Tamo ne trebaš tražiti zahoda ili koje mjesto posebno, gdje da obaviš naravnu potrebu. Slobodno je na sried puta, pa tako se i

⁴²⁷ Isto., br. 73.

⁴²⁸ Isto., br. 75.

⁴²⁹ Isto., br. 73.

⁴³⁰ Isto., br. 71.

⁴³¹ Isto., br. 76.

⁴³² Isto., br. 81.

čini, i nikoga to ne vrijeđa!!!“⁴³³ Opisujući napuljsko siromaštvo opisuje i način odijevanja, uspoređujući to s hrvatskim seljacima i običajima:

„Odjeveni su u kožu posve neuradjenu. Kako je on sa kože oderao i na suncu posušio, tako mu sad služi za odjelo. Neima tu skrojenog, sašitog odijela poput naših liepo izkićenih kožuha. Ma jednom kožom zaogrne jednu nogu, te si ju užincem omota, drugom drugu; jednu prebaci preko ledja, drugu sprieda i tako se odjene. Da sam vidio jednoga ili dva, hajde, neka bi bilo. Ali nadješ jih silu u gradu tako odjevenih. Kako jim ima tek kod kuće biti. „⁴³⁴

S načinom odijevanja primjećuje i siromaštvo u prehrani: „A što i kako ti se taj bogalj hrani, neka te Bog sačuva. Zelenje, bob, salatu, krastavce, buče, kako je na polju ubrao, tako je jede.“⁴³⁵ Nakon razgledavanja Napulja, u kojem se susretao sa siromaštvom i bijedom, dosađivanjem prosjaka i nasrtanjem djevojaka koje su mu nudile cvijeće, uputio se na Vezuv gdje je umalo nastradao penjući se prema vrhu vulkana.⁴³⁶

Svoje putovanje po Italiji autor privodi kraju u Loretu, u poznatom marijanskom svetištu. Cjelokupni dojam o Italiji kao stranoj i nepoznatoj zemlji, krajevima i ljudima, prožet je negativnim i neugodnim iskustvima; uza sve ono lijepo i pozitivno o Drugima, negativna iskustva ipak prevladavaju; neki su ga prevarili u gostionici ili u hotelu, a pojedini svećenici i redovnici duboko su ga razočarali. Svoj duhovni mir pronaći će u Gospinoj crkvi u Loretu slaveći svetu misu u nazaretskoj kućici: „Sve boli, sve nevolje, svu gulež, sve varanje, što me do sada snašlo, sve sam ovdje zaboravio. U toj kućici bijah opet sretan, bijah blažen. Dvie sam sv. mise ondje rekao, a poslie svake bio sam veoma utješén.“⁴³⁷

Povratak u domovinu je iz Jakina gdje je i počelo njegovo putovanje po Italiji. Čekajući brod ne krije svoju nestrpljivost i nervozu prije odlaska, a kada se brod približavao obali on ga je počeo pozdravljati kao da vidi nekog dragog i poznatoga, brod za njega postaje „zastupnik domovine.“⁴³⁸ Njegov odlazak iz Italije pun je gorčine i otvorenog razočarenja. Odlazi u žurbi i pozdravlja se s nosačima prtljage. „Ostajte mi zdravo za uvijek,“⁴³⁹ Razmišljajući o svome putovanju prisjeća se svoje želje s kojom je i krenuo na put. U skupu osjećaja i dojmova,

⁴³³ Isto., br. 78.

⁴³⁴ Isto.

⁴³⁵ Isto.

⁴³⁶ Usp., isto, br. 80.

⁴³⁷ Isto., br. 82.

⁴³⁸ Isto., br. 83.

⁴³⁹ Isto.

jasno i bez suzdržljivosti definira svoje predodžbe o Talijanima koje su ga dovele do toga da je još ponosniji što je Hrvat. „Pa jesam li sad „velik čovjek“, zapitam sam sebe. Tko zna?! Ma to stoji, da sam u Italiji naučio ljubiti svoju domovinu. To stoji, da sam postao veći, žešći Hrvat. Prevrtljivi talijanac naučio me, da još više ljubim iskrenog hrvata.“⁴⁴⁰ Prema imagološkim pretpostavkama o vrstama predodžbi prema tuđoj kulturi i prema Drugome,⁴⁴¹ može se zaključiti da je za autora talijanska kultura u negativnome odnosu prema njegovoj hrvatskoj kulturi, a što i pokazuje u svojem završnom razmišljanju:

„Talijanski smrad – neka mi se oprost, ali sam primier i obrazložio, da imam pravo tako reći - naučio me, da ljubim hrvatsku čistoću... Talijanska nevjera naučila me, da ljubim hrvatsko prijateljstvo... U Italiji naučih također, da smo mi Hrvati danas u razmjeru veći od Talijana... Mi rastemo, a oni – neće me nitko osvjedočiti, da nije tako – padaju... Talijani ostavili Boga, proganjaju crkvu i Kristova namjestnika; tko zna, da i Bog neostavlja njih, pa s toga gdje Hrvati, bio tu i Bog!“⁴⁴²

Putopis pod naslovom *Nekolike s puta*,⁴⁴³ nepoznatog autora F. I. također opisuje putovanje po Italiji. Autor je vjerojatno svećenik, to se može zaključiti iz uvodnih napomena gdje spominje da će ga za vrijeme njegova putovanja zamijeniti svećenici iz Ervenika, Rodaljica, Lišana i gvardijan s Visovca.⁴⁴⁴ Vjerojatno je to župnik Župe Kistanje, Ervenika i Nunića don Frane Ivanović. Autor kreće u Rim iz Zadra 24. travnja 1895. s nekoliko prijatelja na slavlje pape Lava XIII. za njegov svećenički jubilej. Na putovanje kreće brodom i dolazi u Jakina, a zatim do Loreta, Fogiae, Kaserta, Carare, Napulja, Frascatia, Rima, Pise, Firenze, Torina, Monze, Modene, Bolonje i Padove. Iz Padove vratit će se željeznicom ponovno u Jakin i parobrodom u Split.

Autor detaljno opisuje crkve i druge sakralne objekte, najčešće one u kojima je svakodnevno misio. Za razliku od prijašnjeg putopisa, obilazi gradske znamenitosti, crkvene zavode, muzeje, knjižnice, galerije prosuđujući umjetnička djela, osobito ona koja su prema njegovome mišljenju nemoralna i sablažnjiva. Svoju pažnju rijetko usmjerava na opisivanje

⁴⁴⁰ Isto., br. 84.

⁴⁴¹ Osnovne predodžbe o Drugome mogu se podijeliti u tri skupine:

- a). Drugi je superioran izvornoj kulturi
- b). Strana kultura je inferiorna i u negativnom odnosu prema vlastitoj kulturi.
- c). Strana kultura je pozitivna i ima svoje mjesto u promatrajućoj kulturi.

(Usp. Daniel-Henri Pageaux, n. mj., str. 142.-143.)

⁴⁴² „Kako da postaneš velik čovjek“, br. 83.

⁴⁴³ I. F. „Nekolike s puta“, *Katolička Dalmacija*, XXVI/1895, br. 20.

⁴⁴⁴ Usp., isto.

ljudi, ako to i čini onda je to usputno, kao u Jakinu gdje je susreo grupu Francuza, komentirajući francusko-talijanske političke odnose:

„U Sali velika turma franceza koji su čas prije stigli željeznicom iz Loreta. Za stolove sjedaju i večeru pitaju. Nekako su namrgodjeni i osorno pitaju, a na računu rado se popravdaju. Vidiš odmah da je razrodjeno ono pobrastvo kad su složno Francez i Talijanac Austriju iz Italije izgonili. Talijanac zaboravio što je Francez za nj uradio i žrtvovao. „Tempora mutantur“, a u oportunistu talijancu jedino junačtvo stoji. „⁴⁴⁵

Nakon zadržavanja u Loretu i slavlja svete mise ostaje pod dubokim dojmom Gospinoga svetišta. „Oh! Sveto mjesto tko te procieniti može!“⁴⁴⁶ Došavši u gradić Fogia komentira mentalitet Talijana za koje kaže: „Mješćani vatreni i nemirni. Lokoponi na besjedu, a za besjedom i na nožić.“⁴⁴⁷ U komentarima o stranoj kulturi, često se javlja potreba da uspoređuje talijanski i hrvatski način života, poglavito na selima. Komentirajući talijansku bijedu brani svoj nacionalni identitet: „Puljskog težaka i na dosta mjesta vidiš da sa marvom pod jednim krovom žive. Pače možeš vidjeti što i gorega, nego kod našega, ako ga i zovu morlakom.“⁴⁴⁸ Uz društvene razlike primjećuje sličnosti s Drugima i različitima, te često pronalazi poveznica između dviju kultura, hrvatske i talijanske. Proučavajući hrvatske putopise romantizma koji opisuju strane zemlje Duda pronalazi dosta sličnosti te zaključuje: „Svaki hrvatski romantičarski putnik u tuđem prostoru uvijek traži svoje“ (Duda, 1998: 132). Upravo na taj način autor putopisa postupa u nekim dijelovima svoga putovanja. U Napulj za vrijeme slavlja svete mise, učinilo mu se da narod vrlo slično odgovara i pjeva kao u Bukovici, a nadasve u mjestu Medviđa.⁴⁴⁹ Prolazeći u blizini Monte Cassina, benediktinskoga samostana ostaje zadivljen nad veličinom samostanske građevine, istodobno spominjući zasluge benediktinaca za hrvatsku kulturu, poglavito za glagoljicu: „Žao mi je da se nismo na prolazku mogli ustaviti u Cassino; ne toliko zbog grada koliko zbog one planine na kom stoji glasoviti samostan: Monte Cassino. S ove planine, neumornih radina, za crkvu i čovječanstvo, i naša je otačbina primala i na različitu polju velikih zasluga stekli Kasinci pa i za istu glagoljicu.“⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Isto.

⁴⁴⁶ Isto.

⁴⁴⁷ Isto.

⁴⁴⁸ Isto.

⁴⁴⁹ Usp. „Nekolike s puta“, br. 21.

⁴⁵⁰ Isto., br. 22.

Došavši u Rim u kome će provesti najviše vremena, obilazi crkve i ustanove: sv. Marija Minerva, sv. Logli dei Francesi, sv. Augustin, sv. Ivan Lateranski, bazilika sv. Petra, sv. Janje, sv. Andrija, sv. Pavao izvan zidina, katakombe, knjižnicu Casanate i dr. U vatikanskim muzejima zadivljen je nad umjetničkim djelima:

„U Vatikanu počeli smo od Sikstinske kapele; pa u galeriju slika, zatim muzej. Što da čovjek reče kad ove dvorane obilazi, i stvari što se u njima nahode gleda? Kad što motriš pa joj ljepoti ili drugom svojstvu zapanjen ostaneš, tada i jezik obniemi. Kao pčela koja iz cvieća izpije med i u saće ga postavlja, tako su velikani darom svoga veluma u Vatikanu ostavili i majci koja ih preporodila na vieke vjeka poklonili.“⁴⁵¹

Obilazeći vatikanske muzeje vidio je prigodne darove koje su Hrvati kao hodočasnici darovali papi te zaključuje da ih je malo, ali su:

„(...) mnoge nadmašili u vrijednosti i ljepoti. Taki ti je Hrvat. On neće nego što je jezgrovito i junačko. „Opazio sam tu radje, što je bukovička mišica na svojoj tari tkala. Samo ti se grsti kad vidiš nad nekim hrvatskim darovima natpis: „Zagrab“. Dokle je doprla usilna bahatost! Pa se čudi da je toliko neprilika hrvatsko hodočašće imalo nadvladati dok je sv. Otcu po svom velikanu predstavljeno bilo!“⁴⁵²

Obilazeći neke crkve redovito se prisjeća zaslužnih Hrvata kroz povijest, kao i onih koji su prošli kroz hrvatske krajeve i ušli u tradicijsku kulturu hrvatskoga naroda. Autor primjerice u crkvi sv. Klimenta, aludirajući na ćirilometodsku baštinu podsjeća na tekstove don Frane Bulića *Bazilika sv. Klimenta u Rimu, povjesno-arheologičke crtice*,⁴⁵³ a u Monzi u župnoj crkvi pronalazi sliku sv. Jerolima i prigodne stihove u latinskom distihu posvećene sv. Jeronimu iz 1590.:

„Eusebio genitus nobis Hyeronimus
extat Stridnimus patriae nomen ad astra
ferens.“⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Isto., br. 23.

⁴⁵² Isto., br. 24.

⁴⁵³ Usp. isto., br. 24.

⁴⁵⁴ Isto., br. 36.

Hodočasteći Rimom, obilazeći crkve i povijesne spomenike, u srcu mu je neprestano domovina, za nju moli u kapeli sv. Stanislava Koske „da sinovi nješto većma učeličeni budu u sv. kršćanskoj vjeri; zdušno i uztraju da čuvaju i brane prava otačbine svoje, da i odsele junački branili dinastiju slavnu i Hrvatsku milu.“⁴⁵⁵ Ono što je na njega ostavilo poseban dojam je susret s papom Lavom XIII. na više audijencija u kojima je sudjelovao, zahvaljujući različitim molbama i poznanstvima. Prvi susret s Papom dogodio se jer se uspio pridružiti grupi španjolskih hodočasnika: „Kada su svi ušli, raztvore vrata i s pratnjom k nami u dvoranu ulazi i na prijestolje uzlazi vatikanski tamničar. Na njegov ulaz gromovito Španjolac zaori; ali ni Hrvat nije mučao.“⁴⁵⁶

Putopisac nakon Rima dolazi u Fraskatiu, posjećuje isusovce i zadivljen je s njihovom gostoljubivošću. Potom dolazi u Pisu i Firencu gdje obilazi palaču Pitti. Promatrajući slike i ostala umjetnička djela prisjeća se Strossmayera: „Ovdje mi na um pada kako je punim pravom naš Strossmayer nekoliko rieči progovorio na pohvalu škole firentinske prilikom otvaranja svoje galerije slika.“⁴⁵⁷ U Firenci ponovno se prisjeća svojih sunarodnjaka, te više puta citira i spominje stanovitog D. Miha i navodeći njegove riječi promatra Firencu: „govori Fiorenza romonom jezika, rajskim dahom slike fra Aangelika, pjesme Danteove; dlieta, pernika, mlata Mihajangjelova.“⁴⁵⁸ Istoga autora citira opisujući i Milano: „progovara Milan, gojan zemljom i razvodjem; svilom izvezen, srebrom okovan, mramorom natesan.“⁴⁵⁹ Nakon Firence i Milana autor se našao u Genovi opisujući siromaštvo i iseljavanje Talijana:

„Grad, dakako, velik. S jednoga stislo ga more, s druge glavice, pa uz glavicu valja mu se penjati tko misli palače zidati. Čuvaju ga jake tvrđjave. Dvie velike luke, nova i stara...iz brodice ušli smo u dva parobroda, jedan talijanski drugi francuzki. Oba golema. Na francuzkom bi ukrcano preko 1.000 talijanaca. Sele iz svoje liepe Italije u daleku Ameriku. Upita jednog moj drug: „zašto selite?“ da ne skapamo od gladi, gospodine, odgovori. O Italijo u svietu ljepoto, kako ti to stanovnici na tolike čete od gladi bježe? A gdje si ti pošteni Crispiev brče, obazri se na raju gladnu, a kani se svetinja Bogu namienjenih. „⁴⁶⁰

Nakon Genove dolazi u Torino i manji gradić Moncalier u kojem pronalazi odgojni zavoda ustanovljen 1883. Prema autorovim navodima srdačno su ga primili bornabiti koji upravljaju

⁴⁵⁵ Isto., br. 25.

⁴⁵⁶ Isto., br. 23.

⁴⁵⁷ Isto., br. 31.

⁴⁵⁸ Isto.

⁴⁵⁹ Isto., br. 32.

⁴⁶⁰ Isto., br. 31.

zavodom. On podsjeća da su se tu školovali sinovi zadarskoga slikara Franje Salgethia Driolia.⁴⁶¹ Došavši u talijanski grad Monzu hvali talijansku gostoljubivost, iako se s njom rijetko susretao na putovanju. Našavši se u društvu s talijanskim svećenicima, oduševljen gostoljubivošću i srdačnošću koju su mu iskazali za stolom, a nadasve što su ga poštivali kao stranca i Hrvata, obraća se jednom starijem svećeniku:

„Vi, ili ste od koljena hrvatskoga, ili ste makar s Hrvatim obćili. Na što on meni: zašto o meni tako sudite? A ja njemu: jer ovake usrdne gostoljubivosti i prijateljstva jedino kod mojih surodnika, Hrvata, do sad sam nahodio. Zauze on: valja da znadete, da sam sa generalom Jelačićem dva put bio i govorio. A ja mu u rječ: vidite da sam pogodio: i tako vesela šala napredovala.“⁴⁶²

Istodobno počinje rasprava o talijanskoj gostoljubivosti, pri čemu jedna od talijanskih svećenika s nelagodom, ali vrlo iskreno progovara o negostoljubivosti svoga naroda prema strancima: „Tekom razgovora dojmi se i o nečovječnom postupanju po gradovima u Italiji sa inostrancem: što po drugim kraljevinam (on govori) nijesam mogao opaziti. Malo zemana ima da sam bio u Beču i vratio sam se preko Zagreba i našao sam tako uljudno postupanje da u mojoj otačbini nema. Pošten čovjek pa istinu kaza, jer zbilja po Italiji sa inostrancem o košulji rade.“⁴⁶³

Nakon Torina autor ubrzo odlazi u Modenu, prolazi kraj Bolonje, dolazi u Padovu, a zatim vlakom prema Jakinu te brodom prema Zadru. Pomalo izmoren svojim putovanjem i hodočašćem izgleda da je kao i prethodni putopisac jedva dočekao da napusti Italiju, te na svome odlasku u luci kaže: „Bježmo po Bogu, da se kako izprostimo od napadaja: torkonoša, poslužnika, brodarka, sluga, svak obkolio i pita. Da Bog očuva. Bježmo željnom domu našem.“⁴⁶⁴ Nakon dolaska u Zadar oprašta se s prijateljem koji ostaje u gradu, a on kreće u Bukovicu u svoju župu, vraća se pomalo sjetno, ali i željkovano... u mirnu samoću.⁴⁶⁵

Kao i u prijašnjem putopisu po Italiji, autor naglašava svoje susrete s nepoznatim krajevima i s tuđim nacionalnim identitetom. Za razliku od putopisa *Kako da postaneš velik čovjek*, autorove predodžbe o Drugima i različitim nisu previše naglašene. Za njega osobno važnije je bilo naglasiti prihvaćenost od drugih. On se zato često poziva na talijansku

⁴⁶¹ Usp., isto.

⁴⁶² Isto., br. 33.

⁴⁶³ Isto.

⁴⁶⁴ Isto., br. 36.

⁴⁶⁵ Isto.

gostoljubivost prema njemu koji je došao iz drugog nacionalnog i kulturnog kruga. Iako je susreo gostoljubivost i prihvaćenost od drugih i različitih, za njega je bilo najvažnije pronaći tragove i prisustvo hrvatskog identiteta u tuđim prostorima.

Treći putopis koji opisuje putovanje izvan hrvatskih krajeva je *Osvrt na put utuđinu*,⁴⁶⁶ nepoznatog autora. Putopisac kreće na putovanje sa svojom družinom od kojih se na jednome dijelu puta rastaje i nastavlja sam. Na početku on otkriva tri razloga putovanja, od kojih se onaj treći vjerojatno odnosi na njega samoga: „Bilo ji na prvi Srpnja kad lipa kita Hrvatovića zaveze se brzim paroplovom, iz Splita za tuđinu. Niki za naukom, drugi za trgovinom, a treći želeć nać oduška svojim bolom.“⁴⁶⁷ Putovanje počinje iz Splita brodom do Rijeke, posjet marijanskom svetištu na Trsatu, a zatim prolazi gradom:

„Divan pogled na još divniju Riku i na njezinu lipu okolicu. Positivši dosta zlamenitu knjižnicu udjosmo u Frankopanov grad. Još tužan odaje staro veličje i spominje junačine svoje, al je zanemarena ruševina! Zor li je imao biti, kad ga Hrvat ka poštenje branijaše, al pust nebio, vapije i danas hrvatsko srdce, da ga zaborav neproždre. Kulina je vita, ogleda čarobna, al starežom iztrošenim onemogla. Zadjosmo i u Nužanov dvor, vlastnika grada, al i taj plače, što gospar zanj nehaje !...“⁴⁶⁸

Nakon kratkog zadržavanja u Rijeci dolaze na Sušak, posjećuju vođu Stranke prava Antu Starčevića u domu „Slobode“, gdje ih je u uredništvu i primio:

„Primi nas, kako je prirodno Hrvat u primiti i upitav nas za zdravlje, u više puta propitivaše :„kako moj Miho ?“ — Koli je mило s čovikom iskrenim, kao što je naš Ante, na domaću upuštati se u kakvo hoćeš pitanje i hrvatskom dušom svestrano govoriti! — Rič biaše i o ikavštini značaju našeg jezika i on se osve slaže (za čudo nam je, jer čemu tada piše ekavštinom ? To je najbolji dokaz, kako dva niema samoglasa nijesu dostatna za oznaku ni narječja ni plemena. Ur.) sa mnenjem učnih glava. Vatreći ljubac hrvatski i mili „s Bogom“ biaše naš rastanak.“⁴⁶⁹

Vrlo brzo prijatelji se opraštaju, a on nastavlja putovanje vlakom do mjesta Sv. Petar pa zatim iz Trsta do Ljubljane, Graza i Semmeringa. Na putovanju ostao je sam i ispunjen čežnjom za domovinom: „A ja sanan i nujan nadjoh se, za prvi put, ptica u tuđem jatu.“⁴⁷⁰ Putujući u

⁴⁶⁶ „Osvrt na put u tuđinu“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 59.

⁴⁶⁷ Isto.

⁴⁶⁸ Isto.

⁴⁶⁹ Isto.

⁴⁷⁰ Isto., br. 59.

Semmering opisujući prirodne ljepote, na trenutak pomalo sjetno spominje se hrvatske povijesti:

„Tu, iza prvog odugog prodora, puče mi nasumračno obzorje, a zanina se preda mnom o sve veličajno vrhovlje zlamenitog Semmeringa. Ko munja projurili svih devet prorova i u svoj krasoti izkusih vrlinske zor gorom ukrašene dvore, samo da im je naše gusle i hrvatske duše, da ih digne nebu pod oblake, na veličajne duhovne prizore. Kod Viener Neustadta bolno uzdahnuh i prolili suzu žalobnieu na spomen, da onde pod krvničkim mačem padoše dva hrvatska junaka i š njima izumri vitežka obitelj Zrinjskih i Frankopana!“⁴⁷¹

Autor ubrzo dolazi do Beča, opisuje grad i njegove znamenitosti, obilazi crkvu sv. Stjepana, Prater, Stadt-Parka, Viener, Kur Salon, Schwartzenberg parka, Belvedere i Schonbrunn.

„Rani narod hladnokrvno, al žurno promiče, a ja samac upeo okom na orla dvoglavaša, koji se oholo razkreljutio na lipu krovu S. Stipana!.. Promiram i divim se tomu ljudskomu zor rukodilju i spaziv na protivnoj strani drugi toranj nedogradjen pade mi na um ona bečka hvastanija: „najveće i najukusnije remek dilo, na svitu, bio bi s. Stipan, da nebude vrag iz zavisti smeo i pomorio majstore i radnike, da nedovrše i drugog gorostasa“. S. Sipan unutra je omračan, tajinstven, pravo kako dolikuje skromnoj bogomolji i njezinomu divnomu slogu, al je vas veličajan, kano i njegova prizamirna propovidaonica.“⁴⁷²

Prvi dojam o Njemcima je da su hladni ljudi, međutim hvali njihovu marljivost vidljivu i preko povijesnih znamenitosti. Promatrajući crkvu Votiv Kirche napominje: „Oh da, taj čičkani, upleteni slog odaje marh i tankočutnost tog naroda gotičko-nimačkog i valja da uzklikneš: slava ti, čovče trudniče!....“⁴⁷³ Beč je na autora ostavio poseban utisak, ne samo u povijesnim i kulturnim znamenitostima, nego i u načinu života: „Što mi kaza stolni Beč? Evo što. Mar i radišnost čoviku pripravlja svaku ugodnost, a trizmenost i nauk pitomi mu srce i diže ga na svoje dostojanstvo bez nadutosti i napetosti. Bečlija uživa svaku lagodnost i hoće i sitnoliku da mu cio bili svit prid očim lebdi.“⁴⁷⁴

Autor primjećuje i neke razlike, poglavito u odnosu prema Talijanima: „Tu se da opaziti razlika novog Beča prama novom Rimu i zavapit je: oh koli je pala drevna, solidarna, stara talianska radja! dočim nimačka odaje u glavnomu kripčinu i kolosalnost.“⁴⁷⁵

⁴⁷¹ Isto.

⁴⁷² Isto., br. 63.

⁴⁷³ Isto.

⁴⁷⁴ Isto., br. 66.

⁴⁷⁵ Isto.

Svoje putovanje nakon Beča nastavlja brodom prema Budimpešti i Pečuhu s upečatljivim opisima pejzaža, poglavito za vrijeme plovidbe Dunavom:

„Do obale ponajviše vrbovlje i gdigdi nazreš koju livadicu, a po rici česti mlini na brodicam sa velim kotačim i dalje li oko neshvaća ništa ni sa trećeg poda, doliš nad glavom plava svoda i kadkad na pojilu po koje krdo goveda il konja.“⁴⁷⁶

Nakon Budimpešte putuje vlakom od Pramontova uz Balaton do Koprivnice i Zagreba, a zatim preko Zidanoga mosta do Trsta te brodom do Splita. Nakon dugog putovanja vlakom u kompoziciji koja je imala preko šezdeset vagona, dolazi u Zagreb pun oduševljenja i rodoljubnog zanosa. „Kad se na kolodvori izkrcah duboko odahnuli i rekoh: evo me doma! evo me na ognjištu drage Trojednice! na vršaju umlja hrvatskoga! Zdravo, Zagrebe!“⁴⁷⁷ Sutradan nakon što je slavio svetu misu kreće u grad promatrajući gradsku vrevu i težake po gradu:

„Baš je lipo u nediljno jutro nać se u Zagrebu. Tu vrvi u grad sa svih kraja težačka ruka i što na glavi a što na uprtim nosi povrtlja, voća, sira, mlika pače i svojih dosta lipih rukotvorina. Lagahno sam koracao promirajuć čiste nošnje i dosta visok stas zagrebačkog težaka.“⁴⁷⁸

Preko Kaptola i Nove Vesi dolazi na Mirogoj gdje obilazi grobove P. Preradovića i A. Šenoa:

„Stupih pod taj trim sa štovanjem i odmah me srića namiri na „U tvom polju pokoj daj mi, Tvojim cvičem grob mi kiti". Tu malo snužden moljah što mi duša dade i celovav krasni spomenik uputili se k istoku. Jedno 50 koračaj a odmaknem i oko mi zape nasviž greb zasadjen svakovrstnim cvičem, na kom drven križ se diže sa pismom „August Šenoa" Tronut klekoh, plakali i moljah, te poljubiv kršćansko obilježje trgnem struk karamfila i pun tajne melankolije, da me tuga neoblada požurim i domalo stajah pred stupom Neoskvrnjene na Kaptolu.“⁴⁷⁹

Nakon Mirogoja vraća se na Kaptol te do crkve sv. Marije, sv. Marka na Gronjem gradu, Ilicom do Jelačićeva placa. Obilazi zgradu Akademije, Zrinjevac, Maksimir i sutradan kreće vlakom prema Zidanome mostu, zatim do Trsta i ponovno brodom prema Splitu. Putujući brodom naljutilo ga je što se na brodu dijelila knjiga „Moja mati“, autora kojega zove „zloglasni Vulićević“:

⁴⁷⁶ Isto., br. 67.

⁴⁷⁷ Isto.

⁴⁷⁸ Isto., br. 69.

⁴⁷⁹ Isto.

„Čovika oblije rumenilo gledajuč njihovu drzovitost, kako tiskaju te hude knjižice putnicim, koji ih okom preziru a niki od sebe odbiju. Ipak oni vijoglavo baše: Srbi svi i svuda!“⁴⁸⁰

Pri kraju svoga putovanja u kojem je posjetio najvažnija mjesta u Austriji, Ugarskoj i domovini sređuje svoje dojmove. Putujuči kroz strane zemlje najviše se oduševio marljivošću i ekonomskim napretkom u tuđim zemljama. Autor se nije opterećivao predodžbama o Drugima i različitima, njegovo putovanje nije bilo samo upoznavanje s tuđom kulturom, nego i životna pouka, stoga zaključuje:

„Pri svem putu u tudjinu poglavito sam naučio, da upremo jednom i mi u kola i pouzdani u se i svoje kljuse, da se damo na rad svestrani i postojani, koji će sam naš rod jednom podignut, da mu se punim razlogom rekne: tko umi onomu dvi.“⁴⁸¹

⁴⁸⁰ Isto., br. 70.

⁴⁸¹ Isto.

6. Recepcija usmene književnosti

Prema Lj. Marksu usmena ili folklorna književnost je „skup tradicijskih žanrova kazivanih ili pjevanih“ (2012: 370). Ivan Mimica pod pojmom usmene književnosti podrazumijeva „autonomno i veoma značajno područje književnosti koja se stvara i živi u usmenoj komunikaciji“ (1978: 5). Za autore poput Maje Bošković Stulli, usmenu književnost se ne može promatrati bez cjelokupnog razvoja jedne književnosti, u ovom slučaju hrvatske književnosti (1978: 8). Uz termin usmena književnost, koji je danas u upotrebi, pojedini autori upotrebljavali su nazive: narodna ili folklorna književnost, folklor i dr. Tako su i pojedine književne vrste nazvane prema zadanim pojmovima: narodna pripovijetka, narodna pjesma, i sl.

U XIX. st. bio je značajan interes za usmenu književnost, djelomično i pod utjecajem preporodnih zbivanja. Preporoditelji su poticali i prikupljali građu iz usmene književnosti, poglavito nakon proglašenja Matice hrvatske o potrebi prikupljanja i bilježenja narodnoga blaga. Mnogi su prionuli tome poslu: Vjekoslav Babukić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Fran Kurelec, Matija Mažuranić, Mijat Stojanović i dr. Na zadarskome području u drugoj polovici XIX. st. prikupljanju građe usmene književnosti okušao se mladi gimnazijalac Jakov Čuka, koji će 1886. sastaviti zbirku od 49 pjesma skupljajući narodne pjesme po Dugome otoku (Delorko, 1979: 5-18). Uz prikupljanje građe usmene književnosti, dosta se pisalo o toj temi i objavljivani su prilozi u časopisima i pučkim kalendarima.

U drugoj polovici XIX. st. prilozi iz usmene književnosti zastupljeni su u zadarskim periodicima poput *Narodnoga lista* i *Hrvatske krune*, ali i onima koji su bili književno orijentirani poput *Iskre* i *Hrvatske* (Rados 2007: 154, 160.). U *Katoličkoj Dalmaciji* vjersko-političkim novinama uz prevladavajuću prigodničarsku poeziju, putopisnu prozu i tekuću književnu kritiku, objavljeno je malo priloga iz usmene književnosti. U razdoblju od 1871. do 1887. može se pratiti recepcija usmene književnosti. To su kratki, često informativni prikazi o izdavačkoj djelatnosti iz usmene književnosti. U pojedinim pjesničkim priložima, kraćim dijalozima i nekim proznim tekstovima, usmena književnost zastupljena je u tragovima. To je vidljivo u navođenju narodnih poslovice i izreka, a u poeziju u narodnom desetercu s epskim motivima. Obrise usmene književnosti može se pronaći i u neknjiževnim tekstovima, najčešće u kontekstu dnevnopolitičkih komentara.

O samoj usmenoj književnosti u vidu stručnoga članka, nije objavljen niti jedan prilog. Može se spomenuti intervencija Ive Prodana u članku „Hrvatska pored Italije“⁴⁸² objavljen u više brojeva. Prodan raspravlja s Nikolom Vidovićem, talijanaškim zastupnikom u pokrajinskom Saboru koji je objavljivao protalijanske članke u časopisu *Il Dalmata*. Prodan mu odgovara raspravljajući o hrvatskom jeziku, rječniku, jezičnim posebnostima, političkim pitanjima, sa svrhom dokazati kako je hrvatski narod u mnogočemu darovitiji od talijanskoga. Jedan od dokaza posebnosti hrvatskoga naroda je jezik povezan s tradicijom usmene književnosti. Za Prodana ona je posebno oživotvorena u djelima Andrije Kačića Miošića te općepoznata u svijetu:

„Već smo spomenuli, kako hrvatski jezik glede sposobnosti, da izrazima bilo kako tanko, uzvišeno mišljenje ili ćućenje, kako glede bogatstva u izrazim i bujnosti u oblicim, nema premca — osim slavenskih, u nijednom živućem jeziku.

Na poseb što se tiče našega hrv. ogranka u ogromnom slavenskom stablu, spomenuta *duševna nadmoć* putem *slova* očitovana, dokazana je jasno ko sunce u narodnim djelima, u silnim *narodnim umotvorinam*.

Čitajte Tomazea, ako hoćete znat što vriedi naša narodna pjesma, čitajte Ciampolia, ako ćete znat procienit što vriede slavenske umotvorine.

Obće je priznato da se *narodne* umotvorine: pjesme, pripovjedne, poslovice i ost., nijednoga plemena ne odlikuju onolikim *obiljem*, *onolikom izvornošću*, *onolikom uzvišenošću ideala*, *onolikom čistoćom i plemenitošću ćustva* kolikom se odlikuju slavenske u obće a na poseb hrvatske umotvorine.

S toga naše narodne pjesme već su prevedene u sve skoro jezike i kod svih naroda proučavane ko nešto osobita. One su pače takove da su umjetnoj pjesmi *uzor*: u njim se bo najbolje zrcali genij naroda; s toga i naš neumrli Kačić, zašto je toli mio da su mu pjesme kroz 130 godina, u ovako malenu narodu ko što je naš, a uz to u narodu ovako siromašnu, bile obielodanjene čak do *dvadeset* puta? Najviše zato, jer je Kačić pogodio u narodni duh, u pravu narodnu žicu. On je postao slavan jer se dao rasvietlit narodnim suncem. Narodna rieč, čista narodna rieč i misao, i dan danas je u nas *klasična*, te se svi pisci nadahnjuju na narodnim izvorim, ko na najboljim uzorim.⁴⁸³

U osvrtu na usmenu književnost, Prodan drugim narodima priznaje postojanje usmene tradicije, ali za njega, hrvatske narodne pjesme dovedene su do savršenstva, „ali nigdje nijesu one dovedene do takove savršenosti, do kakve kod Slavena u obće a kod Hrvata na poseb, te narodne umotvorine nijednoga naroda nemogu se usporedit sa Homirovim pjesmam onolikim pravom kolikom mogu naše.“⁴⁸⁴

⁴⁸² Ivo Prodan, „Hrvatska pored Italije“, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 68-77.

⁴⁸³ Ivo Prodan, „Hrvatska pored Italije“, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 75.

⁴⁸⁴ Isto.

Prodan podsjeća da je usmena tradicija i dalje živa u narodu. U kulturnom i znanstvenom području objavljuju se tekstovi o usmenoj književnosti, a u narodu i dalje postoje pučki kazivači usmene književnosti. Prodan na taj način pokušava Nikoli Vidoviću pokazati i dokazati bogatu kulturu i specifičnu baštinu hrvatskoga naroda, koje nema u talijanskoj tradiciji.

„U nas nije nikakva riedkost u *pojednim selima* namjerit se na više osoba, koje imaju takvo pamćenje, da čuv i najdulju propovjed, i najdulji govor, nakon više dana znade li ga skoro tieč po rieč svega opetovat.

U nas nije nikakva riedkost, da te nepismen čovjek o stanovitu predmetu *ex abrupto* obdari cielim spjevom, stvarajuć stihove, ko da ih iz rukava siplje.

Nego to je sve ništa prema položaju što ga u proizvodjanju narodnih umotvorina zauzimplju *nepismeni slienci* u našem narodu, osobito gdje su oni odaljeniji od talijanske i njemačke kulture. Značajno! Kakve čudesne pameti ne vidja se često uz te čedne naše gusle?

U našem narodu ima ciela četa tih siromaha, koji znadu po pedeset i više pjesama, ili ti po deset, pače gdjekoji dvadeset, trideset i više *tisuća stihova*, sa pojedinim pjesmama od ako ćete preko hiljadu stihova svaka. A te sve pjesme odnose se mnogokrat na poviestne čine, čine veoma kadkad prepletene, gdje ulazi mnoštvo poviestnih lica, a ipak svaka je osoba vierno oslikana, svaka sa svojom pravom ulogom. Oblik je pak pjesama prava divota... Gdje je takvih pojava u Italiji? ⁴⁸⁵

Prvi prilog iz usmene književnosti objavljen je 1871. povodom knjige pjesama o Kraljeviću Marku,⁴⁸⁶ publicirane u tiskari Battara u Zadru. Bez posebnog osvrta autor napominje da je to izbor tridesetpet najljepših pjesama i „(...) darak ugodni našem puku.“⁴⁸⁷ Iste godine objavljen je detaljniji osvrt iz usmene književnosti povodom tiskanja knjige narodnih poslovice Đure Daničića. Nepoznati autor u osvrtu hvali objavljenu knjigu, naglašavajući njezinu vrijednost, napominjući da je djelo nastalo na temelju starih rukopisa iz 1697. iz dubrovačke knjižnice Male braće i rukopisa Ljudevita Gaja iz prve pol. XIX. st. Knjiga je nastala i korištenjem Della Bellina riječnika iz 1728. i 1735. i Ferićeve knjige iz 1794. „Ako su narodne poslovice veoma znamenite ne samo za jezik nego i za narodnu filozofiju: to su ove, koje nam neumorni naš akademik daje u toj knjizi, tim znamenitije, što su crpljene iz starijih izvora (...)“⁴⁸⁸ Autor napominje da je 5935 poslovice iz XVII. i XVIII. st. napisano abecednim redom, uz popratni manji rječnik s nepoznatim riječima. On preporuča Daničićevu knjigu: „(...) te ju usrdno preporučamo svim rodoljubom, kojim je milo

⁴⁸⁵ Isto.

⁴⁸⁶ Nepoznati autor u svome osvrtu ne navodi naslov knjige o kojoj govori i ne spominje autora koji je prikupio pjesme o Marku Kraljeviću.

⁴⁸⁷ Književnost, *Katolička Dalmacija*, II/1871., br. 27.

⁴⁸⁸ Isto., br. 44.

nasladjivati se prostodušnim mudrosloviem, bogatim izkustvom i bistrim umom našega krasnoga naroda.⁴⁸⁹

Knjiga kojoj se posvećuje više prostora u *Katoličkoj Dalmaciji* je zbirka narodnih pjesama Dujma Srećka Karamana, pod naslovom „*Marjanske vile*“. Karaman je jedan od značajnijih skupljača narodnih pjesama, koji je priloge iz usmene književnosti objavljivao najviše u dubrovačkom *Slovincu* 1880, 1882. i 1883. godine. Govoreći o knjizi, autor smatra da je za običan puk knjiga dobrodošla, poglavito što pojedinci niječu Splitu značaj kulturnoga grada.⁴⁹⁰ Knjiga je za njega „oveća sbirka narodnih pjesama, sakupljenih na podnožju Marjana, brda na kojem su naše Vile umjetnice, najprije složno u kolu zapjevale. Pa je naslov ovoga djela uprav sgodan.“⁴⁹¹ Autor napominje da je vrlo malo narodnih pjesama iz Dalmaciji koje su objavljene, „gotovo neimamo nikakove oveće sbirke narodnih pjesama iz ovih krajeva (...) Tim više, kad pomislimo da nam narodna pjesma danomice propada i izčezava.“⁴⁹² Autor na kraju komentara podržava objavljivanje knjige. „Česa radi nijedan ljubitelj narodne knjige, nijedan sviestni rodoljub koji se ide ponosi hrvatskim imenom, nemože ne poduprieti ovaj plemeniti podhvat marljivoga sabiratelja g. Karamana.“⁴⁹³

O Karamanovoj zbirci objavljen je osvrt i 1885. Autor citira Karamana: „Ima pravo g. sabiratelj kad kaže, da se u pjesmama i popievkama vidi biljeg narodnosti, vidi se ćud, običaji i život naroda; one su najbistrije vrelo našega bogatog i milozvučnog jezika.“⁴⁹⁴ Uz pohvale i manje kritičke prosudbe na zbirku, bez osvrta na jezik i književnu vrijednost Karamanove zbirke, autor se zadržava na nekim moralnim pitanjima: “Gdjekoja kitica jest, koja nebi bila sasma na mjestu s ćudorednog gledišta.“⁴⁹⁵ On vjerojatno misli na pojedine balade i romance, koje je Karaman zabilježio kao ljubavne pjesme, slično kao Fran Kurelec i Stjepan Mažuranić u svojim zbirkama (Delorko, 1979: 242).

Uz informacije o izdanim knjigama iz usmene književnosti, upućuju se podrške za buduća izdanja. U rubrici „Različite viesti“ 1883. obavještava se čitateljstvo da je u Kraljevskom zavodu za znanost, književnost i umjetnost u Mlecima, autor Adajewsky čitao uvod svoje knjige pod naslovom: „Srodnosti među starogrčkom glasbom i slovjenkim narodnim

⁴⁸⁹ Isto.

⁴⁹⁰ Usp. Domaće viesti, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 68.

⁴⁹¹ Isto.

⁴⁹² Isto.

⁴⁹³ Isto.

⁴⁹⁴ Isto., Domaće viesti, XVI/1885., br. 28.

⁴⁹⁵ Isto.

pjesmam.“ Nepoznati autor postavlja pitanje o tome kada će doći vrijeme da Fr. Kuhač objelodani svoju knjigu narodnih pjesama i informira javnost o „teoriji slovjsenske glasbe.“⁴⁹⁶

Nepoznati autor 1881. piše o objavljivanju knjige *Beitrage zur Literatur Kroatischen Volkpoesie (Prinos književnosti hrvatskog epičkog pjesništva)* u uzdanju S. Singera. Nakana za objavljivanje knjige – napominje autor – je upoznavanje europskog čitateljstva s tradicijom narodne književnosti u Hrvata. Knjiga je pisani u formi pregleda svega što je napisano o epskom pjesništvu, sakupljačima, te prevoditeljima hrvatske narodne poezije. Autor upućuje na pozornost prema Vuku Stefanoviću Karadžiću kao sakupljaču narodne poezije, međutim, navedeni su i nepoznati podatci o Karadžiću. „No što pisac kao dobar Hrvat nije mogao premučati, te je donjekarle i žigosao jest, da je Vuk Stefanović epičkim pjesmam, od njega sakupljenim, dao isključivo karakter srbski, te zataio sasviem hrvatsko ime, koli da ga niti nije na svietu, koli da nije niti cigle pjesme sakupio medju Hrvatim, dočim ih je dobrim dielom sakupio u čisto hrvatskim zemljam.“⁴⁹⁷

U istome broju preporuča se knjiga koju je priredio Ante Pukler, pravnik iz Zagreba, pod naslovom *Ženitbeni običaji i svatovske pjesme u Hrvatah*.⁴⁹⁸ Priređivač napominje da knjiga koja uskoro izlazi je podržana od stručnih osoba iz područja usmene književnosti, među kojima je i dr. Hanela. Sadržaj knjige sačinjavaju prilozi Rafe Bogišića, V. S. Karadžića, Mijata Stojanovića, Ivana Kukuljevića i dr.

Uz osvrtre povodom objavljivanja knjiga iz usmene književnosti u nekima se spominje Matica hrvatska iz Zagreba, koja se u to vrijeme dosta angažirala u prikupljanju građe iz usmene književnosti, i ne samo na hrvatskim prostorima. Jednom prigodom u Zagreb je pozvan kazivač narodnih pjesama iz Bosne Mehmed Kolak-Kolaković. U rubrici „Naši dopisi“ iz 1887., detaljno je opisano što je poduzeto prigodom zapisivanja usmene književnosti koju je kazivao Kolaković. Luka Marjanović⁴⁹⁹ već je naime zapisao 8-9 tisuća stihova koje je izgovorio Kolaković. Došavši u Zagreb, Kolaković je pred Marijanovićem izrekao još 52 000 stihova, s tim da većina pjesama ima u prosjeku od 800 do 1400 stihova. Autor podsjeća da Kolaković „zna silu božju pripovjedaka i ljubavnih pjesmica.“⁵⁰⁰ On

⁴⁹⁶ Usp., „Slovjsenske narodne pjesme“, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 31.

⁴⁹⁷ Književne vesti, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 98.

⁴⁹⁸ Isto.

⁴⁹⁹ Luka Marjanović etnograf, na poticaj Matice hrvatske prikupljao je epske narodne pjesme muslimanskih narodnih pjevača u razdoblju od 1886.-88., koje su objavljene u knjizi *Hrvatske narodne pjesme* (III-IV, 1898.-99.)

⁵⁰⁰ Naši dopisi, *Katolička Dalmacija*, XVIII/1887., br. 5.

napominje da pjesme imaju jedrinu i jasnoću, ne opisuje se samo jedan događaj, nego niz događaja u epizodama, pri čemu „njegova svaka pjesma jest mali epos.“⁵⁰¹ Zapisivanje stihova okupilo je više osoba u sveučilišnoj zgradi, uz Marjanovića bili su još Kostrenčić, M. Šrepel i A. Harambašić.⁵⁰²

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* 1893. opisuju se previranja i rasprave u Matici hrvatskoj o tiskanju *Hrvatskih narodnih pjesama*⁵⁰³ za kojima je vladalo veliko zanimanje. U Maticu su pristizali prijedlozi povjerenika iz različitih krajeva sa žaljenjem što se to izdanje neće objaviti u nizu knjiga u tekućoj godini. Odbor Matice je raspravljao o toj temi ističući programsku usmjerenost Matice: „a). širiti korisne nauke, na koliko ne spadaju na strogo znanstvenu i pučku knjigu, b). unapredjivati hrvatsku liepu knjigu.“⁵⁰⁴ Odbor podsjeća da Matica punih šesnaest godina prikuplja građu iz usmene književnosti, ali da to nije najvažniji izdavački zadatak, iako bi se hrvatske narodne pjesme moglo tiskati u najmanje dvadeset knjiga. Odbor je donio zaključak da se narodne pjesme tiskaju u deset svezaka, ali ne godišnjom nakladom knjiga, nego samostalno u nakladi Matice.

Iz usmene književnosti navedena je obavijest i preporuka sarajevske *Vrhbosne* koja oglašava knjigu *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, autora Koste Hormanna⁵⁰⁵ savjetnika u zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu. Hormann je svoju knjigu napisao nakon desetogodišnjeg boravka u Bosni i Hercegovini, a navedene pjesme uglavnom je sakupio među kršćanima, jer mu nije bilo moguće to realizirati među muslimanskim stanovništvom. Autor je na taj način od kršćana zapisao muslimanske narodne pjesme koje su bile poznate: „S toga nam ova sbirka otvara nov pogled u život naše braće, prikazuje nam njihove osjećaje, riše njihove težnje.“⁵⁰⁶ Knjiga se sastoji od tridesetdevet pjesama s riječnikom na kraju knjige, s turskim, arabskim i perzijskim riječima. U *Katoličkoj Dalmaciji* navedena je obavijest da će se o knjizi uskoro donijeti ocjene i prosudbe u slijedećim godištim.⁵⁰⁷

⁵⁰¹ Isto.

⁵⁰² Usp., isto.

⁵⁰³ Književne vesti i ocjene, „Matičino“ izdanje „Hrvatskih narodnih pjesama“, *Katolička Dalmacija*, XXIV/1893., br. 83.

⁵⁰⁴ Isto.

⁵⁰⁵ Kosta Hormann, folklorist, publicist i kulturni djelatnik. Bio je jedan od osnivača Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu. Godine 1895. pokrenuo je književni časopis *Nada* koji je uređivao sa S. S. Kranjčevićem. (usp. J. Marković, „Hormann Kosta“, u: *Hrvatska književna enciklopedija* sv. 2., LZMK, Zagreb, 2010., str. 93.

⁵⁰⁶ Domaće vesti, *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 52.

⁵⁰⁷ Književne vesti i ocjene, *Katolička Dalmacija*, XXII/1891., br. 43.

Od književnih rodova iz usmene književnosti objavljen je manji broj narodnih poslovice i izreka, te jedan kraći prilog o poslovicama autora Jurja Kapića⁵⁰⁸ pod naslovom „Pleti kotac ko i Otac“. U uvodu teksta autor govori o naravi i poruci narodnih poslovice:

„Narodne poslovice, što se svaki čas u puku čuju, i što toli vrstno podkaju u razgovoru, jesu riedka posebna svojina naroda našega, koju je narodni genij sam stvorio. Al uz mnoge divne i uzvišene od tih rečenica, rad istine, koju u sebi ko u jezgri uzdrže, uz mnoge uzvišene, rekoh, podkrade se gdjejoja, što ju narod iz gluposti izusti, te se neda ponipošto opravdati od naobražena čovjeka.“⁵⁰⁹

Na temelju narodne poslovice koja je u naslovu „Pleti kotac ko i Otac“, autor objašnjava njezin smisao, navodeći niz primjera iz svakodnevice. Za njega poruka poslovice vidljiva je u svakodnevnom životu, u nazadovanju društvenog razvoja, te u negativnom odnosu prema školstvu i obrazovanju.

Narodne poslovice u *Katoličkoj Dalmaciji* rijetko se objavljuju samostalno, redovito su povezane s tekstom koji i nije književnog karaktera. Tako ih se može pronaći u dopisima o političkim temama, u osvrtima i analizama izbornih rezultata na zadarskom području i sl. U poslovicama je najčešće poruka političkim sudionicima u neki sredinama. Nakon izbora na otoku Pagu 1884. u kraćem dopisu autor komentira novonastalu političku situaciju na Pagu, i šalje poruke u narodnim izrekama:

„Tolomija plete mrežu – U Pagu:
Puče kolan svečevoj kobili!“

„Ko se topi, hvata se za pjenu,
Nad glavom se nadodaju ruke.“

„Nije vino pošto prigje bješe,
Nije svijet ono što mišljaste.“⁵¹⁰

Narodne poslovice česte su u dvogovorima u rubrici *Podlistak*, u razdoblju od 1870. – 1885. Neki tekstovi imaju književna obilježja, ili su dijelom feljtonistički oblikovani, a u

⁵⁰⁸ Juraj Kapić, (1861.-1925.) pučki pjesnik i putopisac. Pisao je rodoljubne i moralizatorske pjesme s izrazitim utjecajem iz usmene književnosti., (*Pučke pisme*, 1895.) U *Katoličkoj Dalmaciji* objavio je nekoliko pjesničkih priloga. (Usp. N. Mihanović, „Kapić Juraj“, *Hrvatska književna enciklopedija*, sv.2, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010., str. 264.)

⁵⁰⁹ Juraj Kapić, „Pleti kotac ko i Otac“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 61.

⁵¹⁰ Naši dopisi, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 74

nekima komentiraju se dnevno-politička događanja. Razgovori se najčešće vode između svećenika i njihovih vjernika. O dvogovorima u *Katoličkoj Dalmaciji*, bilo je govora kao o kraćim proznim priložima gdje su navedeni primjeri poslovice i narodnih izreka.

U dvadeset i pet brojeva *Katoličke Dalmacije* 1880., Vid Vuletić Vukasović, pučki pisac i sakupljač narodnoga blaga⁵¹¹ objavio je prilog *Čakavske starinske pjesme na čast svetih*. Iste godine tekst je objavljen kao posebna knjiga. Vukasović tvrdi da je autor rukopisa nepoznat.⁵¹² On pretpostavlja da je to tekst iz XVII. st. iz 1689. autora Saške Draginića iz Blata na Korčuli ili je riječ o Petru Kanaveliću. Bez obzira što je autor nepoznat, rukopis je važan jer je „ostatak drevnog bogoštovlja na našem jeziku.“⁵¹³ Maja Bošković Stulli tvrdi da je u pozadini tekstova nazvanih *Korčulanska pjesmarica*, prozni tekst srednjovjekovnih legedni o pojedinim svecima, vjerojatno iz XV. st., s izrazitim pučkim obilježjima u izričaju⁵¹⁴ (1978: 92). Prilozi koje objavljuje Vukasović, pisani su na čakavskome dijalektu u arhaičnom hrvatskome jeziku, napisani u kontekstu crkvene liturgijske godine, „skrozimice pučkim jezikom.“ Tekstovi su slični narodnim epskim pjesmama i pripovijestima, pisani u osmercu, pri čemu se neprestano isprepliću opisivanje i pripovijedanje. Sadržajno, prilozi su vrijedni s književno-jezične strane, a mogu se svrstati i u molitveno-književnu baštinu. Prema Vukasovićevim tvrdnjama, pjesme su pjevali crkveni bratimi, tj. članovi pojedinih crkvenih bratovština u posebnim liturgijskim slavljinama. Između tekstova postoji bliska veza s liturgijskim obredima a većina se pjesama pjevala nedjeljom ili povodom svetačkoga blagdana. Najčešći motivi su božićno i uskrsno otajstvo, Kristova muka, Bogorodica i sveci: sv. Luka, sv. Mikula, sv. Franjo i dr. U prvome dijelu pjesama veliča se Boga i sveca kojem se upućuje prigodna molitva.:

„O Mikula sveti pope
ne daj grihom da nas tope
Grisi naši ljudem smarde

⁵¹¹ Vid Vuletić Vukasović (1853-1933), službovao je kao učitelj u Dubrovniku i Korčuli. Uz književni rad bavio se i etnografijom. Poznat je po prikupljanju narodnih pjesama iz Korčule, Splita, Dubrovnika i Hercegovine, koje je objavio u različitim knjigama: *Korčulanske čakavske počasnice, Slovinac*, (1881.); *Starinske hrvatske ljubavne pjesme, Vienac*, (1891.) i dr. Objavljivao je poslovice Splita, Dubrovnika i iz Hercegovine u Slovincu 1879. i 1881. Pisao je o starijoj hrvatskoj književnosti, o umjetničkoj baštini i vjerskim običajima i dr. (I. Klobučar Srbić, Usp. „Vid Vuletić Vukasović“, Hrvatska književna enciklopedija, sv. 4, str. 438.)

⁵¹² Usp. Vid Vuletić Vukasović, „Čakavske starinske pjesme na čast svetih“, *Katolička Dalmacija*, XX/1880., br. 41.

⁵¹³ Isto.

⁵¹⁴ Usp. Stuli, nav. dj., 92.

A Bogu se vele garde.⁵¹⁵

U nekim pjesamama, poput one o ispovijedanju vjere u Presveto Trojstvo, vjericima se upućuju moralne pouke i preporuke za svakodnevni život:

„Ne prisezi krivo brate
Sržba božja pade na te
Roditelje poštuj tvoje
i tebe će dite tvoje.“⁵¹⁶

Većinu ovih priloga može se svrstati u pobožnu književnost i molitvenu baštinu, ali sigurno neki prilozi imaju svoje porijeklo u starijoj i usmenoj književnosti koja se kroz liturgijske obrede prenosila i sačuvala. Jedna od takvih pjesama pjevala se u zajedništvu bratima oko blagdana Svih Svetih. Kao u većini tekstova, na početku daje se pohvala Bogu, a zatim se nižu stihovi o Kristovim apostolima. U pripovjedno-molitvenoj formi u pučkome izričaju nižu se likovi apostola, prikaz njihova života i poslanja, a posebno mučeništva. U pjesmi je vidljiva ukorijenjenost u evanđeoskim tekstovima, ranokršćanskim predajama, ali i srednjovjekovnim legendama. Zbog navedenih karakteristika, pjesma se prilaže u cijelosti:

Okolo Svih Svetih.

Bratjo dajmo slavu Bogu
i njegovu svemu dvoru
i svih svetih proslavimo
Apostole spomenimo,
Pomolimo pria Petra
da nas brani vražja vitra,
Petar ključar jest nebeski
odriši nam grisi teški!
Petre, ti si pastir puka,
odren od nas vražja vuka.
Ti si Petre, meštar viri
nedalj umrit u neviru.
O ribaru plemeniti,
Svetim duhom nas podmiti;
Ti si glavom doli propet,
ti nam sgrišit nedaj opet.
Ti imaš Andriu brata,
Otvori nam rajaska vrata.
Pavla pored spomenimo,

⁵¹⁵ „Čakavske starinske pjesme...“, br. 58.

⁵¹⁶ Isto., br. 49.

žuč jest veći nego mnimo.
Pavlu otajna sva bog skaza,
kad ga slipoćom nakaza.
Kad se Pavlu glava usiče
tri krat zasob – Jesus reče.
Kada glava pade doli,
mliko iz sebe tilo proli.
Pavle ti si svih uzvisil,
djavlu silu kripko slomih
Ovdi da bi nam neudila,
ti na naša moli dila.
Od Andrie što li dimo,
njega propeta mi vidimo.
Andria Petru biše bratac,
ti nam budi sad svim otac.
Ki na križu dva dni visi,
puk učeći dobre misli,
Petra na viru obrati
božju milost k nam obrati.
Kada biše Isus prišal,
Toma biše van odtišal
A njemu se kasno mnjaše
jer Isusa ne vidjaše.
Osmi dan se Isus vrati,
tere Tomi takoj pravi:
Pusti Toma misli tvoje,
takni prstom rane moj

Toma ondi blizu stase,
kad ga Isus k sebi zvaše.
Hodi kralju u Indiu
božju viru navisti mu-
Toma svoj put putujući
najde u gradu pirujući.
Tuj ga na pir uzmoliše,
i za stol ga posadiše,
Di da pisam tuj pojaše,
Boga uz to spominaše.
Toma ništar ne i jaše,
k nebu svejer uzdisaše.
Stolnik Tomu tada udri
a njega lav tudie razdri.
Tilo na kuse rasnese,
ruku na stol postaviše.
Toma ti si u božjoj visti
od grihov nas svih očisti.
Ti si tical Isusu rane
od diavla nas da obrane.
Filipa mi navistimo
njega život spomenimo:
Dvadeset lit kako ptica
po svem svitu Filip lita.
Osandeset lit jimiše

kad ga na križ položiše.
Molimo te, o Filipe,
daj nam milosti velike.
Nu poslušaj, božji puče,
Bartolomij kožu svučę;
Kožu svoju da odriti,
slavu vičnu hoti priti;
Svoju kožu ti ki nosiš
privedi nas gdi ti sidis,
Skupa s tobom pribivamo
slavu božju uživamo
Amen.“⁵¹⁷

U primjere iz usmene književnosti mogu se uvrstiti tri narodne kolende iz Luke na otoku Šipanu,⁵¹⁸ koje su se pjevale uoči blagdana Bogojavljenja, kao i prilozi Ivana Krstitelja Novaka iz zbirke nepoznatih riječi, koja je nastala kao plod skupljanja starijih riječi po otoku Hvaru.⁵¹⁹ Zbirka se sastoji od zaboravljenih riječi – kako napominje Novak – koje su se nekada rabile u govoru i pismu, a veliki broj je sačuvan zahvaljujući usmenoj književnosti i tradiciji.

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* u nepunih dvadeset i osam godina izlaženja, prilozi iz usmene književnosti bili su dosta skromni. U cijelome razdoblju nije objavljena niti jedna narodna pjesma, bilo lirska ili epska, kao ni narodna pripovijetka – osim manjeg broja poslovice i izreka. Urednik *Katoličke Dalmacije* Ivo Prodan, više će prostora posvetiti usmenoj književnosti u časopisu *Hrvatska*, koji je u isto vrijeme uređivao u razdoblju od 1884. do 1898. Bez obzira na tu činjenicu, manji broj priloga iz usmene književnosti može se pronaći u vremenskome razdoblju od 1871. do 1887. godine, najčešće u prikazima i osvrtima na knjige s tom tematikom. Može se zaključiti da se redovito pratila izdavačka djelatnost pa tako i usmene književnosti. Iako su autori priloga ostali nepoznati, njihovi osvrti, preporuke i skromne kritike približile su neke od naslova usmene književnosti širem čitateljstvu. Iako je broj književnih priloga skroman, ne znači da nije postojalo zanimanje za tu književnost, kao i usmenu narodnu tradiciju. To je posebno vidljivo iz kraćih priloga o Andriji Kačiću Miošiću, kojega se bitno povezuje s usmenom baštinom. Tragovi usmene književnosti također su vidljivi u prigodničarskim i rodoljubnim pjesmama, koje su pisane u duhu narodne poezije,

⁵¹⁷ „Čakavske starinske pjesme“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 46.

⁵¹⁸ „Pohadjamo tvoje dvore, Jednim glasom vas puk kliče, Lastavica ptica ode“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 9.

⁵¹⁹ Ivan Krstitelj Novak, seoski učitelj, „Sbirka hrvatskih rieči neobičnih i dielom dosle nepoznatih sakupio na otoku Hvaru od A do D“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 96.

najčešće u desetercu, uobličene u epskom pripovijedanju i opisivanju. Slaba zastupljenost originalnih priloga iz usmene književnosti ne umanjuje recepciju te književnosti na stranicama *Katoličke Dalmacije*. Za njom je postojao interes, ali nedovoljan kao što je bio za Andrijom Kačićem Miošićem u kojem se pronalazio nacionalni, ali i književni uzor.

7. Recepcija starije hrvatske književnosti

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljeno je malo priloga iz starije hrvatske književnosti. Najčešće su to kratke obavijesti o tiskanju pojedinih knjiga. Prvi takav prilog objavljen je 1873. o djelu *Ostan Božije ljubavi* Andrije Vitaljića.⁵²⁰ U napomenama je navedeno da je djelo napisano 1712. i tiskano u Veneciji, a novo izdanje je prvo nakon 1712. zalaganjem kanonika Stijepe Skurle. U članka se podsjeća da je to junački spjev u deset pjevanja, koji je napisan po uzoru na Homera, Virgilija i Miliona. Obavijest dolazi od same knjižare i tiskare Dragutina Pretnera, s napomenom da je kritički osvrt napisao Šime Ljubić u svojoj knjizi *Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske* u drugome svesku.

Ista knjižara obaviještava o nakani Dragutina Pretnera da objavi *Dubrovnik ponovljen*, autora Jakete Palmovića u pet svezaka.⁵²¹ Radi se o književnom epu iz XVII. st. koje je Palmović napisao nakon potresa u Dubrovniku 1667. godine. Pjesnik u djelu prikazuje obnovu grada u dvadeset pjevanja.

U osamdesetim godinama je objavljen kraći prilog o djelu Andrije Vitaljića. Nepoznatome autoru J. M. koji premješta stare knjige i spise u svojoj kući, dolazi pod ruke Vitaljićevo djelo *Pjesni Davidove slovinski izpjevane*, za koje autor napominje da je tiskano u Mlecima 1703. po Dominiku Lovizu. Autor ne prikazuje sadržaj knjige, samo daje prijedlog za ponovno tiskanje djela: „tako čestitog i po kršćanstvo korisnog sadržaja zanemarena, te prepuštena zubu vremena, koji će ju, tako stojeću, realno uništiti, neostavljajući od nje već jedini spomen njena naziva!“⁵²² Za autora Vitaljić je značajan pjesnik čija su djela korisna za širenje među narodom, sa specifičnim jezikom i posebnim osjećajem za kršćanske vrednote:

„Jer tko bi se u Vitaljiću usudio spočitovati — čitajući i razmišljavajući mu djela — osim prave kršćanske ljubavi za vjeru, pravu i živu gorljivost u radu za dobrobit puka, pastirskim mu brigam podana, a zato i celoga hrvatstva, koji mu je samo jezik razumjeti mogao; tko li bi u njem neprepoznat mogao izvrsnost i vrlinu uzor-spisatelj a, toliko gledom na bistrinu i čistoću jezika, koli na lakoću i prilagodu njegovu, te na uzvišenost i plemenitost misli, kojimi je kroz ciele sastavke sretno napredovao i još sretnije dospio? A kad pomislimo na kritično po hrvatstvo i po naš jezik doba, kad je Vitaljić živio, i kad je tako nadmasujućom moći talijanština i latinština vladala, da je samo čudo, kako se je i cigli jedan spis, ne onako plemenito sastaviti, već samo kakomudrago skrojiti na našem jeziku, onda bezodvlačno treba da „Chiniam la fronte“ i zahvalimo Bogu, koji je hotio tako milostivo i pravedno usrećiti naše

⁵²⁰ Poziv na pretplatu djela Andrije Vitaljića, *Katolička Dalmacija*, IV/1873., br. 10, str. 80.

⁵²¹ Usp., Bibliografija, *Katolička Dalmacija*, IV/1874., br. 16.

⁵²² J. M. Bibliografija, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 81.

sokolove ondašnje, — medju kojima i Vitaljića — hrabre junake, branitelje i uzdržitelje svojih prava, svojih svetinja, svojih najplemenitiji svojina. „⁵²³

Nepoznati autor objavljuje kratak prikaz teksta Antonia Fosca, šibenskoga biskupa o Ivanu Tonku Mrnaviću,⁵²⁴ u *Folium diocesanum* (glasilu šibenske biskupije). Tonko Mrnavić, svećenik, šibenski kanonik, zagrebački arhiđakon, bosanski biskup i književnik živio je krajem XVI. i početkom XVII. st. Iako je značajan za hrvatsku književnost, autor na prvome mjestu prikazuje Mrnavića kao svećenika, opisujući povijest njegove obitelji, školovanje i službe koje je vršio u Šibeniku, Rimu, Zagrebu, te po Ugarskoj i Poljskoj. Autoru nije promaknulo spomenuti da je Mrnavić imao dosta neprijatelja u samoj Crkvi, poglavito kada se pročulo da bi mogao postati novim šibenskim biskupom. Tim povodom, šibenski knez upućuje pismo vladi nezadovoljan s informacijama da biskupom postane čovjek koji je: „canonico di questa Cathedrale di nazion Morlacca...“

Autor podsjeća na Mrnavićeva djela, većinom na latinskome jeziku koja i ne navodi. Pri kraju priloga podsjeća samo na ona „poetička“: *Život Magdalene od knezov Lirova, plemena Budrišića tretoga reda S. Franciska zastavnice redovie i mostira S. Antona u Rabu*, objavljeno u Rimu 1626; *Potuženje pokornika radi smrti Isusove k narodu čovičanskomu*, pjesmu u 203. stiha objavljenu 1861. od F. Kureleca u Rijeci pridodajući joj i psalme Davidove u prijevodu Budinića; *Osmanščica*, drama u stihovima objavljena u Rimu 1631; *Žalosnoskazje Crispa Cesara, slog Bernardnia Stefania Sabinca, popa Družbe Isusove, preneseno iz pisme vlaške u hrvatsku tumačenjem i slogom Iv. Tomka Marnjavića, bošnjana, kanonika šibenskoga*; Rim 1614. Autor podsjeća da se prijepis ovoga djela nalazi u Sjemenišnoj knjižnici u Zadru s jezikom koji je „bogat i jedar“⁵²⁵.

Ivan Milčetić objavio je kratki osvrt na *Prilog hrvatskim književnim starinam* Ivana Kukuljevića Sakcinskog, za kojega je upitno autorstvo Ivana Brozovića Selčanina, bibriskog svećenika kao autora koji je 1600. završio glagoljski rukopis pod naslovom *Knjige Discupula složene od svetih otac i potvrđene i stumačene iz djačkoga jezika na hrvatski*. Milčetić napominje da je pronašao mnogo stariji glagoljski rukopis navedenoga djela kod župnika Omišlja Albaneža iz 1558. pod naslovom: *Početie knjig' disipula, ke esu složene od svetih' otac' i potvr(j)ene i stumačene iz djačkoga jazika na hrvatski*. On zaključuje da je pop

⁵²³ Isto.

⁵²⁴ Y, Književne vesti, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 12.

⁵²⁵ Isto.

Brozović samo prepisivač navedenoga djela, a stvarni autor djela je pop Mihovil, župnik biogradski, koji se spominje na kraju djela: „sie knige biše svršene miseca pervra. dn. i. i pisah (j)e ja pop Mihovil. plovani belgradski č.f.l.z. (1558)“.⁵²⁶

U rubrici *Književne vesti i ociene*, Mirko Breyer Križevčanin u kratkim crtama piše o nekim starijim hrvatskim piscima, navodeći njihova djela koja su manje poznata. S tim prilogom, koji je čisto obavijesne naravi, autor želi pridonijeti hrvatskoj književnoj bibliografiji, navodeći pojedine autore i njihova djela: Jakov Bunić i djelo *Bonus Jacobus Epidaurus Dalmata* iz 1485; Alesandro Cortesia pisac iz XVI. st., djela su mu tiskana u Firenci 1483., njegove propovijedi i pjesma o Matiji Korvinu; Đuro Dobretić iz Dubrovnika i djelo iz 1488., *Dialectica nova*, tiskano u Firenci, te Sebastian Ugolini dubrovački pisac i njegovo bogoslovno djelo iz 1816. godine *De quinque Plagis D.N. Jesu Christi*.⁵²⁷

Nepoznati autor V. M. 1882. objavljuje tekst tvrdeći da je pronađeno nepoznato djelo Marka Marulića koje mu je pokazao don Petar Škarica. Autor je zamolio Škaricu da se djelo preda Akademiji u Zagrebu. Prema njegovim informacijama, radi se o tekstu iz XVI. st. pod nazivom *Oficij Blažene Dive Marije*, a koji ne spominje Ljubić u svome *Ogledalu književne poviesti jugoslavenske*. Pozivajući se na posvetu koja je u knjizi, autor tvrdi da djelo pripada Marku Maruliću:

„Marul tumači toj
Na slavi Gospoje,
Zemlja i nebo koj
Svagdan hvale poje.
Umolite za njega
Gdjekoj čtiti toj,
Da Bog siruda sega
Stavi ga u pokoj.“⁵²⁸

U kratkome osvrtu, autor analizira jezične posebnosti, navodeći starije padežne oblike kao i riječi za koje misli da imaju staroslavenske korijene. Za potvrdu svojih navoda, citira Marijinu pjesmu *Veliča* u kojoj su vidljivi primjeri arhaičnih jezičnih izričaja:

„Veliča duša moja gospodina.

⁵²⁶ Različite vesti, Ivan Milčetić, „Prilog hrvatskim književnim starinam“, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 31.

⁵²⁷ Usp. *Književne vesti i ociene*, *Katolička Dalmacija*, XXII/1891., br. 16.

⁵²⁸ V. M. „Novo djelo Marka Marulića malobraćanina“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 27.

I uzradova se duh moj u
Bogu spasu momu.
Jer pogleda na humiljanost
rabe svoje, evo bo od sada blaženu će
mene zvati svi narodi.
Jer mi velika učini
ki moguć jest, i sveto ime njegovo.
I milosrdje njegovo od naroda do naroda,
Boječim njega.
Postavi moć u mišicu svoja,
Rastarka oholih, pametju srcah njih.
Shiti moguće s pristolja, i uzvisi poniženih.
I lačnih napuni dobra, a bogatih ostavi taških.
Pria Izraela slugu svoga, spomenu se od milosrdja.
Kako je ubitao otcem našim, Abram u i simenu
njegovu u vike.⁵²⁹

Godine 1887. obilježavalo se tristo godina od smrti Ivana Gundulića različitim kulturnim manifestacijama, prigodnim proslavama, kao i objavljivanjem stručnih priloga o Gunduliću – među kojima su mnogi objavljeni u periodicima druge polovice XIX. st. I na stranicama *Katoličke Dalmacije* željelo se pridonijeti obljetnici kroz priloge posvećene Gunduliću, od kojih su se neki pretvorili u diskusije i rasprave. Jedan od takvih tekstova u tri broja objavljen je 1886. od nepoznatog autora A. U. kao reakcija na tekst Lazara Tomanovića u *Srpskom Listu* 1880. o Gundulićevom *Osmanu*.⁵³⁰

Za autora su neprihvatljive Tomanovićeve tvrdnje pri čemu na provokativan način piše o Gunduliću, tvrdeći u uvodnima napomenama da u *Osmanu* nema dokaza da je Gundulić Hrvat i da je „hrvatski osjećao i mislio“. Autor kritizira lažne tvrdnje i negiranje Hrvata kao naroda, te odgovara Tomanoviću: „Vama su Hrvati ostrovljani i stanovnici Zagreba i Križevaca. Dobro je, da ste i toliko pustili. I to – Ostrovljani „od Zadra“, buduć južnije ne govore jednako, isto.“⁵³¹

Autor u osvrtu na više mjesta citira Tomanovićeve navode te ih istodobno pobija. Na temelju navedenih citata, može se zaključiti da Tomanović negira dubrovačku književnost kao sastavnicu hrvatske književnosti, ali i samoga Gundulića, koji je prema njemu vrlo malo poznavao hrvatsku povijest, za razliku od srpske:

⁵²⁹ Isto.

⁵³⁰ A. U. Književne vesti i ocjene, „Gundulićev „Osman“ sa gledišta srpsko-hrvacke razmirice, napisao Dr. L. Tomanović“, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 56.

⁵³¹ Isto.

„Hrvati su bili već prisvojili dubrovačku književnost kao cvijet hrvacke književnosti, i Dubrovnik, kao hrvacku Atinu, premda je n.p. Gundulić, najbolji prestavnik dubrovačke književnosti, toliko poznavao i cijenio hrvacku istoriju, da joj nije ni stiha posvetio u svom Osmanu; dočim se nije zadovoljio sa slavnijema i tragičnijema uspomenama iz srpske istorije, kojijema je nježno iskitio svoju epopeju, nego je pošao i malo dalje u prošlost, pa vindicira srpskome narodu slavu Aleksandra Velikoga i svojimu elegejskih obula.“⁵³²

U osvrtu na *Osmana* Tomanović napominje da je osmo pjevanje najvrijednije samo po Gundulićevom prikazu propasti srpske države i srpskoga plemstva.⁵³³ U svojoj daljnjoj raspravi, nepoznati autor pokušava eliminirati sve Tomanovićeve navode, otvoreno progovarajući o Tomanovićevim neistinama o stvarnim i povijesnim činjenicama. Kao primjer krajnje neistine autor citira Tomanovića koji postavlja pitanje na temelju čega Hrvati Gundulića nazivaju hrvatskim pjesnikom: „Ali po čemu? Po tome zar, što je u svom eposu iznio najcrniji karakter iz Hrvacke, poturčenjaka Daut pašu? To je jedino mjesto, koje je hrvackome plemenu ustupio, što čini divni kontrast sa onijem što smo naprijed vidjeli i što najbolje odgovara na pitanje u početku postavljeno.“⁵³⁴

Kao prilog obilježavanja Gundulićeve obljetnice u više brojeva 1888. objavljen je nastupni govor Tadije Smičiklasa novoga rektora Zagrebačkog sveučilišta. U dugom govoru, Smičiklas najavljuje Gundulićevu obljetnicu koja će se održati 8. siječnja 1888. u Dubrovniku. U obraćanju akademskoj i kulturnoj zajednici u Zagrebu, od početka do kraja njegova govora je prikaz književne veličine Ivana Gundulića. Smičiklas djelomično zastaje nad sadržajem *Osmana*, navodeći samo Gundulićeve izvore za stvaranje djela. Istodobno navodi onodobna istraživanja o Gunduliću i dubrovačkoj književnosti, pronalazeći vezu između Gundulića i baštine usmene književnosti. Glavna tema Smičiklasova govora jest pronalaženje nacionalnih identiteta u Gundulićevu djelu:

„Nije nam potrebno postavljati Gundulića u red pjesnika dubrovačkih, to već drugi učiniše; nije nam potrebno tražiti njegov duševni savez sa Homerom, Virgiliom, Tassom, Ariostom i Comoensom, to lijepo učiniše Roman Brandt i Fr. Marković. To bi bilo inače potrebno, da se potpuno ocrta duševno obzorje pjesnikovo. Mi ćemo oslikati njegovo narodno obzorje, mi ćemo gledati da što jače uhvatimo onu miloglasnu i krasnu žicu narodnoga osjećaja, koja je tako napeta na guslama pjesnikovim, a razapeta je izmed Dubrovnika i kraljevine Poljske.“⁵³⁵

⁵³² Isto.

⁵³³ Usp., isto.

⁵³⁴ Isto.

⁵³⁵ Književne viesti i ocjene „(Govor držan o Gunduliću od novoga sveuč. Rektora Smičiklasa)“ *Katolička Dalmacija*, XVIII/1887., br. 65.

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* zabilježeno je da se Gundulićeva obljetnica obilježavala diljem hrvatskih krajeva, poglavito pod okriljem različitih institucija i udruga. Zagrebački sveučilištarci najavili su tako obilježavanje obljetnice među studentskom mladeži pod geslom: „Rod bo samo, koj si mrtve štuje, Na prošlosti budućnost si snuje.“⁵³⁶ U kontekstu obljetnice je i kraća vijest o sjednici održanoj u Akademiji i javnoj raspravi o tekstu „Alegorije u Gundulićevoj Osmanidi“, autora Luke Zore.⁵³⁷ Okosnica Zorina znanstvenoga rada jest pokušaj usporedbe različitih mjesta u *Osmanu*, i pronalaženje personifikacije pojedinih likova i naroda: Sunčanica – Dubrovnik; Krunoslava – rumunjski narod; Ljubdrag – Južni Slaveni i dr.

Gundulićeva obljetnica obilježavala se u Zagrebu i Dubrovniku, ali i drugim mjestima. Godine 1888. objavljen je govor Nike Baljkasa izrečen u Gradacu posvećen Gunduliću. Autor napominje da je hrvatska književnost u vrijeme Gundulića bila uz bok europskim književnostima, kao što su španjolska, francuska i talijanska. Za njega je Gundulić narodni prorok slobode i jedinstva: „Gundulićeva misao nije kap na listu, magla na iztoku, puka maštanija, neg da je ona živi izraz našega srca, bivstvujući čimbenik.“⁵³⁸

U kontekstu Gundulićeve proslave može se spomenuti da je iste godine, po prvi puta kazališno izvedena Gundulićeva *Dubravka* u Zagrebu. Nepoznati autor piše u dva članka o tom kulturnom i kazališnom događaju, osvrćući se na samu kazališnu izvedbu, ali i na djelo Ivana Gundulića. Sadržaj *Dubravke* ukratko je prikazan, pri čemu se autor poslužio sličnim prilogom objavljenim u časopisu *Hrvatska*.⁵³⁹ Za njega je *Dubravka* značajno Gundulićevo djelo, koje on procjenjuje na sebi svojstveni način:

„Najviše čara leži u čistoj poeziji, u divnoj lirici, što nam nebesnim glasovima ozvanja iz krasnih rieči pjesnikovih, pa onda u šali, ponajpače u divnoj oprijeci između šale i sibilje. Najveća pako vrijednost *Dubravke* leži u plemenitoj namjeri pjesnikovoj, da proslavi i do neba uzdigne pravu slobodu i čistu pravu ljubav, koja mu namjera upravo divno polazi za rukom.“⁵⁴⁰

Gundulić je za njega prikazao idealnu ljubav kroz likove Miljenka i *Dubravke*, i slobodu kao životnu i kolektivnu vrijednost Dubrovnika. No, autor podsjeća da je Gundulić prikazao i

⁵³⁶ „Gundulićeva tristogodišnjica“, *Katolička Dalmacija*, XVIII/1887., br. 76.

⁵³⁷ Domaće viesti, *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 51.

⁵³⁸ „Gundulićeva tristogodišnjica u Gradcu“, *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 24.

⁵³⁹ „Gundulićeva „*Dubravka*“ u Zagrebu“, *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 4.

⁵⁴⁰ Isto., br. 4.

mane svojih sugrađana, poglavito kroz lik starca Ljubdraga. Što se tiče kazališne izvedbe autor ne hvali glumce, na njega je najviše utisaka ostavio operni zbor sastavljen od pastira i pastirica, i nadasve glazba koju je komponirao Ivan Zajc.

Andrija Kačić Miošić (1704.-1760.) vremenski pripada razdoblju XVIII. st. i književnosti prosvjetiteljstva. Njegov je književni opus naglašeno prosvjetiteljskog karaktera, ali stvaran s romantičarskim zanosom, kako navodi Šicel (2004: 43). Kačićeva djela oslanjala su se na usmenu književnost i narodnu tradiciju, pa je tako postao nacionalnim uzorom, poglavito u XIX. st. Za njegovim djelima pokazan je interes u više zadarskih periodika u XIX.,⁵⁴¹ ali i poticaj za književno stvaranje. Zvezdana Rados zaključuje:

„(...)“ model pučke, kačićevske prosvjetiteljske, praktičnoodgojne literature nametao se kao idealno sredstvo za postizanje narodnoprporodnih ciljeva, zato što se posredstvom takve književnosti puku bliskim jezikom moglo progovoriti o njegovu suvremenom životu – da se u njemu prepozna i kao kolektiv identificira- te o njegovoj slavnoj prošlosti i o njegovim vrlinama- kako bi se u njemu p(r)obudio ponos“ (2006: 260).

U mnogim književnim krugovima veličalo se Kačića, a za neke književne listove, kao što je zadarska *Iskra*, on je postao ideal lista (Dorkin 2011: 75). U navedenom razdoblju u pojedinim periodicima objavljeni su književno-povijesni članci i rasprave o Miošiću: *Zora dalmatinska*, *Iskra*, *Smotra dalmatinskoa* (Rados, 2006: 264), kao i na stranicama *Katoličke Dalmacije*, poglavito u razdoblju od 1880. do 1890. Uglavnom su to kraći tekstovi, slični onima u *Narodnom listu*, *Smotri dalmatinskoj* i *Glasniku dalmatinskom*, šezdesetih godina (2006: 266).

Kačić je za pojedine autore u *Katoličkoj Dalmaciji* na prvome mjestu nacionalni uzor, domoljub i čovjek koji je kroz književna djela oteo zaboravu prošlost Južnih Slavena, a među njima i Hrvata. Prvo spominjanje i aktualiziranje Kačićeve nacionalne i književne vrijednosti, pojavilo se u br. 67. 1880. kroz prigodan tekst fra Mate Šimića koji daje inicijativu za podizanjem spomenik A. Kačiću Miošiću u Makarskoj. Šimićeva inicijativa svesrdno je podržana od uredništva *Katoličke Dalmacije* i ubrzo je počelo skupljanje dobrovoljnih priloga za Kačićev spomenik. Odaziv među čitateljstvom i Kačićevim poštovateljima bio je velik,

⁵⁴¹ Zanimanje za Andriju Kačića Miošića počelo je četrdesetih godina u *Zori Dalmatinskoj*, zatim u *Narodnom listu*, *Iskri*, *Hrvatskoj*, *Glasniku dalmatinskom* i *Smotri dalmatinskoj*, sve do prvih desetljeća XX. st. Među tim periodicima bilo je glasila s književnim usmjerenjem, ali i političkim (pravaškim) i režimskim. (Usp. Zvezdana Rados, nav. dj., 260.).

tako da su u pojedinim brojevima objavljivana imena i novčani iznosi darovatelja. S približavanjem dana otkrivanja spomenika, objavljene su prigodničarske pjesama o Kačiću, kao i tekstovi sa sporadičnim spominjanjem njegovih književnih djela, uz naglašavanje Kačićeva domoljublja: „Milovan, to je sinteza svih vrlina i svih težnja našega naroda. U njegovu umu, u njegovoj duši, u njegovu srcu, zrcali se, ko u biseru, um, duša i srce hrvackomu narodu. Kačić je narod, a narod je Kačić.“⁵⁴² Za neke autore on je bio velik čovjek: „koji je za života svoga bio u vječitom dodiru sa svojim pukom, propoviedajući mu vječne istine svete Isusove nauke, pjevajući mu uz to vrline otaca, bodreć ga u borbi, tješec u nevolji.“⁵⁴³ U osvrtu na Kačićevo slavlje u Makarskoj, jedan od autora kratko se osvrće na *Razgovore ugodne narodna slovinskoga*. On naglašava Kačićev narodni i hrvatski duh koji se utjelovio u njegovu djelu: „U toj maloj knjizi živi duh Kačićev, koji poput čarobne prizme odrazuje ono neumrlo i vječno, što je sjelo u dušu naroda hrvatskoga.“⁵⁴⁴

Uoči svečanog otkrivanja Kačićeva spomenika u Makarskoj 26. kolovoza 1890. objavljen je proglas na stranicama *Katoličke Dalmacije*, kao i poziv na odlazak na prigodno slavlje.⁵⁴⁵ Vrlo brzo, u dva prigodna članka⁵⁴⁶ uslijedili su prilozi o povijesti Kačićeva spomenika, a nakon slavlja u Makarskoj, u više brojeva opisivalo se cjelokupno slavlje. Neki od priloga nisu samo novinarsko izvješće s podacima o govornicima i prigodnim događajima.⁵⁴⁷ Pojedini autori kroz detaljni opis slavlja svoje priloge pretvaraju u tekstove s putopisnim obilježjima opisujući dolazak u Makarsku, obilazak grada, opis znamenitosti i dr. Na adresu uredništva *Katoličke Dalmacije* stizao je veliki broj čestitki koji je poslan u Makarsku, a neke od njih (500) uredništvo je objavilo u više brojeva.⁵⁴⁸

Nepoznati autor u rubrici „Književne viesti i ocjene“ prikazuje knjigu *Sinj i njegov kotar* napisanu na tal. jeziku (*Sign e il suo disretto*), autora Jakova Čudine. Uz cjeloviti prikaz knjige u više brojeva, opisan je grad Sinj i općina, znameniti Sinjani, povijest štovanja Gospe Sinjske, dolazak franjevacu u Sinj, trgovina i željeznica na sinjskome području i dr. Autor posebnu pažnju posvećuje književnim priložima, upućujući na tekstove koji su posvećeni A. Kačiću Miošiću, autora Jakova Čudine koji „zanosom i počitanjem“ piše o Kačiću:

⁵⁴² „Slava o. Andriji Kačiću Miošiću narečenomu starcu Milovanu!“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 52.

⁵⁴³ H. „Kačićeva proslava“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 50.

⁵⁴⁴ Isto.

⁵⁴⁵ „Otkriće Kačićeva spomenika“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 44.

⁵⁴⁶ „Poviest Kačićeva spomenika“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 49 i 51.

⁵⁴⁷ „Kačićevo slavlje“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 53-61.

⁵⁴⁸ „Brzovjavke za Kačićevu proslavu“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 54-64.

„Andrija Kačić bijaše skroman fratar ali se pod prostom i težkom odorom ovog franjevca skrivajući jaka pjesnička duša, pod odorom kuca srdce nadahnutog pjesnika, koji u prvoj polovici prošlog vieka proslavi naše narodne junake, i tim postade našim Plutarhom, koji u klasičnoj prozi napisa život zaslužnih muževa e da u svojim otačbenicim probudi utrnule krieposti i hrabrost, i pokaže put k slavi i slobodi. Andrija Kačić koji življaše u doba u koje razcepkam hrvatski narod u Dalmaciji nehajaše za slavnu svoju prošlost, proslavi skromnim ali djevičanskim i nadahnutim stihovima junačka djela otaca. On je hrvatski pjesnik — Plutarh. Djela takvih pjesnika navješćuju narodno uzkrsnuce. Andrija je Kačić narodni pjesnik, i to između onih riedkih, čija se djela nalaze i u bogatoj biblioteci književnika i na ognjištu siromašne potlehušice. Njegovi se stihovi ponavljaju na ustima naobražena čovjeka i radina težaka, i govore k srcu obadvaju. On zacрпи jezik i slog na narodnoj česmi, po čemu se može utvrditi, da je on predteča nove narodne literature. Nikao je iz naroda, za narod je živio i *umro*, učeći od njega naravne ljepote. Pjesmarica je Kačićeva pjesnička proslava narodne hrabrosti, tim više što on isti u jednoj pjesmi reče :

Ali neka znadeš Radovane
Da za novce nepivam junake
Već za ljubav, slavu i poštenje
Vitezova starih uzvišenje."

U svako doba slavenski narodi, pod uplivom vedroga neba, stvorise epa, i pjesama, punih vanredne originalnosti i ljepote. Poput Arbanasa, koji uzplamte zanosom pjevajuć pjesme o slavi i junačtvu njihova glasovitog Jurja Kaštriotića, Skenderbega, Hrvati Dalmatinci ponavljaju svedjer na svojim guslam o herojim Sinjskim i o drugim Dalmatinskim junacim, poznatim rad srđčenosti i hrabrosti pokazane proti ljutome turskom neprijatelju. Hrvatski pjesnici i dan danas pjevaju pjesme uz zvukove svoje mile gusle, zabavljajuć svog narod. Hrvatska je pjesmarica čudesna zbirka pjesama, koje divno karakteriziraju geni, i duh tog na uzor pjesničkog naroda.⁵⁴⁹

Autor završava svoj prilog s konstatacijom da o Kačiću, kao i hrvatskome narodu, može pisati samo onaj kome je hrvatski narod omilio i zaključuje: "S ovakovih ćustva Čudini će u hrvatskom narodu uvijek živiti uspomena, ako prem nije za njih našao domaće ruho, s kojim bi zaodjenuo i svoje djelo."⁵⁵⁰

U deset brojeva 1887. nepoznati autor objavio je prilog pod naslovom „Pabirci po Kačićevoj Pjesmarici“. Pišući o Kačiću na temelju njegova djela, autor upućuje na vidljivu vezu između Kačićeva stvaralaštva i narodnih pjesama. On smatra da je tome doprinjela i Kačićeva svećenička služba s kojom je obilazio mnoge krajeve i susretao različite ljude i sugovornike, počevši od Like, Dalmacije, Cetinske krajine, Ravnih kotara te Bosne i Hercegovine, opisujući narod „u kolu, piru, krštenju, krsnom imendanu, koledi, proklinjanju

⁵⁴⁹ Nikola Vučić i Dinko Sirovica, Književne viesti i ociene, „Sinj i njegov kotar“, *Katolička Dalmacija*, XXIV/1893., br. 62.

⁵⁵⁰ Isto.

(...)⁵⁵¹ Sve te krajeve Kačić je obilazi najčešće službeno: „Obilazeći po nalogu sv. Rimske stolice kao apostolski poslanik Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu – istraživao bi po narodu poviesti (tradicije) pisma, rukopise i svakovrstne uspomene o narodu slovinskome.“⁵⁵² Za autora Kačić je slušajući i bilježeći narodne pjesme kao tradicijsko blago, otkrio specifičnost narodne pjesme u kojoj je „trak sreće i veselja, trak tuge i odmazde.“⁵⁵³ Za njega je Kačić jedini koji se svojim stvaralaštvom uspio približiti narodu, pišući o povijesnim događajima i narodnim junacima: „U narodnoj su pjesmi samo neki komadi prošlosti naše, a narod prošlost i želi i pita. A ko da mu je dade?“⁵⁵⁴ On napominje da je Kačić pišući svoj *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* pokazao dobro poznavanje narodne poezije, pa je neke pjesme uvrstio kao originalne tekstove u svoje djelo.⁵⁵⁵ Za razliku od usmene književnosti, Kačić je svojim djelom želio u svijet poslati istinite narodne pjesme, koje su nastale na temelju latinskih, hrvatskih i talijanskih spisa, a to je potvrda da Kačićeve pjesme nisu izmišljene,⁵⁵⁶ za razliku od narodnih pjesama koje „(...) nijesu podpunoma istinite, buduć je narod naš svojom bujnom maštom mnogo promienio, mnogo nadodao.“⁵⁵⁷ Prema njemu Kačić je u pisanju naslijedio narodnu pjesmu po obliku i stilskim figurama,⁵⁵⁸ znajući što narod želi i koje su njegove potrebe, „narodu treba duševne hrane, da mu treba prošlosti.“⁵⁵⁹

Pišući o Kačiću autor naglašava njegovu kritiku moralnoga zla koje je sadržano u različitim grijesima, među kojima je čest grijeh nesloge i oholosti. Za njega Kačić svojih pisanjem pridonosi umanjivanju zla, pridonoseći zajedništvu i poštenju. Iz toga razloga Kačić i njegovo djelo od velike su dobrobit za narod: „Kačić je vieran propovjednik puku svomu, pa

⁵⁵¹ Isto., br. 3.

⁵⁵² „Pabirci po Kačićевой pjesmarici“, *Katolička Dalmacija*, XVIII/1887., br. 5.

⁵⁵³ Isto.

⁵⁵⁴ Isto.

⁵⁵⁵ Olinko Delorko u članku „Najraniji zapisi našeg pjesničkog folklora i današnja sakupljačka praksa“, podsjeća da je Kačić u *Razgovoru ugodnome* uvrstio tri narodne pjesme. Jedna od njih je „Pisma od vojvode Janka“ (usp., Olinko Delorko, *Zanemareno blago*, Zagreb, 1979., str. 237.)

⁵⁵⁶ Usp., „Pabirci po Kačićевой pjesmarici“, br. 3.

⁵⁵⁷ Isto.

⁵⁵⁸ Isto., br. 10, (Jezičnostilski osvrt autor stvara na temelju pjesme „Pisma kako pogibe silni junak Gulin harambaša i Marko Šupuk“. Autor primjećuje da je pjesma pisana u deseteracu, srok nije pravilan, a prema njegovu mišljenju rima se sama nametnula. Autor analizira i neke od stilskih figure poput aliteracije, pleonazma, elipse i dr.)

⁵⁵⁹ Isto., br. 4

iz zdravog razuma i poštenog srca istine poštenja iztiče, hvali i uzvisuje dobro, a kudi i ponizuje zlo, u kratkim izrekama, narodnom poslovicom, te izglednim primjerom.⁵⁶⁰

Autor podsjeća da Kačić u svojim djelima brani katoličku vjeru, smatrajući sukobe s Turcima opravdanima, ali i žalosnima.⁵⁶¹ Autor nije propustio pisati o književno-estetskim prosudbama Kačićevih pjesama. Za njega su neke pjesme po unutarnjem ustroju podjednake, pozivajući se pritom na Augusta Šenou i njegovu *Antologiju pjesništva hrvatskoga i srpskoga narodnoga i umjetnoga* na str. 38. gdje su sve Kačićeve pjesme nazvane pjesničkim pripovijestima „kojima je predmet prema tomu vrlo obilan, koje mogu biti ozbiljne i šaljive (...)“⁵⁶² Autor zatim navodi u cijelosti Kačićevu pjesmu „Pisma, kako pogibe silni junak Gulin harambaša i Marko Šupuk,⁵⁶³ analizirajući pjesničke figure poput aliteracije, pleonazma, elipse i sinegdohe, te zadržavajući se na Kačićevom stihu u narodnom desetercu, pri čemu je srok pravilan a rima se sama nametnula.⁵⁶⁴

Analizirajući Kačićevo stvaralaštvo, autor potkrepljuje svoje tvrdnje pozivajući se na pojedine autore koji su pisali o Kačiću, među kojima su: Ivan Despot, Stjepan Ivičević, J. I. Kraszewski i August Šenoa. On podsjeća na polemike među pojedinim autorima,⁵⁶⁵ koji su raspravljali je li se Kačić osjećao Srbinom ili Hrvatom. Autor se poziva na ediciju Matice Ilirske iz 1862. dokazujući da je Kačić Hrvat, a ne Srbin – kako to navodi Tomanović: „Komu Kačić pjeva? Puku svome. A koji je to puk? Narod koji govori onim jezikom u kome on pjeva. A kaže li Kačić izričito baš kome pjeva? Kaže: „Šta bi reka? Dragi pobratime! Koi nosiš od Hrvata ime.“⁵⁶⁶

Iščitavajući Kačićevu *Pjesmaricu*, kao i ostala djela, autor zaključuje da Kačićeve pjesme nemaju izrazitu umjetničku vrijednost, međutim, značajne su za narod zbog tradicijske baštine u kojima je oslikana slavna prošlost predaka, te tako postaju: „pjesme budućnosti, i sretna li nam onda naroda, kad ih bude stavio u arhiv za dostojnu uspomenu: tad će biti na vrhuncu svoje izobrazbe.“⁵⁶⁷

⁵⁶⁰ Isto., br. 7.

⁵⁶¹ Usp., isto.

⁵⁶² Isto., br. 9.

⁵⁶³ Isto.

⁵⁶⁴ Usp., br. 10.

⁵⁶⁵ Autor ne spominje imena sudionika te polemike osim dr. Tomanovića.

⁵⁶⁶ Isto., br. 10.

⁵⁶⁷ Isto., br. 11.

U kontekstu recepcije Kačića Miošića u *Katoličkoj Dalmaciji* zabilježeno je objavljivanje knjige Josipa Ribolija, pod nazivom *Vjenčić Milovanu*,⁵⁶⁸ u tiskanju Hrvatske katoličke tiskarne u Zadru. U kratkome osvrtu navedena je informacija o sadržaju knjige, uz pohvalu piscu i njegovu stilu: „Radnja je kritička studija o životu Kačićevu, o njegovoj pjesmarici i njegovu jeziku. Pisac razpravlja ova pitanja lakim a točnim i bogatim jezikom, a uz to i veoma ugodnom formom, te ni one stranice gdje nenahodiš nego prispodoba – u ostalom uprav krasnih sa drugim književnostim, kao sa grčkom, sa latinskom, sa njemačkom, čitaš ih ipak podpunom slašću.“⁵⁶⁹

Uza sve kritičke osvrte i ocjene Kačićevog stvaralaštva, u *Katoličkoj Dalmaciji* objavljena je svega jedna njegova pjesma o kojoj je napisan kratak jezično-stilski osvrt. Proučavajući recepciju A. Kačića Miošića u zadarskim periodicima u XIX. st. Zvezdana Rados zaključuje da je slična situacija bila u većini periodika, iz jednostavnog razloga: „Može izgledati neobično da su same pjesme u zadarskim glasilima toliko cijenjena i popularizirana autora, u njima tek neznatno zastupljene, ali zapravo i nije neobično uzmu li se u obzir brojna njegova izdanja i raširenost/usvojenost u širim pučkim slojevima“ (Rados, 2006: 268).

⁵⁶⁸ „Vjenčić Milovanu“, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 28.

⁵⁶⁹ Isto.

8. Recepcija strane književnost

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* prilozi iz stranih književnosti objavljuju se u kontinuitetu od 1870. do 1898. Najčešće to su prijevodi pjesama uz poneki kraći prozni tekst. Objavljen je znatan broj tekstova u formi književno-kritičkih priloga o pojedinim stranim autorima. Uz prevladavajuće kraće osvrtne, najznačajniji su prilozi i studije Jakše Čedomila i Nikole Šimića koji prosuđujući hrvatsku književnost spominju i neke strane autore, a o čemu će biti riječi u drugim poglavljima.

Prilozi iz talijanske knjiženosti počinju se objavljivati kroz prijevode Stjepana Buzolića, bez naznaka o autorima. U pjesmi *Dva zakona* autor progovara o trajnoj duhovnoj borbi, čeznuću za Bogom i duhovnim životom, ali i kušnjama koje čovjeka odvrćaju od vječnih ideala. Buzolić je preveo dva teksta koja su po svojoj strukturi istovjetna, s razlikom da u prvome pjesnik progovara o zakonu, a u drugome o ljudskome nagonu. Ljudski zakoni, kao i nagoni, čovjeka mogu odvrćati, ali i dovesti do Boga. Buzolić je u pjesmi pronašao vjersku problematiku blisku čovjeku, ali i svakodnevnim životnim iskušenjima:

„O moj Bože dragi,
Ja ćutim u sebi
Neki zakon blagi
Što me vuče k tebi.
Al u srcu momu
Neki zakon jači
Prkosi prvomu,
K' zemlji me privlači.“⁵⁷⁰

Buzolić uskoro objavljuje prijevod pjesme u osmercu pod nazivom *Molitva večernjica*,⁵⁷¹ u kojoj večernja molitva Angelusa postaje osnovni motiv pjesme kroz koju se progovara o osobnoj molitvi putnika, majke, pustinjaka i dr. U kontekstu recepcije talijanske književnosti, može se navesti kratka obavijest, ali i pohvala Buzolićevom prijevodu Danteove *Božanske komedije*. „Po našem skromnom mnenju prevod je uzoran, jer vieran do slova a niti zere ne žrtvuje ljepote hrvatskoga jezika.“⁵⁷² Značajno je spomenuti i pohvalan osvrt na njegov prijevod Oresta, koji je prikazan u Arbanasima na zadnji dan poklada. „Oreste bi preveden od gosp. Ravn. Pjesnika St. Buzolića. Da je prevodu jezik bio izvrstan a prevod bistar, zgodan, o

⁵⁷⁰ Stjepan Buzolić, „Dva zakona Molitva“, *Katolička Dalmacija*, II/1870., br. 3.

⁵⁷¹ Stjepan Buzolić, „Molitva večernjica“, *Katolička Dalmacija*, II/1870., br. 6.

⁵⁷² Različite viesti, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 11.

tom ne treba dokaza. Pero koje se tim bavilo poznato je po mnogobrojnim izvornim radnjama i prevodima, pa samo sebi jamči.⁵⁷³

Značajniji prilozi iz razdoblja romantizma objavljeni su od 1873. do 1875. To su *Sveti hvalospjevi* Alessandra Manzonia u prijevodu Luke Svilovića iz Dubrovnika: *Marijino ime*,⁵⁷⁴ *Rusalje*,⁵⁷⁵ *Na priminutje Cesara Napoliuna I*,⁵⁷⁶ *S došastnoga gnjeva ustrašeni*⁵⁷⁷ i *Uskrsnutje*.⁵⁷⁸ Svilović će cjelokupni prijevod objaviti u Splitu 1875. pod nazivom *Bogoljubne pjesmice i Oda Priminutje Cesara Napoliuna Prvoga*.

Većina pjesama iz talijanske književnosti ima naglašeni katolicizam, poput pjesme Lovre Bartolinia *Uzdanje u Boga*,⁵⁷⁹ u prijevodu nepoznatoga autora. Jedan prevoditelj donosi pjesmu pod naslovom *Pastir i suncokret* autora Clasia. Prevoditelj se poslužio pjesmom poput Buzolića tako da pjesma posluži odgojnoj, ali i vjerskoj funkciji. Kroz dijalog suncokreta i pastira – što više sličići pjesmi za djecu – u središtu pjesme stvoren je poticaj na razmišljanje o Božjoj opstojnosti:

„Ti pak, ako ćeš,
Naučit moćeš
I tvoje dužnosti, — pastiru, od mene:
Često i tebi
Nek leti k nebi
Miso: odkle život — i blagodat krene.,”⁵⁸⁰

Talijanski pjesnik, izrazite katoličke orijentacije Jeremia Bruneli u *Katoličkoj Dalmaciji* nazvan je „glasovitim“. Iz toga razloga razumljivo je da je svaka vijest o njemu bila značajna, poput one da je Bruneli 6. VII. 1881. čitao svoju pjesmu pred papom Lavom XIII. za vrijeme prigodne akademije u Vatikanu.⁵⁸¹ Tu prigodnu pjesmu koja je prevedena na latinski, poljski i češki, na hrvatski jezik preveo je Stjepan Buzolić i ubrzo je objavljena u *Katoličkoj*

⁵⁷³ Različite vesti, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 12.

⁵⁷⁴ *Inni sacri* Del Manzoni, „Marijino ime“, *Katolička Dalmacija*, IV/1873., br. 46, str. 371.

⁵⁷⁵ *Inni sacri* del Manzoni, „Rusalje“, V/1874., br. 3, str. 24.

⁵⁷⁶ *Inni sacri* Del Manzoni, „Na priminutje Cesara Napoliuna I“, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 33, str. 280.

⁵⁷⁷ *Inni sacri* Del Manzoni, „S došastnoga gnjeva ustrašeni“, *Katolička Dalmacija*, V/1874., br. 39, str. 328.

⁵⁷⁸ *Inni sacri* Del Manzoni, „Uskrsnutje“, *Katolička Dalmacija*, VI/1875., br. 13, str. 103-104.

⁵⁷⁹ „Uzdanje u Boga, Kipotvor Lovre Bartolinia (polag. A. Maffei-u, a ponašio x.)“ *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 37.

⁵⁸⁰ „Pastir i suncokret“, Spjevao Clasio, Ponašio J. K., *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 62.

⁵⁸¹ Usp., Različite vesti, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 23.

Dalmaciji. U recepciju talijanske književnosti može se uvrstiti obavijest o prijevodu Smilesove knjige pod naslovom *Značaj*, u prijevodu Ivana Despota uz preporuku: „Preporučujemo najtoplije ovu knjigu, vrlo zgodna za učvršćenje značaja u ovom vieku himbenosti i malodušnosti.“⁵⁸²

Među skromnim proznim priložima objavljena je pripovijest *Seoski župnik*,⁵⁸³ nepoznatoga autora i prevodioca. U kratkoj pripovijesti prikazan je stari župnik don Luka za koga autor napominje: „bio je on sam otac i majka ubogih sirota.“ Opisujući svećenikove životne nezgode, autor u prvome planu progovara o župniku koji postaje uzor svećenika i pastira, koji je riskirajući svoj život spašavao druge.

Njemačka književnost zastupljena je s pjesničkim priložima religioznog sadržaja, poput pjesme za djecu *Bog*,⁵⁸⁴ u prijevodu Stjepana Buzolića. Za Buzolića pjesma je poučnoodgojnog karaktera, pa ju je zato i preveo. U pjesmi za djecu, kroz odgovore i pitanja progovara se o postojanju Boga na temelju vidljivoga svijeta.

U kontekstu djela iz njemačke književnosti može se spomenuti da je u rubrici „Domaće viesti“ objavljen kraći tekst o Schilerovom prilogu *Pjesma o zvonu*,⁵⁸⁵ u prijevodu I. K. Istranina, koji je objavljen u Trstu kao brošura.

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljeno je nekoliko priloga iz francuske književnosti poput Lamartinea, francuskog pjesnika i pripovjedača. Godine 1880. objavljen je njegov tekst *Pustoš*,⁵⁸⁶ preuzet iz talijanskog prijevoda i preveden na hrvatski. Iste godine objavljena je Lamartineova pjesma *Lepirica*. Kroz motiv leptira koji se rađa i nestaje, te oblijeće od cvijeta do cvijeta, autor progovara o ljudskome životu koji je ispunjen životnim traženjima, koja na kraju završavaju smrću:

„Našoj želji isto biva :
I ona se zaletiva
K ovoj k onoj svieta stvari,
Svim se nudi zemlje dari,
Svedj nestalna — man se muči,

⁵⁸² Različite vijesti, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 23.

⁵⁸³ „Župnik u selu, pripovijetka (prevod iz talijanskoga At. Rel.)“, *Katolička Dalmacija*, III/1872., br. 50, str. 416-418.

⁵⁸⁴ „Bog, Pjesmica za dječicu (iz njemačkog preveo S.B.)“ *Katolička Dalmacija*, IV/1873., br. 28, str. 223.

⁵⁸⁵ Domaće viesti, *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 43.

⁵⁸⁶ „Pustoš, (spjevao Lamartine) iz tal. Maffeei-evoga prevoda ponašio x.“, *Katolička Dalmacija*, XIX/1880., br. 25.

Mre — pokoja pravog nedokuči!“⁵⁸⁷

U rubrici „Nove knjige“ se reklamira njegova pripovijest *Graziella*, u prijevodu Alfreda Oreškovića. Knjiga se preporuča više iz moralnih a ne književnih pobuda. „Ali u Lamartinovoj pripoviesti man'ćeš tražit ljubavne uzdisaje, i sto drugih sladkiša današnje romantinske škole. Lamartinova će te tuga, koja se proteže kroz cijelu pripoviest, umirit, zamiet, ganut umekšat, jer prijatnija i nježnija neraztrgana niskimim strastmi.“⁵⁸⁸

Drugi prozni prilog je kraća pripovijest *Izčeznuli prsten*⁵⁸⁹ francuskog autora M. De Bejana. To je kratka priča o životnim nedaćama, neizvjesnosti i siromaštvu mladog grofa Gaston de Carnoela i njegove setre. Nakon očeve smrti, prodaju imanje i vraćaju očeve dugove. Mladi grof pokušava pronaći materijalnu sigurnost tražeći posao, domišljato se žrtvuje se za sestru, što postaje osnovna poanta ove pripovijesti.

Među prevoditeljima francuske književnosti istaknula se Marica Bulat iz Splita čiji su prijevod objavljeni u Splitu kao zasebna knjiga.⁵⁹⁰ Na stranicama *Katoličke Dalmacije* 1880. u nastavcima objavljen je njezin prijevod pripovijest *Neprijateljstvo*.⁵⁹¹ Na početku opisane su dvije obitelji Boreli i Kernolan, koje postaju glavni protagonisti u pripovijesti, njihovi sinovi liječnik Ferdinand Borela i Petar Kernolan bilježnik i Ferdinandova sestra Antica Boreli. Radnja se događa se u gradiću Plourenc u Francuskoj. Pisac opisuje odnose dviju obitelji prikazujući ih u neprestanim sukobima, koji su prešli u neprijateljstvo, iako su nekada živjeli u prijateljstvu: “(...) ali je prijateljstvo nježan cviet, koji pod sjenom ljubomornosti tamni, pod dahom oholosti vene, pod blieskom srčbe se krši.“⁵⁹² *Neprijateljstvo* među glavama obitelji prelazi na njihove sinove tako da dolazi do sukoba Ferdinarda i Petra, pri čemu Petar Ferdinarda izaziva na dvoboj.

U pozadini obiteljskih sukoba, autor prikazuje lik Antice, Ferdinandove sestre, koja želi pomirenje sukobljenih obitelji, a nadasve između Ferdinarda i Petra. Zavjetovala se Bogu ako dođe do mirenja između njezina brata i Petara, ona će se posvetiti Bogu u duhovnom zvanju: „Gospodine, evo ti moje srce, primi ga, i onog dneva kada se oni pomire budi dan naših

⁵⁸⁷ „Lepirica, (Po Lamartineu ponašio x.)“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 37.

⁵⁸⁸ X, Različite viesti, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 29.

⁵⁸⁹ Pr. A. Ž. D. „Izčeznuli prsten“, francuski napisao M. De Bejan, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 38.

⁵⁹⁰ Dopisi, Split, 8. siječnja, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 4.

⁵⁹¹ „Neprijateljstvo“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 84.

⁵⁹² Isto., br. 87.

zaruka.⁵⁹³ Autor vjerno opisuje: Petrovo odustajanje od dvoboja, Petra koji Anticu spašava iz pogibelji, Petrovu bolest i njegove simpatije prema Antici i izmirenje obitelji. Iako će Petar priznati svoju ljubav Antici, ona želi ispuniti svoj zavjet pred Bogom: „Svakomu čovjeku opredjeljen je cilj na ovome svijetu; svak se rodio da bude srećan, a Vi se prevariste i o jednom i o drugom.“⁵⁹⁴ Pri kraju pripovijesti događa se preokret kod Petra. Nakon iščitavanja knjige duhovnog sadržaja, koju mu je darovala Antica, shvatio je njezinu odluku: „Tko je onaj ljubovnik nevidljivi, koji k sebi privlači mladost, ljepotu, ljubav? Koji dolazi k dušama u sjaju vabeći jih, a kojem nemoš odoljeti, koji obasjava svojom svjetlošću i plienom ih svojim čini? Ovo je Bog!⁵⁹⁵ U Petru se stvorila odluka prihvatiti duhovni poziv i svoju odluku ubrzo obznanjuje Antici u pismu: „Ono što znam jest, da Isus podaje sve onomu koji nije pitao, da je došao pohoditi onoga koji nije ga čekao, da je otvorio onom koji nije kucao.“⁵⁹⁶ Antica će postati redovnica karmelićanka, a Petar redovnik družbe sv. Franje Ksaverskoga.

Pripovijest *Neprijateljstvo* napisana je u duhu romantičarskih pripovijesti: obiteljski sukobi, dvoboj, zaljubljenost, neostvarena ljubav, vjerski ideali i dr. Autor se posvetio više opisivanju i pripovijedanju, a vrlo malo karakterizaciji likova. Pripovijest koja je književno uobličena donosi moralne poruke odgojnog karaktera, potičaje za praštanje, čuvanje obiteljskih vrijednosti i vjernosti izabranim idealima.

O francuskom piscu naturalizma Émile Zoli u *Katoličkoj Dalmaciji* pisano je dosta negativno, poglavito nakon Zolinog posjeta marijanskome svetištu u Lurdu, nakon čega je u *Katoličkoj Dalmaciji* nazvan „zloglasnim romanopiscem.“⁵⁹⁷ Njegovo književno stvaralaštvo smatralo se moralno opasnim, upitne vrijednosti. O Zoli su objavljena četiri članka u kojima je cjelovito prikazana parnica i osuda pisca zbog političkih razloga. Napisan je također kritički osvrt na Zolino pisanje⁵⁹⁸ s jasnom kritikom naturalizma kao književnoga pravca. Nepoznati autor piše o Zolinoj trilogiji,⁵⁹⁹ pokušavajući pronaći odgovore zašto je Zola kao nadahnuće svojim romanima izabrao tri grada, Rim, Lourdes i Pariz:

⁵⁹³ Isto.

⁵⁹⁴ Isto., br. 96.

⁵⁹⁵ Isto.

⁵⁹⁶ Isto.

⁵⁹⁷ Usp., *Katolička Dalmacija*, XXIII/1892., br. 56.

⁵⁹⁸ Zadar, 17. ožujka, *Katolička Dalmacija*, XXIX/1898., br. 17.

⁵⁹⁹ Emil Zola napisao je tri romana posvetivši ih različitim društvenim problemima: *Lurd* (1894.); *Rim* (1896.) i *Pariz* (1898.).

„Zloglasni francuski pornograf, koji u svojem zanatu hoće da uvijek slijedi neki sustav, htio se „proslaviti“ čudnom trilogijom. Rim, Lourdes i Pariz, pomisli, to su neobrađena polja za unosne „pobjede“. A zašto to? Rim još ne bijaše okaljan njegovim perom; a Rim je ipak redovito, naravno središte katoličanstva. Dakle treba jurišati na Rim tim pobjedonosnim modernim oružjem: romanom.

Lourdes-to je, da se tako izrazimo, vrhunaravno središte katoličke vjere našega vieka. Dakle napred na Lourdes, da se hametom potuče i jednom za uvijek uništi ono čudesno Alpinsko skrovište. Nu što se dogodi? U Rimu ne bi primljen od sv. Ota Pape, kako je živo želio – i ujela ga, ugrizla, kao ljutica zmija, ta pogođena pljuska.“⁶⁰⁰

Autor napominje da je Pariz unatoč povijesnim previranjima i događajima, poput francuske revolucije i pojave enciklopedista, postao mjesto povratka kršćanskim vrijednostima i Katoličkoj Crkvi u javnome životu. Autor upozorava da se Zola, upravo zbog tih pojavnosti odlučio progovoriti o Parizu, ali i zbog stanovitih opasnosti koje su se mogle naslutiti. „Bi li bilo pre nagljeno utvrditi, da će iz Francezke, iz Pariza najjače zabreknuti mrtvačko zvono materijalizmu, verizmu, pozitivizmu, isto tako kako su njihovi glavni učitelji tamo bili odnjihani? Bezuvjetno to utvrditi bilo bi valjda preuzetno; ali ako znakovi ne varaju...“⁶⁰¹

Autor podsjeća da je Zola upravo u Parizu dobio najmanje podrške kada je promovirao svoj roman u gradu u kojem se želio „uspjeti na stolicu „neumrlosti“ u francezkoj Akademiji... Vrata mu se Akademije zatvoriše i za uvijek. Dosuđena mu je umrlost.“⁶⁰²

Kao i Zolu prosuđuje se Voltairea, bez osvrta na njegovo stvaralaštvo. Godine 1897. objavljen je prilog kao odgovor na tekst u časopisu *Vrhbosna* autora Ante Baraća, koji je pohvalno progovorio o Voltaireu. Nepoznati autor u *Katoličkoj Dalmaciji* D. R. K. podsjeća na Voltaireovu izjave da poštiva Katoličku Crkvu iz razloga što su mu učitelji bili isusovci. Autor napominje da je Voltaireova izjava imala drugačiju svrhu: „Jedino da mu bude otvoren pristup u francuzku akademiju znanosti.“⁶⁰³ Tko je to Voltaier za kršćane, te kakav je njegov svjetonazor, autor potkrepljuje tekstom nadbiskupa Lefranca a de Pomipguana od 31. V. 1781. Nadbiskup se obaratio vjernicima povodom nakane da se objave sabrana djela Voltairea:

„Što je bio Voltaire?

On je bio pjesnik, govornik, povjestničar, mudroslovac, ili da se bolje izrazimo, pisac o mudroslovnim predmetima, on je dielio sve razne naslove književnika.

⁶⁰⁰*Katolička Dalmacija*, XXIX/1898., br. 17.

⁶⁰¹ Isto.

⁶⁰² Isto.

⁶⁰³ D. R. K. „Još nješto o Voltaire-u“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 16.

„Pustimo na miru njegove štovatelje, koji kažu da je on u svemu savršen bio te da je sve pisce u svakoj struci nadmašio. Kad bi to bila istina, sama ta okolnost, da se je on isticao na književnom obzoru bio bi vrlo žalostan pojav, jer je poznato kako ja on u tomu svojstvu od mladosti do starosti vazda napadao na svetu vjeru.

„On je bio pjesnik, da služi na razne načine bezvjerstvu, bio je govornik, da propovieda vazda protiv žrtvenika i svećenika; bio je povjestničar, da izkrivi sve dogodovštine na uštrb Bogom objavljenih istina i svete crkve; mudroslovac, ili željan takovim postati da natruni sve najtemeljitiije istine maglom skepticizma.

„Na taj je način on postao u našem vieku vodja i patriarh bezvjernika, te mora da zahvali više svojemu imenu nego li svojim umnim i književnim sposobnostima slavu, kojom ga uznio svet, izvanredne i nečuvene počasti, koje mu izkazivalo oduševljenje njegovih privrženika... On je nadmašio i najsrमतnije pisce, s tom samom razlikom, da u onima cinična drzkost misli i izraza nije bila nego plod čudoredne razpuštenosti, ili neizpravna misljenja, o Voltaire-u bijaše to sistematična bezobrazost.“⁶⁰⁴

Iz slavenskih književnosti malo je priloga, najčešće to su obavijesti i informacije, poput one o poljskoj književnosti na temelju članka iz *Slovanskog zbornika* o broju tiskanih knjiga u Poljskoj do 1883.⁶⁰⁵ Pripovijest iz IX. stoljeća pod naslovom *Drevna priča*, poznatog poljskog književnika J. I. Kraszewskoga⁶⁰⁶ u prijevodu Ivana Gostića, predstavljena je 1886. i preporuča se kao pripovijest s povijesnom tematikom.⁶⁰⁷ Priložen je i osvrt na slovenske narodne pjesme, objavljene u knjizi pod naslovom *Triglav*, autora Antuna Foerster.⁶⁰⁸ Iste godine predstavljene su bugarske pjesme, objavljene u Zagrebu u prijevodu Augusta Harambašića i nakladi I. Krajača⁶⁰⁹ Godine 1888. objavljena je kratku vijest o slovenskom pjesniku Šimunu Gregorčiču, koji je drugi svezak svojih pjesama poklonio đakovačkom biskupu Strossmayeru. Uredništvo uz obavijest navodi i pohvale koje biskup upućuje pjesniku: „Sve što iz vašeg pera proiztiče, čisto je, rajsko je, Bogu je ugodno, narodu časno i utješno.“⁶¹⁰ Godine 1890. objavljen je kratak izvještaj o pokopu zemnih ostataka poljskog književnika Adama Mickiewicza, u kraljevskoj crkvi u Wawelu u Krakovu. Na pokopu je bilo mnoštvo poštovalaca književnika, blizu 100.000. Tom prigodom govorili su pjesnik Adam

⁶⁰⁴ Isto.

⁶⁰⁵ Različite viesti, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 23. (U navedenom Zborniku su podaci o broju tiskanih knjiga u pojedinim stoljećima: XV. st. 200; u XVI. st. 7250; u XVII. st. 21.000 i u XVIII. st. 44. 000 knjiga.)

⁶⁰⁶ J. I. Kraszewski (1812.-1887.), poljski pisac, novinar i politički aktivist. Napisao više djela u kojima piše o temi seljaštva i propadanju poljskoga plemstva. Najznačajnije djelo *Doba Sigismunda* (1846.). (Usp. D. Blažina, Kraszewski Jozef Ignacy, *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 2., Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 401

⁶⁰⁷ Usp., *Književne viesti*. „Drevna priča“, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 20.

⁶⁰⁸ Domaće viesti. „Slovenske narodne pjesme“, *Katolička Dalmacija*, XVIII/1887., br. 62.

⁶⁰⁹ Domaće viesti. „Nove knjige“, *Katolička Dalmacija*, XVII/1886., br. 20.

⁶¹⁰ Domaće viesti. *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 78.

Asnyka i zemaljski grof Tarnovski, koji je podsjetio da Mickiewiczu nije bilo dano da bude pokopan u svojoj domovini, a želja da njegova djela dođu do svih slojeva u društvu je ostvarena.⁶¹¹ Kao prilog kulturnoj povezanosti dvaju naroda, donosi se vijest da je ruski pisac V. V. Kačanovskij u Petrogradu 10. listopada 1881. održao predavanje iz starije hrvatske književnosti o dubrovačkome pjesniku Antonu Gleđeviću (1657. – 1728.).⁶¹²

Iako slabo zastupljena, strana književnost na stranicama *Katoličke Dalmacije* zastupljena je u poeziji i nekoliko proznih priloga. Sadržajno, prilozi su izrazito religioznog karaktera, prezentirani s nakanom da se kršćanske vrijednosti sačuvaju i vrednuju, u osobnom i društvenom životu.

8. 1. Književni prilozi na talijanskome jeziku u *Katoličkoj Dalmaciji*

Glorija-Rabac Čondić u knjizi *Zadar za austrijske uprave*, podsjeća da je *Katolička Dalmacija* bio jedan od književno-kulturnih listova u drugoj pol. XIX. st., s prevladavajućim prilozi na talijanskome jeziku u 70-im godinama, međutim, s pojavom rubrike Podlistak i prilozi na hrvatskome jeziku više se željelo približiti hrvatskome čitateljstvu. Prilozi na hrvatskome jeziku u *Katoličkoj Dalmaciji*, pa tako i književni, sve su češći od 1878. kada urednik postane Ivo Prodan. Do te godine, prilozi se uglavnom objavljuju na talijanskome jeziku, počevši od naslova novina. U razdoblju do 1878. oni su prevladavajući; od 1878. do 1880. objavljen je 21 prilog; od 1881. do 1888. svega 11, a nakon 1888. prilozi na talijanskome jeziku više se ne objavljuju. Zato će se osvrtno na književnost na talijanskome jeziku usmjeriti na vrijeme do 1878.

Prvi književni prilog na talijanskome jeziku jest religiozna pjesma objavljena u četvrtome broju⁶¹³ 1870. kada je objavljen i prvi književni prilog na hrvatskome jeziku. Većina poetskih tekstova može se svrstati u prigodničarsku i religioznu poeziju. Ona se redovito objavljuje prema istome obrascu kao i hrvatski prilozi. Jedan broj autora objavljivao je i na hrvatskome jeziku, no većina objavljuje na talijanskome: Giovanni Galiuff, Giovanni Mattiazza, Ivan Matija Škarić, Gradi, Antonio Fosco, Stjepan Buzolić, Nikola Tomma seo, Angelo Maria Nonveller, Giordano Zaninović, Nalis C., i dr. Uz navedene pisce objavljeni su književni prilozi iz

⁶¹¹ „Mickiewiczzeva slava u Krakovu“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 42.

⁶¹² Različite viesti, *Katolička Dalmacija*, XI/1881., br. 80.

⁶¹³ S., „Lo Scettro e la Croce“, *La Dalmazia Cattolica*, I I/1870., br. 4.

talijanske književnosti i prigodni tekstovi Cesare Cantua, Giuseppe Mazzinia, Giovanni Protia i Silvia Pellica.

Prigodničarska poezija zastupljena je kao i ona na hrvatskome jeziku. Prigodničarske pjesme pisane su najšeće u formi soneta, prigodom vjerskih i društvenih događaja. Neke od pjesama posvećene su papi, biskupima⁶¹⁴, svećenicima, pokojnicima i dr. Jedan od autora, Giovanni Galiuff prigodnu pjesmu posvećuje Lepantskoj bitci iz 1572., veličajući u pjesmi zasluge pape Pia i kršćanske vojske, koja je po zagovoru Gospe izvojevala pobjedu nad osmanlijskim brodom.

„Per te Giovanni d Austria
Per Te Colonna e pei tuoi prodi un pio
Nel giorno del Rosario
Sull ali della Fe rapito in Dio.“⁶¹⁵

Nekoliko prigodnih pjesama posvećeno je caru Franji Josipu I za dvadesetpetogodišnjicu vršenja carske službe,⁶¹⁶ prigodom posjeta Dalmaciji⁶¹⁷ i Šibeniku, kada je izrečena pjesma autora Antonia Fosca⁶¹⁸ i dr. Pjesme se posvećuju zaslužnim pokojnicima, među kojima se ističe ona o Josipu Krstiću,⁶¹⁹ župniku Dikla i suradniku *Katoličke Dalmacije*. Značajno je također spomenuti objavu soneta, povodom smrti pjesnika Nikole Tomassea.

„O grande, caro e lagrimato Avello,
Mesto ricetta a venerata Salma!
Ahime! Per sempre tu rinserrì Quello
Che del mio vanto fu Corona e palma“⁶²⁰

U religioznim pjesmama je čest motiv Bogorodice, najčešće povezano s nekim od liturgijskih blagdana. Redovito svake godine, 8. prosinca na sam blagdan Bazrešnog začeca BDM ili uoči blagdana, objavljuju se pjesme u kojima se veliča Mariju kao Bogomajku, ali i

⁶¹⁴ „Sonetto“, *La Dalmazia Cattolica*, VII/1876., br. 21, str. 179.

⁶¹⁵ Govani Galiuff, „Nell Occasione del Centenario che ricorda la battaglia Lepanto Combattuta nel giorno sacro alla Madonna del Rosario“, *La Dalmazia Cattolica*, II/1871., br. 44.

⁶¹⁶ Antonio Fosco, can. „Sonetto“, *La Dalmazia Cattolica*, IV/1873., br. 48, str. 388.

⁶¹⁷ B. S. „Sua maesta imperiale veale apostolica Francesco Giuseppe I... Ode“ *La Dalmazia Cattolica*, VI/1875., br. 15, str. 113.

⁶¹⁸ mons. Fosco, „Francesco Giuseppe Primo...“ *La Dalmazia Cattolica*, VI/1875., br. 19, str. 152.

⁶¹⁹ „Sonetto“, *La Dalmazia Cattolica*, VII/1877., br. 11, str. 90.

⁶²⁰ S. „Lagrima della Patria Sulla Tomba di Tommaso. Soneto“, *La Dalmazia Cattolica*, V/1874., br. 22, str. 192.

tumači teološka dogma o Bezgrešnom začecu.⁶²¹ U XIX. st. u Katoličkoj Crkvi se širila pobožnost Presvetom Srcu Isusovu, toj teološkoj istini i pučkoj pobožnosti posvećena je također prigodna pjesma.⁶²² Neke od pjesama posvećene su svecima, najčešće povezano s liturgijskim blagdanom kao za sv. Krševana⁶²³ i sv. Tomu Akvinskoga.⁶²⁴

Uz većinu manje poznatih autora, koji su objavljivali religioznu poeziju, najznačajnija je pjesma Nikole Tommasea *La Domenica*.⁶²⁵ Za Tommasea i njegovo stvaralaštvo za njegova života, ali i nakon smrti, zanimali su se različiti periodici u Dalmaciji. Tommaseo se deklarirao kao vjernik i katolik, stoga ne čudi njegova bliskost i nazočnost na stranicama *Katoličke Dalmacije*, i ne samo u književnim priložima. Živko Nižić i Nedjeljka Balić-Nižić u svojoj knjizi *Nikola Tommaseo i dalmatinski tisak* (Zadar, 2009.), istražujući novine u Zadru u drugoj polovici XIX. st. analiziraju zastupljenost Nikole Tommasea u *Katoličkoj Dalmaciji* na talijanskom i na hrvatskome jeziku. Zastupljenost Tommasea vidljiva je do 1. svibnja 1874., tj. do njegove smrti, ali i poslije. Autori zaključuju da je u većini članaka o Tommaseu naglašen njegov katolicizam, koji je bio u skladu s profilom *Katoličke Dalmacije* (2009, 60). Uz Tommasea, značajan je prilog Giovanija Protija⁶²⁶ koji posvećuje sonet pjesniku Ginu Capponiju, za kojega Galić navodi da je bio vrlo cjenjen u književnim krugovima: „Talijani su ga poštovali, osobito Leopardi i Giusti“ (Galić, 1956: 46). Na stranicama *Katoličke Dalmacije* pokazano je zanimanje za talijanske književnike kao što su Giuseppe Mazzini, Cesar Cantu⁶²⁷ i Silvio Pellico⁶²⁸ čije je prigodno pismo 1874. objavljeno u novinama. Uz prevladavajuće pisce romantizma od starijih pisalo se samo o Danteu Aligieriu. Njegov izraziti katolicizam imao je odjeka u priložima „La Madonna di Dante“.⁶²⁹

⁶²¹ Giovanni Mattiazza. „d.n. Parr. Di Castel Vitturi. L' Immacolata Concezione di Maria. „Ode“, *La Dalmazia Cattolica*, 1871., br. 50.; G.R. „A Maria Immacolata nel giorno della sua festa – Ganto“, III/1872., br. 49. ; „A Maria ss. Immacolata. Ode“, *La Dalmazia Cattolica*, VII/1876., br. 50, str. 395.

⁶²² „Al Divin Cuor Di Gesu Canzone“, *La Dalmazia Cattolica*, VII/1876., br. 35, str. 279-280.

⁶²³ A S. „Grisogono martire patrono principale di Zara, Sonetto“, *La Dalmazia Cattolica*, IV/1873., br. 47, str. 379.

⁶²⁴ B. „Sonetto“, *La Dalmazia Cattolica*, III/1872., br. 10, str. 80.

⁶²⁵ N. Tommaseo, „La Domenica“, *La Dalmazia Cattolica*, V/1874., br. 29, str. 248.

⁶²⁶ Giovanni Prati, „Sonetto“, *La Dalmazia Cattolica*, VII/1876., br. 8, str. 63.

⁶²⁷ „Il Portafoglio dell operario di C. Cantu“, *La Dalmazia Cattolica*, IV/1873., br. 31, str. 245.

⁶²⁸ „Una inedita autografa lettera“, *La Dalmazia Cattolica*, V/1874., br. 24, str. 206-207.

⁶²⁹ „La Madona di Dante“, *La Dalmazia Cattolica*, II/1871., br. 35-38, 39-41, 46-47, 49.

9. Književna kritika

Uz književne sadržaje u *Katoličkoj Dalmaciji* zastupljena je i književna kritika koja se kroz značajne priloge uključila u onodobne aktualne polemike i rasprave o književnim pravcima poput naturalizma, realizma i verizma. Najznačajniji autor je Jakša Čedomil koji u trećem desetljeću izlaženja lista objavljuje više tekstova o književno-teorijskim pitanjima, kao i prosudbe o pojedinim hrvatskim književnicima. Čedomil će svojim priložima na poseban način doprinjeti vrijednosti i modernizmu književne kritike na stranicama lista.⁶³⁰ Uz Čedomila značajno ime je i Nikole Šimića koji objavljuje književno-kritičke članke o realizmu i verizmu, kao i o drugim književnim pitanjima.

Uz Čedomila i Šimića objavljuju i drugi autori čiji se prilozi mogu svrstati u značajnu tekuću književnu kritiku, pišući najčešće o onodobnim književnim zbivanjima, pojedinim autorima i djelima, književnim časopisima i dr.

9. 1. Početci književne kritike u *Katoličkoj Dalmaciji* – Nikola Šimić

Nikola Šimić (1854.-1913.) svećenik, pripovjedač i književni kritičar svoju „pučko-prosvjetiteljsku, narodno-preporodnu, novinarsku, uredničku te književnu djelatnost u cijelosti je ostvario u Zadru“ (Rados 2007: 194). Surađivao je u Zadru i Dalmaciji u različitim periodicima. U *Narodnom list* u kojem je bio suurednik (1881.-1882. i 1886.-1900.) te u *Katoličkoj Dalmaciji*. U razdoblju od 1882. do 1900. tajnik je Matice dalmatinske i urednik njezina *Narodnoga koledara* (Klobučar Srbić, 2012: 216). Objavio je nekoliko pučko-prosvjetiteljskih knjiga: *Pučka prosvjeta*, (Zadar, 1889.); *Markove uspomene*, (Zadar, 1897.); *Pučki uljudnik*, (Zadar, 1897.) te prijevod knjige *Štednja* (Zadar, 1886.) Samuela Smilesa. Njegova knjiga pučkih pripovijesti *Slike iz seoskog života* (1887.) je pokušaj da se stvori „pučka pripovijest s ugrađenom odgojnom tendencijom ili pak nacionalno osvješćujućom porukom, jezikom i duhom bliska širim slojevima pučanstva u Dalmaciji“ (Rados 2007: 188). Najznačajnije Šimićevo poduhvat je časopis *Iskra* (1884. – 1887.; 1891. – 1894.) koji je sam

⁶³⁰ Usp, Zvezdana Rados, *Hrvatska književnost u Zadru, 19. St.*, Zadar, 2007, str. 164.

pokrenuo i uređivao.⁶³¹ U *Iskri*, u nizu književnih sadržaja, Šimić je objavljivao i književno-kritičke članke, promičući umjereni verizam-realizam suprotstavljajući ga romantičarskim tendencijama, koje su zastupali neki autori (Rados, 2007: 195-196).

Svoje prve književno-kritičke osvrte i promišljanja, objavio je 1879. u *Katoličkoj Dalmaciji*. Tekstovi su napisani u vremenu dok je bio župnik u Brelima nakon svećeničkoga ređenja (Klobučar Srbić, 2012: 216). U prilogima ne raspravlja i ne prosuđuje pojedine autore i njihova djela, on promatra književne pojavnosti analizirajući i donoseći svoje sudove o verizmu, realizmu, naturalizmu i umjetnosti uopće. Nakon Šenoine smrti, jedan dio nove književne generacije bez argumenata ustaje protiv Šenoineg djela i njegove književne koncepcije. Oni su se zalagali za nove književne pravce poput realizma, iako je Šenoa postavio temelje realizmu i postao preteča novom književnome pravcu u hrvatskoj književnosti (Dorkin, 2011: 173). Rasprava o realizmu i naturalizmu će se proširiti nakon članka Eugena Kumičića objavljenog u *Hrvatskoj vili* 1883. godine pod naslovom „O romanu“, u kojem Kumičić propagira realizam i naturalizam u hrvatskoj literaturi. Jedna od reakcija na njegov tekst dolazi od Josipa Pasarića u *Vijencu* 1883. kroz članak „Hoćemo li naturalizam?“ u kome je autor oštro napao Kumičićevu koncepciju naturalizma. Pasarić preporučuje realizam primjeren životu i društvenom i prilikama, „što uključuje u sebi i istinito prikazivanje života i moralnu obvezu pisca da taj život oplemenjuje i duhovno uzdiže.“ (1883: 174). U svojim književno-teorijskim osvrtima Nikola Šimić se približio Pasarićevim pogledima i prosudbama o realizma kao književnom pravcu.

Početakom 1879. u prilogima *Dvie rieči* Šimić iznosi svoje stavove i poglede o književnosti, ali i drugim dodirnim područjima. Njegov rad postat će ujedno rasprava o znanosti i njezinom odnosu prema umjetnosti; o vjeri i odnosu prema znanosti; o idealima na kojima treba temeljiti znanost i umjetnost (književnosti), te o samoj književnosti i realizmu kao književnome pravcu.

Za Šimića znanost je u XIX. st. skrenula s pravoga puta, negirajući sve što nije vidljivo i iskustveno. On pritom misli na katoličku vjeru, vjerske istine i crkveni nauk, koji za znanost prema njezinim zakonitostima nije prihvatljiv. Iz znanosti tako nastaje materijalizma, a iz njega ateizam, protivan vjeri: „Sveto Pismo se pobija u ime znanosti, u to ime nagovara se

⁶³¹ Šicel smatra da je pojava *Iskre* u zadarskom književnom krugu vrlo značajna, međutim programske smjernice i Šimićevi ciljevi nisu se sadržajno u listu ostvarili. „Velike ambicije urednika, međutim, nisu se uspjele adekvatno i realizirati u listu: osim kritičkih napisa Jakše Čedomila...“ (Šicel, *Povijest hrvatske književnosti, Realizam*, str. 39.)

tvarstvo (...)“⁶³² tj. materijalizam. On smatra da je vjerski idealizam ugrožen od znanosti koja se i ne obazire na nadnaravne istine: „Koje dakle čudo, ako se idealizmu dnevice podsjećaju krila, čim se šire steru realizmu i materijalizmu. Uslijed toga u znanosti okrenula zgođjna realnost, s pogleda sperimentalnog sila napreduje, dočim u pogledu racionalnom baca se na materijalizam i ateizam.“⁶³³

Nakon promišljanja o znanosti, njezinu utjecaju i odnosu prema vjeri, Šimić prelazi na područje književnosti, pokušavajući otkriti koja je svrha postojanja književnosti. Već na početku tvrdi i dokazuje da je po svojoj naravi, književnost bitno povezana s vjerom. Za njega, jedan od glavnih preduvjeta da književno djelo bude dobro, korisno i umjetnički uobličeno je da književnik bude vjernik: „(...) tko u ništo nevjeruje niti ma što ljubi nemože da pravim umjetnikom bude.“⁶³⁴

Svrha književnosti za Šimića jest u moralnoj koristi za zajednicu i pojedinca: „Nek se jednom uvjere spisatelji, da cilj književnosti ne biva da po njoj svak iztiče svoj um i vještinu, nego da kroz Ljepotu vodi Istini i Dobru, te tako izpravlja zadrugu.“⁶³⁵ Milan Marjanović podsjeća da je hrvatska književna produkcija literatura maloga naroda, koji je u XIX. st., bio daleko od ostvarenja nacionalnih aspiracija. U tome kontekstu književnost treba biti „idealističko-patriotična, da budi, potiče, hrabri, tješi, osvješćuje i oplemenjuje, da daje uzore i predočuje ideale“ (1906: 6). Na istovjetnim načelima i Šimić vidi književnost, na prvome mjestu kroz dobro za zajednicu. U pojmovima Istine i Dobra – koja piše velikim slovom – on podrazumijeva kršćansku poruku i duhovne vrijednosti koje iz nje izvire. Nakon promišljanja o svrsi književnosti, prelazi na njezin cilj. Za njega ona nije u zabavi, već u pobožnoj i moralnoj, ako je potrebno i dobroj političkoj poruci.

Za Šimića književnost je odraz svoga vremena. Ona prikazuje – nekada uspješno, nekada neuspješno – vrline i pozitivnosti, ali i mane društvenog život. On tvrdi da je književnost u XIX. st. upala u moralne zablude i tako krenula krivim putem. Jedna od zabluda je realizam u književnosti, koji prikazuje trenutnu i grubu društvenu stvarnost:

„I današnja književnost uslijed toga nemilo je očutila s bludnja: s toga iz nje odiše onaj kužni dah, koji je žalibože raztrovao sve zadružne slojeve. Neka nova škola, pod imenom krivo shvaćena realizma, izlikom da živo crta današnju zadrugu, iznosi nedonošćad najgnjusnijih

⁶³² Nikola Šimić, „Dvie rieči“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 14.

⁶³³ Isto.

⁶³⁴ Isto.

⁶³⁵ Isto.

ljudskih strasti, dočim kroz pramene zdvojnosti ulieva u srca otrov najubitačnijeg seticizma.⁶³⁶

Šimić zapravo govori o pojavnosti naturalizma, a svojim stavom prema realizmu postao je blizak Šenoinoj koncepciji književnosti, za koju je zadaća književnosti „osnažiti i utvrditi narodni život“,⁶³⁷ vjerno ga prikazivati, a ne samo tražiti i naglašavati negativnosti. Za njega takva književnost je pokvarena i nemoralna, a bez vjere njezini plodovi su materijalizam i bezboštvo. Na prvi pogled, Šimićeve prosudbe o realizmu djeluju subjektivno, utemeljene na kršćanskom svjetonazoru. To je razumljivo, od književnosti se očekivalo ne samo pokazivanje realnog život, nego i nastojanje u očuvanju i promicanju kršćanskih vrijednosti.

U Europi pri kraju osamdesetih i do sredine devedesetih godina, među romanskim narodima, javio se otpor prema pozitivizmu i naturalizmu u znanosti te realizmu i naturalizmu u književnosti. Istodobno pojavio se pokret idealizma, potaknut autoritetom francuskog kritičara Brunètierea, koji je zagovarao idealizam, prožet kršćanskim svjetonazorom (Marijanović 1906: 90). Šimić je zagovornik takvoga idealizma te s rezervom gleda na realizam: „Nek književnici crtaju ljudski život ne kakav jeste, nego kakav bi imao biti, nek uče sviet plemenitim i vječnim istinama, tad će podignuti zadrugu iz one moralne izkvarenosti, u koju je na žalost do grla ugazila.“⁶³⁸ Marijanović smatra da je Dalmacija u to vrijeme, za razliku od sjevernijih krajeva, bila više otvorena utjecaju romantizma, a samim time i idealizma (1906: 92). Šimića se zato može svrstati među promicatelje „preporoda idealizma“ (1906: 92) u Dalmaciji, uz Marina Sabića, Jakšu Čedomila, Antu Petravića, Dinka Politea i dr.

U daljnjem dijelu rasprave, Šimić pokušava pronaći odgovore u kojem su međusobnom suodnosu vjera, znanosti i umjetnosti. Za njega postoje tri osnovna pojma ili stupa na kojima se temelji vjera, znanost i umjetnost, a to su Istina, Dobrota i Ljepota. Ti pojmovi trajno se susreću u životu i oni su za Šimića nadnaravnog i božanskog porijekla. Vjera, znanost i umjetnost čovjeku mogu pomoći da postigne navedene nadnaravne ideale. Između vjere, znanosti i umjetnosti postoji trajni suodnos. Književnost je podređena znanosti i vjeri te s njima treba biti tumač života: „Književnost prostire svoja krila od najsuhoparnijih realnosti do

⁶³⁶ „Dvie rieči“, br. 14.

⁶³⁷ August Šenoa, „Naša književnost“, U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 39, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1964, str. 45.

⁶³⁸ „Dvie rieči“, br. 14.

najzanositijih ideala; kroz velebnost kršćanskih istina velikom pjesniku pruža maha, da božanstvenim spjevom zabezekne vjekove.⁶³⁹

Raspravu o književnosti Šimić završava u 20. br. *Katoličke Dalmacije* pišući općenito o novinama i časopisima. Periodici su za njega potrebni i korisni, međutim, preko njih se može napraviti i podosta štete, za pojedinca i zajednicu: „Istina bog, tisak je sveta i prokleta stvar; koliko može dobra prinieti, toliko i kvara može počiniti.“⁶⁴⁰ Šimić smatra da se više čitaju loše novine, nego dobre knjige, te predlaže tiskanje novina koje će se baviti različitim područjima života, znanja i umijeća.⁶⁴¹ Kao i književnost, i časopisi trebaju imati sadržaje za opće dobro: „uzeti poglavito u obzir pouku, a umećati i zabave, kao n.p. pjesama i pripovjedaka. Nego pri svemu tomu razabirati za kršćansku vjeru i čisto ćudoredje.“⁶⁴² Tu zamisao Šimić će uskoro početi ostvarivati kroz vlastiti časopis *Iskra*.

Iste godine kada objavljuje prilog *Dvie rieči*, u šest brojeva *Katoličke Dalmacije* piše raspravu o realizmu. Prijašnja rasprava poslužila mu je kao uvod u tekstove koji će slijediti i kroz koje će još sustavnije progovoriti o književnosti. On će započeti raspravu koja će se pretvoriti u polemiku o realizmu, naturalizmu, idealizmu i verizmu. Vrlo slična polemika nastavit će se uskoro u njegovom književnom časopisu *Iskra* (Rados, 2007: 170). Šimić je zagovornik realizma u književnosti, te će ubrzo na stranicama *Iskre* – kao i niz njegovih suradnika – naturalizam i verizam u književnosti nazivati književnom grdobom i rugobom (Dorkin 2011: 193). Da bi se razumjela neka književnost, ona se za Šimića mora promatrati u kontekstu vremena i prostora, pri čemu ona progovora o kulturi, ali i napretku jednoga naroda. Tu tvrdnju Šimić potkrepljuje slijedećim riječima: „Književnost je porod ljudskog duha, ona iznosi sve njegove vrline i mane, po njoj se daje suditi do kojeg je stupnja naobraženosti stigao jedan narod i koje mu mjesto dolikuje u kolu i nih naroda. Po tom, želite li se upoznati s jednim narodom, učite mu književnost, kao što želite li upoznati književnost, to učite duh onoga vieka.“⁶⁴³

Duh vremena XIX. st., Šimić kritizira optužujući filozofiju i prirodne znanosti, koje su naštetile idealizmu i pridonijele širenju materijalizma i realizma.⁶⁴⁴ Za svoje tvrdnje navodi autore čija su učenja, stavovi i svjetonazor obilježili XIX. st. kao što su Helvetiusa, Holbacha,

⁶³⁹ Isto., br. 16.

⁶⁴⁰ Isto., br. 20.

⁶⁴¹ Isto., usp.

⁶⁴² Isto.

⁶⁴³ Nikola Šimić, „Realizam u književnosti“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 46.

⁶⁴⁴ Isto., usp.

Georga Büchnera i Moleschotta. Spomenuti autori za Šimića pridržavali su se epikurejskog načela. Njihovo tumačenje svijeta je materijalističko i ateističko, pri čemu čovjek svrhu svoga života i postojanja vidi samo u uživanju. Taj svjetonazor za Šimića se reflektirao u književnosti, koja je istodobno postala promicatelj takvih filozofskih pogleda. Kao u prijašnjem prilogu, on podsjeća da su mnogi književnici u svojim djelima zanemarili društvenu zajednicu i njezine potrebe, okrećući se samo prema sebi: „(...) naći je često književnika koji mjesto da zastupaju potrebe i nade i iztiču kreposti i zloće zadržnog života, stežu se na svoju osobnost, pomičuć na taj način književni individualizam.“⁶⁴⁵

U daljnjoj raspravi Šimić počinje analizu društvenih i književnih događanja, počevši od XVIII. st., kako bi objasnio i protumačio razloge zašto su iz književnosti potisnuti klasicizam i idealizam, te na koji način je na njihovo mjesto postupno došao romantizam. U svojem tumačenju ponovno se osvrće na filozofiju, paralelno progovarajući o književnosti. Za njega pojava novoga i odustajanje od staroga u književnosti, počinje u Njemačkoj u XVIII. st. počevši od Gotthold Ephraima Lessinga,⁶⁴⁶ dramskog pisca i prosvjetitelja koji je u književnost unio slobodu – kao što je Immanuel Kant u filozofiju uveo slobodu razuma. Lessing je išao toliko daleko, napominje Šimić da „(...) sebe priznaje genijem slobode i prirode; on ti ne poznaje ni učitelja nit uzora: on se baca na Omira, na Shakespepa... obožaje Moliera, spaja sve sustave, sve ljepote, sve ideale.“⁶⁴⁷ Šimić spominje i Johanna Wolfanga Goethea, koji za njega u sebi objedinjuje i Lessinga i Kanta. U njegovoj analizi nisu izostali Johann Gottfred Herder i Christoph Martin Wieland i Friedrich Schiller čiji lik Karla Moora postaje slika Schillerove duše i odraz moralnoga stanja njemačke mladeži.⁶⁴⁸

Uz kratak osvrt na pojedine književnike i filozofe, Šimić smatra da je i književna kritika u to doba krenula lošim putem. Ona je imala zadatak da preporodi književnost, no kritika je „prihvatila znanstveni oblik“.⁶⁴⁹ Prema Šimiću i estetika je zastranila, iako je imala nakanu da metafizičkim putem razvije teoriju o umjetnosti sa svojim sredstvima i pravilima. Na taj način preporod se nije dogodio u umjetnosti i književnosti.⁶⁵⁰ Nakon svih pokušaja, idealizam se ipak udaljio od života i istine, a sav svoj zanos usmjerio je prema umjetnosti. Takav idealizam

⁶⁴⁵ Isto.

⁶⁴⁶ Gotthold Ephraim Lessing, (1729.-1781.), njemački kritičar i dramski pisac. Uz Goethea, Schillera, Herdera i dr. postao jedan od klasika njemačke nacije. Svojim negativnim kritikama Voltairea zagovarao je Shakespepa.

⁶⁴⁷ „Realizam u književnosti“, br. 47.

⁶⁴⁸ Isto., usp.

⁶⁴⁹ Isto.

⁶⁵⁰ Isto., usp.

za Šimića po svojoj naravi štetan je za umjetnost. Iz toga razloga došlo je do oslobađanja od idealizma i klasicizma, dovodeći do nove pojave u umjetnosti – romantizma, najprije u Francuskoj i Njemačkoj, a potom po cijeloj Europi. „Idealizam prietio je u obće umjetnosti, a najpače pjesničtvu, te je red bilo po što po to jednom skinuti s vrata taj nesnosni jaram, a to otresavši se klasičnih auktoriteta. I tako se podigao romanticizam.“⁶⁵¹ Prema Šimiću i romantizam je krenuo pogrešnim putem, udaljio se od svojih ideala, dovodeći do nove pojavnosti u književnosti, realizma:

„I zbilja našega vieka svukuda romanticizam preteo maha, po Schlegelovu povodu: nego, kroz upliv njemačke škole, a i uz nesklad filosofinih i političkih mjenja uz sve to raztuće neznažbožtvo odmah se odalečio od svog plemenitog cilja, kojega je n.p. bio udario Manzoni u Italiji, te se spustio na seticizam i razuzdanu razkvarenost. Od toga postao novi sustav pod imenom realizam.“⁶⁵²

U tumačenju i prikazu realizma u književnosti Šimić u njemu pronalazi vrlo malo pozitivnosti. Kao u prijašnjem tekstu, on zapravo promišlja o naturalizam kod nekih autora, koji su prema njemu pogrešno shvatili realizam u književnosti, zaboravljajući da je realizam pravac ljepote i dobrote. Šimić vjerojatno misli na Eugena Kumičića koji 1883. u *Hrvatskoj vili* objavljuje svoj programatski članak „O romanu“, te propagira ideje Zolinog naturalizma u književnosti, koje će Kumičić utjeloviti u svom romanu „Gospođa Sabina“. Šicel podsjeća da je Kumičićev esej „uznemirio književne krugove i pokrenuo čitavu lavinu napisa i polemika „za i protiv“ naturalizma ili realizma...“ (Šicel 2005: 9). Slobodan Prosperov Novak zaključuje da to i nije izvoran Kumičićev tekst. On je zapravo „prerada Zolinih teza iz slavnog spisa o eksperimentalnom romanu, ali taj esej, premda mu vlastiti autor u svojim knjigama nije uvijek slijedio sva načela, znači snažan zagovor novoga stila u prozi“ (2004: 96). Frangeš napominje da su ti pokušaji bili svojevrsna kritika i odgovor na Šenoin umjereni i poetički realizam (1987: 190).

Kumičićev članak o naturalističkim smjerovima u stvaranju, izazvao je mnoge reakcije, među njima je članak Josipa Pasarića „Hoćemo li naturalizmu?“ objavljen u *Vijencu* 1883., kao i tekst „Moderni roman“ iz 1886. Pasarić je postao najveći protivnik Kumičićeve naturalističke koncepcije. U tekstu „Moderni roman“ on govori o poetici romana i književnog stvaranja, naglašavajući tri bitne odrednice čiji je zagovornik i Šimić: „...vjerna i istinita slika života,

⁶⁵¹ Isto., br. 49.

⁶⁵² Isto.

vjerno i istinito prikazivanje karaktera te etičnost poruke (tendencije) književnog djela što uključuje tendenciju ukazivanja na „idealno i plemenito“ (Šicel 2005: 13).

Za Šimića pisci skloni naturalističkom pisanju zaboravili su realnost ljepote u životu, usmjerivši svoja zapažanja samo na negativne strane života i svijeta. Pojedini pisci za njega „(...) radje pristaju uz gruboću i zloću, koje ipak nisu jole realnije od dobra i ljepote, pa tako brložeć se u kaljužinah ljudskih strasti, kumeć ti na njihove obrete, ponosito ti govore: ovo je priroda, evo ti realnosti.“⁶⁵³ Za Šimića realizam i naturalizam stvorili su svoja načela prema kojima se stvara i definira umjetnost: „Umjetnost jest zrcalo prirode, uz točno motrenje i nasliedovanje harmoničnih i simetričnih zakona, koji ravnaju odnošaje stvari i pojava. Budući da je umjetnost Istina jedina absolutna Ljepota, cienilo se da svaki gad, samo ako je istinit, može biti predmetom umjetnosti, te ući u književnost.“⁶⁵⁴ Za Šimića čovjek kao pojedinac u realizmu ne prikazuje se pozitivno i realno. Njemu se pristupa samo s negativne strane, bez spominjanja pozitivnoga, kreposnog i moralnoga u čovjeku: „Ta nova škola, uvijek ti opisuje narav ljudsku, pokvarenu, iznemoglu, uništenu, i to bez ma kakove koprene, bez onih veličanstvenih slika i onih uzora koji te uznose i uzdižu sa nizine ljudske slabosti, a da te prizovnu vjeri i želji vrhunaravnoga.“⁶⁵⁵ Kao što je kritičan prema piscima realizma, kritički govori i o autorima idealistima koji žive u svojoj mašti, „...i stvaraju po sebi neki umišljeni sviet, ne razabiruć za istinu (...)“⁶⁵⁶

U nastavku rasprave Šimićeve tvrdnje i prosudbe postaju sve strože i isključive. On smatra da će pisci realizma uništiti sve dobro što je postignuto na području umjetnosti i književnosti, počevši od Homera, Platona, Dantea, Shakespearea, i „strovaliti sve uzore ljudskog uma.“⁶⁵⁷ Pri kraju rasprave zaključuje da se realizam kao pravac pretvara u naturalizam, te da u književnosti i nije potreban. Iako je u književnosti napravio umjetnički prevrat, on ga smatra opasnim i ubitačnim. Naturalizam postaje „zgoljni realizam“ koji je zajedno s verizmom „ natopljen prostaštvom i gnusobom“ (Dorkin 2011: 177). Naturalizmu za Šimića „nemože nikako da bude mjesta u književnosti u obće, a napose u pjesničtvu; jer zgoljan realizam nemože da podpuno slikuje ljudsku narav, bez da se ne uzdigne na vječne ideale, koji njem ravnaju (...)“⁶⁵⁸ Šimić tvrdi da se realizam udaljio od estetike, izgubivši

⁶⁵³ Isto.

⁶⁵⁴ Isto.

⁶⁵⁵ Isto.

⁶⁵⁶ Isto., br. 50.

⁶⁵⁷ Isto.

⁶⁵⁸ Isto.

potrebu za ljepotom i dobrotom, promičući životnu grubost i „grdoću“. U daljnjoj raspravi ponovno se poziva na prijašnje tvrdnje, naglašavajući pritom da umjetnost treba izražavati Istinu i Dobrotu u Ljepoti, otkrivajući čudorednost korisnu za zajednicu. Kao primjere iz umjetnosti koji očituje Istinu i Dobrotu u Ljepoti, navodi slikara Rafaela. Njegove slike odišu ljepotom i božanstvom, te prikazuju ono što ne postoji u realnosti, samo su nagovještaj nadnaravne istine i ljepote.

Za Šimića realizam i naturalizam kao književni pravci nisu poslužili za očuvanje moralnog zakon i duhovnih vrednota, pogrešno tražeći životne vrijednosti samo na naravnoj razini te zaključuje: „Ali sva Istina i Ljepota nije u naravi, nego samo zraka tog božanskog svjetla, pa se toga ako nam je doći na domak istini držat nam se prirode, al da joj se uznesemo na dohvate, red nam je poseći za vrhunarnim, buduć to vrhovni zakon koji usavršuje svaku Istinu i Ljepotu.“⁶⁵⁹ Pisci realizma za Šimića istinu i dobrotu ne traže u ljepoti, nego na pogrešnome mjestu: „(...) realiste se upinju da pokažu realnu zloću kroz estetičnu grdoću: premda oni cienne da tako oni izrazuju istinu i dobro kroz ljepotu.“⁶⁶⁰

Razmišljajući o prikazivanju životnih kreposti u književnosti, Šimić primjećuje da se sve svelo na sebičnost, koja prebiva u književnosti bez nadnaravne dimenzije, a krepostan čovjek postaje žrtvom zavisti i prijekora. On pritom postavlja pitanje: što je to što će mladež preuzeti za sebe ili u čemu će se poučiti? Pojedini autor izokreću moralne vrijednosti i po ničemu njihova djela ne mogu biti poticaj za nasljedovanje: „(...) udarilo se načelo da je zločin pravilo, krepost iznimka, da zločin ima zadobit, dočim se krepost trga u svojoj slabost.“⁶⁶¹ U daljnjem tekstu Šimić navodi autore, međutim, ne i njihova djela – smatrajući da je pisanje pojedinih autora štetno i opasno poglavito za mlade naraštaje: „Što uče Balzac, Sue, Dumas, Koch, Duderot, Georg Sand i drugi, kojih ni ime od sramote nećemo da kažemo?“⁶⁶²

Šimić skromno raspravlja o književnim motivima u realizmu, zadržavajući se samo kratko na motivima ljubavi i vjere. On primjećuje da se o ljubavi piše najčešće u ozračju pozitivizma, pri čemu se sve svodi na činjenice, odbijajući metafiziku. „Positivizam ju je sasvim preobrazio sramiv ju sa sramotnom razbludom i priljubodinstvom,“⁶⁶³ Motiv vjere u realizmu za Šimića je vrlo rijedak, ako ga se prikazuje to je kroz naturalizam, najčešće u kletvama umornih pojedinaca. Zanemarivanje vjere u motivima u stvaranju književnoga djela, za

⁶⁵⁹ Isto.

⁶⁶⁰ Isto., br. 54.

⁶⁶¹ Isto.

⁶⁶² Isto.

⁶⁶³ Isto.

Šimića je životno pogubno: „Realizam živinskog življenja, koji je danas sve sebiце okrenuo svietom, te pronikao kroz obitelj, zadrugu i celo ljudstvo, nsmie se po ništo predstavljati čitaocem, a da se na ćudoredje i vjeru ne osvrnemo, pretvarajuć tako otrov u liek.“⁶⁶⁴

Govoreći o vjeri i ljubavi Šimić prelazi na prosudbe iz moralnog zakona, koji se prema njemu u pojedinim romanima u potpunosti izokrenuo, i postao životna suprotnost pri čemu se „(...) istina tlači, prilichnost zanemaruje, zloća pobjedjuje, strasti nepredobitne, zločin potrebit, krepost porugana; uvijek neka porugljiva pretjeranost koja tupi srce i um svakom plemenitom osjećaju, svakoj prijatnoj misli.“⁶⁶⁵ Šimić postavlja pitanje, kako će završiti realizam kao književni pravac i izričaj? On smatra da će realizam doživjeti istu sudbinu kao i gluma kod Grka i Rimljana. Sa starogrčkim komediografom Aristofanom kazalište se uzvisilo, ali i propalo.

U završnim mislima o realizmu Šimić se zalaže da se književnost oslobodi svega što uzbuđuje ljudske strasti, svega što u ćovjeku sprećava pozitivne osjećaje. Potrebno je usvajatii nasljedovati ono što oplemenjuje, „(...) tada će se književnost dovinuti svomu pravomu cilju, da naime kroz božanstvenu ljepotu, istinom i dobrom, opaja i izpravlja ljudsku zadrugu.“⁶⁶⁶

Pri kraju sedamdesetih godina, u ćlancima „Dvie rieći“ i „Realizam u književnosti“, Nikola Šimić započeo je raspravu o realizmu još za života Augusta Šenoa, koji je svojim stvaralaštvom u hrvatsku književnost unio nove obrasce romantićarsko-realistićkoga stvaranja. Vidljiva je slichnost Šimićeva i Šenoinog poetićenog programa, poglavito preko njegovih književno-teorijskih ćlanaka u *Katolićkoj Dalmaciji*. Dorkin zaključuje da će Šimić u program svoga ćasopisa *Iskre* postaviti Šenoin književno-poetićki program, pod trećom toćkom: „Književnost mora odigrati odrećenu moralnu i etićku funkciju u životu naroda, društva; ona treba da ispravlja, osvješćuje i oplemenjuje narodni život, da narod vodi napretku, a s druge strane opet da bude vjerna slika narodnog života i poluga narodne prosvjete“ (2011: 17).

U središtu njegovih priloga u *Katolićkoj Dalmaciji* su realizam kao književni pravac, naturalizam i verizam, a jednim dijelom i idealizam. Tumaćeći književne pravce, Šimić je pokušavao pronaći poveznice između znanosti, vjere i umjetnosti, smatrajući ta područja ljudskoga duha i kulture, međusobno povezanim. Znanost, vjera i umjetnost pozvane su uputiti ćovjeka da otkriva Istinu i Dobrotu kroz Ljepotu. Međutim, kada govori o istini i

⁶⁶⁴ Isto., br. 55.

⁶⁶⁵ Isto., br. 55.

⁶⁶⁶ Isto.

dobroti, to je uvijek u kršćanskoj dimenziji svetoga, nadnaravnoga i božanskoga. Za njega znanost, vjera i umjetnost zajednički trebaju pokazivati put do Boga, a književnost ponuditi čitateljstvu dobru moralnu i pobožnu poruku. Za Šimića književnost svoju svrhu i cilj ostvaruje u zajednici, promičući društveni napredak, ćudoređe i kršćanske vrednote.

Promatrajući trenutno stanje u hrvatskoj književnosti, Šimić ne pronalazi mnogo autora i njihovih djela u kojima se ostvarilo književno oblikovanje kroz Istinu, Dobrotu do Ljepote. Iz toga razloga njegove prosudbe realizma i naturalizma su dosta stroge. Za njega realizam je pogrešno shvaćen, poglavito kod autora koji pod pojmom realnosti u životu vide samo negativne strane života. On je zagovornik realizma samo u toj mjeri ako prikazuje ljepotu kroz dobrotu i istinu, a ne kroz Zolinu „estetiku grdoće.“

Na temelju njegovih književno-kritičkih priloga može se zaključiti da je Šimić bio zagovornik umjerenog realizma u književnosti, uključivši se preko *Katoličke Dalmacije* u rasprave i polemike o realizmu, naturalizmu i verizmu. Svoje književno-kritičke prosudbe i raspravu o književnim pravcima, kao i novim književnim pojavnostima, nastavit će u književnome časopisu *Iskra*.

Uz Šimićeve književno-kritičke prosudbe o književnosti, u sedam brojeva 1889. objavljen je tekst pod naslovom „Današnja naša poezija“, nepoznatoga autora F. A. P. Autor počinje raspravu o nekim književnim pitanjima, ne analizirajući pojedina djela i ne spominjući niti jednog domaćeg književnika. Autor to i najavljuje, počinjući temu o hrvatskoj poeziji: „Na ovo pitanje odgovorit ćemo, a da se neupuštimo u ikakvo ocjenjivanje posebnih današnjih naših pjesničkih proizvoda.“⁶⁶⁷ S takvim pristupom, autor je već na početku napravio metodološki propust u pristupu književnoj problematici. Na taj način njegove tvrdnje ostat će neargumentirane, nejasne i nedorečene. U raspravi on pokušava odgovoriti na nekoliko pitanja: što je osnovna svrha poezije, tko je to pjesnika i kako bi trebao pisati? Uz navedena pitanja, daje upute mlađem književnom naraštaju – ponajviše o načinu pisanja. Do svojih odgovora dolazi pišući o ljubavnoj poeziji, međutim, pri kraju rasprave udaljit će se od teme, govoreći o svemu i svačemu. Njegov tekst će na kraju postati moraliziranje o životu, vjeri i hrvatskoj književnosti.

Za autora svrha poezije je „da osladi ljudsko srce ljepotom, razgrije ljubavi te istodobno prene ljudski duh iz neke pospanosti, iz neke duševne monotonije, te ga uzdigne na najviše

⁶⁶⁷ Književne vesti i ocjene, F. A. P. „Današnja naša poezija I“, *Katolička Dalmacija* XX/1889., br. 2.

čine.⁶⁶⁸ On smatra da hrvatska poezija ne ide pravim smjerom, ne ispunjavajući svoju svrhu. Za njega uzor za istinsku poeziju jest klasična književnost: Homer, Katon, William Shakesper, John Milton, Johan Wolfgang Goethe i Friedrich Schiller. Spomenuti autori za njega su ispunili svrhu poezije, pišući na pravi način, uzdižući čovjeka u nadnaravno.

Kada govori o ljubavnoj poeziji naziva je „djevičanskom pjesmom“ koja se prometnula u najobičnije ljubavno dopisivanje, koje nema nikakve veze s poezijom i ostvarenjem svrhe poezije. Za njega su to pjesnički pokušaji, koji su daleko od tekstova koje su pisali: Đorđić, Ivan Trnski, Antun Nemčić, Stanko Vraz i Dimitrije Demetar. On smatra da se o temi ljubavi i žene može pisati samo sa svrhom koja nije tjelesna i izvanjska. Svoje tvrdnje argumentira riječima Ivana Trnskog: „Ljepota djevojke, kako je jednom liepo opazio u Književniku vrli Trnski, nikada nesmije biti predmetom pjesmi, dok joj čelo nebi okitio vienac rodoljublja.“⁶⁶⁹ Trnskoga povezuje i s Goetheom, koji je tvrdio da poezija treba uznositi iz materijalnoga svijeta u onaj duhovni, te voditi putem kreposti i plemenitosti. Njegovo je uvjerenje da hrvatska poezija ide krivim putem, ne nasljeđujući književne uzore u kreposti i moralnosti, nego putem „prostačkoga realizma i verizma.“⁶⁷⁰ Spominjući navedene književne pravce, autor je vrlo blizak stavovima i prosudbama koje su izrečene i prije njega, poput Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Nikole Šimića i drugih autora, koji nisu pozitivno govorili o novim pravcima koji su prodirali u hrvatsku književnost. On zapravo zagovara idealizam u književnost. Pjesnik, prema njegovim mjerilima, ne smije se zadržavati na izvanjskoj životnoj ljepoti, nego mora stvarati poeziju koja treba da „poduči, kori, svjetuje, dušom potresa, veseli, uzbudjuje u nama krepostna čustva, ganjiva volju.“⁶⁷¹

Njegovi iskrivljeni i neobjektivni stavovi ne očituju se samo prema književnosti, on je zapravo protivnik svega, pa i dostignuća u XIX. st., počevši od prirodnih znanosti. Za njega je XIX. st. iskvareno i promašeno, a jedini istinski ideali za njega su Bog, vjera i domovina. Navedeni ideali mogu u čovjeku oblikovati pozitivne kreposti, kojih još uvijek nema u hrvatskoj poeziji. Pisanje pojedinih hrvatskih autora o temi ljubavi za njega ne može biti krepost: „Zar da je uputa u krepost prizor dvaju ljubovnika, gdje no su se utopili u razbludnom razkošju cjelova?“⁶⁷² Za književno stvaranje ponovno navodi klasične uzore poput Horacija i Dante Alighieria, no kada spominje Francesca Petrarca pristupa mu s istom

⁶⁶⁸ Isto., br. 2.

⁶⁶⁹ Isto.

⁶⁷⁰ Isto.

⁶⁷¹ Isto., br. 3.

⁶⁷² Isto., br. 4.

dozom kritičnosti. On tvrdi da je Petrarca „promašio svrhu poezije, ožimajući oči suzama i srce uzdisajima za svojom Laurom.“⁶⁷³

U daljnjoj raspravi autor neprestano ustraje u svojim pretjerivanjima, otkrivajući veličinu, dobrobit, ali i pogubnost pjesničkog poziva. Govoreći o poeziji napominje da je svaka pjesma slika pjesnikova srca i uma. Za njega su Émile Zola, Alphonse Daudet, Alexandre Dumas, Ducret, Voltaire i Jean-Jaques Rousseau književnici bolesnoga srca i pomračena uma, čije književno stvaranje ne šteti samo jednome narodu, nego i cijelome svijetu. Prema njegovim tvrdnjama kako se pjesnik treba odnositi prema pojavnostima u životu, djelomično je blizak Šenoinom realizmu, ali i pravaškoj kritičnosti društvenih pojava. Autor podsjeća da je pjesnik čovjek koji ima poziv, poput proroka s uzvišenim apostolatom, on je: „izabranik i miljenik naroda, koga narod najradje sluša, samo za to je pozvan, da najuzvišenijim proizvodom ljudskoga uma – pjesmom – šiba i žigoše ljudske mane, nečovještvo, nepoštenje, razpuštenost, nerodoljublje, izdajstvo, poodlost itd. te istodobno predstavlja ljepotu, sjaj, uzvišenost svojih krepostnih ideala.“⁶⁷⁴

Pri kraju rasprave, autor ponovno navodi primjere iz književnosti koji mogu oblikovati krepostan život, poput Shakespearea i njegovog *Otela*, kritizirajući istodobno nemoral u Zolinom djelu *Assomoir* i Dumasovom *Francillinu*. Primjer krepostnog i moralnog pjesnika hrvatske književnosti spominje samo Petra Preradovića. Preradović je za njega jedini iskreno pjevao o ljubavi i Bogu, a većina njegovih pjesama su moralne pouke – osim onih koje imaju spiritističke elemente.⁶⁷⁵

Govoreći o pjesničkim formama, autor smatra da većina hrvatskih pjesnika sve više napreduje, razvijajući dobre pjesničke oblike. On im jedino zamjera zanemarivanje naglaska i ritma u pjesmama, upućujući autore da se bolje upoznaju s rječnikom Vuka Karadžića, koji je prema Tomi Maretiću najkompetentniji za naglašavanje riječi.⁶⁷⁶

Kada govori o temama i motivima u poeziji, autor tvrdi da je poezija po raznolikosti motiva vrlo siromašna nakon značajnijih pjesnika poput P. Preradovića, Ivana Mažuranića, G. Martića i I. Trnskoga. Za primjere pjesnika, koji se mogu izdvojiti kao bolji autori, i koji su ispunili njegova očekivanja su Stjepan Buzolić, Hugo Badalić, August Harambašić i Jovan Hranilović. Razlozi da je premalo dobrih pjesnika i istinskog pjesničkog nadahnuća, autor

⁶⁷³ Isto.

⁶⁷⁴ Isto., br. 5.

⁶⁷⁵ Isto., usp.

⁶⁷⁶ Isto., br. 7.

pronalazi u odsustvu klasičnih uzora. Pjesnici ne stvaraju poput Goethea, Byrona, Puškina, Schillera, Kollára koji su se nadahnjivali na klasicima poput Horaciju, koji je postao njihov učitelj u estetici.

Na kraju priloga autor daje preporuke mlađim pjesnicima kako trebaju stvarati književna djela. On ih poziva da se bolje upoznaju s narodnom književnošću, tradicijom i baštinom, te da u sebi razvijaju „slikovnu moć“, tj. primjećivanje svijeta oko sebe, nadasve prirode. Na kraju upozorava pjesnike da svoje pjesme ne šalju prebrzo u svijet. Uz navedene preporuke, poziva ih da porade u oživljavanju dramskoga stvaralaštva koje je vrlo skromno. Stanje u hrvatskoj poeziji za njega je vrlo loše: „zavladao neki diletantizam, t.j. u nas neki kao od zabave, od neke igrarije pjevaju, dok se kroz njihove pjesme provlači neka ne baš čista težnja.“⁶⁷⁷ Uza sve opaske i preporuke, za njega pjesnik mora biti svestran čovjek, upoznat sa svim područjima života. Autor tako pokušava pronaći poveznice između umjerenog realizma i idealizma:

„(...) pjesnik treba da bude moralist, filozof, prirodoslovac, psiholog i historik, ako misli šta liepa i savršena opjevat. Moralista za to, da poznaje dobro što je moralno što li ne; filozof, da često puta ne zadje krivim putem u mišljenju, te se ne iznevjeri logičnosti; prirodoslovac, da dobro promatra prirodu, njena čudovišta, kojima ju je obasula Premudrost božja, i tome dobije slikovnu moć. Psiholog da zna u dušu čovječju, tj. poznavat mu nagnuća njegove duše, što je također svojstvo pronicavosti; historik, da su mu pred očima svi događaji, što je čovječanstvo izvelo koli na kulturnom toli historijskom polju.“⁶⁷⁸

Iste godine 1889. autor F. Ivo objavljuje tekst pod nazivom *Današnja hrvatska proza*. Prema stilu vjerojatno se radi o istome autoru koji je pisao o temi hrvatske poezije. I ovaj tekst, kao i prethodni, skroman je doprinos raspravi o književnosti. Autor prosuđuje i pokušava ocijeniti hrvatsku prozu u drugoj pol. XIX. st. bez navođenja pojedinih autora i njihovih djela. Povod raspravi su književni tekstovi objavljeni u zagrebačkome *Viencu* koje uopće i ne navodi, autora zanima samo „materija današnje proze“. Govoreći o hrvatskoj prozi autor primjećuje da je proza uznapredovala glede književne forme, međutim: „materija kakva je da je; gledaju da gosta ponude sodomskom jabukom na liepoj plitici, dočim kakva je jabuka iznutra, za to nemare. Što je tomu krivo! – Nemoral! – a odakle krivi fanatizam!“⁶⁷⁹ Autor izražava žaljenje što mnogi pisci nisu nasljedovali pravac Mihovila Pavlinovića u

⁶⁷⁷ Isto., br. 9.

⁶⁷⁸ Isto.

⁶⁷⁹ F. Ivo, „Današnja naša proza“, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 10.

pisanju, kao i preporuke biskupa Strossmayera (*Sve za vjeru i za Dom*) na koji je način potrebno pisati prozu u književnosti.⁶⁸⁰

Jedini motiv koji ga zanima u prozi kao i u poeziji jest ljubav. Autor podsjeća da Šenoa u svojim romanima i pripovjerkama „...ima ljubovnih zgoda, nu na koji ih način skraja. Načinom da tako rečem liepim.“⁶⁸¹ On smatra da je Šenoa uzor kako je potrebno pisati o ljubavi, i kako je upotrijebio bogatstvo hrvatskoga jezika u svojim djelima: „Ako Šenoa piše o ljubavnim sgodama u svojim knjigama, to mu je bila nakana, da privlači k sebi ne samo učne i ljubitelje stroga nauka ljude, nego i nježniu spol, buduć od sebe slab da nenaginje odmah na ozbiljne stvari. Nu je li prekoračio u tom granicu? Nije do istine, i nitko mu u tom neprigovara.“⁶⁸² Autor podsjeća da je hrvatska proza s ljubavnom tematikom često ispunjena negativnostima, pri čemu se u književnost unose „najgadnije i najpodlije stvari.“ „Negovorim da će im se posao ojaloviti, i da neće naučiti pisati i pjevati naše domorodkinje, nu u istinu mnoge će od njih stvoriti Saffom. Grkinja Saffo dovinula se je do visokog stupnja u pjevanju, ali što joj je koristilo, kad, smrtno zaljubljena u svog nevjernika, svršuje život nesretno, jer skače kod Leukade s visoka brda u duboke valove.“⁶⁸³

U daljnjoj raspravi ponovno žali što nitko ne nasljeđuje Šenou u stvaranju: „U našem današnjim romanima, novelama, mnogi i mnogi nepišu više da glade jezik, da pišu što liepa i koristna, da ukriepe duh mladenački, što zapovieda zdrav razum, da, ako će što ljubavna pisati, pišu o čistoj i svetoj ljubavi, nego sve drugčije.“⁶⁸⁴ Pojedina književna djela za njega propagiraju slobodan život, uz poljuljane vrijednosti negiraju se moralni zakoni, a neki autori stvaraju pod iskrivljenim krilaticama: „Kome nas cilju vode ti književnici? Pravom ili krivomu? Krivomu! Je li istina? Jest, jer im kriva i lozinka, koja im je: ne Bog i Domovina, nego: „Na stranu Vjerom, gledajmo samo Domovinu“. Je li dobar taj fanatizam? Ne! Kako ubrzo dospismo do toga? Nemoralnošću.“⁶⁸⁵ A kako pojedini pisci pišu o ljubavi mladića prema djevojci autor zorno komentira:

„Nema mira ni pokoja bez nje, hoće da ju vidi i tad je sav blažen. Kako nije blažen, kad motri ono gibko tielo, oni krasni stas? I tad sliede letanije opisivanja te gorske vile. Zanešeno će opisivati svoje Ninfe bielo čelo, bjelije od mramora; rumene jabučice; izpod krasnog čela, dva

⁶⁸⁰ Usp. isto.

⁶⁸¹ Isto.

⁶⁸² Isto.

⁶⁸³ Isto.

⁶⁸⁴ Isto., br. 11.

⁶⁸⁵ Isto.

velika crna oka, što ih brane duge svilene trepavice. Izvrsno će opisati bajnu okolicu, divnu večer, srebrni mjesječev odsjev, tajinstveni šum potočića, ugodni vonj cvieća, tihi lahor vjetrića, namrskanu pučinu morskou, i njihov željeni sastanak, vruće poljubce, sladke trenutke.
– Pak..?⁶⁸⁶

Kao u prilogu o poeziji, autor se ponovno poziva na antičku književnost i klasične uzore. Za njega pojedini autori nemaju istinske uzore, te iz toga razloga pišu nemoralno, protivno Bogu i vjeri. Svoje kritike i opaske o hrvatskoj prozi autor na prvome mjestu upućuje uredništvu *Vienca*, koji sve više objavljuje književne priloge koji su za njega poput teškoga grijeha. Pri kraju teksta, pozivajući se na Sveto pismo, on upozorava da je Bog kažnjavao izraelski narod zbog teških grijeha.⁶⁸⁷

Iz priloga o hrvatskoj poeziji i prozi u osamdesetim godinama, može se zaključiti da je autor upoznat s onodobnim književnim pojavnostima. Na temelju njegovih komentara i prosudbi, vidljivo je da je zagovornik idealizma u književnosti, na načelima Istine, Dobrote i Ljepote. Istodobno, on je postao kritičar što se ne nasljeđuje Šenoina koncepcije u književnosti. Na temelju njegovih riječi, može se zaključiti da su književni prilozi u *Vijencu* bili poticaj za njegove prosudbe. Nažalost, on ne spominje autore o kojima govori. Iako prosuđuje književnost u razdoblja realizma, autor je ispunjen idejama preporodnog razdoblja – antičkim, klasicističkim i romantičarskim idealima – te tako prosuđuje društvena događanja i hrvatsku književnost. Njegova književna-kritička promišljanja napisana su s dobrom nakanom, sa svrhom da književnost bude korisna narodu, i da posluži s odgojnom funkcijom za očuvanje moralnih i duhovnih vrijednosti.

9. 2. Književno-kritički i književno-teorijski prilozi Jakše Čedomila

U osamdesetim godinama XIX. st. u razdoblju realizma u hrvatskoj književnoj produkciji, dogodile su se značajne promjene na području književne kritike. Ivo Frangeš u studiji o kritici u tome razdoblju tvrdi da je cjelokupno vrijeme bilo sklono književnoj kritici i „zahtijevalo je kritičku literaturu nošenu idealom istine, i objektivnu, realnu kritiku takve literature“ (Frangeš i Živančević 1975: 324). U odnosu na prethodno razdoblje, koje je imalo neke zadane okvire, kritika u realizmu bila je „direktivna i više upućivala nego ocjenjivala.“ (1975: 324).

⁶⁸⁶ Isto., br. 12.

⁶⁸⁷ Usp. isto., br. 13.

Usljedile su mnogobrojne rasprave oko realizma, naturalizma, a istodobno napravio se i pomak prema novome razdoblju modernizma (Rados, 2007: 145). U svojim tekstovima o književnosti (1865.) i kazalištu (1866.) August Šenoa dao je neke književno-kritičke sudove o stanju u hrvatskoj književnosti, ali i smjernice za razvoj književnosti u budućnosti. Književna kritika oslanjajući se na Šenoine riječi, ostvarila je svoje nakane u ovome razdoblju, poglavito što se tiče romana (Frangeš i Živančević, 1975: 324).

U književno-kritičkim raspravama u to vrijeme sudjeluje više književnih kritičara: Franjo Marković, Janko Ibler, Milivoj Šrepler, Josip Pasarić, Dinko Politeo, Jovan Hranilović, među kojima najznačajnije mjesto pripada Jakšu Čedomilu.

Nakon završenog teološkog studija u Zadru, ovaj mladi bogoslov rodom iz Zaglava na Dugome otoku, odlazi na daljnji studij u Rim. Po završetku studija zaređen je za svećenika u Zadru i povjerena mu je služba u ordinarijatu. U isto vrijeme je kateheta u klasičnoj talijanskoj gimnaziji u Zadru i profesor hrvatskoga jezika. Svoje književno-kritičke ocjene i priloge počinje objavljivati 1887. kao bogoslov, pišući kritiku o *Seoskim pripovijestima* Nikole Šimića. Boraveći u Rimu, Čedomil je prema njegovom kazivanju, dosta vremena provodio čitajući talijansku i francusku književnost, kao i njihove književne kritičare, upoznavajući se s njihovim metodama: Sainte-Beuvea, Tainea, Brandesa, Brunétiera, Lemaitrea, Giosue Carduccija i dr. (Milanja, 1986: 17). Nakon povratka iz Rima, nastavlja s pisanjem kritičkih priloga s novim spoznajama, pokušavajući hrvatsku književnu kritiku obogatiti novim zapadnoevropskim kritičkim metodama. Iako nije uspio u ostvarenju svih svojih ciljeva o ulozi i vrijednosti hrvatske književnosti, Čedomila se s puno razloga smatra osnivačem moderne hrvatske književne kritike (Frangeš 1976: 259).

Cjelokupni Čedomilov rad na polju književne kritike može se podijeliti u nekoliko faza, s tim da je prva do njegova odlaska u Rim 1888. godine. U navedenom razdoblju važni su njegovi tekstovi „Tko je kriv“ (*Iskra* 1886), i „Hrvatska mladež i Zvonimir“, objavljeno u *Narodnom listu* 1887. U drugome prilogu piše o almanahu hrvatskih pisaca, stvarajući teorijsku skicu o kritici uopće. U drugoj fazi od 1891. do 1893. objavit će značajne tekstove, ponajprije u *Vijencu* i zadarskoj *Iskri*. Treća faza u stvaralaštvu je od 1897. do 1903. kada se

prestaje baviti književnom kritikom, s tim da je od 1893. do 1897. godine napisao samo jedan tekst, i to onaj o „Radmiloviću“ u Viencu.⁶⁸⁸

Cvjetko Milanja tvrdi da su radovi iz treće faze, najzreliji Čedomilovi književno-kritički tekstovi, među kojima su i oni u *Katoličkoj Dalmaciji* iz 1897. Čedomil će u *Katoličkoj Dalmaciji* te godine objaviti kraći osvrt na cjelokupno književno stvaralaštvo Stjepana Buzolića, dajući mu istodobno dužnu pohvalu, ali i objektivnu kritiku. A u prilogima o narodnoj književnosti i tekućim književnim časopisima, Čedomil piše o trenutnom stanju u hrvatskoj književnosti, služeći se specifičnim književno-kritičkim prosudbama.

Uz različite književno-kritičke osvrte pojedinih autora u *Katoličkoj Dalmaciji*, prva stručna književna kritika, u punom smislu te riječi, upravo su navedeni prilozi Jakše Čedomila, koji je prema riječima Miroslava Šicela – u našu književnu kritiku unio evropska mjerila u vrednovanju književnih djela (1982: 92). Nova kritička mjerila i prosudbe doći će do izražaja i u prilogima u *Katoličkoj Dalmaciji*.

Do Čedomilovih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji* nije se objavljivala stručna književna kritika. Prilozi Nikole Šimića pri kraju osamdesetih godina teorijske su naravi, svojevrsna rasprava o književnim pravcima u hrvatskoj književnosti, bez sustavnih osvrta i analize pojedinih djela. Unatoč tim nedostacima, Šimić je pokazao interes za književnost, a posebno za književnu kritiku. Prilozi Nikole Šimića ne mogu se usporediti s tekstovima Jakše Čedomila, za kojega Antuna Barac napominje da je „od svih hrvatskih kritičara svoga vremena Jakša Čedomil imao najopsežniju književnu kulturu“ (1961: 17), a u književnim prosudbama zanimala ga je samo umjetnička vrijednost određenoga djela. (1961: 18).

Do 1897. Čedomil je objavio veći broj svojih priloga u *Narodnom listu*, *Iskri*, *Vijencu*, *Hrvatskoj*, sarajevskoj *Nadi* i drugim časopisima. Objavljivanje književno-kritičkih tekstova u vjersko-političkim novinama *Katolička Dalmacija* pokazatelji su da je urednik Ivo Prodan nastojao pratiti onodobna zbivanja u razvoju hrvatske književnosti u Zadru, kao i književne kritike. Prodan je s Čedomilom i prije surađivao u književnom časopisu *Hrvatska* prepoznavši u njemu stručnost i kompetenciju, ali i modernost za književno-kritičke studije i osvrte.

Prvi prilog objavljen je u pet brojeva početkom 1897. pod naslovom „Pop Stjepan Buzolić, Hrvatski pjesnik“. Stjepan Buzolić (1830.-1894.) bio je poznat i cijenjen u XIX. st. posebno u zadarskoj sredini i Dalmaciji. Većinu svoga života proveo je u Zadru služeći pastoralno kao

⁶⁸⁸Cvjetko Milanja smatra da se i treća faza može podijeliti na tri manja vremenska razdoblja, u kojima Čedomil piše o nekim hrvatskim piscima, o polemičkim napisima „starih“ i „mladih,“ a pri kraju faze urednik je *Glasnika Matice Dalmatinske*.

svećenik i ravnatelj Učiteljske škole u Arbanasima. Bio je poznat kao pedagog i učitelj, ali i pjesnik koji je surađivao u više časopisa, među kojima je bila i *Katolička Dalmacija*. Buzolić je objavio u Zadru 1871. prvu zbirku pjesama *Bog, rod i svet*. Dvije godine nakon njegove smrti 1896. osnovan je odbor u Zagrebu koji je prikupio sve Buzolićeve pjesme i one su objavljene pod istim naslovom, kao i 1871. godine. Predgovor izdanju napisao je korčulanski učitelj Petar Kuničić.⁶⁸⁹ Povodom toga izdanja, Čedomil piše u *Katoličkoj Dalmaciji* svoje prosudbe o Buzolićevu pjesništvu.

Već na početku rada, Čedomil hvali objavljivanje te knjige i napominje: „A narod će tu kitu zanosno primiti jer će ga sjećati čovjeka, za koga je znao da ga je za života ljubio.“⁶⁹⁰ On cijeni Buzolića kao vatrenog i iskrenog rodoljuba – o čemu govori i Kuničić u svome predgovoru – a kada govori o njemu kao čovjeku, kršćaninu i pjesniku prisjeća se sa sjetom: „njega je nestalo s ovoga svijeta, ode, ali ode da se povrati i sjede na zasluženom mjesto koje će vekom ostati njegovim.“⁶⁹¹

U daljnjem promišljanju Čedomil raspravlja o navedenoj zbirci pjesama, tvrdeći da je Buzolić pjesnik koji je uglavnom pisao prigodničarske pjesme, napisane prigodom mladih misa, povodom smrti istaknutiji osoba ili nekih narodnih slavlja: „Nije bilo prigode, bud tužne, bud vesele, a da njegova milozvučna lira nebi zazujila čitavim narodom. A što je Buzolić pjevao Trnskomu to bi pjesnik mogao doslovce njemu upravit:

„Rumenim si kitio ružicama
Uglednije ženitbene odre,
Na pregršti sipo nad grobnicama
Žuta cmilja i ljubice modre;
Svud slavio našeg roda dike,
Mučenicim digo žrtvenike.“⁶⁹²

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* Buzolić će objaviti više prigodnice, upravo onako kako napominje Čedomil. Pišući o njemu Čedomil ga brani pred onima koji ga kritiziraju, omalovažavajući njegove prigodničarske pjesme, smatrajući ih bezvrijednima. Iako je pisao u različitim prigodama, za njega je on uvijek bio „spravan da se s tobom smije i da s tobom

⁶⁸⁹Usp., *Zasluzni Hrvati XIX st.* (reprint izdanje), Rijeka, MCMXCII., (nema paginacije)

⁶⁹⁰ Jakša Čedomil, „Pop Stjepan Buzolić, hrvatski pjesnik“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 17.

⁶⁹¹ Isto.

⁶⁹² Isto.

plače. Ali ipak malo je što teže neg u svakoj prigodi reći što treba, i reći to liepo.⁶⁹³ Pozivajući se na kritičara La Maistrea, Čedomil tvrdi da se pjesničke talente kao što je bio Buzolić ne smije prezirati, oni su „entheoi,“ tj. nadahnuti od Boga. Prema njemu takvih je istinskih pjesnika sve manje, a sve je više onih koji će pod utjecajem „refleksije i psihološke svijesti“⁶⁹⁴ samo imitirati pravo i istinsko pjesničko nadahnuće, zbog sebe ili zbog drugih.

U daljnjoj raspravi Čedomil analizira i prikazuje poglavlja Buzolićeve knjige te počinje s prvim pod nazivom „Bog“. Pjesme pod ovim naslovom uglavnom su vjerskog karaktera, te prikazuju autora koji je na prvome mjestu kršćanin. Za Čedomila vjerski osjećaj je vrlo važan, a za religioznu pjesmu potrebno je „da umjetnik čuti vjeru, da vjersko čustvo bude u njem sila, vatra, zanos.“⁶⁹⁵ Buzolić u svojim pjesmama ne primjećuje toliko život, ljudske nevolje i jadi, prema Čedomilu njega zanima jedino i samo Bog. „On svega toga oko sebe ni ne opaža, njegove oči svud vide veličanstvo, ljepotu, slavu, svemoć Božju, a on je tu pred njom kao i najprostiji vjernik, koji pjeva i slavi tvorca svoga.“⁶⁹⁶ Buzoliću je vjera prenesena još u djetinjstvu i poslije će postati njegovo pjesničko nadahnuće, i zato dok piše „on ne gleda ni pazi na to, što govori umni sviet svomu Bogu, njega zanima tiha molitvica čiste duše, nevinog dječaka.“⁶⁹⁷ U tom kontekstu Čedomil spominje Buzolićeovu pjesmu *Djetinja molitva*, koja je mnoge ganula i podsjetila na djetinjstvo.

U Buzolićeve pjesme s vjerskom tematikom pripadaju i tekstovi o svecima, npr. o sv. Franjo, ili o suvremenicima poput pape Lava XIII. i biskupa Strossmayera. Pišući o njima, Čedomil podsjeća da ih je Buzolić „još življom slavom okrunio i eto ti krasnih slika bilo iz daleke prošlosti...bilo iz našega doba (...).“⁶⁹⁸ Promatrajući stih i pjesničku formu, Čedomil primjećuje da ga sadržaj i metrika nekih pjesama podsjećaju na Manzonijsve *Inni Sacri*, a o utjecaju talijanskih pjesnika na Buzolićevo stvaralaštvo detaljnije će progovoriti u drugim dijelovima rasprave.

U Buzolićevoj knjizi pod poglavljem „Rod“ nalaze se uglavnom rodoljubne pjesme. Za Čedomila vrlo je malo pravih rodoljubnih pjesama, štoviše neki koji ih pišu u svojim tekstovima postali su smiješni u izričaju, ili su ostali samo u pustim i bezličnim frazama: „Poznata je stvar da je malo djela pa bilo i pjesama samo rodoljubnim duhom prožetih što se

⁶⁹³ Isto.

⁶⁹⁴ Isto.

⁶⁹⁵ Isto., br. 18.

⁶⁹⁶ Isto.

⁶⁹⁷ Isto.

⁶⁹⁸ Isto.

mogu nazvat remek djelom.⁶⁹⁹ Osvrćući se na domaće rodoljubne pjesme podsjeća da “većina rodoljubnih naših pjesama ne dotaknu nam srce (...)”⁷⁰⁰ Zašto je to tako, Čedomil pronalazi u tekstu Lamaîtrea koji tvrdi: „Da budeš ganut treba da ljubav napram domovini bude slivena s drugim čustvima.”⁷⁰¹ Za Čedomila, Buzolić je ipak izbjegao opasnosti da rodoljubne pjesme uobliči u frazama i sličnim izričajima. On je za njega iskreni rodoljubni pjesnik, a kada govori o domovini riječi su mu zanosne „jer su naravne a ne umjetne.”⁷⁰² Buzolić je ispunjen pravom ljubavlju prema svome rodu i zato je njegovo „čustvo bez umne natruhe”⁷⁰³, a kada piše pjesme oslobađa se racionalnosti: „On ne umuje kad o domovini pjeva, on jedino čuti njezinu slavu nekadašnju, njezine skorašnje muke, i njezino sadašnje uzkršnuće (...)”⁷⁰⁴ Buzolićevu rodoljubnu poeziju Čedomil stavlja u kontekst određenih društveno-političkih događanja i okolnosti: „A u istinu nije bilo pobjede na kulturnom ni na političkom polju, koje on nije opjevao,”⁷⁰⁵ i zato su neke Buzolićeve pjesme nastale u ozračju narodnog preporoda, prigodom nekih važnih kulturnih događanja, pri osnivanju umjetničkih i znanstvenih ustanova i zavoda, pri pokretanju novih književnih časopisa ili povodom smrti značajnih osoba. Čedomil kaže da je Buzolić s takvim pjesmama bio prihvaćen u narodu jer uvijek je pjevao „ (...) što je rodu milo, da ga čuje veliki i mali; makar i poveo se za Kačićevim pjevanjem.”⁷⁰⁶ Čedomil posebno naglašava i cijeni njegove pjesme „Zadarski rat s Mlecima“ i pjesmu „Viški boj“. Za te tekstove smatra da ih se može staviti u razinu s Kačićevim *Razgovori ugodni naroda slovinskoga*.

Treće poglavlje Buzolićeve knjige nosi naslov „*Sviet*“. U tim pjesmama Buzolić se prisjeća svojih roditelja i oprostaja od zavoda u kojem je odgajao buduće učitelje. Neke od pjesama posvećene su njegovim pitomcima i djeci. Čedomil primjećuje da su to pjesme učitelja i pedagoga koji je volio i žrtvovao se za svoje zvanje, pjesme u kojima je dao „malo biserce, dobar savjet, pametnu uputu, moralnu istinu.”⁷⁰⁷ Pri kraju pjesničke zbirke objavljeno je nekoliko prijevoda s talijanskoga jezika. Čedomil podsjeća da je Buzolić tek u zreloj životnoj dobi počeo pisati na hrvatskome jeziku, a do tada odgojen je i školovao se na

⁶⁹⁹ Isto., br. 19.

⁷⁰⁰ Isto.

⁷⁰¹ Isto.

⁷⁰² Isto.

⁷⁰³ Isto.

⁷⁰⁴ Isto.

⁷⁰⁵ Isto.

⁷⁰⁶ Isto.

⁷⁰⁷ Isto.

talijanskome jeziku. Iz stihova koje Čedomil navodi vidljivo je da Buzolić zbog toga nije bio nimalo sretan:

„U dobi ludoj – života moga
Odbi me kuka – od roda svoga
Rječitost vješta – pjesmica mila
Tudjinske vile – sirova sila,
U tom ti prodjoh – zora mladosti:
Bože mi prosti – Bože mi prosti.“⁷⁰⁸

U osvrtu na njegove prijevode Čedomil ih hvali i najavljuje nove koji su u pripremi za objavljivanje. Tu na prvome mjestu misli na Buzolićev prijevod jednog dijela Danteeve *Božanske komedije*, a o konkretnim prijevodima u knjizi napominje: „Nama su većinom poznate u izvorniku pjesme što je on preveo, a usporedimo li prevod s izvornikom nećemo zaista imati što zamjeriti, a to je najbolja pohvala pred kojom kritika treba samo da šuti.“⁷⁰⁹

U daljnjoj raspravi Čedomil primjećuje da su talijanski pisci, uglavnom romantičari dosta utjecali na Buzolića, kao što su Manzoni i Gierrazza utjecali na Matu Vodopića. Za Buzolića zaključuje:

„On je poprimio od njih i prenio vještom rukom k nama „odu“, kojom možda često preveć se služio. A kad bi htio potanko proučiti i sadržaj njegovih pjesama i kompozicija i rasporedba misli i upotrebljavanje alegorija i prispodoba, našao bi mnogo srodnosti između njegovih pjesama i onih od talijanskih romantičara. Ni on kao ni drugi hrvatski pisci iz Dalmacije nije se mogao oteti uplivu talijanske knjige.“⁷¹⁰

Pri kraju svoje književno-kritičke prosudbe Buzolićeva pjesništva Čedomil ocjenjuje njegovu pjesničku vrijednost s estetske strane, analizira i osvrće se na pjesničku maštu, stil, poetsku poruku, versifikaciju, kompoziciju i dr. Za Čedomila pravi i istinski pjesnik mora imati duboku osjećajnost, maštu i zrelu misao. Pjesnička misao oplođuje osjećajnost, a ona pokreće maštu, koja utjelovljuje pravu misao. Ono što je nedostajalo Buzoliću je upravo zrela misao i mašta, a pjesma bez mašte prema Čedomilu „gubi svoj sjaj, svoje bogastvo i utisak na ljude.“⁷¹¹

⁷⁰⁸ Isto., br. 20.

⁷⁰⁹ Isto.

⁷¹⁰ Isto., br. 21.

⁷¹¹ Isto.

Čedomil cjelokupno Buzolićevo stvaralaštvo promatra pod utjecajem romantičara, pri čemu je Buzolić sebe smatrao „(...) prosvjetiteljem i apoštolom naroda“.⁷¹² On zaključuje da se Buzolić u cjelokupnom pisanju držao načela „da umjetnik i pjesnik treba da piše za puk“,⁷¹³ i zato je u njegovim tekstovima vidljiv utjecaj narodnog preporoda, koji je u njemu probudio duboko divljenje i zahvalnost prema pojedincima koji su u njemu sudjelovali. Pišući pod utjecajem romantičara i narodnog preporoda, Buzolić je prema Čedomilu bio razumljiv, čitan i prihvaćen najviše od srednjeg staleža.⁷¹⁴ Kod njega Čedomil primjećuje odsustvo prave ideje: „Nije rekao ništa nova a nastojao samo izraziti stare misli pod novim oblikom.“⁷¹⁵ Nemajući u sebi ideje on je stvorio svoju formu pri čemu „(...) opetuje često stare ideje i što je rekao u jednoj pjesmi u drugoj ponavlja,“⁷¹⁶ a to je najviše vidljivo u pjesmama koje su nastale u povodu smrti nekih značajnijih osoba. Za Čedomila on nije pjesnik liričar, koji pronalazi nove ideje i s njima obogaćuje stare slike o životu. Za njega liričar treba pronaći ritam „(...) koji će pjesmu oživjeti i koji će nasladjivati uho kao što slika ugadja očima.“⁷¹⁷ Neke Buzolićeve ideje za Čedomila su čudne i neobične pri čemu „svojim idejama pričinja nam se kadkad kao čovjek koji zna liepo govoriti ali nema što reći.“⁷¹⁸ Iz njegovih pjesama vidljivo je da nije dobro i dovoljno vidio stvaran život oko sebe, za Čedomila, on ga je samo primjećivao „(...) liepo cvieće, vedro nebo, modro more, a u životu ništa drugo neg potrese ili najvažnije događaje, koje i nehotice svaki pa bio i neuk opaža?“⁷¹⁹ Čedomil dolazi do odgovora zašto je Buzolić tako pisao; najčešće zbog vremena i prostora u kojem je odrastao u prvoj polovici XIX. st., u vremenu „sveobćeg zanosa i oduševljenja“⁷²⁰, a riječi kao pravda, istina, ljubav, krepost i moral, drugačije su se shvaćale, nego u drugoj pol. XIX. st.

Govoreći o kompoziciji Buzolićeve pjesama Čedomil zaključuje da se ona ponavlja iz pjesme u pjesmu te „dosadjuje i umara.“⁷²¹ U istoj kompoziciji upotrebljava antinezu, pri čemu se u tekstu događaju nagli i neočekivani preokreti: „U njegovim pjesmama mi vidjamo s jedne žalostnu sliku naroda na primjer u roblju i u neznanstvu, s druge radostnu sliku njegove

⁷¹² Isto.

⁷¹³ Isto.

⁷¹⁴ Isto.

⁷¹⁵ Isto.

⁷¹⁶ Isto.

⁷¹⁷ Isto.

⁷¹⁸ Isto.

⁷¹⁹ Isto.

⁷²⁰ Isto.

⁷²¹ Isto.

slobode i prosvjete.⁷²² Čedomil primjećuje Buzolićevu slabost u predugom razvijanju misli i prenošenju iz jedne strofe u drugu različitim riječima. Međutim, kada govori o njegovoj pjesničkoj formi Čedomil upućuje mu pohvale i kaže da je „osvjetlao sebi lice i pokazao se umjetnikom,⁷²³ služeći se formom koja je pravilna i zvuči kao „najmuzikalniji akordi.“⁷²⁴

Buzolić je dobro poznao jezik i zato je mogao s lakoćom pisati, no Čedomil zaključuje da mu je to jednim dijelom i škodilo u stvaralaštvu. Uza sve kritike i opaske, Čedomil iznosi pozitivno mišljenje o Buzoliću: „Premda Buzolića nemože se ubrojiti u prve hrvatske pjesnike, ipak zauzima u našoj knjizi častno mjesto, a narodu će možda omiljeti bolje neg drugi priznatiji pjesnici.“⁷²⁵

Nakon priloga o Buzoliću, Jakša Čedomil u petnaest brojeva objavljuje tekst pod naslovom „O hrvatskoj narodnoj književnosti“. Povod za pisanje i svojevrsnu raspravu, ne namjeravajući da uđe u polemiku, je članak objavljen u *Crvenoj Hrvatskoj*. U tome tekstu, autor koji ostavlja inicijal R., osvrće se na tri pripovijesti u izdanju Matice hrvatske, iznoseći pritom stavove i preporuke o kriterijima prema kojima se mogu pisati romani u hrvatskoj književnosti.

Na početku rasprave, Čedomil podsjeća da je o temi hrvatske književnosti, s posebnim osvrtom na roman već pisao u *Vijencu* 1893., i *Iskri* 1891., u br. 18. 19 i 20. On postavlja pitanje, odgovara li trenutna hrvatska književna produkcija vremenu i društvenim okolnostima: „To je zamašno pitanje i točan bi odgovor mogao dati samo onaj čovjek, koji je pomno proučio svu našu noviju književnost.“⁷²⁶ Čedomil smatra da je od velike važnosti kako se u hrvatskoj književnosti piše i prikazuje pojedinca i zajednicu, bez obzira radi li se o gradskoj ili seoskoj sredini. Nakon uvodnih riječi ne osvrće se previše na tvrdnje autora koji smatra da u hrvatskoj književnosti nema pravoga romana, ali zato napominje da nepoznati autor vrlo malo i nedovoljno poznaje hrvatsku književnost.

Prije nego li odgovori nepoznatome autoru, Čedomil se osvrće na pjesničke zbirke Ivana Dežmana i Huga Badalića u izdanju Matice hrvatske za koje napominje da su „kadre da upale iskru rodoljublja.“⁷²⁷ Vrlo je kritičan prema izboru novih pjesnika od strane Matice hrvatske, misleći na Badalića i Harambašića i zaključuje: „Istina je da Harambašić i Badalić su imena

⁷²² Isto.

⁷²³ Isto.

⁷²⁴ Isto.

⁷²⁵ Isto.

⁷²⁶ Jakša Čedomil, „Naša narodna književnost“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 38.

⁷²⁷ Isto.

sasvim poznata širom naše domovine, ali istina je i to da jim pjesnička vrijednost neodgovara imenu i slavi.⁷²⁸ On ne osporava njihovu pjesničku vrijednost, štoviše, podsjeća da su oduševili mnoge, a u odnosu prema Augustu Šenoji, Ivanu Trnskome i Petru Preradoviću bili prvi izdanci nove generacije hrvatskih pjesnika. Međutim, za Čedomila u hrvatskoj književnosti postoje i mlađi pjesnici koji su “(...) veći, i mnogo veći umjetnici nego li ova dva.”⁷²⁹ On istodobno poziva književna društva i druge kulturne ustanove da budu pažljivi u odabiru djela koja će tiskati, a s obzirom da nema prave književne kritike, književna društva trebaju je nadomjestiti.

U kritičkom osvrtu na Harambašićeve pjesme Čedomil zaključuje da su njegove pjesme nastale bez pravoga nadahnuća, što je vidljivo najviše u ljubavnim pjesmama, koje su bez osjećajnosti i proživljenost: „(...) sve pjesme malo vriede jer nijesu formom savršene niti mišlju i koncepcijom uzvišene.”⁷³⁰ Slično kao o Harambašiću prosuđuje i Badalićeve ljubavne pjesme koje su prema njemu prožete subjektivizmom, kao u doba romantizma. Jedina pjesma koja mu je prihvatljiva je *Panem et circeses*. Za Čedomila oba autora pisali su prema ustaljenim i unaprijed zadanim formama i „kalupima”⁷³¹, najčešće s istim mislima, idejama i pogledima na sadašnjost i budućnost. Pri kraju priloga Čedomil podsjeća na mlađe pjesnike koje je navijestio, kod kojih je vidljiv modernizam, te zato u mnogočemu odudaraju od Harambašića, Badalića i drugih autora. „I uistinu Tresić i Kranjčević ti su prvi koji su se znali odalečiti od tog starog kalupa kad hoće da pjevaju o rodu i domovini...”⁷³²

Nepoznati autor u *Viencu* objavio je svoje prosudbe o tri pripovijest: *Nikola Beretić*, *Propali dvori* i *Na pragu novog doba*. Već na početku rasprave, Čedomil bez imalo zadržke napominje da autor pokazuje nepoznavanje književnost, poglavito književnih razdoblja, opisujući razdoblje romantizam kao vrijeme kada se život nije prikazivao kakav jeste, nego kako ga je zamislio sam pisac. Čedomil ga podsjeća da su već neki autori dosta pisali o književnosti XIX. st., posebno o književnim razdobljima, kao što su Brandes, Taine, Francesco de Sanctis i dr. Nepoznati autor smatra da je politički život jedina spona u društvenim događanjima koja povezuje pojedinca i zajednicu, te se na taj način kroz političke procese realno može prikazivati društveni život. Za njega novije hrvatske pripovijesti i romani trebaju nastajati u okrilju društveno-političkih okolnosti, prikazujući istinsku sliku života.

⁷²⁸ Isto.

⁷²⁹ Isto.

⁷³⁰ Isto.

⁷³¹ Isto.

⁷³² Isto.

Upravo takvo ograničeno i čudno promišljanje, najviše će dati povoda Čedomilu za daljnju raspravu.

Za Čedomila svaka nacionalna književnost ima svoje specifičnosti i posebnosti. „Kako je svaki narod imao svoj poseban život tako je imao i svoju posebnu književnost.“⁷³³ Ta obilježja prema Čedomilu mogu se očitovati na različite načine; jedan od njih je da pojedinu nacionalnu književnost obilježavaju pojedini pisci: Tolstoj i Dostojevski rusku, Henrich Ibsen i Bjørnson Bjørnstjern skandinavsku ili Maupassant i Èmile Zola francusku. U svome promišljanju Čedomil postavlja pitanje, treba li pisac opisivati samo život svoga naroda i na koji način? Ubrzo dolazi do odgovora kakav treba biti moderni roman, pozivajući se pri tom na neke postavke i tumačenja Bourgeta da je zadaća pisca „prikazivati mnoštvo tajnih i skrovitih tragedija ljudskog srca, proučavat začetak, razvitak i propadak nekih neizraženih ćustva, pripoznati i pripoviedati iznimne situacije, osobito karaktera (...).“⁷³⁴

Pisanje romana za Čedomila je vrlo teško, jer nije moguće u cijelosti prikazati društvo zbog mnoštva pojedinaca, stavova i različitih uvjerenja. Čedomil zato ne prihvaća da politika i sve ono što je s njom povezano, trebaju biti glavni pokretači života i jedina spona među različitim mišljenjima, jedini izvor koji nadahnjuje književnost. Za njega, ćovjekom upravljaju i drugi nazori, koji mogu postati izvor za politićki nazor, koji mođe poprimiti različite pravce ili smjerove. „To su vjerski i moralni nazori po kojima se sudi dobro i zlo, pošteno i nepošteno, dopušteno, i ne dopušteno. Ako ćovjek nema glavne moralne osnove nema ni znaćaja ni poštenja, kao što ni u drugim svojim djelima, tako ni u politici.“⁷³⁵ No temeljno pitanje za Čedomila je na koji je naćin potrebno pisati? Uz Bourgeta, Čedomil citira Hugona, koji tvrdi da pisac pišući svoja djela mora koristiti pojedincu i zajednici, te „da pripovijedać ima pravo da razširi ideje koje mu se ćine dobrim isto kao što imade pravo kakav zastupnik na to.“⁷³⁶ U isto vrijeme, pisac se treba služiti umjetnićkim sredstvima u širenju svojih ideja. Čedomil se poziva na Brunètieru, smatrajući da pisac mora probuditi kod ljudi zanimanje za stvari koje ih do tada nisu zanimale, a svojim pisanjem treba razvijati cjelokupnu zajednicu. „Volja vlada svietom, ideje odgajaju volju a književnost mora širiti svietom ideje.“⁷³⁷ Nasljedujuć Brunètieru u svojim kritićkim prosudbama, Barac podsjećda se Čedomil tako postupno priklanjao neoidealizmu prema kojem je „...izvanjski život samo

⁷³³ Isto., br. 41.

⁷³⁴ Isto.

⁷³⁵ Isto.

⁷³⁶ Isto., br. 42.

⁷³⁷ Isto.

odraz unutarnjeg“ (1938: 155). Pozivajući se na navedene književne teoretičare i slažući se s njihovim stavovima, Čedomil zaključuje da roman ne smije služiti za zabavu, jer za zabavu mogu poslužiti neka druga djela ili literatura, „on ima za prvi i zadnji zadatak imitaciju života u njegovoj zamršenoj cjelini.“⁷³⁸ Za njega roman mora u sebi imati cjelovitu ideju koja će se razvijati i doprinijeti napretku zajednice i pojedinca, djelovati na ćudorednost, pri čemu će književnik postati moralist koji dokazuje i pokazuje što je dobro, a što zlo. Međutim, Čedomil konstatira „(...) treba priznati da književnost tako shvaćena nije dala neg mali broj znamenitih djela.“⁷³⁹ Za njega jedan od takvih romana u kojemu se ide k savršenstvu uma, odvraća od materijalizma i svakoga nemorala je Đalski o kojemu je Čedomil već nešto pisao u *Iskri* 1891. godine.

Nepoznati autor u komentaru zamjera što se u mnogim hrvatskim pripovijetkama previše piše i govori o ljubavi. Čedomil pobija navedenu tvrdnju, pozivajući se na Brunètieru koji tvrdi da se romani ne mogu pisati bez spomena o ljubavi, jer nema niti jedne strasti u životu koja nema neke tajne spona i veze s ljubavlju. Govoreći o djelu *Propali dvori* Janka Leskovara i o *Nikoli Baretiću* Vjenceslava Novaka, autor upućuje kritiku piscima, smatrajući da premalo pišu u kontekstu društveno-političkih okolnosti. Čedomil odgovora podsjećajući da u hrvatskoj književnosti ne nedostaje djela koja tematiziraju i opisuju političke prilike, među kojima su se istaknuli Kovačić, Novak i Kumičić. Za njega je problematično što nedostaje prave književnosti: „ali na žalost fali nam pripovijesti koje bi imale književne vrijednosti.“⁷⁴⁰

U daljnjem dijelu rasprave Čedomil hvali Đalskoga, koji je savjesno i ozbiljno shvatio svoj književni poziv ostvarujući ga u svojim djelima. Čedomil kratko spominje Vladimira Borothu⁷⁴¹ i njegov roman *Ljetne noći*, djelo koje je prošlo nepaženo u javnosti.

Nakon ovih autora Čedomil progovara o Kumičiću, podsjećajući da je o njemu već pisao u *Iskri* 1891. te da do danas nitko nije pobio njegovo mišljenje. On se osvrće na Kumičićevo djelo koje je nedavno objavljeno, no ne spominje naslov toga djela, samo podsjeća da je nastalo kao plod nekih političkih događaja na Banovini. Za Čedomila djelo „ne samo što je grozno nemoralno već nije ni ljudsko.“⁷⁴² Opisujući ponašanje nekih likova, napominje da je

⁷³⁸ Isto.

⁷³⁹ Isto., br. 43.

⁷⁴⁰ Isto., br. 46.

⁷⁴¹ O Borothi Čedomil piše u tekstu „Vladimir Borotha, Hrvatski pripovijedač, *Novi Viek*, 1898., br. 9, str. 549-561.

⁷⁴² Isto., br. 46.

u mnogočemu povrijeđen moral, etičnost i javna ćudorednost. „O književnoj vrijednosti te novele nemože se govoriti jer je nema. Karakteri nijesu naravni. Opisi su nedotjerani i nejasni a dijalozi nenaravni kao i osobe koje ih vode, a uz to retorični neslani i tetralni.“⁷⁴³

U kratkome osvrtu o pripovijest *Propali dvori* Ćedomil progovara o oblikovanju Leskovarovih likova i cjelokupne radnje. Za njega djelo ima svoju vrijednost, ali se ne može usporediti s književnim djelima Đalskoga i Borothe. No za njega je on mnogo bolji od Kozarca u čijim djelima nedostaje psihološko analiziranje pojedinih likova.

Književnik kojega Ćedomil hvali i smatra najplodnijim hrvatskim piscem je Vjenceslav Novak, koji je za njega svojim djelima upoznao čitateljstvo s podgorskim životom, i vidi „poetičnim svjetlom“⁷⁴⁴ život i likove u svojim djelima. Osvrćući se na njegovo djelo *Nikola Baretić* Ćedomil napominje da je Novak pokušao stvoriti psihološki roman, no pitanje je je li u tome uspio. U pokušaju da razotkrije psihološku vrijednost djela, nakon književnih pohvala, Ćedomil navodi niz kritika o Novakovom romanu. Nakon detaljnog prepričavanja djela, analizira glavni lik: Nikolina bolest, bračna kriza, osjećaj krivnje prema ženi, izvanbračno dijete, povreda bračne vrijednosti, pokušaj da sam sebi oprost i zadobije oprostjenje svoje žene te dođe do duhovnog mira. Ćedomil kaže da je pomalo zbunjen glavnim likom; pogotovo kada sazna da je glavni lik ostvario svoj duhovni mir opraštajući si svoj grijeh: „Samo kako? Pita pisac na zadnjoj stranici – Samo kako? To pitam i ja jer iz pripovijesti to nijesam mogao doznati i baš zato što to nijesam mogao doznat moj je sud taj da ovaj psihološki roman ne pokazuje dovoljnu vještinu u pisca za proučavanje ćovjeće duše.“⁷⁴⁵ Ćedomil tvrdi da Novak nije uspio u stvaranju moralne teze u djelu, a u isto vrijeme pisao je o nećemu što je već viđeno u djelima hrvatske književnosti. Istodobno, ostali likovi za Ćedomila slabo su opisani i okarakterizirani. Unatoć svim kritikama on ga i dalje smatra najplodnijim hrvatskim piscem, preporučujući mu da život mora realnije prikazivati i ćuvati se tućih upliva. Općenito gledajući, za Ćedomila Vjenceslav Novak pronašao je svoj pravac u književnosti: „nalazim da je dobar put odabrao.“⁷⁴⁶

U daljnjem dijelu teksta Ćedomil komentira autorove opaske na Matićino izdanje djela *Na pragu novoga doba* autor iz Bosne Osman-Aziza. On kratko analizira neke od pripovijesti: *Bez Nade*, *Na Neretvi*, *Sve se zaboravlja* i *Medju dva svieta*. Posljednja pripovijest za

⁷⁴³ Isto.

⁷⁴⁴ Isto., br. 50.

⁷⁴⁵ Isto., br. 56.

⁷⁴⁶ Isto.

Čedomila je najbolji tekst u kojem je vidljiv veliki utjecaj Turgenjeva. Za mladoga autora čiji je književni rad pratio, Čedomil kaže da je dobar pisac koji piše bez fraza s narodnim govorom. Za njega autor dobro poznaje svijet koji opisuje, nadasve mentalitet naroda, narav i govor, a što je vrlo važno za svakog pripovjedača.

Na kraju književno-kritičke rasprave može se zaključiti da je Čedomil protivnik književnosti koja je u funkciji političke agitacije, u kojoj su pisci u službi dnevnopolitičkih događanja. Čedomil napominje da će mnoga djela pasti u zaborav kada se promijene političke okolnosti u kojima su nastala. On tvrdi npr. za Đalskoga i njegovo djelo *U noći* da će pasti u zaborav, tako da u drugom stoljeću skoro nitko više neće čitati Kumičićeva djela. Čedomil podsjeća koja su se djela održala među čitateljstvom: „ona djela koja se nijesu osvrćala jedino na društvene ili političke prelazne odnošaje svoje dobe i svoga naroda“⁷⁴⁷.

U rubrici *Književne vesti i ocjene* u 4. br. iz 1897. Čedomil objavljuje prilog o književnim listovima koji su u to vrijeme izlazili u Hrvatskoj: *Vienac*, *Dom i svijet*, *Prosvjeta* i sarajevska *Nada*.⁷⁴⁸ Osvrt počinje s *Vijencem* te podsjeća da je to najstariji hrvatski književni časopis: „A treba priznati: tko bude htio pisat poviest novije naše knjige red mu je listat godišnjake toga lista, u kom je ugledalo svjetlo mnogo dobrih djela na književnom polju.“⁷⁴⁹ U kratkom pregledu sadržaja *Vijenca* prikazuje pojedine Kranjčevićeve pjesme, pripovijest J. Lovretića, te početak Gogoljeve drame *Ženidba*. Čedomil potiče uredništvo lista da više prati razvoj stranih književnosti: „ne samo slavenskih već i latinskih.“⁷⁵⁰ Prema njegovom mišljenju *Vienac* će tako pomoći, posebno mlađoj generaciji pisaca u boljem upoznavanju s književnim pravcima, poput realizma, naturalizama, simbolizam i dr. U isto vrijeme, informiranje o književnim pravcima, pomoći će mlađim autorima u pronalaženju osobnog puta u književnosti. Dok piše i prosuđuje sadržaj *Vienca*, Čedomil ne spominje samo književne priloge, nego i cjelokupni sadržaj lista. On upućuje opasku da u sadržaju jednog književnog lista ne priliči objavljivanje povijesnih i sličnih priloga.

U prikazu časopisa *Dom i svijet* Čedomil je strog u svojim zapažanjima, tvrdeći da je list bez zdrave pouke, s vrlo malo književne kritike. Za njega nema koristi od časopisa koji „kvvari jedino književni ukus i moralno ćustvo. Pun je uvijek prevoda i to najgorih s umjetničkog

⁷⁴⁷ Isto., br. 62.

⁷⁴⁸ Na svršetku priloga nije naveden Jakša Čedomil kao autor već naznaka Dr.-a. Navedeni tekst obrađen je na temelju monografije o Jakši Čedomilu Cvjetka Milanje koji taj rad navodi u bibliografiji Čedomilovih radova. (usp., Cvjetko Milanja, *Jakša Čedomil*, Zagreb, 1986., str. 109.)

⁷⁴⁹ Jakša Čedomil, „Hrvatski književni listovi“, *Katolička Dalmacija* XII/1897., br. 4.

⁷⁵⁰ Isto.

gledišta a vrlo slabih i s moralnog a samo kad ikad kroz tu grdobnu manu nevaljalih prevoda izbija kakva neloša izvorna novela.⁷⁵¹ Iščitavajući najave uredništva lista o tome što će se uskoro objaviti na stranicama lista, Čedomil završava: „Mislimo da tko ljubi narod i književnost imao bi nastojati da se pokopa ta književna nakaza.“⁷⁵²

U osvrtu na književne časopise najviše je pohvala uputio časopisu *Prosvjeta*, koji je za njega ozbiljan književni list, a što se vidi u njegovu programu: „knjiga ima oplemenjivati i stvarati uzore u koje treba da se ugledamo (...)“⁷⁵³ Uz priloge Tugomira Alaupovića i Josipa Milakovića, Čedomil s posebnom pažnjom promatra pjesništvo Milana Begovića, te s velikim iščekivanjima progovara o njegovoj poeziji: „Ovaj zadnji, budi uzgređice rečeno, može uskoro postati jednim od najboljih naših pjesnika.“⁷⁵⁴ Prisjećajući se nekih Begovićevih pjesama napominje da njegove pjesme otkrivaju „pravog pjesnika obdarenog najboljim svojstvima.“⁷⁵⁵

Časopis *Nada* za Čedomila je vrlo uspješan list, koji je u nekoliko godina okupio oko sebe neke od boljih hrvatskih i srpskih pisaca. Sadržaj lista ispunjen je najviše novelama i pjesmama, kojih je prema njegovom mišljenju i previše. U završnim mislima Čedomil potiče i poziva hrvatske pisce koji surađuju u tome listu da ga ne napuštaju, jer Srbi to sigurno neće učiniti.

Uz književno-kritičke prosudbe o pojedinim hrvatskim autorima i književnim časopisima, u dva broja iz 1889. Čedomil objavljuje osvrt o knjizi nekknjiževnog sadržaja Kurtha Godefroida, *Les Origines de la Civilisation Moderne*, objavljena u Liègeu. Autor knjige je njemački povjesničar koji prikazuje modernu povijesti, s posebnim osvrtom na kršćanstvo i katoličanstvo. Čedomil se poziva na riječi autora u predgovoru da se jedino Katoličkoj Crkvi može zahvaliti na tome da je svijet napredovao i „naobrazbom pomladio.“ Poganstvo i bezvjerstvo, prema autoru nije moglo odgojiti i oblikovati društvo jer nije ni poznavalo društvo, a ni svrhu življenja. Čedomil preporuča ovu knjigu čitateljstvu u vremenu kada se sve više napada Crkvu i kršćane, dok „njeni sofiste trude se da zanieću dobrotvorno djelovanje kršćanstva na svijetu.“⁷⁵⁶

⁷⁵¹ Isto.

⁷⁵² Isto.

⁷⁵³ Isto.

⁷⁵⁴ Isto.

⁷⁵⁵ Isto.

⁷⁵⁶ Jakša Čedomil, „Les Origines de la Civilisation Moderne“, *Katolička Dalmacija*, br. 21.

Najznačajniji književno-kritički prilozi koji su objavljeni u *Katoličkoj Dalmaciji* jesu tekstovi Jakše Čedomila. Bez obzira piše li o Stjepanu Buzoliću ili novijoj hrvatskoj književnosti, kao književni kritičar ostao je vjeran svojim načelima u prosudbama. U prvome načelu pokazao je dobro poznavanje trenutnoga stanja u hrvatskoj književnosti kroz pojedine autore i njihove biografije. U drugome načelu pokušava prikazati duhovni profil autora, npr. Buzolića kao čovjeka i pjesnika. Kroz treće načelo vidljivo je poznavanje teorije književnosti i njezinih oblika, a kroz četvrto, u potpunoj slobodi bez robovanja ideološkim, filozofskim ili svjetonazorskim postavkama, prosuđuje književnu vrijednost pojedinog djela.

Govoreći o pjesništvu Stjepana Buzolića Čedomil traži i zahtijeva umjetničku vrijednost teksta. Prema njegovim prosudbama Buzolićevoj poeziji nedostajala je umjetnička komponenta. Većina njegovih pjesama pisana je u prigodničarskome duhu, u viđenim i istrošenim formama i oblicima. Unatoč toj slabosti Čedomil mu pristupa realno i objektivno, smatrajući ga važnim i značajnim pjesnikom, čiji doprinos hrvatskoj književnosti nije beznačajan.

U tekstu o narodnoj, tj. o novijoj hrvatskoj književnosti Čedomil se koristio svojim kritičarskim načelima, ali ne u cijelosti. U radu ne govori biografski o autorima, ne analizirajući njihova djela. Djelomično piše o pojedinim djelima Eugena Kumičića, Vladimira Borothe, Vjenceslava Novaka, Ksavera Šandora Gjalskoga, Silvija Strahimira Kranjčevića i dr., podsjećajući da je o nekim autorima već pisao u periodicima. Kao u prijašnjem kritičkom osvrtu, poslužio se novim književno-teorijskim spoznajama u prosudbi i ocjenjivanju književnoga teksta, pozivajući se na talijanske i francuske književne teoretičare, poput Sainte-Beuvea, Taine, Brandesa i Brunëtiera, propagirajući njegov neoidealizam, dajući na taj način prostora modernizmu u hrvatskoj književnosti (Rados, 2007: 172). Svoje stavove i zaključke Čedomil često potkrepljuje citatima stranih autora, pozivajući se na njihove autoritete, međutim, mnoštvo neprevedenih citata za mnoge čitatelje postat će ozbiljna teškoća. Za Frangeša ta praksa kod Čedomila nije bila učinkovita: „...ako je želio u kritičkom radu posredovati između čitatelja i stvaraoaca, posve je sigurno da ti neprevedeni citati nisu pomogli njegovoj težnji“ (Frangeš i Živančević, 1975: 333). Iako se koristio stranim kritičko-teorijskim pristupima za Šicela Čedomil „...nije uspio izvući i ostvariti jasnu vlastitu poetiku, pa je kadkad zapadao i u kontradikcije u svojim napisima“ (2005:127). Iz njegovih priloga o novijoj hrvatskoj književnosti može se zaključiti da je Čedomil kritičan prema Kumičiću, upućujući pohvale Gjalskome i Novaku. Od pjesnika ističe Tresića i Kranjčevića dajući im

prednost pred Badalićem i Harambašićem. U književno-kritičkim prilogima Čedomil je pokazao veliku stručnost, modernost i nadasve znanje o književno-teorijskim pitanjima, a jedna od najvećih njegovih zasluga je uvođenje europskih kritičkih kriterija u vrednovanju hrvatske književnosti (Šicel, 2005: 128). U svakome književnom djelu želi pronaći umjetničku i etičku vrijednost, pri čemu književni sadržaj mora biti istinit, uobličen u estetskom skladu sadržaja i forme. Za njega „...literatura nije samo sredstvo domoljubnog i etičkog odgoja, nego umjetnost riječi koja ima svoje vlastite unutarnje zakonitosti po kojima se treba vrednovati“ (2005: 129). Sa sličnim pogledima i metodama Čedomil piše o književnim časopisima, naglašavajući da je svaki književni časopis mora imati dobar dugoročni program.

Književno-kritički osvrti, kao i ostali tekstovi Jakše Čedomila u *Katoličkoj Dalmaciji* vrlo su značajni. Oni daju sliku o stanju i produkciji hrvatske književnosti u osamdesetim i devedesetim godinama XIX. st. Iz njih se može zaključiti kako je i književna kritika postajala modernijom, razvijajući se u europskom kontekstu. S njegovim prilogima nazire se i novo književno razdoblje moderne, s piscima koje je u svojim radovima Čedomil već prepoznao. Njegovi prilozima nisu samo obogaćivali sadržaj *Katoličke Dalmacije*. S obzirom da je surađivao u zadarskoj *Iskri*, Mladen Dorkin zaključuje da je Čedomil *Iskru* svojim prilogima dignuo na višu razinu (2011: 235). Izrečena tvrdnja za *Iskru* može se primijeniti i na *Katoličku Dalmaciju*.

9. 3. Tekuća književna kritika i prigodni članci

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* najznačajnije ime iz književno-kritičkog područja pripada Jakši Čedomilu, međutim u osamdesetim i devedesetim godinama izlaženja *Katoličke Dalmacije*, neki manje poznati autori objavljuju osvrte o pojedinim piscima i njihovim djelima. Za neke od njih, može se reći da s kompetencijom i stručnošću raspravljaju i prosuđuju pojavnosti u književnosti, za razliku od onih koji književnim djelima pristupaju novinarski i bez dubljih analiza. Većina kritičara i recenzenata su nepoznati. Potpisivali su se inicijalima i različitim pseudonima, poput Deneb, Diksi i dr. Uz književno-kritičke osvrte u kontekst tekuće književne kritike mogu se pribrojiti prilozima o književnim časopisima, književnim društvima i različitim kulturno-znanstvenim institucijama, koje su u djelovanju i

radu bile povezane s onodobnim književnim događanjima. Na temelju većine priloga, može se vidjeti kontinuirano praćenje događanja na kulturnom i književnom području u zadarskoj i dalmatinskoj sredini, ali i matičnoj književnosti. Vrlo slični prilozima u to vrijeme objavljeni su i u drugim zadarskim periodicima, počevši od *Narodnoga lista, Iskre, Hrvatske*, a kasnije i *Smotre dalmatinske*. Neki od navedenih listova bili su književne orijentacije, te su književno - kritički prilozima u njima daleko značajniji u odnosu na one u *Katoličkoj Dalmaciji*.

O samoj književnoj kritici gotovo i nema priloga. Jedini autor koji je o njoj progovorio je August Harambašić, miješajući pojmove književne kritike, nakladništva i novinstva. Iako nije potpisao tekst, pri kraju podsjeća da je pokrenuo beletristički časopis *Hrvatska vila* gdje je uostalom i bio urednikom 1882/83. godine. Tekst koji je naslovio „Kritika u Hrvatskoj“ je osvrt i nizanje opaski, slično kao u prilogu pod istim naslovom objavljenom u *Slobodi* 1882. Harambašić podsjeća na poteškoće koje ima kao i drugi nakladnici pri izdavanju knjiga, ali i sami autori. On smatra da temeljna prosudba književnoga djela i prihvaćanje od čitalačke publike najviše ovisi o kritičarima koje smatra najodgovornijima, nazivajući ih gospodom „koja imadu i sukno i škare u ruci, uzvisuju i ponizuju po svojoj voljici i po svojih hiri svako djelo, koje izadje na vidjelo.“⁷⁵⁷ Neka književna djela pohvaljena su od kritike, reklamiraju se u časopisima, a sve se to radi „po prijateljstvu“, tvrdi autor. Njega zabrinjava što do sada nitko nije napisao niti jedan osvrt o *Hrvatskoj vili* čiji je urednik, kao i njegovoj knjizi u izdanju od 5000 primjeraka, (čiji naslov i ne spominje).

Neki od autora pišu o pojedinim pjesnicima i njihovim zbirkama, među kojima se može navesti osvrt na knjigu Ivana Despota,⁷⁵⁸ *Oporukom Pavla Šubića Bribirskoga*. Nepoznati autor analizira Despotov književni i jezični izričaj koji je za njega različit od drugih autora iz toga razdoblja. Navedeno djelo je zbirka pjesama tematski vezana za XIV. st. u kojoj Despot opisuje život i sudbina Pavla Šubića i sina Mladena. U zaključku autor Despotovu zbirku visoko vrednuje u odnosu prema onodobnoj književnoj produkciji. „Ovaj je Despotov

⁷⁵⁷ „Kritika u Hrvatskoj“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 87.

⁷⁵⁸ Ivan Despot, svećenik, pjesnik i putopisac. Suradivao je u zadarskom *Narodnom listu, Iskri, zagrebačkome Vijencu, Obzoru i dr.* U Zagrebu je objavio zbirku pjesama *Prve iskre* (1881.). U kritičkim ocjenama *Malo zrnja* pomalo precjenjuje pojedine pisce, a njegov putopis *Put na Lovćen* (1883.) napisan je na tragu Mihovila Pavlinovića. Smatra ga se jednim od posljednjih preporoditelja pučke varijante, „s obilježjima produženog romantizma.“ (Usp. M. Tomasović, „Despot Ivan“, *Hrvatska književna enciklopedijka*, sv. 1, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010., str. 362.)

sastavak, glede pjesničke bujnosti i poleta, čistote i krepčine slika, ponositosti domovinskog osjećaja, možda od najizvrstnijih što ih zadnjih godina hrvatska književnost stekla.⁷⁵⁹

Medo Pucić, dubrovački pjesnik objavio je 1881. zbirku pjesama u Pančevu na ćirilici. Izdanje Pucićevih pjesama izazvalo je različite reakcije u književnim i kulturnim krugovima, tako da je autor A. L. u *Katoličkoj Dalmaciji* priložio kraći tekst o to temi. On raspravlja i prosuđuje Pucićev stih: „Jeli čemu ta knjiga? Što se jezika tiče, gibak je, sladak, liep je. Stih je zvučan, duhovit, riedko nategnut.“⁷⁶⁰ Međutim, kada analizira motive i sadržaj napominje: „Kakve su misli? Ima dobra dosta, ali ima brate i zla. Plemenitomu Medu ne zamjeramo gdje se on Srbinom krsti, prosto mu to bilo i kroz pjesme i kroz „Slovinač“ kad piše.“⁷⁶¹ Uz manje primjedbe, autor hvali neke Pucićeve pjesme, poglavito one u kojima spominje bana Josipa Jelačića, Dubrovnik, sv. Vlaha, ali i Crnogorce, iako su povijesno napadali Dubrovnik. Međutim i u tim pjesmama pronalazi neke netočnosti navedene u stihovima:

„Bezoćnici raskotiše bruku
Od savjesti sprdnju načiniše,
Grk i Latin krst nam omraziše.“⁷⁶²

U dva broja *Katoličke Dalmacije* iz 1884. autor pod pseudonimom Bogomil, objavio je opsežnu raspravu i recenziju o pjesniku Ivanu Kazimiru Ostojiću i njegovoj zbirci pjesama *Poletarke*. Autor po istoj shemi pristupa književnoj problematici i analizi navedene knjige. U prvome dijelu osvrće se na kršćanske korijene umjetnosti, tvrdeći da je kršćanstvo presudno za umjetnost, pa tako i za književnost. Da je kršćansko nadahnuće bitno u stvaranju književnih djela, navodi književnike poput Dante Alighieria i Torquata Tassa. Za njega ne smije se izgubiti ili zanemariti kršćanska dimenzija pri pisanju poezije. Pozivajući se na kršćanske korijene i ono što izvire iz kršćanstva – počevši od ćudoređa – on se suprostavlja verzizmu kao književnom pravcu, smatrajući da je protivnik kršćanskom svjetonazoru. Za njega je druga polovica XIX. st. vrijeme „grdnog mračnjaštva“⁷⁶³ koje je vidljivo u djelima književnika Josuea Carduccia, Lorenza Stecchetta i Olinda Guerrinia. Književnost XIX. st. prihvatila je ideologiju i svjetonazor bitno suprotan kršćanstvu, pri čemu „prava čovječja trebaju zamijeniti

⁷⁵⁹*Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 45, str. 362.

⁷⁶⁰„Izpod Snježice, 25. veljače“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 19, str. 498.

⁷⁶¹Isto.

⁷⁶²Isto.

⁷⁶³Književne ocjene, „Poletarke Ivana Kazimira Ostojića“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 56.

pravo božje.⁷⁶⁴ Za takvu književnost i verizam kao pravac autor zaključuje: „Bacimo se u neizmjerni naručaj narave! liepe rieči bez dvojbe, al kako ih tumače sleditelji preporoditeljne poezije? Što zar u naravi ti ljudi ne vide kao crv, nego onaj truhlež u kom se valja? Pudeat, gospodo! Slobodno vam! Bacajte se u taj vaš neizmjerni naručaj narave, al čuvajte se da od smrada u njem ne zaglavite.“⁷⁶⁵

U drugome dijelu priloga on piše o Ostojićevim pjesmama, nekrijući razočarenje što je autor na tragu verizma. Međutim, Ostojića ipak poštuje i cijeni, nazivajući ga simpatičnim pjesnikom. Autor napominje da su *Poletarke* pjesnička zbirka koja za glavni motiv ima ljubav prema ženi, pa pod moralnim vidom knjiga nije korisna za nikoga. Pjesme su za njega besmislene, bez poruke, a razloga zašto su napisane je želja da pjesnik „(...) zadobije ljubav svoje drage!“⁷⁶⁶ U Ostojićevim pjesmama autor primjećuje negativnosti nespojive s poezijom. Pojedini stihovi sastoje se od „(...) glupog bezboštva i gadne gnjusobe.“⁷⁶⁷ Nakon kratkih napomenama i prosudbi o knjizi, autor najavljuje da će u drugome dijelu priloga pristupiti knjizi s vjerskog i moralnog stajališta, no već na svršetku prvoga dijela, donosi konačnu ocjenu za knjigu koja prema njemu „(...) nema niti će imati po sve vieke vieka mjesta u nikakoj književnosti.“⁷⁶⁸

U drugome prilogu, prema istom obrascu analizira Ostojićeve pjesme, tvrdeći pritom da je osobna vjera nužna za stvaranje književnih djela, navodeći autore koji su stvarali na tome tragu i ne samo u književnosti: Tizian, Murillo, Michelangelo i John Milton. On smatra da je moderna književnost utemeljena na bezboštvu, te zaključuje da se neki hrvatski autori zanose, usvajajući nova književna strujanja s takvim obilježjima. Međutim, njegova tvrdnja nije cjelovita. Ne navodi niti jednoga autora čije je književno stvaranje utemeljeno na bezboštvu, osim Ostojića. Za njega pojava bezboštva tj. ateizma, nije ništa neobično, „jer devetnaesti viek, viek „svjetlosti“, ne trpi grdni „tmuša“ i „bajka“ prošlih vjekova.“⁷⁶⁹ Ostojić je za njega bezbožan pjesnik u kome su se poljuljale temeljne kršćanske vrijednosti, te na taj način umjesto da pred sobom vidi Boga, oni vidi samo čovjeka:

„Prijatelj mi danas piso
Kan mi se tog pjevanja
Drukčije se klanja Bogu

⁷⁶⁴ Isto.

⁷⁶⁵ Isto.

⁷⁶⁶ Isto.

⁷⁶⁷ Isto.

⁷⁶⁸ Isto.

⁷⁶⁹ Isto., br. 57.

Uzrastno ti bujno lane...
A ja njemu odgovorih:

Nove misli sad vladaju
Mlada doba nastala su
Ljuba . Bog je zajednički
I ja tom se molim spasu.⁷⁷⁰

Nepoznati autor napominje da svaka pjesma mora imati vjersko nadahnuće, međutim, Ostojić ne nasljeđuje takav put. Svoju ljubav, tj. ženu, stavlja na pijedestal božanstva, prema njoj se odnosi kao prema Bogu, vrijeđajući vjerske osjećaje drugih:

„Ti moj bog si vidljiv divni
Koj milostiv biti može
Ja se tebi smrtnik molim
- Smiluj mi se liepi Bože.⁷⁷¹

Za njega je Ostojić ne samo bezbožan već i nemoralan pjesnik, a nemoralnost i bezboštvo u književnost za njega su „književno i umjetno grdilo.⁷⁷² Za autora verizam je također štetan: „ujednačuju nas bezumnim životinjama, čupaju nam iz duše svaki i najmanji ideal, zatvaraju nam srce i pamet svakomu uzvišenu i plemenitu ćustvu.⁷⁷³ A koji su Ostojićevi ideali on pronalazi u stihovima:

„hoću l ikad sladko usnut
Na čiloj ti grudi.
Dodji na tvom njedarcu
Stvorit ćeš mi raj.⁷⁷⁴

A što je za Ostojića ljepota, autor naslućuje u stihovima u kojima se sve svodi na tjelesnost:

„Tebi ja dirnuh, mila
Njekada njedra bujna
Stalno si tada bila
Ljepša no zora rujna.⁷⁷⁵

⁷⁷⁰ Isto.

⁷⁷¹ Isto.

⁷⁷² Isto.

⁷⁷³ Isto.

⁷⁷⁴ Isto.

⁷⁷⁵ Isto.

Pri kraju rasprave autor obezvrijeđuje Ostojića, govoreći o nekvalitetnim stihovima, i poimanju istine i ljepote koje je Ostojić pronašao u ženi. Pridržavajući se samo moralnih prosudbi i vjerskih uvjetovanosti, autor ne primjećuje književno-jezične karakteristike pjesnika, te uvredljivo poručuje pjesniku da ubuduće „divnoj prokletnici vaše poezije“⁷⁷⁶ pjesme uputi u rukopisu. „Ta nam ne treba znati što vi u glavi snatrite, a s druge strane nećemo da nam grдите ovo malo dobra što u književnosti imamo.“⁷⁷⁷

Godine 1892. Stjepko Španić objavljuje zbirku pjesama pod nazivom *Immortelle*. Autor koji recenzira ovu knjigu ostavio je inicijale R. K. J. Na temelju tih podataka, može se zaključiti da je to Rikard Katalinić Jeretov koji piše tvrdeći da se Španićevim pjesmama „(...) nemože poreći lahkoća i gladkost stiha.“⁷⁷⁸ Iako su pjesme po svojoj strukturi vrlo kratke, Jeretov u njima ne vidi samo riječi i stihove koje postižu rimu, nego duboki pjesnički zanos i pjesnički polet, kroz koji autor stvara neprisiljenu poeziju.⁷⁷⁹ Većina Španićevih pjesama je ljubavnoga karaktera, uz nekoliko pjesama u kojima se javljaju rodoljubni motivi. Jedina ozbiljnija kritika sa strane Jeretova jest mogućnost mijenjanja rasporeda nekih od pjesama, tj. pjesma koja je u prologu mogla se naći na nekom drugom mjestu u zbirci, i dr. Jeretov knjigu preporučuje osobito ženskom čitateljstvu koje je sklono da čita i kupuje samo stranu literaturu: „Mjesto, da naše krasotice bacaju novce za kojekakve taljanske knjižice (a u banovini njemačke), nek segnu za cviećem sa naših poljana, da upiju s njegovim mirisom ljubavi za dom i Hrvatstvo...“⁷⁸⁰

Špiro Vujatović Šarov autor je pjesničke zbirke pod nazivom *Sladogorke* o kojoj su objavljena dva negativna kritička priloga. Prvi prilog je autora Marka Vuletića Ivanova, mladog kritičara koji je svoje prosudbe u to vrijeme objavljivao u različitim časopisima.⁷⁸¹ Prije osvrta o Vujatovićevoj zbirci, Ivanov daje teorijski uvod raspravljajući o književnosti. Za njega se hrvatska književnost nalazi u prelaznom razdoblju, u kojem književna kritika ima

⁷⁷⁶ Isto.

⁷⁷⁷ Isto.

⁷⁷⁸ „Književne vesti i ocjene“, *Katolička Dalmacija*, XXIII/1892., br. 24.

⁷⁷⁹ Usp., isto.

⁷⁸⁰ Isto.

⁷⁸¹ Marko Vuletić Ivanov objavljivao je priloge u *Katoličkoj Dalmaciji*, *Narodnom listu*, *Domu i Svietu* i *Iskri*. Dobro je poznao francusku i talijansku književnost i dopisivao se s talijanskim književnikom Bonelliem. Namjeravao je objaviti knjigu *Iz književnog svieta* u kojoj je želio tiskati svoje dosadašnje radove na temu književnosti, kao i brošuru *La questione croata*, s namjerom da opiše rad Stranke prava. Umro je u Senju 22. XI. 1892. u dvadesettrećoj godini života. (Usp. *Katolička Dalmacija*, XXIII/1892., br. 69.) Povodom smrti Ivanova, Rikard Katalinić Jeretov procjenjuje njegov kritičarski rad: „jezik mu je bio-po sudu poznavalaca-čist, lijep i biran, a kritika umna, zrela i učena; tako da je i *Vienac*, upozorio svoje čitatelje na Ivanove recenzije.“ (Mladen Dorkin, *Časopis Iskra*, str. 248.)

značajnu ulogu za razvoj književnosti. On naglašava ideale u književnom stvaranju: istinu i ljepotu. Na temelju onoga što nabraja, može se zaključiti da je na tragu Nikole Šimića, koji je o istim idealima pisao u *Katoličkoj Dalmaciji*: „U dubinama ideja, forme i načela jedne književnosti, sve mora da je skladno između različitih elemenata njezina napredka: bez koje, nije moguće ni pomisliti ikakva napredka.“⁷⁸² Prema Ivanovu pojedina književna djela u svojoj biti i sadržaju, ne slažu se s pojmovima dobra i ljepote, postajući djela koja nisu od koristi za književnost, „tada ta knjiga ne bilježi drugo nego samo nazadak u književnosti, - a mi moramo da strogo osudimo taj korak nazadka.“⁷⁸³ Govoreći o nazadovanju u hrvatskoj književnosti, spominje knjige objavljene u posljednje vrijeme, često puta sa slatunjavim naslovima kao što su *Pupoljci*, *Poletarke*, *Sladogorke*.⁷⁸⁴ Poštujući Vujatovića kao autora i rodoljuba, Ivanov procjenjuje njegovu pjesničku slabost, smatrajući njegovu poeziju običnim diletantizmom, tvrdeći pritom da to nije slabost samo ovoga autora. Zapravo radi se o pojavi koja je sve češća u hrvatskoj književnoj produkciji, a što je posebno vidljivo u pjesničkim zbirkama koje je spomenuo. „U jednu riječ kazat ćemo, da smo ustali jedino protiv toga, da pobijmo onaj literarni filisterizam (da ne kažemo diletantizam), koji se je za ovo posljednjih godina, uveo u našu književnost: a pred očima smo imali ponos naše narodne knjige.“⁷⁸⁵ Za Ivanova Vujatovićeve pjesme nemaju nikakve umjetničke i književne vrijednosti, a jedan od razloga za slabu izražajnost ovoga pjesnika – kojemu on ne osporava pjesnički talent – jest nepoznavanje književnosti: „Polazeći dakle s toga stanovišta, da gospodin sačinitelj neima nikakva književnog izobraženja, - bez kojeg, mučno da će se i sami geniji ukazati u svojoj svojoj veličanstvenosti, - odmah ćemo kazati, da njegove pjesme nemaju umjetničke vrijednosti, premda rado priznajemo g. piscu. Da ima žicu pjesničku...“⁷⁸⁶

U daljnjoj analizi pjesničke zbirke, autor se osvrće na motive u Vujatovićevim pjesmama. Gotovo sve pjesme imaju nosive ljubavne motive kojima nedostaje valjana pjesnička forma. Ivanov smatra da su pjesme tako izgubile na svojoj vrijednosti, a njihovo iščitavanje izgleda „kano da čitamo kakova ljubavna očitovanja djaka petoškolca (...)“⁷⁸⁷ Pjesme su siromašne, ne samo zbog slabih motiva, nego što im nedostaje i sustavnost u izlaganju misli, te na taj

⁷⁸² Književne vesti i ocjene, „Slatkogorke-spjevao Špiro Vujatović Šarov“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 8.

⁷⁸³ Isto.

⁷⁸⁴ Isto.

⁷⁸⁵ Isto.

⁷⁸⁶ Isto.

⁷⁸⁷ Isto.

način izgledaju vrlo neskladno, a što se tiče estetske strane, daleko su od pjesničke ljepote riječi. „Da bude se barem g. pisac obratio našim narodnim pjesmama bio bi našao tuj dostatna polja da se u tom pogledu nauči.“⁷⁸⁸ Autor Vujatovića upozorava na nepravilan i iskrivljen metar u stihovima, opominjući ga da izbjegava prepisivanje tuđih stihova, jer može ući u književni plagijat; no za tu tvrdnju Ivanov ne navodi konkretne stihove. Uz sve kritike o Vujatovićevim pjesmama, Ivanov hvali jedino humor u nekim pjesama, pozivajući Vujatovića da se više posveti pisanju takvih pjesama.

O Vujatoviću napisan je članak autora s inicijalima H. Š. Prema katalogu pseudonima *Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža* autor je vjerojatno Kerubin Šegvić.⁷⁸⁹ Šegvić je pod istim inicijalima u to vrijeme objavljivao u zadarskoj *Hrvatskoj* 1898. On se kratko osvrće na Vujatovićevu pjesmu *Devet krvavih dana*, te na zbirku *Sladogorke*. Šegvić vrlo negativno govori o Vujatovićevim pjesmama, o samome pjesniku te njegovu načinu života. Na originalan, humorističan i podrugljivi način govori o Vujatoviću svrstavajući ga „medju prve književnike devetnajstoga vieka. Izučio je pučke škole, a dobro ih i ne svršio, sjeti se da je pjesnik. Udobno živeći pohađajući krčme i kafane rodnog mjesta uvjeri se da je on što god više od ostalih smrtnika, te stane turati u sviet plodove svojeg uma.“⁷⁹⁰ Pišući svoj osvrt on podsjeća da je već napisao jedan tekst o Vujatovićevim pjesmama u zagrebačkoj *Hrvatskoj*. Na taj kritičan i negativan osvrt, Vujatović se osjetio vrlo povrijeđenim, ali nije krenuo u polemiziranje sa Šegvićem. Kao svojevrstan odgovor, objavio je brošuru pod nazivom *Dičnoj trojici*, u kojoj polemizira s autorima koji su objavili priloge u *Katoličkoj Dalmaciji*, kao i onima u *Narodnome listu*. Nakon svih negativnih kritika, Šegvić zaključuje svoje tvrdnje o Vujatovićevim pjesmama govoreći da ne vrijede „pipljiva boba“.⁷⁹¹ Šegvić ga istodobno

⁷⁸⁸ Isto.

⁷⁸⁹ Kerubin Šegvić, prozaist, književni kritičar i publicist. Nakon završene bogoslovije u Zadru zaređen je za svećenika 1889. Službovao je od Kopra do Trsta. Za vrijeme studija slavistike u Zagrebu počeo se baviti politikom te postao pristašom Stranke prava. U književnosti se javio 80-ih god. XIX. st., objavljujući u *Vijencu*, *Nadi*, *Katoličkoj Dalmaciji*, *Novom vijeku* i dr. U književnim djelima često se bavio povjesnom tematikom koja je prožeta domoljubno-religioznim temama. Pisao je pripovijetke, romane, te proučavao književni opus P. Preradovića, L. Botića, E. Kumičića i dr. Za vrijeme katoličke moderne vrlo je aktivan. U časopisu *Prosvjeta* od 1914., Šegvić je postao „centralna kritičarska figura“. Osnovao je i uređivao više časopisa: *Hrvat*, *Hrvatski list*, *Hrvatsku riječ* i *Hrvatsku smotru*. Po političkom uvjerenju bio je pristaša Stranke prave i dugogodišnji suradnik Ive Prodana. Neka od djela: *Boj na Grahovcu: pripoviest iz dobe hercegovačkih ustanaka* (1882.), roman *Lopudska sirotica* (1903.), roman *Posljednji Kotromanići* (1905.), *Doživljaji svetoga Jeronima* (1918.), *Život i djelo fra Grge Martića* (1909.) i dr. (Usp. Šicel, *Povijest hrvatske književnosti, Moderna*, knj. III., str. 70; T. Rogić Musa, „Kerubin Šegvić“, *Hrvatska književna Enciklopedija*, sv. 4., str. 203.)

⁷⁹⁰ „Genijalni pjesnik“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 31.

⁷⁹¹ Isto.

poziva da odgovori na njegove kritike, međutim, na stranicama *Katoličke Dalmacije* Vujatović se nije upustio u raspravu i obranu svojih pjesama.

U kontekst tekuće književne kritike, može se pribrojiti i osvrt na knjigu *Život Svetoga Martina biskupa*, autora don Frana Jeričevića. Autor J. M. upozorava da će u osvrtu pokušati prikazati bit same pjesme o ovome svecu, otkriti njezinu ljepotu i uputiti neke opaske. Ova poduža pjesma pripovjednog karaktera s religioznom tematikom, uobličena je pučkim stihom i jezikom. Na početku pjesme opisano je kako slijepi guslar s djetetom dolazi u crkvu da izrekne svoje molitve, te započinje s pjesmom u kojoj prikazuje život svetoga Martina biskupa. Za recenzenta pjesma je upitna već na početku. Početak pjesme za njega je sličan motivima iz Preradovićeve pjesme *Djed i unuk*.⁷⁹² Nakon uvodnih napomena, autor ukratko prikazuje sadržaj pjesme, a završni dio prikaz nastavlja se u slijedećem broju *Katoličke Dalmacije*. Nakon prikaza pjesme – koja je zapravo posebna knjiga – autor preporuča knjigu čitateljstvu, zamjerajući autoru pravopisne pogreške i kako su opisani neki od likova.

Don. Nikola Batistić objavio je knjigu vjerskog sadržaja pod nazivom *Život sv. Vida*. Nepoznati autor u svojoj kritici podsjeća da su na sličan način već napisana neka djela, poput Jeričevićevog *Sv. Martina* koje je u narodu dobro primljeno, kao i prethodno Batistićevo djelo *Život svete Lucije*. Knjiga o životu sv. Vida podijeljena je u šesnaest poglavlja koja autor potanko prikazuje, međutim u odnosu na knjigu o životu sv. Lucije, za njega je ova knjiga mnogo vrijednija, te napominje: „Svaki tuj će ga uzeti, čitat će ga i neće se čuditi, kad mu liepi i birani jezik, sladki srok, umjetnički izvedena obilježja pojedinih lica, krasni opisi gradova, prirode i ljudskih osjećaja, živo prikazan junački lik kršćanskih mučenika Vida, Modesta i Rastislave..“⁷⁹³

Kritički prilozi o proznim djelima malobrojni su u odnosu na one o poeziji. Nepoznati autor Deneb⁷⁹⁴ kratko piše o zadnjem povijesnom romanu Eugena Kumičića *Urota Zrinsko Frankopanska*. Za njega je roman dobro došao u vremenu kada je književna produkcija vrlo slaba, „(...) kada je zavladao neki driemež, neko mrtvilo, neka mlohavost (...),“⁷⁹⁵ ali ne samo u književnosti, nego u cjelokupnom društvu. Sadržaj romana autor pokušava aktualizirati u društveno-politička događanja u kojima se našao hrvatski narod, spominjući

⁷⁹² Usp. Književnost, „Život Svetoga Martina biskupa“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 88 i 89.

⁷⁹³ Književnost, „Život sv. Vida“, *Katolička Dalmacija*, XXIX/1898., br. 43.

⁷⁹⁴ Pod istim pseudonimom autor se javlja u *Hrvatskoj kruni* pišući o pravaškim političkim temama i ciljevima, („Žalosno i sramotno“, *Hrvatska kruna*, 1899., br. 6.)

⁷⁹⁵ Književne vesti i ocjene, „Zadnji Kumičićev roman“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 32.

roman kao poticaj kako valja raditi za boljitak domovine, ali i za koje se vrijednosti treba žrtvovati, za narod i domovinu. Nakon iščitavanja Kumičićeva djela, autor zaključuje da će svaki čitatelj vrlo brzo zaključiti „(...) tko je prijatelj a tko kleti dušmanin hrvatske slobode; uvidjet ćemo koliko može izdaja nesretnih domaćih izroda.“⁷⁹⁶ U kratkome osvrtu o Kumičićevu romanu, autor ne ulazi u dublju književnu analizu i procjenu djela. Njegove riječi svedene su na pohvale upućene Kumičiću uz oduševljeno rodoljublje. Za njega knjiga daje i povijesne odgovore, i postaje pripomoć u rasvijetljavanju povijesnih činjenica oko Zrinskih i Frankopana, počevši od toga da nisu bili buntovnici, i da su sklapali ugovore s Turcima.

Drugi kritički tekst o proznome djela je o *Emin – aginjoj ljubavi*, Josipa Eugena Tomića. Tekst je kritički uobličen, te posjeduje dobro poimanje književnosti i kritike. Autor Urban Talija⁷⁹⁷ u kraćim se crtama osvrće na književno stvaralaštvo Josipa Eugena Tomića navodeći važnija djela. Za njega je Tomić pisac koji se može ubrojiti među „(...) najdarovitije i vrijednije hrvatske romanopisce i noveliste; to mu je bar od davna prepoznala kritika, to mu kaže njegov remek djelo u toj struci „Zmaj od Bosne“ što no je doživjelo i prievoda u inostrane jezike, i u tim prievodim višebrojna izdanja.“⁷⁹⁸ Autor dobro poznaje Tomićev jezik i stil, nazivajući ga glatkim i pravilnim. „(...) a naosob u ovoj zadnjoj pripovjedci, fantazija dovoljno bujna bez koje bi sve mršavo, mrtvo i mlitavo izgledalo.“⁷⁹⁹

Prije osvrta na Tomićevo djelo, autor općenito govori o književnoj kritici i njezinim načelima. Za njega neki kritičari s lakoćom pišu o jeziku pojedinoga autora, o stilu i povijesnim uvjetovanostima u kojima je nastalo književno djelo. Međutim, kada se piše i prosuđuje estetska vrijednost pojedinoga djela, mnogi kritičari su u teškoćama ili pokazuju svoje neznanje o književnoj estetici. Za Taliju estetika se ne bazira na subjektivnom, nego na objektivnom pristupu književnom djelu, prosuđujući njegovu vrijednost. U estetskom pristupu moraju postojati pravila o prosudbi književnoga teksta, s kojima se otkriva koji je cilj cjelokupne beletristike. Za njega prava svrha u književnom stvaranju moraju biti motivi ljepote, istine i dobrote. Međutim, suvremeni pisci pišu iz različitih pobuda, neki čak pišu da njihova književnost bude samo razlog za zabavu. Za Taliju i zabava u književnosti može biti valjana, ali samo ako se u njoj nalaze načela o kojima je govorio. „Naumi li se da se zabavljajuć srce oplemeni, to jest da se čitatelja skloni da živo osieća, i teži za istinitim,

⁷⁹⁶ Isto.

⁷⁹⁷ Urban Talija je franjevac, od 1901. urednik je *Listu Dubrovačke Biskupije*. (usp., Bacalja Robert, *Dubrovačke teme i portreti*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2011, str. 211.)

⁷⁹⁸ Književne vesti i ocjene, „Emin – agina ljubav“, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 54.

⁷⁹⁹ Isto.

dobrim i plemenitim, što mu je već prije zdrav razum kao takono suhoparnim svojim razlozima prikazao; tad će se takovom stazom koračati, koja će ukloniti svaki sukob (...)“⁸⁰⁰ Autor zaključuje da neki od pisaca različito govore o pojmovima dobrote, plemenitosti i ljepote, iskrivljujući pritom vrijednosti i prikazujući dobro za zlo. Za njega takve prosudbe i sudovi ovise „ o zdravu ili pokvarenu, bistru ili pomućenu razumu.“⁸⁰¹

Prije kritičkog osvrt na Tomićevo djelo još jednom podsjeća: „Zato i ja odmah označavam glavna pravila kojih mi se je držati u svojim kritičnim opazkama. A to su shvaćanje prave svrhe, vriednim i shodnim sredstvim njeno postignuće; ovo se neobhodno zahtieva od svakoga umjetnika.“⁸⁰² Za njega je Tomić u književnom stvaranju umjereni realist, koji bez naturalizma opisuje životnu stvarnost i povijesne događaje „te ih riše u svoj narativnosti, čuvajuć se dakako one skrajnosti, do koje dopiru neki prećerani realiste (...)“⁸⁰³ Međutim, njegovo djelo – smatra autor – može djelomično poslužiti kao uzor za život. Anica – jedan od ženskih likova u djelu – ne može poslužiti kao uzor majkama, a pogotovo djevojkama. Za njega je životno prihvatljiva njezina ljubav, čista i uzvišena iako je u „konfliktu sa religijom i roditeljskom ljubavi (...)“⁸⁰⁴ Međutim, nakon njezine tragične smrti kada je učinila samoubojstvo, sve što je bilo uzvišeno postaje bezvrijedno. Strast kod Anice nije bila pod kontrolom razuma, ona ju je dovela do tragedije koja ne može postati uzor za život.⁸⁰⁵

Književnu formu i kompoziciju djela autor pozitivno ocjenjuje, ali Tomiću zamjera što Aničinom liku na početku djela nije posvetio više prostora u oblikovanju. Što se tiče digresija, autor upozorava da moraju stajati u razmjeru s glavnim pripovijedanjem, „(...) inače se gubi jedinstvo kompozicije, koja je neobhodno potrebna.“⁸⁰⁶ Cjelokupni opisi za njega su nisu dugi, više su narativne a ne deskriptivne naravi, međutim to ne umanjuje vrijednost Tomićevog pripovijedanja. Tomić se prema njegovu mišljenju služio i narativnim slogom, što nije uvijek dobro jer „(...) jedan te isti događaj započeti opisom, a svršiti ga historičkim stilom, pobudjuje u čitaocu neko nezadovoljstvo.“⁸⁰⁷ O jezičnoj strani autor nema posebne opaske. On se slaže s jezičnim prosudbama koje su već rečene o piscu. Pri kraju osvrtu, Talija

⁸⁰⁰ Isto.

⁸⁰¹ Isto.

⁸⁰² Isto.

⁸⁰³ Isto.

⁸⁰⁴ Isto.

⁸⁰⁵ Usp., isto.

⁸⁰⁶ Isto.

⁸⁰⁷ Isto.

zaključuje da su neki od pisaca povijesnih romana često griješili – pišući povijesni roman napisali su samo povijesni tekst, koji često puta i nije književni.

O djelu *Bijedna Mare* (1861.) Luke Botića, donesena je samo informativna vijest da je to „historička pripoviest iz narodnog života u Dalmaciji u drugoj polovici šesnaestoga vieka.“⁸⁰⁸ Botićevo djelo vjerojatno je objavljeno povodom dvadesetogodišnjice njegove smrti, 1863.

Uz sustavnije kritičke priloge na stranicama *Katoličke Dalmacije*, najčešće u rubrikama „Poziv na predplatu“ ili u „Bibliografiji“, objavljeni su kraći prilozima o autorima i njihovim djelima, najčešće u obliku kratke informacije. Objavljivale su se i obavijesti povodom smrti književnika sa skromnim osvrtima na književno stvaralaštvo, kao 1881. kada je umro Augusta Šenoa.⁸⁰⁹ Uz obavijest o smrti, navedene su riječi fra Grge Martića da trenutno u hrvatskoj književnosti Šenou nema tko zamijeniti. Ubrzo u br. 97. iste godine objavljen je kraći tekst kao spomen na Šenou, bez posebnog osvrta na njegovo književno stvaralaštvo, pri čemu se napominje „(...) da je imao mnogo dara, svjedoče izvrstne njegove radnje, koje mu stekoše u domovini ime prvoga noveliste, a izvan Hrvatske liepo priznanje i slavu.“⁸¹⁰ Autor u osnovnim crtama prikazuje Šenoino školovanje na praškome sveučilištu 1860. – 1863., prevodilačke radove iz češke i poljske književnosti, kao i suradnju u časopisima *Pozoru*, *Dragoljubu* i *Viencu*, gdje postaje urednikom 1874. nakon smrti Ivana Dežmana. Od svih njegovih djela spomenut je samo roman *Zlatarevo zlato*, objavljivan u *Viencu*, kao i neke Šenoina pripovijesti.

Smrt Mihovila Pavlinovića, 18. svibnja 1887. obilježena je u nekoliko priloga. Uredništvo je smatralo vrijednim prezentirati tekst Koste Vojnovića, objavljen u *Viencu* 1875. Na početku priloga Vojnović smatra da je Pavlinović čovjek kojem pripada prvo mjesto u Dalmaciji, u politici i književnosti. Njegov govor o Pavlinoviću je istodobno i osobne naravi, poglavito kada opisuje zajedničko školovanje. Već tada Pavlinović se zanimao za književnost, čitajući Manzonia, Ariosta, Tassa, Dantea, Virgilia i druge autore. Posebno zanimanje pokazao je za narodnu književnost, prebirući narodne pjesme i zbirke Vuka Stefanovića Karadžića. Uz svećeničku službu i župnikovanje ubrzo se upustio u političko djelovanje, te je nakon izbora 1861. izabran za zastupnika u Dalmatinski sabor.⁸¹¹ Vojnović cijelo vrijeme podsjeća da je Pavlinović bio veliki rodoljub i domoljub.

⁸⁰⁸ Različite viesti, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 56.

⁸⁰⁹ Različite viesti, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 95.

⁸¹⁰ P, „August Šenoa“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 97.

⁸¹¹ „Mihovio Pavlinović“, *Katolička Dalmacija*, XVIII/1887., br. 37.

„Tajna svih njegovih vrлина, izvor njegova nepokolebiva značaja i njegove željezne volje, bila su njegova religiozna čustva: „Sve za vjeru i domovinu“ — te nigda nepodređivati domovinu vjeri, nego ih dovesti u sklad, kako su skladne po vječnih zakonih Onoga koji nam je dao jednu i drugu, to je bilo vrhovnim načelom svega njegovoga djelovanja na književnom i na političkom polju, kako je bilo pokretačem svega njegovoga privatnoga i javnoga života. Katolik, svećenik, Hrvat — ova tri pera vazda je nosio na kapi, niti mu je igda vjera smetala rodoljubju, niti je dopustio da ovo pravi užtrb vjeri osvjedočen kako je bio, da udarci zadani vjeri, ozleđuju i kvare narod. Ista revnost, isto oduševljenje bi ga zanosili te oštrili i uzvisivali mu pero i besjedu gdje god se radilo o obrani vjere i naroda svoga.“⁸¹²

Zbog zdravstvenih razloga i „narodne potrebe“ Pavlinović 1870. dolazi u Zadar. Vrlo brzo mijenja naziv novina *Il Nazioanale* u *Narodni list*, tiska *Radišu*, *Pjesme i besjede* 1873. i *Različite spise*. Vojnović podsjeća na Pavlinovićevo prikupljanje starih i zaboravljenih riječi: „U ono vrijeme sakupio 5000 rieči, koje pokloni za veliki hrvatski rječnik jugoslavenskoj akademiji, i veliku sbirku „Narodnih pjesama“.⁸¹³ Vojnović se ne osvrće posebno na Pavlinovićevo književno stvaralaštvo, prepuštajući to kompetentim stručnjacima, no ipak iznosi neka zapažanja:

„Kao književnika svak ga broji među prve hrvatske spisatelje, a u govorničkom štilu nema mu para. On je znao osvojiti vlastitosti zapadne kulture, kao još nitko između nas, te ih pretvoriti hrvatskim sokom, a da neostane traga tuđinštini. Pučki dogovor i znanstvenu razpravu umie istom vještinom na kraj dovesti. Neki mu niječu dar pjesnički. Pavlinović ima po naravi i uzgoju pjesničku dušu, pjesnički polet. Priznajemo, da je on malo kad popularan pjesnik, a radi bi obzirom na naše sadanje potrebštine da jest. Ali ta struka vrlo liepo cvate u Dalmaciji. Pavlinović je znanstven i filozofičan pjesnik one škole, koju je u Italiji zasnovao neumrli Leopardi, kako je to dokazao u *Ognjišaru* i u *Poslanicah*. Historično pjesništvo majstorski je pokušao u *Kotarih*. A i pučke pjesme „*Slava neretvanska*“, „*Sabori makarski*“, „*Izbori u Beč*“, već pjeva narod po Primorju i po Neretvi.

Poslije *različitih spisa* obielodanio je Pavlinović *pučke spise*, pak *hrvatske razgovore*, a sada je „Iskra“ tiskala njegove *Pute*. Koliko još tvoriva će se naći u njegovih rukopisih, nezna se: ali njegova radinost, slomljena usljed teške bolesti od prošle jeseni, obećavala je obilatih plodova. Zadnji njegov književni rad bio je životopis predštampan Botičevim djelima, izdanim po hrvatskoj „Matici“, njegov posljednji veliki govor, u velebnoj crkvi djakovačkoj 10 rujna 1885, kad se proslavila dviestogodišnjica oslobodjenja Slavonije izpod turskog jarma: dostojni predmet i dostojni hram takoga govornika. To je bilo labudovo njegovo pjevanje, — i zadnja oporuka hrvatskom narodu, kojemu je u onoj besjedi otvorio odvažnom smionosti uzroke pada i uskrnuća njegova.“⁸¹⁴

⁸¹² Isto., br. 39.

⁸¹³ Isto.

⁸¹⁴ Isto., br. 40.

Prilog o Pavlinoviću Vojnović završava tvrdnjom da su se u drugoj pol. XIX. st. pojavile tri važne osobe zaslužne za očuvanje domovinske samobitnosti: u Banovini Strossmayer, u Dubrovniku Pulić, a u Dalmaciji Pavlinović. Oni su za Vojnovića „(...) tri kršćanske duše, tri čelične željezne volje, tri velika uma, tri desna prijatelja.“⁸¹⁵

Andrija Palmović, mladi svećenik i pjesnik iz zagrebačke nadbiskupije, umro je vrlo mlad 1882. O njemu vrlo kratko piše Fran Folnegović, napominjući da je Palmović pokopan na Mirogoju u Zagrebu „uz drugu siročad: ta i on je bio kroz sav svoj viek siromah i nije ostavio iza sebe drugo — do li krasne pjesme svoje, koje se odlikuju vanrednom ljepotom jezika, jedrinom misli, a nada sve plemenitim otačbeničkim zanosom.“⁸¹⁶ Folnegović napominje da namjerava izdati pjesme Palmovića za narod „koji je naš pjesnik toli duboko čuvstvovao,“ te poziva za podršku u izdavanju knjige, a sav prihod od naklade namijenit će se za izgradnju spomenika A. Palmoviću.

U više brojeva *Katoličke Dalmacije* može se u kontinuitetu pratiti izvještavanje o radu i djelovanje pojedinih kulturno-znanstvenih institucija i književnih društava. Objavljeni su kraći tekstovi u formi vijesti, o radu ili događanjima u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. To su vijesti o projektima i postignućima pojedinih razreda, za povijest, jezik, književnost i dr. Uredništvo *Katoličke Dalmacije* smatralo je za važnu obavijest prikazati da je u jezičnopovijesnom razredu prezentirano izvješće od P. Matakovića o njegovom istraživanju putopisa po Balkanu u XVI. st. U području istraživanja bili su Kornelije Duplicia Šeper i njegov tekst iz 1533., Jen Chesneau iz 1547., i Katarin Zen i njegov tekst iz 1550.

U više brojeva donose se vijesti o radu Matice hrvatske u Zagrebu. Redovito svake godine navode se kulturni događaji koji su organizirani u okrilju Matice, kao i odluke godišnje skupštine. Matica je svojim članovima i cjelokupnoj javnosti donosila godišnji izvještaj o radu putem svojih povjerenika, a svaki član dobivao je knjige koje su izlazile u protekloj godini. Godine 1891. velike su pohvale upućene tajniku Matice Ivanu Kostrenčić, kao najzaslužnijoj osobi u promicanju književnosti u narodu. Nakon pohvala o glavnome tajniku, komentator se kratko osvrće na pojedine knjige i autore kao što su K. Š. Đalski; *Na rođenoj*

⁸¹⁵ Isto.

⁸¹⁶ Različite viesti, „Poziv k predborojki na pjesme Andrije Palmovića“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 19.

grudi, Nikola Tordinac; *Odabrane crtice i pripoviesti*, Simo Matavulj; *Iz primorskoga života*, Hermina Tomić; *Zabluda matere*, P. Preradović; *Izabrane pjesme* i dr.⁸¹⁷

Katolička Dalmacija donosi kratka izvješća i iz inozemstva o djelovanje Matice hrvatske. Nepoznati autor u svojem osvrtu govori o ocjeni hrvatske beletrističke književnosti u pojedinim slavenskim listovima.⁸¹⁸ Svi listovi pohvalno pišu o izdavačkoj djelatnosti Matice hrvatske poput varšavskog mjesečnika *Athenaeum*, češkoga *Kvetyi Ruch* koji daje pohvale za objavu Lopusićevo *Karlovcu*, Šenoinog *Prosjaka Luke* i Tomićevog *Zmaja od Bosne*.

U nekim brojeva posebna pozornost posvećena je izdavačkoj djelatnosti u sedamdesetim i osamdesetim godinama Hrvatskoga književnoga društva sv. Jeronima u Zagrebu, ustanovljenog 1868. Program društva, kao i planovi za izdavačku djelatnost u objavljivanju knjiga poučno-moralnogi vjerskog karaktera, izneseni su na osnivačkoj skupštini. (Buturac, 1969: 9). U *Katoličkoj Dalmaciji* objavljen je značajan prilog pod nazivom „Kako da pomognemo narodu“. Tekst je analiza trenutačnoga stanja u hrvatskoj izdavačkoj djelatnosti s obzirom na poučnu literaturu. Autor napominje da je potrebno neprestano raditi na napretku cjelokupnog društva i naroda „mislimo li ga podignuti na stepen uljudnosti i prosvjete.“⁸¹⁹ U odgoju i obrazovanju naroda od velike su važnosti škole, ali i pučke učione, za koje autor konstatira da mnogi i ne znaju da postoje. On podsjeća da se uz niz obvezatnih školskih knjiga, objavljuju i dobre knjige za cjelokupnu zajednicu iz različitih područja života. Za njega je dobra knjiga važna za sve društvene slojeve i sredine. Od velike koristi može biti i hrvatskome selu: „ostaneli nam narod ovako kao što je danas u gluposti i razuzdanosti, bez savjeta i nauke, malo pomalo, to otrovno sjeme može se lasno duboko uvriježiti u njegovoj duši (...)“⁸²⁰ Autor napominje da knjiga s poučnim sadržajima u Dalmaciji skoro i nema – a to nije ni čudno, jer Dalmacija u svemu zaostaje za drugim hrvatskim krajevima. Autor primjećuje da uz knjige koje nedostaju ne nedostaju politički časopisi. On smatra da središnji hrvatski krajevi za razliku od Dalmacije napreduju na kulturnom i književnom području. Akademija nudi učenost, Matica hrvatska izvor je pouke i književne zabave, a književno društvo sv. Jeronima u Zagrebu nudi literaturu za široke slojeve.

⁸¹⁷ Književne viesti i ocjene, „Književni dar „Matice Hrvatske“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 9.

⁸¹⁸ „Ocjena hrvatske beletrističke književnosti u slavenskim listovima“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 35.

⁸¹⁹ „Kako da pomognemo narodu“, *Katolička Dalmacija*, VII/1877., br. 23.

⁸²⁰ Isto.

Nepoznati autor 1888. napisao je kraći prikaz o dvadesetogodišnjem djelovanju društva sv. Jeronima naglašavajući važnost i vrijednost ovoga društva. „I zbilja naš puk, neuk, neizobražen, od davna je čutio potrebu izvanjskog nekog sredstva, koje bi ga imalo izobraživat, izvanjskim ga svietom spoznat, moralno i materijalno ga podići; a to je uprav bila pučka knjiga, kojoj je takvo jedno društvo poteškoće prokrčiti imalo.“⁸²¹ U daljnjem tekstu autor detaljno prikazuje nastanak, strukturu društva, kao i nakanu s kojom se izdaju pojedine knjige. Književno društvo sv. Jeronima osnovano je u Zagrebu 1868. pod okriljem crkvenih i svjetovnih krugova. Prvi predsjednik društva bio je svećenik Tomo Gajdek, a pokrovitelj zagrebački nadbiskup Juraj Autor je zadivljen na koji se sve način vodi društvena briga o ovoj ustanovi, i koje su društvene skupine ujedinjene i međusobno povezane da animiraju različite slojeve za podršku književnom društvu, „od biskupa do kapelana, od Bana do najmanjeg činovnika, od generala do vojnika, svi se zauzeše da privedu cio narod u to društvo.“⁸²² Autor podsjeća i na materijalnu imovinu društva od 42.000 forinti, što je bila znatna svota za ono vrijeme; kao i na broj od 3600 članova koji podržavaju književno društvo; među kojima je najviše članova iz Istre, a najmanje iz Dalmacije.

Nakon kraćih informacija o književnom društvu – za koje mnogi u Dalmaciji i ne znaju da postoji – autor prikazuje u osnovnim crtama izdavačku djelatnost u posljednjih sedam godina. U navedenom razdoblju objavljeno je 26 knjiga iz različitih područja, kao i pučki kalendar *Danica* tiskan u 16 000 primjeraka. Od književnih djela spominje prvu objavljenu knjigu *Pijanac* Mijata Stojanovića, *Bučarove Selske pripoviesti*, *Učitelj Dobrašin* Ivana Trnskog i dr. U završnim riječima autor potiče čitateljstvo da se učlani i podrži društvo koje je važno za zajednicu. „Budemo li svi ko jedan čovjek radili za napredak društva sv. Jeronima, nema sumnje, da ćemo do malo vremena gledati naš narod u Dalmaciji puno bolji i napredniji nego što je danas, i da nećemo žaliti na trud koji smo u tu svrhu uložili.“⁸²³

U *Katoličkoj Dalmaciji* prigodno se daju osvrći na kalendar *Danicu* koja je redovito izlazila u okrilju ovoga društva. U to vrijeme kalendar je bio vrlo popularan, tražen i općepoznat, iako su izlazili i drugi pučki koledari. „*Danica* je stara poznanica hrvatske književnosti. Ako kod nas ne cvatu ruže drugim knjigam, koledari se doista ne mogu potužiti. Koledara štampa se kod nas svake ruke i većinom neloših, ali je valjda hrvatskomu narodu

⁸²¹ Književne vesti i ociene, „Društvo sv. Jeronima“, *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 2.

⁸²² Isto.

⁸²³ „Društvo sv. Jeronima“, br. 2.

Danica od svih najmilija, jer se godimice raznese u narod 26.000 komada.⁸²⁴ Autor potiče uredništvo i Odbor književnoga društva da poboljšaju sadržaj *Danice* koja je „postala mezimčetom hrv. naroda.“⁸²⁵ On daje kritičke prosudbe o književnim priložima u *Danici* za 1887. Pripovijest „*Božićno zvonce*“ autora Toše Vičevića za njega je vrlo površna, on smatra da bi bolje sam napisao pojedina poglavlja u pripovijesti. Najbolji književni prilozi za njega su oni objavljeni na kraju *Danice* poučnog karaktera, pod naslovom *Pričice*, za koje kaže da su čedni tekstovi: „A sada evo nas na najljepšem dielu Danice, mislimo čedne „Pričice“. Oh, čednost je uvijek posljednja. Što da vam o njima rečem? Čitajte ih, čitajte – i vidjet ćete, da je jedna ljepša od druge. To je filozofija, al filozofija koju svako razumije. Kamo sreće, da bismo mi svi htjeli razumjeti ju, kako ju možemo razumjeti ! Ovo je zaista najpoučniji dio Danice“.⁸²⁶

U sljedećem broju autor nastavlja osvrt na izdavačku djelatnost društva za proteklu godinu. Nakon zapažanja o knjigama iz različitih područja, donosi svoje prosudbe o književnim djelima, počinjući s kraćim osvrtom o *Kovačevoj Barici*, autora Dragutina Lihla. Radi se o pripovijesti s temom ovrhe, poreza, pijanstva i raskalašenoga života. Za autora pripovijest ima niz nedostataka, ali je ipak u cjelini prihvatljiva, najviše zbog poučnog karaktera. Uz ovu knjigu, kratko komentira Vjekoslava Klaića i njegove *Pripoviesti iz hrvatske poviesti* u kojima je povijesne događaje književno uobličio da budu što razumljiviji širem čitateljstvu. Uz navedene knjige, spominje Bučarove *Selske pripoviesti*, te pripovijest *Mijat Briguša*, za koju je *Vienac* pod uredništvom Šenoa izjavio da je najljepša hrvatska pripovijest.⁸²⁷

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* u nekoliko brojeva objavljeni su kritički osvrti na pisanje zagrebačkog *Vienca*. Neki autori hvale i podržavaju književni časopis priznajući da je najvažniji časopis kod „Jugoslovjana“ u odnosu na Bugare, Srbe i Slovence.⁸²⁸

Godine 1875. u *Viencu* je objavljen tekst pod naslovom „Žene u europejskoj, napose u slovinskoj književnosti“. Na početku teksta u *Viencu*, slično kao i u *Slovincu* počinje se s raspravom i kritikom o isusovačkom redu, optužujući ga za nazadovanje u razvoju hrvatske književnosti. Nepoznati autor u *Katoličkoj Dalmaciji* polemizira s autorima teksta, te napominje da na temelju inicijala zaključuje da su autori priloga vjerojatno August Šenoa i Ivan Kukuljević Sakcinski. U tekstu je izričito navedeno da „nesreća, koja nam je doniela

⁸²⁴ „Društvo Sv. Jeronima god. 1886“, *Katolička Dalmacija*, XVIII/1887., br. 3.

⁸²⁵ Isto.

⁸²⁶ Isto.

⁸²⁷ Usp. „Društvo Sv. Jeronima god. 1886.“ br.3

⁸²⁸ „Okusi dobra dnevnoga ukusa (vidi broj 27)“, *Katolička Dalmacija*, 1875., br. 34, str. 266.

mного štete, u našem narodnom i književnom životu, jesu jezuite.⁸²⁹ Autor podsjeća da su te tvrdnje netočne, kao i one Petra Preradovića objavljene također u *Viencu* br. 37. iz 1873. u kojima Preradović misleći na dubrovačku književnost i isusovce zaključuje: „crno sjeme Lojolovo stoput više nudi našoj Atini, nego potres.“ Služeći se knjigom Šime Ljubića *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske*, autor pobija sve navedene tvrdnje o isusovcima i njihovom tobožnjem negativnome utjecaju na hrvatsku književnost. On pokušava prikazati koliki je bio utjecaj i doprinos isusovaca za hrvatsku književnost, počevši od Ivana Gundulića, Jakova Mikalje, Ivana Držića i Ignjata Đorđića.⁸³⁰ Velika sličnost u stilu, izražavanju i načinu argumentacije, otkriva da se radi vjerojatno o istome autoru koji u *Katoličkoj Dalmaciji sa Slovincem* raspravlja o sličnoj temi.

Nakon uvodnih napomena, autor komentira *Vijenčev* tekst o temi žene u hrvatskoj književnosti počevši od Cvijete Zuzorićeve iz 1555., Mare Gundulić, Margarite Menčetić, Katarine Frankopan, Anice Bošković, Barbare Vragović sve do Dragojle Jarnević i Ane Vidović. Autor zaključuje da mnoge žene u povijesti hrvatske književnosti, napose iz dubrovačkoga kruga, pokazuju kako isusovci nisu štetili hrvatskoj književnosti. „Isusovci dakle, u Dubrovniku, prošastieh vijekova nijesu se iskazali protivnici napretku, ali napretku pravomu, kršćanskomu, niti su zaostali u ljubavi hrvatske knjige.“⁸³¹

Komentirajući priloge u *Viencu* neki autori u *Katoličkoj Dalmaciji* kritiziraju način pisanja koji je za njih bezbožan i liberalan, prodirući postupno u cjelokupnu hrvatsku književnost. Jedan od autora podsjeća na tu pojavnost u *Viencu* aludirajući na objavljivanje romana Ante Kovačića *U registraturi*. Ubrzo nakon objave romana jedna od prvih negativnih kritika došla je od Jakše Čedomila (*Hrvatska*, 1889, br. 7-8.). Barac primjećuje da je Čedomil žestoko kritizirao „...gotovo sve: i moral pisca, i njegov pogled na svijet, i karakteristiku lica, ...“ (1938: 161). Frangeš pokušava pronaći razlog za Čedomilovu strogost u prosudbama i zaključuje da je Čedomil u prosudbama „...nošen idealom nekog umjerenog realizma koji bi morao voditi računa o takozvanim nižim slojevima društva...“ (Frangeš i Živančević 1975: 333).

Nakon niza kritičkih i moralnih povika na objavljivanje Kovačićevog romana koje su došle s mnogih strana, poglavito iz Crkve, autor podsjeća da je *Vienac* prihvatio kritike i opaske: „nakon što se je nekima narugao, pokajao se je svoga grijeha, te obećao da unaprieda neće

⁸²⁹ Isto., br. 27, str. 210.

⁸³⁰ Usp. isto., str. 211.

⁸³¹ Isto., str. 213.

tiskati ništa, što bi diralo u plemenita ćustva.“⁸³² Autor podsjeća da se uredništvo *Vienca* ipak ne pridržava svoga obećanja, te i dalje nastavlja s objavljivanjem tekstove koji su uvredljivi, a književno beznačajni. Za takav primjer navodi manji isječak iz pjesme koju ne smatra vrijednom, te je uopće ne komentira i analizira. Jedino što upućuje je opaska autoru nazivajući ga nadripjesnikom, te zaključuje da je motiv ljubavi i žene u književnosti postao bogohulan. Ljubav postaje poput zemaljskoga hrama, a žena postaje božanstvo koje može i opraštati grijeh:

„Dok te nisam upoznao,
Bezbožnik sam velik bio,
Al sad istom vidim jadan
Koliko sam sagriešio,
Smiluj mi se, moj angjelu,
Da okajem grieh svoje:
Ljubav mi je crkva divna,
Budi u njoj, božtvo moje!“⁸³³

Godine 1892. jedan autor u *Viencu* piše o knjizi pjesama Rikarda Katalinića Jeretova. Predstavljajući njegovu knjigu koja se sastoji od prigodnica, rodoljubnih i ljubavnih pjesama primjećuje: „Ako se ove potonje i ljubavne ne odlikuju umnim izvornim mislima, pak glatkim i pravilnim stihom, u rodoljubnim i prigodnim pjesmama odsieva se gdje? Iskreno ćustvo i žarka ljubav prema otačbini Hrvatskoj.“⁸³⁴ Njegova negativna prosudba potaknula je kritičara *Katoličke Dalmacije* da mu odgovori na opaske o *gladkoći* stihova i manjku rodoljublja. Autor brani Jeretova u *Katoličkoj Dalmaciji*, navodeći pritom pjesme koje sadržavaju motive rodoljublje poput pjesama „Istri“, „Pozdrav istarskog Hrvata“ i dr. a uredništvu *Vienca* preporučuje „da ne piše već tako lahkom rukom recenzije o našoj književnosti; jer u njega nije Salamunova glava.“⁸³⁵

Uz već rečeno, o *Viencu* je napisano više prigodnih i donekle polemičkih članaka. Da je *Vienac* bio populara i cijenjen list svjedoči nepoznati autor Anđelko, podsjećajući da se *Vienac* uz neke teškoće održao punih dvadeset godina, za razliku od onih koji su prestali izlaziti, jer nisu odgovali svojoj svrsi. Neki su časopisi prestali izlaziti zbog urednika, a drugi zbog maloga broja pretplatnika. Uz pohvale, autor upućuje i kritiku *Viencu* zbog objave

⁸³² Naši dopisi, „Pokrajina, 2. Ožujka“, *Katolička Dalmacija*, XXI/1890., br. 14,

⁸³³ Isto.

⁸³⁴ Dixi, Književne viesti i ocjene, „Dvie tri „Viencu“, *Katolička Dalmacija*, XXIII/1892., br. 1.

⁸³⁵ Isto.

romana Ante Kovačića *U registraturi*. Ne spominjući radnju romana, u osnovnim crtama autor upozorava na moralnu opasnost koja se nudi čitateljstvu u navedenom djelu.

„Onakovo „biserje“ kao što je g. Kovačić sabrao u svojoj pripoviesti pod naslovom „U registraturi“ zaista zavriedilo je, da se pred svinje baca. I zagrebski „Kat. List“ podpunim pravom svjetovao je hrvatsko čitalačko občinstvo da se kani *onakova* štiva. Ako pako pomislimo, da naša mladež osobito školska dobiva u ruke ovaj List, uz to i pomama sadanje mladeži za romanima, možemo si predstaviti kakove posljedice mora da od tuda nastaju, kada se u najstarijem hrvatskom beletrističkom Listu širi nemoral, koji upravo kao da je navlaš sabran u pomenutoj „Registraturi“.⁸³⁶

Autor podsjeća na 3. br. *Katoličke Dalmacije* iz 1889. gdje jedan komentator poziva na odbacivanje *Vienac* kao književnoga časopisa. Autor se ne slaže s tim zahtjevom: „Odbacimo njega, pa nemamo ništa.“⁸³⁷ On podsjeća i hvali urednika *Katoličkog lista* koji ne poziva na odbijanje *Vienca*, štoviše poziva na pretplatu, nakon što je uredništvo *Vijenca* poslalo obavijest da više neće objavljivati književne priloge poput romana *U registraturi*. Autor se nada što većem broju pretplatnika, a što se tiče sadržaja vjeruje u objavljivanje književnih tekstova „koje će nam oplemenjivati duh i srce, a um naobražavati — te tako dostojno izpunjavati onu prazninu, koja bi se padom „Vienca“ prouzročila u hrvatskoj beletristici. A nadamo se, da će i mila braća dični dalmatinski svojski podupirati taj List, a na našu zajedničku korist.“⁸³⁸

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* najavljeno je izlaženje *Hrvatske vile* na Sušaku, nakladnika Gavra Grunhuta u uredništvu Augusta Harambašića. Namjera je lista „(...) da uz *Vienac* iztisne iz naših krajeva zanos za njemačkim beletrističkim listovim, a to zadovoljiv domaćim našim željam i potrebam.“⁸³⁹ U dva broja 1884. Milivoj Milivojić objavit će o *Hrvatskoj vili* i *Viencu* priloge s analizom pojedinih brojeva. Njegove prosudbe o vrijednosti navedenih časopisa prožete su i političkim konotacijama, poglavito kada govori o *Hrvatskoj vili* koja je pravaški opredjeljena.

Autor uviđa bitnu razliku između *Vijenca* i *Hrvatske vile* kada je u pitanju opredjeljenost za književne pravce: „Čitao sam nakjučer izjavu na velinu omotu od gosp. Gavre Grunhuta; on veli istinu kad kaže: moj je list realističan. Po Grunhuta „Vienac“ jest ili se nameće idealnim; da li je to u stvari? Nek sudi tko ga čita. Dakle po meni „Vienac“ nije idealan a

⁸³⁶ Domaće viesti, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 6.

⁸³⁷ Isto.

⁸³⁸ Isto.

⁸³⁹ Različite viesti, *Katolička Dalmacija*, XV/1884, br. 94.

„Vila“ je realistična: pitat ćete što da odabirem.⁸⁴⁰ Autor podsjeća da nije za idealizam, ali i realizam u književnosti, nego za istinu, odbijajući i verizam. „Ipak kad bih imao birati od ovo dvoje, volio bih vazda i dobro prećerano nego li zlo dobro opisano. Ja bih dakle tek u nuždi ustao na obranu idealisma, ali bezpotrebno nisam zanj: ja sam za istinu. Dakle sam verista? Bog me obćuvaj od toga.“⁸⁴¹ On podsjeća na potrebu pridržavanja načela u književnosti koje je propagirao Ante Starćevića, pri ćemu je potrebno ljude udaljivati od zla, upućujući ih na dobro, književnost inaće može postati „najgnjusniji zanat, a ta bujica natap skoro cijelu Europu.“⁸⁴² Autor poziva na odustajanje od svih pravaca u književnosti, vraćanje književnim izvorima svoga naroda, a prema tim načelima trebaju djelovati ćasopisi *Vijenac* i *Hrvatska vila*.

„Po tom bi se dalo zaključiti da, želimo li baš stvarno biti stekliši, valja da ustanemo neodvisni' svoji koli u politici, toli u književnosti. Neodvisni jezgrom: red je dakle zabaciti sve škole a uteć se našoj, narodnoj pripovjedci, šali i nenadkriljivoj pjesmi: misli, ćutstvu i duhu našega naroda. Neodvisni valja da budemo i u kori: naš je jezik blag, gibak, sjetan, pjesnićki jezik: usvojimo si ova svojstva i tada ćemo pisati hrvatski. Valja dakle današnjoj književnosti promieniti i dušu i tielo, a to će biti kad se promjene naši spisatelji. Imajući vjeru ravnateljicom; ćudorednost i narodni boljak ciljem, a zabavu sredstvom i tek jedino sredstvom moći ćemo samo tako unaprediti knjigu i narod. Ovo je po meni najbolja pomoć što se može podieliti „Vili“ a i „Viencu“(...)“⁸⁴³

Nakon iznošenja svojih prosudbi, stavova i opredjeljenja, autor prikazuje sedmi broj *Vienca* s osvrtom na jednu Harambašićevu pjesmu koja je za njega pretrpana pjesnikovim mislima, koje se ne podudaraju, a struktura pjesme podsjeća ga na Pavlinoviću. Autoru upućuje opasku o potrebi da se pjesma nekoliko puta „prometne“, prije nego li se objavi. *Illustrissimus Battorych* Šandora Đalskog je slijedeći tekst kojem posvećuje pozornost, napominjući za pisca da ga je kroz djelo vodio duh „domoljuban i blag.“ Ono što mu zamjera je korištenje tuđica. U kratkoj ocjeni, koja je generalno pozitivna, poziva Đalskog na provjeru djela:

„Samo što ću reći; pripovjest G. Šandara-Gjalskoga nalići kući ćestito razdieljenoj, udešenoj i udobnoj. Pokućstvo joj je prilićno i pristalo; liepo je obojadisana, ali se u svem potonjem vidi neka zapaćenost, neki nehaj. Tog se valja kanići: Manzoni je 14 godina popravljao svoje

⁸⁴⁰ Milivoj Milivojić, „Vienac“ i Hrvatska Vila“, *Katolićka Dalmacija*, XV/1884, br. 17.

⁸⁴¹ Isto.

⁸⁴² Isto.

⁸⁴³ Isto.

„Vjerenike“ ; tko to brani da nečinimo i mi? Jedna rieč, jedan ocrt može pridati vrijednosti djelu ko što mu je može i oduzeti.“⁸⁴⁴

Iste godine objavljen je prilog o 16. i 17. br. *Hrvatske vile* te o 8. i 9. br. *Vienca*.⁸⁴⁵ Autor se prvo osvrće na priloge u *Vijencu* počevši od pjesme *Pod česminom* M. Ostojića. Pjesma je za Milivojića vrijedna iz dva razloga: pisana je u narodnome duhu, a istodobno posjeduje u sebi moralnu pristojnost. Pjesma *Noću* A. Ivanovića za njega je na granici pristojnosti: „Cienim da neće častni g. Ivanović nikad zatmurit svoje pero u blato, jer tvarnoga blata imamo, naskorite nam i duševnoga pa smo propali kao propali!“⁸⁴⁶ Milivojić progovara i o priložima stranih autora: Rapisardia, Stecchettia i Carducia, smatrajući prevođenje njihovih djela nepotrebnim. Prevoditelj je za njega „dangubio puno a ne upoznao nas s nikim, to, da nas je otrpao plodovi kakvih i sami imamo na odmet, to napokon da nas je okitio plodovi koji na svu našu sreću kodnad neuspjevaju. Pri prevadjanju i pri svakoj književnoj radnji valja paziti na mnogo koječesa a naročito da je geslo naše: Bog i Hrvati! Tko ima uši da čuje nek čuje!“⁸⁴⁷ On se kratko osvrće na *Posavčice* (Deli-selim), *Čobanicu Katu* (J. Ostojić) i *Vučicu* (Verga S. Širola). Za njega nije upitan autor i prevoditelj, za njega je bitno načelo: „prevadajmo što može živjeti. Tad ćemo imati vrstnu književnost. Namjesto prevesti sto Vučica i vučičinih sestrica prevodimo jedna „Vjerenike“, ma jedno cijelo djelokog mu drago pisca i steći ćemo si slavu kod kuće, časti u inostranstvu i pohvalu svugdje, pa i — novaca, premda nebi imao bit nikada na pameti književniku novac.“⁸⁴⁸ U osvrtu na „Kokota“ D. Trstenjaka autor napominje da je solidno i razgovjetno djelo.

U osvrtu na 17. br. *Hrvatske vile* piše o Milakovićevoj pjesmi *Hrvatskoj* kao i prijevodu teksta *Postuma*, autora Stecchettia – preveo I. K. O. Za njega autor teksta je „gnjusar“, a prijevod loš, bogohulan, nećudoredan i opasan za sjemenišnu mladež koja je čitatelj *Hrvatske vile*. Za potvrdu svojih stavova citira za njega neprikladne rečenice: „Jastuk sam znao grliti mlad.“ Što je ovo ? Što je ovo po Bogu brate ? Gnjusoba, prostota, zloba! . . . Opraštam se s g. O. moleć ga i kumeći, liepo da nas necieni toli jošte pokvarenimi, da nam nevriedja -i srдца i

⁸⁴⁴ Isto.

⁸⁴⁵ Milivoj Milivojić, „Književne viesti i ocjene“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 19.

⁸⁴⁶ Isto.

⁸⁴⁷ Isto.

⁸⁴⁸ Isto.

duše i pameti.⁸⁴⁹ Autor nastavlja s osvrtom na Harambašićeve pjesme *Samrtnice* pišući o njihovoj estetskoj vrijednosti:

„Stara je već gatka da g. Harambašić siplje stihove kao iz rukava. ... Ja se uprav divim kadšto njegovoj naravnosti i ubavosti, al se namah stavim da ni njemu nije vila baš uvijek u prilog. Ja cienim da tad vrstni mladić nebi imao močiti pera, a to s triju razloga: kad bi on imao samo pjesme liepe bio bi vidjeniji; kad bi bio vidjeniji on, bio bi vidjeniji i narod u kom živi; napokon bio bi možda i korisniji g. pjesnik. Istina je da se u gradnji hoće i malog kamenja, al' i tako cienim da bi se g. Harambašić imao držati ovoga već od drugog podieljenog mu a od mene prosto ponovljenog svjeta. Obće je: velikani su pisali umjereno, malo.“⁸⁵⁰

U istome prilogu Milivojić piše osvrt na 8. br. *Vijenca*, prosuđujući pjesme Nadinskoga, smatrajući ih nekvalitetnim: *Utjeha* i *Ljudi talasi* ne vriede spona, te se može naprosto za nje reći, da su ništetne mislim, da su ništetne ćustvi, da su ćudo i ćudilo oblikom.⁸⁵¹

Autor ne komentira samo književne sadržaje. Nakon što se iznenadio viješću u rubrici „Svaštice“ o otvorenju prvog kemijskog laboratorija, smatra da napredak u prirodnim znanostima neće pokolebati one koji vjeruju i govore, „(...) uzdam se u Boga, ćastećih prirodne nauke a u njih njihova Otca i temeljitih nazora.“⁸⁵²

U 9. br. *Vijenca*, nakon nekoliko negativnih prosudbi o pojedinim pjesama piše o *Poštenjaku* Vjenceslava Novak. Pripovijest je za njega književno i jezićno vrlo dobra:

„Poštenjak je liep. Ljepotu će svi nalaziti u njekomu redu te nam oblakša shvatljivost duhu" veli, naš zemljak Tommaseo, a ja cienim da je g. Novak na vlas izporavio ovu tvrdnju. Ljepota postaje iz sklada, a sklad iz razmjera: dielovi Novakove pripovjedke omjereni pravili napisanimi predlani od Hranilovića odgovaraju. Po tom g. Novak piše bujnim, svježim duhom i jezikom. Al što dići g. pisca jest dobra zamisao, dobro ocrtana. E bi tako svi! No ipak u tielu pripovjedke moglo bi se prećinit komu što nevjerojatnim, komu. Listak ovoga Viena omilit će svakomu.“⁸⁵³

U osvrtu na 10. i 12. br. *Vienca* iste godine, piše pozitivno o pripovijest iz ruske književnosti *Suparnice*.⁸⁵⁴ Uz pohvalu djela primjećujući neke nepravilnosti u prevođenju.

Nepoznati autor pod pseudonimom Justus, piše 1892. o Srbima i njihovom krivotvorenju i prisvajanju hrvatskih književnika kao srpskih. On komentira ćlanak koji je ujedno i poziv

⁸⁴⁹ Isto.

⁸⁵⁰ Isto.

⁸⁵¹ Isto.

⁸⁵² Isto.

⁸⁵³ Isto.

⁸⁵⁴ Književne viesti i ociene, „na Uzkrš 1884“, *Katolićka Dalmacija*, XV/1884., br. 27.

objavljen u *Srpskom glasu* koji izlazi u Zadru, a podpisuju ga Stojan Novaković i Ljubomir Jovanović: „Svemu srpskom narodu“ za kupovanje srpske književne zadruge. Takvo književno krivotvorenje ima u sebi političku pozadinu u hrvatsko srpskim odnosima u drugoj pol. XIX. st. Svojtatanje hrvatskih pisaca, negiranje postojanja hrvatske književnosti, jezika i kulture bio je sastavni dio velikosrpske ekspanzionističke politike u Dalmaciji. U svome članku autor podsjeća: „Poznato je, da t.kzv. Srbi kod nas mrze sve ono, što diše hrvatskim duhom, nijeću hrvatsko ime, te nam dovikuju, da smo im ukrali jezik, kao da smo u književnosti usvojili njihovo šumadijsko nariječje! Bože dobri, prigovaraju nam, a baš su oni koji danomice bezobrazno prisvajaju naše pisce i turaju ih u sviet pod svoje.“⁸⁵⁵ Autor podsjeća da Hrvati ne prisvajaju srpske pisce, međutim Srbi se drugačije ponašaju:

„Potreba je neophodna, da se u jedno priberu kako vremena, staro i novo, tako i prijatelji srpske knjige i srpske reči s istoka i „sa zapada sa severa i s juga“ dela njihova, dela Mušičkoga, Karačića, Atanackovića, Preradovića i drugih pisaca ili su sasvim neizdana ili su izdana nekritično i neudesno, te svakojako ne vrše onaj zadatak, komu su ih njihovi tvorci namenuli, da svima *srpskim naraštajima* budu svetle luče na putu narodnoga napredovanja.“⁸⁵⁶

Srpski autori u tekstu prisvajaju Nikolu Tommasea, Stanka Vraza i Petra Preradovića te poručuju:

„neće biti zaboravljeni ni pisci raniji: Kačić, Gundulić, Palmotić, Gjorgjić itd. Poziv završuju ovako: . . Kad je naša otačbina mogla još pre osam stotina godina roditi Rastka Nemanića, da prezrevši presto očinski podje putem, kojim stiže i posta svetitelj književnik svega srpskoga naroda, kad je naš srpski Dubrovnik mogao odnjhati Gundulića, kojega se pjesnička ljepota cijenine samo u postojbini njegovoj, nego svuda, gdje se srpska reć razume.“⁸⁵⁷

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* znatan broj priloga posvećen je književnim časopisima koji su izlazili u osamdesetim i devedesetim godinama poput *Vienca*, *Slovinca* i zadarske *Iskre*, ali i onima koji nisu bili književni. Godine 1897. objavljen je osvrt i poticaj za pretplatu književnog časopisa *Novi vek*, koji počinje izlaziti u Splitu pod uredništvom Antuna Tresića Pavičića. Autor napominje da se novi časopis pojavio u lošim društvenim okolnostima. Iako je preporučan i prikazan u više različitih listova, ne pridaje mu se velika pozornost koju zaslužuje. Ono što je ohrabrujuće za recenzenta je Tresićeve prvi suradnik u vođenju lista,

⁸⁵⁵ Justus, „Srbi književni tati“, *Katolička Dalmacija*, XXIII/1892., br. 33.

⁸⁵⁶ Isto.

⁸⁵⁷ Isto.

Kerubin Šegvić. On zato ne sumnja u vrijednost i uspjeh lista koji će vremenom književno napredovati. Međutim, kao i kod drugih časopisa, uspjeh *Novoga vijeka* ovisit će o ekonomskim okolnostima i broju pretplatnika. Autor u predgovoru naslućuje vrijednost *Novoga vieka*, prepoznavajući osnovnu intenciju koja je sadržana u listu, a to je prosvjeta: „dobro oruđe za doći do jedinstva i slobode.“⁸⁵⁸ Autor primjećuje da se po prosvjeti, koju uredništvo naglašava u prvome broju, list bitno razlikuje od ostalih književnih listova u hrvatskim prostorima. On tvrdi da o prosvjeti pišu i drugi listovi, kao sarajevska *Nada*, međutim, niti jedan list s takvim naglaskom. „Novi Vieki“ nasuprot uz tvrdo osvjedočenje, da nam je mnogo do slobode i jedinstva fali, uzeo si za zadaću, da direktno prokrči put k njima i to književnošću.“⁸⁵⁹ Uz književnu dimenziju koja je primarna u sadržaju, *Novi viek* će jednim dijelom imati i svojevrsnu političku poruku.

Za realizaciju književnog i političkog programa lista za autora su najvažniji Tresić i Šegvić kao ključne osobe koje će izgrađivati cjelokupni profil časopisa. Tresić je prema njemu „filozofski odgojen“, a ono što čita i proučava, o tome i razmišlja i životno usvaja. Šegvić je za njega bitno drugačiji, „(...) on u ekstenzivnosti svoga znanja, svoje naobrazbe i svoga čitanja ima prvenstvo nad Tresićem.“⁸⁶⁰ Uz osnovne intelektualističke, analitičke i književne karakteristike urednika i njegova suradnika, autor podsjeća da su obojica bili miljenici Ante Starčevića i pristaše njegovih političkih načela „(...) usavršeni pod direktnim njegovim uplivom.“⁸⁶¹ Autor na taj način otkriva politički pravac *Novoga vieka*. Uz pohvale i podršku novom književnom časopisu, nabraja i neke od suradnika poput Marina Sabića, Rikarda Katalinića Jeretova, Ostojića, Majstorovića i dr.

Splitski književni časopis *Nada* najavljen je i podržan na stranicama *Katoličke Dalmacije* 1880. kao list koji se počinje objavljivati na inicijativu mlađih književnih krugova. Nakon dva objavljena broja uslijedila je stroga kritika o programu i ciljevima lista. Nepoznati autor smatra da se otkrio pravac novog književnog časopisa, a koji je naveden na stranicama lista: „(...) književna sloga medju Hrvati i Srbi.“⁸⁶² Autor podsjeća da se svaki književni časopis mora pridržavati točnosti i dosljednosti u programu. Međutim, on primjećuje da su u nekim tekstovima nedosljednosti u objavljivanju fonetičko-etimoloških priloga, iako je u programu navedeno da će se časopis držati etimološkog pravca. Što se tiče književnih priloga, pojedine

⁸⁵⁸ Dram., „Novi viek List za književnost, Znanost“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 75.

⁸⁵⁹ Isto.

⁸⁶⁰ Isto.

⁸⁶¹ Isto.

⁸⁶² „Dvije tri o Spljetskoj „Nadi“, *Katolička Dalmacija*, XIV/1883., br. 13.

pjesme po formi ne odstupaju od običnih prigodnica, a u tekstu „Pogled na Spljetsku okolicu“ upotrebljavaju se i miješaju hrvatski i srpski dočetak u tekstu.⁸⁶³ Uz uporabu neknjiževnih riječi u priložima, autor zaključuje da je cjelokupni sadržaj s književnog aspekta vrlo slab i siromašan.

U razdoblju od 1878. do 1884. na stranicama *Katoličke Dalmacije* često se spominje dubrovački književni list *Slovinac*. Nikola Ivanišin u svojoj studiji „Časopis Slovinac i slovinstvo u Dubrovniku“ napominje da je *Slovinac* u vrijeme izlaženja kao časopis dosta spominjan po Dalmaciji, počevši od *Narodnog lista*, zadarskog *Srpskog lista* (Ivanišin 1962: 230), međutim „Najveći publicitet „doživio“ je „Slovinac“ u „Katoličkoj Dalmaciji“, kojoj je zbog njene borbe za isključivo hrvatske katoličke interese, također prigovorio antislovinstvo“ (1962: 231). Ivanišin podsjeća da je objavljeno 45 prigodnih tekstova tj. napada prema *Slovincu* sa strane *Katoličke Dalmacije*, pri čemu se *Slovincu* zamjerala: naglašena tolerantnost prema liberalnim pojavama na području vjere i politike, specifičan odnos prema nekim vjerskim pitanjima, kao i navodno naginjanje prema srpstvu sa strane *Slovinca* i dr. (232-235).

Već nakon prvoga broja *Slovinca*, objavljen je kraći osvrt na izašli broj čiji je sadržaj u cijelosti prikazan u *Katoličkoj Dalmaciji*. Uz osvrt na dubrovačku književnost, u kratkom povijesno-književnome pregledu, počevši od Gundulića i Palmotića, recezent se nada će *Slovinac* svojim književnim sadržajem napredovati „(...) za stopam svojih dičnih praotaca, njegujući narodnu književnost.“⁸⁶⁴ Nakon prvoga broja autor upućuje svoje prigovore, većinom na nacionalnoj osnovi. Autor primjećuje da *Slovinac* svojim sadržajem i usmjerenjem nije u potpunosti hrvatski književni list.⁸⁶⁵ „(...) ponješto zaudara prepredenim srbstvom, što ipak nebi moglo bit braći Hrvatom po ćudi, premda Slovincu, kako on veli Abeceda i azbuka istomice godi i premda on ne želi da budi s kime Hrvat mienja ime.“⁸⁶⁶ Uz opasku, autor se ipak nada da *Slovinac* kao književni časopis, neće s književnog područja ulaziti u politički život.

⁸⁶³ Usp., isto.

⁸⁶⁴ Viesti., *Katolička Dalmacija*, IX/1878., br. 34.

⁸⁶⁵ Šicel zaključuje da je časopis *Slovinac* posjedovao „...zakašnjeli, preporodni ilirski politički koncept: literatura je prije svega trebala biti glasnogovornik politike (sve)slavenske ideje, pa je i samo stvaralaštvo ostalo na razini pseudoromantičnog historicizma...i tek povremeno na motivima dubrovačkoga života u prozi.“ (Šicel, *Povijest hrvatske književnosti, Realizam*, str. 38-39.)

⁸⁶⁶ Isto., br. 34.

U većini priloga o *Slovincu* u sljedećim godištimu isprepliću se različite teme, rasprave i kraće polemike – djelomično povezane s književnošću, kao i prosudbe društvenopolitičkih događaja o kojima se pisalo u *Slovincu*. *Slovinčev* smjer i program nije odgovarao uredništvu *Katoličke Dalmacije*, pa su neki od autora ponekad i žestoko raspravljali sa *Slovinčevim* uredništvom o književnosti, braneći nacionalne interese, hrvatski jezik i Katoličku Crkvu. Već sljedeće godine 1879. nepoznati autor u tekstu pod naslovom *Smiešnosti*, dubrovački list naziva „vlaškim organom u Dubrovniku“⁸⁶⁷ misleći pritom na neke prosrpske ideje. Istodobno, *Slovincu* je upućen prigovor što je odbacio objaviti neke pjesme Jovana Sundečića, dok u isto vrijeme objavljuje autore koji su liberalno orijentirani i pristaše Gambetta i Bismarcka, kao i uvredljive priloge o Katoličkoj Crkvi, nazivajući svećenike farizejskom kastom.⁸⁶⁸

Nakon objavljenog članka u *Slovincu* autora Mihaila Vedropoljanina, reagira autor A. L. u *Katoličkoj Dalmaciji*. Vedropoljanin je optužio isusovački red za nazadovanje i postupno propadanje dubrovačke književnosti. „Dubrovačka književnost počela je u drugoj polovici XV. vijeka, digla se do zlamenitosti na kraju XVII, a klonula je XVIII vijeka. Ona se rodila na trima jezicima, latinskom, taljanskom i slovinskom.“⁸⁶⁹ Prema autoru dubrovački su isusovci mlade naraštaje poučavali na latinskome i talijanskome jeziku, odvrćajući ih tako od Gundulića i drugih dubrovačkih autora i hrvatskog jezika. Autor A. L. argumentirano ispravlja netočne navode o isusovcima u Dubrovniku, navodeći niz autora koji su pisali talijanski u XVIII. st. poput Rogačia, Stullia, Bizara i dr., kao i one koji su stvarali na latinskome poput Stojkovića, Bolića, Boškovića i Đorđića. Na navedene opaske o Gunduliću, autor podsjeća da isusovci svojim djelovanjem nisu mladež odvajali od Gundulića, štoviše, samome Gunduliću bili su učitelji kao i Betodniću, Buniću, Zlatariću i drugima. Uz sve navedeno, autor napominje da su mnogi od zaslužnih i značajnijih Dubrovčana bili sami isusovci: Ruđer Bošković, Medo Ranjina, Ivan Gučetić, Ivan Gradić i dr. Autoru napisanoga članka, u kojem je optužio isusovce za nazadovanje u dubrovačkoj književnosti poručuje: „Valja da znaš da svi velikani gorispomenuti, imadu se jezuitima zahvaliti, ako su onako divno pisali, i ogromnu slavu stekli.“⁸⁷⁰

⁸⁶⁷ Usp., isto.

⁸⁶⁸ Isto.

⁸⁶⁹ A. L., „Jezuiti oborili Dubrovnik“, *Katolička Dalmacija*, X/1879., br. 58.

⁸⁷⁰ Isto.

U nekim tekstova pojedini autori zamjeraju uredništvu *Slovinca* uvođenje liberalizam kroz priloge stranih autora, paralelno s domaćima. Jedan od kritičara poručuje: „Slovinac“ ipak, da se tobož bolje opere, sledi putem kojim je davno zaputio. Ko ne vjeruje neka opazi, kako iza zgodne, liepe, i moralne pripovjedke Vodopićeve, sad izlazi Dumassov roman.⁸⁷¹ Autor *Slovincu* posvećuje i prigodnu pjesmu pod naslovom „Odporuka“ te poručuje:

„...Slovinčevci neka oru pravo,
Nek ne siju Srbe, Srbčiče,
Nek ne hvale Bismarke, Gambette,
Nek ne brane hude Crnogorce,
Nek ne kude dumne, jezuite
I popove koji srbstvo neće;
Od nametka jer nema napredka!“⁸⁷²

Godine 1882. u prigodnom članku nastavlja se kritika o pisanju *Slovinca* s naglaskom na njegovu otvorenost srpskim idejama, a sve u kontekstu književnih neistina i obmana. Govoreći u svome tekstu o dubrovačkoj gimnaziji, nepoznati autor proziva pojedince, pojedine profesore koji brane srpstvo, ali i zaključuje: „javna je tajna ko upravlja Slovincem i Guštericom; javna je tajna koji profesori uzdižu do neba dubrovčane spisatelje kako tobože srbske književnike.“⁸⁷³

Pišući o *Slovincu* rijetko se može pronaći prilog u kojem se raspravlja o nekom književnom djelu objavljenom u *Slovincu*, izuzev osvrta na tekst „Marunko i Pavica.“ Za autora A. L. djelo je bezvrijedno i kao takvo ne može biti uzor osobito za mladež. On procjenjuje cjelokupno djelo govoreći o likovima koji su za njega „(...) izmet kog može kakav ludov gdje pročitati da se nasmije, ali ne pametna glava.“⁸⁷⁴

U *Slovincu* je objavljivao svoje priloge Marko Car, pišući o Dumasu i Carducciu, hvaleći njihovu književnost i poglede na svijet, pišući istodobno kritički o piscima romantizma poput Manzonia, Grossia, Pelliea i dr. Car ih je smatrao nazadnima i krivima što su pridonijeli da je kršćanstvo zajedno s legendama prodrlo u književnost, a na štetu klasične mitologije. Na njegove prosudbe odgovara autor A. L. braneći pisce romantizma, nadasve Manzonia i djelo *Zaručnici* u kome prema njegovome mišljenju, nema nazadovanja u stvaranju – a sama kršćanska dimenzija postala je sastavni dio djela prihvaćenog od čitateljstva.

⁸⁷¹ „Izpod Snježice, 20, svibnja“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 40.

⁸⁷² Isto.

⁸⁷³ Isto.

⁸⁷⁴ A. L. „Ugonenuli smo I“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 68.

Autor se kratko osvrće i na zastupljenost Carduccia u *Slovincu*, napominjući da nije oduševljen pisanjem i sadržajem časopisa koji za njega postaje opasnim, ne samo za književnost, nego i za moralan život u društvu. *Slovinac* je za njega list „(...) koji u katoličkome Dubrovniku širi hvalospjeve, i obrane prevratnika, hudovjeraca, razkolstva, zvjerskog ugnjetavanja, kako biše Kola, Arnaldo, Luter, revolucija. Dosta je ovo da svak razpoznađe kakvo leglo razdirajućih stanuje vukova medju nama!“⁸⁷⁵

Kakav je bio stav *Katoličke Dalmacije* prema *Slovincu* može se iščitavati i u prilogima koji su sadržajno utemeljeni na političkoj osnovi. Svoje cjelokupno mišljenje i raspoloženje prema *Slovincu*, uredništvo *Katoličke Dalmacije* iskazalo je 1885. objavljujući podrugljivu pjesmu pod naslovom „*Nadgrobnica Slovincu*“, nakon što je *Slovinac* prestao izlaziti.

Znatan broj priloga posvećen je književnom časopisu *Iskra* koja je izlazila u Zadru (1884. – 1887; 1891. – 1894.) pod vodstvom Nikole Šimića. Prilozi o *Iskri* najčešće su kritiziranje i upućivanje ponekad neprimjerenih poruka samome uredniku. Iako je Šimić svojedobno bio suradnik *Katoličke Dalmacije* objavivši više književno-teorijskih priloga, to nije bio razlog da uredništvo *Katoličke Dalmacije* i neki autori ne raspravljaju s njim u polemičnom tonu. U isto vrijeme kada počinje izlaziti *Iskra* (1884.) počela je izlaziti i Prodanova *Hrvatska*, časopis koji će također imati književnu orijentaciju. Međusobna netrpeljivost i svojevrsna konkurencija između dva časopisa, postat će vidljiva upravo kroz priloge u *Katoličkoj Dalmaciji*.

Prvi prilog o *Iskri* objavljen je ubrzo nakon izlaženja lista. Milivoj Milivojić žestoko kritizira *Iskru* i njezinu usmjerenost, smatrajući da je krenula u krivom pravcu, usvajajući sve što nije originalno tj. hrvatsko. Ona je za njega nastala pod utjecajem vanjskih književnih strujanja i pokreta. *Iskra* je „kupila samostalnost i izvornost na talijanskom sajmištu od najlošijih književnih trgovčića. I ona hoće da svojim trgovcem-pokroviteljem bude odsjev i izraz, slika i prilika.“⁸⁷⁶ Za Milivojića *Iskra* ne ide ukorak s vremenom, niti zadovoljava potrebe vremena, a po svojoj ideološkoj orijentaciji nasljeđuje Viena i Vilu, koji su poznati po nasljedovanju francuskih i talijanskih svjetonazora i književnih pogleda. Na temelju takvih informacija, Milivojić počinje raspravu i svojevrsna nagađanja o navodnom materijalizmu u *Iskri*, ne navodeći dokaze za svoje tvrdnje, misleći pritom na samoga Šimića. Za njega

⁸⁷⁵ A. L., „Ugonenuli smo II“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 69.

⁸⁷⁶ Milivoj Milivojić, „Korist u književnosti“, *Katolička Dalmacija*, XV/1884., br. 20.

književnik ne smije žuditi za novcem i bogatstvom. „Bogastvo je književniku u obće štetonosno: književnik bo ima živiti samo narodu i narodniem pravom dobru.“⁸⁷⁷

U nekoliko brojeva 1885. vodila se rasprava objavom teksta pod nazivom „Tranwai, dr. Euzebije u potrazi za Lukom Medikusom“ izrazito satiričkog karaktera. Tko su osobe iz naslova potrebno je temeljito istražiti, međutim sigurno su to neka značajnija književna imena iz Zadra i Dalmacije. Stanoviti Euzebije u putopisnome obliku, obilazi gradove počevši od Boke Kotorske, Dubrovnika, Splita i sve do Zadra. Na putovanju traži i susreće književnike iz tih sredina, te o svakome iznosi svoje mišljenje, zapažanja, prosudbe, sudove i kritike. U Zadru susreće Nikolu Šimića i za njegovu *Iskru* izjavljuje da je „čorbine čorbe čorba“. Na tu kritiku Nikola Šimić ubrzo će odgovoriti: „Da je to istina ipak na utjehu jal na žalost „Tram“ (kako ga volja) opazit ću mu, da je ta čorbine čorbe čorba, po obćem mienju, još najbolja, što se kod nas vari.“⁸⁷⁸ U tekstu *Tranwai* kritiziran je Šimić kao tajnik Matice dalmatinske koja je za tekuću godinu objavila samo *Koledar*, a niti jednu knjigu. Nepoznati autor, koji komentira Šimićeve odgovore na „Tranwai“ poručuje Šimiću: „I to mu dopuštajmo, uz samu opazku, da kad se uredjuju književne novine, ko što su uredjene nje koje stanovite kod nas, i kad se piše ko što su one pisane, tada lienost postaje krijepoštu, a danguba se pretvara uz izvrstno djelo milosrdja.“ U „Tranwaiu“ upućena je i opaska na mali broj pretplatnika *Iskre*, što za autora također govori o njezinoj kvaliteti, ali i budućnosti. „Ako koji list, što pučki (?) piše, ne nadje odziva uz sva sredstva razprostranjenja u puku, znak je, da list mu nije ugodio.“⁸⁷⁹

Ubrzo nakon objave priloga, javio se nepoznati autor u jednome od brojeva, objašnjavajući da je tekst „Tranwai“ napisao Euzebije, a tekst „Omnibus“ Lukas, o kojima Šimić piše u *Narodnome listu*. Na oba teksta reagirao je Šimić u *Narodnom listu* prilogom pod naslovom „Odčepimo“. Nepoznati autor osvrće se na Šimićeve priloge u *Narodnom listu* napominjući da ih je Šimić pisao s velikim gnjevom, te stao na katedru „kritike da odanle zapjeva opielo politici „Katoličke Dalmacije“ i književnosti „Hrvatske“⁸⁸⁰ Autor brani naslov i program *Katoličke Dalmacije* poručujući Šimiću: „Promotrite svoju „Iskru“ pa bacite se kamenom na Prodanovu „Hrvatsku“⁸⁸¹

⁸⁷⁷ Isto.

⁸⁷⁸ „Potpourri, (Svačesa po nješto. Piše Dr. Eusebija)“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 51.

⁸⁷⁹ Isto.

⁸⁸⁰ „Klin klinom! Na uztuk neslanom kritičarenju članka „Odčepimo“. Piše Demetrius“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 65.

⁸⁸¹ Isto.

Ubrzo je objavljen prilog u formi dijaloga pod naslovom „Pješke do Luke... Dvie tri poslije „Tranwaja“, u kojem Eusebije traga za Lukom Medikusom koga i pronalazi. Eusebije odgovara na Medikusova pitanja, pa i na ono zašto se sukobio sa Šimićem: „da i mudri mogu griješiti, da i vrstni književnici mogu napisati nevrstnih djela, kao i obratno, riječju, kad se ne bude gledalo tko, već što.“⁸⁸² Rasprava postupno prelazi na osobnu razinu, pri čemu autor počinje govoriti o Šimiću kao oholom čovjeku koji ne zaslužuje njegovo poštovanje. No Eusebije progovara o Šimiću kao piscu: „ali njihova djela da pročitaš, moraš da čitaš mnogo drugih pisaca, i onda...i onda... ne treba ti čitati njihovih diela.“⁸⁸³ Cjelokupni dijalog završava opisom sna u kome Eusebije aludira na Šimića govoreći pritom što je usnio. „Najednom se čovjek prene, uzme pero u ruku te stane pisati...prevadjeti...te ne bilo čudo, kad sutradan mislio da je njegovo što je tuđe...i ja se probudih“⁸⁸⁴

Autor procjenjuje Šimićev književni rad počinjući s optužbama za pokušaj književnoga plagijata. O tome će uskoro detaljnije progovoriti u tekstu pod nazivom „Ko što traži to i nadje“. U njemu se žestoko obrušio na Šimića optužujući ga za nekorektnosti i prisvajanje pojedinih priloga iz *Hrvatske* u časopis *Iskru*. U 14. br. 1884. u *Iskri* je objavljen članak pod naslovom „Jedinstvo jezika u književnosti“. Autor hvali članak, ali i podsjeća da je isti objavljen u časopisu *Hrvatska* 1881. pod naslovom „Pregled na razvitak ruskoga društva i literature.“ Autor pokušava dokazati da je izmjenjeni tekst objavljen u *Iskri*:

„Iz ovih redaka moći će se naši štoci ujedno uvjeriti koji je kukavno literarno stanje onkraj Velebita i koliko nekoji urednici poštuju svoje čitatelje. Prepisuju se, ne pojedine izreke, nego čitavi članci, pa se na taj način figurava ko osobito učena glava! Mi ne htjedosmo do sada o ovom pisati, ali stanoviti ljudi, koji su odlučili uzeti u svoje ruke monopol i politike i literature, dapače i javnog mnjenja, silno se uzobiestili, tako da je njihovo ponašanje izpod svake kritike. Čestitoj gospodi imalo bi biti poznato, da ako i jesmo uztrpljivi-nijesmo plašljivi.“⁸⁸⁵

Autor paralelno prilaže dva teksta, jedan objavljen u *Hrvatskoj*, drugi u *Iskri*, upozoravajući čitatelje na pojedine rečenice i dijelove teksta iz kojih je vidljivo da se Šimić koristio tekstom iz *Hrvatske*. On smatra da je tekst jednim dijelom izmijenjen, a drugi dio je doslovno prepisan. Optužbe upućene Šimiću nisu ostale samo na tome primjeru. U istome broju,

⁸⁸² „Pješke do Luke... Dvie tri poslije „Tranwaja“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 81.

⁸⁸² Isto.

⁸⁸³ Isto.

⁸⁸⁴ Isto.

⁸⁸⁵ Književne vesti i ocjene, „Ko što traži to i nadje“, *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 57.

naveden je isječak članka za kojega uredništvo smatra da je objavljen 1878. u *Hrvatskom domu*, almanahu hrvatske mladeži pod naslovom „Hrvati od Gaja do god. 1850.“ I. Milčetića. Autor upozorava da je Šimić i taj tekst objavio u *Iskri* u 19. br. 1884. izmjenivši ga u tekstu „Jedinstvo jezika“.

Svoj prilog autor završava: „i.t.d.“: „Nota bene, nek nitko nemisli, da napisasmo onaj i.t.d. iz šale, ne još sbilja mnogo toga sledi, al smo to mi hotimice prikratili!“⁸⁸⁶ Autor najavljuje primjere s kojima će dokazati da je Šimić i neka svoja književna djela napisao služeći se tuđim predlošcima, između ostalog i tekstovima Mihovila Pavlinovića.

„Mnogi će misliti da g. Šimić postupa tako samo kod poučnih članaka, al vjerujte mi, novelist Šimić ima vam i u svojih novelah tuđega. Exempli gratia: u koledaru Matice Dalmatinske za god 1884. u svoju pripoviest „Župnik“ upleo je celi jedan komad iz Pavlinovića. Tražite u koledaru na str. 48 (pri dnu) i 49 liepe one rieči don Luke Martinu, e pa dobro, otvorite IV. "izdanje“ Pavlinovićeve Hrvatskih razgovora na str. 18 (pri dnu) i 19, pa ćete se začuditi. Nećemo citavati ovdje, jer tih knjiga imadu naši čitaoci ili ih mogu lahko dobiti, pa se mogu sami osvjedočiti.

Gospodin Šimić, ako je i koliko pravedan, dopustit će nam, da smo bili pram njemu i odveć obzirni, jer su ovo stvari, koje mi znamo godinu i više dana i mučasmo – al drzovitost gosp. Šimića našla je što je i tražila. Odsad nećemo ostajat nikomu dužni. Potražit ćemo i koledar Mat. Dalm. (čini nam se barem), god 1883, pa ćemo uzeti u ruke koju novelu De Amicisa, te ćemo učiniti vrlo zanimivu komparativnu študiju. Svim plagijem dakako nećemo moći ući u trag, tko zna odkle ih je sve izvadjeno - - - zar ne, gosp. Šimiću? Nego molimo vas, nedajte se smesti radite ovako i nadalje, ta ima dosta nevine literarne dječice, koja vam i rad ovog povladjuje. – Uvjeravamo vas pako, da će vaša „Iskra“, budete li tiskao još mnogo ovakvih članaka i barem par stotina pjesmica M. Sabića: „za plačljivih dana“, postati najboljom čorbom u cijeloj trojedinoj kraljevini Hrvatskoj-Slavoniji i Dalmaciji!

Vivat sequens! „⁸⁸⁷

U 79. br. iz 1885. objavljen je tekst s dokazima o navodnom Šimićevom književnom plagijatu. Uredništvo smatra da je svojim tekstom dokazano kako Šimić nije skrupulozan kada pokušava svoju književnu slavu postići tuđim vijencem.⁸⁸⁸ Autor spominje da je Šimić vrlo burno reagirao na taj članak odgovorom u *Narodnom listu* i tom prigodom „ruknuo ko bik“.⁸⁸⁹ Autor napominje: „Tu on bunca o svem, samo ne o ovom od čega bi se želio obraniti.“⁸⁹⁰ On navodi da je Šimić vjerojatno uvjeren da ih je ušutkao svojim prilogom, međutim: „A sada na stvar, jer ne mislimo s nikim se priti u neplodne polemike, već naprosto

⁸⁸⁶ Isto.

⁸⁸⁷ Isto.

⁸⁸⁸ *Katolička Dalmacija*, XVI/1885., br. 79.

⁸⁸⁹ Isto.

⁸⁹⁰ Isto.

protokolavamo razne književne kradje.“⁸⁹¹ Autor navodi nove primjere za koje je uvjeren da su književni plagijati koje pripisuje Šimiću. Neki od njih nastali su krivim prevođenjem, a neki prepisivanjem i prilagodbom.

„Eno vam Šimića, koji uzimlje po ciele članke doslovno iz „Hrvatskoga doma“ i „Hrvatske“, oveći komad iz Pavlinovića, svoju pripoviest „Stanu“ iz De Amicisa (ne možemo kazati da li cielu ili komad, neimasmu prigode osvjedočiti se). – Evo vam napokon „Marice“ u „Iskri“ g. 1884. br. 11, koja je doslovni prevod Ciampolieve: Ciucarella (ako samo izuzmeš nešto slobodniji prevod u početku.) Tko ju je priobćio u „Iskri“? To će znati njezin urednik.“⁸⁹²

U daljnjem dijelu teksta priložena su paralelno dva književna teksta, tako da čitatelji mogu sami usporediti pojedine rečenice i odlomke. Svoj prilog autor završava citirajući Šimića koji je reagirao na priloge u *Katoličkoj Dalmaciji*: „G. Šimić kazao je nam, da nebismo znali ni prepisati. Ne! Tako mi nebismo znali prepisati, jer bi nam od stida oči skapale. Ali ne mislite, da je nam stalo do vaših osoba, nam je do knjige, koju vi tako nedostojno sramotite.“⁸⁹³ „Evala vam gospodo! Kad znate tako fino krasti priznajemo da ste v. ženijalni.“⁸⁹⁴

Uz navedene časopise, na stranicama *Katoličke Dalmacije* raspravljalo se i polemiziralo s *Branikom*, časopisom koji je izlazio u Sisku. U prigodnom članku brani se katolička vjera i ispravljaju netočnosti izrečene u *Branikovim* napisima o papi.⁸⁹⁵ Upućen je također odgovor srpskome listu *Sion* koji je izlazio u Beogradu u kojem su iznesena tumačenja priloga u *Katoličkoj Dalmaciji* pod naslovom „Katolicizam i rusko pravoslavlje“, objavljenom 1875.⁸⁹⁶ Upućeni su odgovori srpskome listu *Istina*⁸⁹⁷ u Zadru i *Srpskom glasu*,⁸⁹⁸ najčešće o njihovom pisanju o političkim temama, nekim jezičnim stavovima i pravopisu, o Bosni i Hercegovini, književnim zloupotrebama i dr. Na stranicama *Katoličke Dalmacije* često se predstavljaju i preporučuju na pretplatu i novi časopisi poput *Pučkih novina*, *Naše Sloge*, *Svete Cecilije*, koledara *Mladi Hercegovac* i dr.⁸⁹⁹

⁸⁹¹ Isto.

⁸⁹² Isto

⁸⁹³ Isto.

⁸⁹⁴ Isto.

⁸⁹⁵ „Odgovor na članak branikov o nepogrešivosti papinoj“, *La Dalmazia Cattolica*, II/1871., br. 18.

⁸⁹⁶ „Katolicizam i rusko pravoslavlje“, *La Dalmazia Cattolica*, VI/1875., br. 9.

⁸⁹⁷ „Tandem aliquando“, *Katolička Dalmacija*, XVIII/1887., br. 31.

⁸⁹⁸ „Na odgovor I“, *Katolička Dalmacija*, XX/1889., br. 39.

⁸⁹⁹ *Katolička Dalmacija*, XIX/1888., br. 14.

Tekstovima iz tekuće književne kritike, može se pribrojiti skroman prilog iz početka sedamdesetih godina posvećen kazalištu. Nepoznati autor podsjeća na povijest kazališta, počevši od Grka i Rimljana, preko srednjovjekovnih crkvenih skazanja, sve do hrvatskih autora poput Vladislava Menčetića, *Justina mučenica* i dr. Za njega je kazalište korisno za pojedinca, ali i cjelokupnu zajednicu. Međutim, s pozicija crkvenoga morala postoje stanovite opasnosti zbog navike da čovjek ono što vidi to i nasljeđuje. Za autora to se može dogoditi i preko kazališta koje: „prikazuje nam stvari koje nemogu nego razuzdat njegove strasti i pokvariti mu srce.“⁹⁰⁰ Za njega je kazalište istodobno dobro i štetno, prosvjeđuje i poučava, ali može i iskvarivati ljudski život:

„U ovoj naravnoj naklonosti, po kojoj čovjek sledi lahko sve što vidi, stoji korist i šteta kazališta; s ovog pogleda smatrajuć kazalište, lahko ćemo dokučiti kako za narod ovo može biti ili srećna poluga prosvjete, ćudoredja i napredka; ili nasuprot, strašno i otrovno sjeme svakog gradskog pokvarenja. Nije kamo niekati: kazalište - kako suglasno vele svi pisci koji se ob ovom predmetu baviše - velikog upliva ima i na stvarno i ćudoredno stanje naroda.“⁹⁰¹

Autor se poziva na Schlegela i njegove tvrdnje kako se preko kazališta može doći do amoralnosti, a ne ćudoređa. Pozivajući se na Pindemonta autor tvrdi: „kada poštenjak i zločinac tako će se na prizorih slikati da slušaoc bude vavjek želiti biti nasliednikom prvoga, ma bio on i potlaćen; a bude mrziti ne mane drugoga, pa ljepo bio i dobitnikom.“⁹⁰² Procjenjujući trenutno stanje hrvatskog kazališta autor smatra da je dosta negativno:

„Onda će nam kazalište biti polugom ćudorednosti, kada će nam ljepo predstavljati načela, na kojih se naslanja krepost; kada nas bude bodriti da ju sledimo; kada nas bude rukom ćinio popipati uhar kojim su naknadjeni njezini ljubitelji; kada nam napokon bude odkrivati stidljivo sramotne mane ljudske; - grizkajućom besjedom jih protresati, i ruglu izvrći; onda, onda samo, ali inače jok! Kazalište će se smatrati, kako veli neki prekomorski pjesnik, “ućionom ljepog ukusa i dobre ćudorodnosti. A jeli takovo današnje kazalište? Žalibože svagdašnje izkustvo na to nam niećno odgovara. Ili sa književnog ili s ćudorednog pogleda staneš razmatrati stanje kazališta, grozno je, strašno!“⁹⁰³

⁹⁰⁰ „O kazalištu“, *La Dalmazia Cattolica*, II/1871., br. 42.

⁹⁰¹ Isto.

⁹⁰² Isto.

⁹⁰³ Isto.

Svoju kritiku o stanju hrvatskoga kazališta on ne potkrepljuje primjerima, autor samo zaključuje da su estetska načela u kazališnoj umjetnosti poljuljana, te potiču na nećudoredan život, prikazujući nedolične scene. „Kad nejma čina ni prizora gdi se negleda uzburkati i uzkolebati mladež najžešćom strasti, ljubavlju? Čudne li razlikosti!“⁹⁰⁴ Uzore za kazališno stvaranje koje je moralno korisno, autor pronalazi samo u starijim uzorima. „Stari otci kazališta: Eskil, Sofokle, Evripid i t.d. na najvišiji stepen slave su se uspeli bez da su časom ljubavlju zabavili njihove slišaoce. Nego onda kazalište bilo je učionom ćudorednosti a ne svakog pokvarenja...“⁹⁰⁵

Uz književno-teorijska promišljanja Jakše Čedomila koji je u pristupu književnome djelu unio nove kritičke kriterije, i Nikole Šimića koji se u prosudbama zalagao za umjereni realizam – na stranicama *Katoličke Dalmacije* svojim priložima kao kritičari i recenzenti javili su se i Rikard Katalinić Jeretov, Kerubin Šegvići Marko Vuletić Ivanov i niz nepoznatih recezenata, prosuđujući o književnosti, pojedinim pravcima i književnim djelima.

Na temelju više priloga može se zaključiti da se u *Katoličkoj Dalmaciji* pratila i procjenjivala hrvatska poezija Ivana Despota, Ivana Kazimira Ostojića, Stjepka Španića i drugih manje poznatih autora. Nije izostala kritika i religiozne poezije Frana Jeričevića i Nikole Batistića. Osvrti na književnu prozu slabo su zastupljeni, osim tekstova Jakše Čedomila i nekoliko anonimnih kritičara koji su pisali o Eugenu Kumičiću i Josipu Eugenu Tomiću. Kritičke prosudbe i ocjene hrvatske književnosti zastupljeni su i u tekstovima o radu i djelovanju različitih kulturnoznanstvenih institucija, književnih društava, a nadasve u prikazima i polemikama s književnim i neknjiževnim časopisima. Iz gore navedenog, može se zaključiti da su neki prilozi napisani na zavidnoj kritičkoj prosudbi – počevši od Jakše Čedomila – a djelomično u tekstovima manje poznatih autora. Kritičke prosudbe su pokazatelji svojevrzne potrebe za književnom kritikom, te praćenjem i procjenjivanjem književnoga stvaranja, ne samo u Zadru i Dalmaciji, nego i u matičnoj književnosti.

⁹⁰⁴ Isto.

⁹⁰⁵ Isto.

10. Glagoljica i staroslavenski jezik na stranicama *Katoličke Dalmacije*

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* jedan broj priloga posvećen je staroslavenskome jeziku i glagoljici, s posebnim osvrtom na njegovo mjesto u književnosti i bogoslužju. Pojedini autori raspravljali su o toj problematici u povijesnom pregledu, počevši od svete braće Ćirila i Metoda, srednjega vijeka, razdoblja renesanse, te do druge polovice XIX. st. Rasprava je djelomično stavljena u književno-jezični kontekst, kao i društvenopolitičke i crkvene okolnosti, tijekom povijesti, a poglavito u XIX. st. O navedenoj temi pisalo se u skladu s programom *Katoličke Dalmacije*, pa je tema bila istodobno vjerskog i nacionalnog karaktera, povezana s hrvatskim identitetom, poviješću i tradicijom.

U razdoblju od 1880. do 1898. s kraćim prekidima, objavljeno je 160 različitih priloga i članka, najviše od 1880. do 1883., te 1891. Interes za staroslavenski jezik i glagoljicu pojavio se nakon što je papa Lav XIII. 30. rujna 1880. svojom Enciklikom „Grande Munus“, proglasio slavenske apostole Ćirila i Metoda svetima, a povodom tisuću godina od njihove misije među slavenskim narodima. Papa je Okružnicom pred kršćanskim svijetom, priznao djelo i zasluge slavenskih apostola (Diklić 2003: 50). Nakon objavljivanja Okružnice, glagoljaška baština i ćirilometodska tradicija sve više je zastupljena kao tema, cilj, ali i predmet rasprava i prijepora na crkvenom i civilnom području. Za Ivu Prodana, urednika *Katoličke Dalmacije*, može se reći da je bio svojevrsni vođa u očuvanju glagoljice i staroslavenskoga jezika u liturgiji Katoličke Crkve u zadarskoj sredini, a to je pokazao objavljivanjem velikog broja članaka o toj temi u *Katoličkoj Dalmaciji*. „Boreći se za glagoljicu, tu najveću kulturnu i duhovnu baštinu svoga naroda, Prodan je bio uvjeren da se bori za hrvatsku državu, za njezino jedinstvo, opstojnost i samostalnost (...)“ (Diklić, 2003: 58).

Hrvati su kroz povijest zajedno s glagoljicom primili i ćirilometodsku tradiciju, a s njom i staroslavenski jezik, koji će uz latinski postati obredni jezik u liturgiji. Prema Frangešu, glagoljica kao pismo kod Hrvata poprimila je „stilizirani oblik, nazvan hrvatskom glagoljicom“ (1987: 12). S upotrebom glagoljice i staroslavenskoga jezika razvijala se i književnost koju je takav oblik jezika razvijao, „bila je-naravno – najintimnije vezana uz crkvu, bogoslužje i obrede“ (1987: 12). Uz redovitu liturgijsku uporabu, glagoljicom se služilo i na civilnom području. Najstariji glagoljski tekstovi sačuvani su od IX. st., zatim

preko srednjega vijeka sve do XIX. st., kada Dragutin Parčić⁹⁰⁶ priređuje tiskanje *Misala* u duhu hrvatske glagoljske tradicije (1893, 1894. te 1905.) i to je posljednji hrvatski *Misal* tiskan na glagoljici. Povijesno gledajući, glagoljica i staroslavenski jezik kod Hrvata najdulje su se sačuvali. Glagoljica je „imala status nacionalnoga simbola, razumljivo je da su se mnogi hrvatski filolozi uključivali u diskusiju o postanku glagoljice“ (Damjanović, 2010: 598), među kojima su Josip Hamm, Marko Japundžić, te u novije doba Slavomir Sambunjak i dr.

Uz mnoga povijesna previranja, glagoljica i staroslavenski jezik sačuvali su se kao povijesna, književna i liturgijska baština sve do kraja XIX. st., ponajviše u Istri, Kvarneru i velikim dijelom u Dalmaciji. Za njihovo očuvanje zaslužan je i glagoljaški pokret koji se u XIX. stoljeću pojavio u hrvatskim krajevima. Prema Marjanu Dikliću, veliki poticaj za očuvanje staroslavenskoga jezika i glagoljice, došao je od Okružnice pape Lava XIII. *Grande Munus*. Diklić smatra da je Okružnica djelovala u specifičnim društveno-političkim okolnostima u hrvatskim krajevima. Kod jednog broja svećenstva pojavilo se oduševljenje da će se hrvatska liturgijska baština sačuvati širenjem glagoljice i staroslavenskoga jezika u liturgiji. U isto vrijeme kod cara Franje Josipa I. pojavit će se strah od sveslavenskog ujedinjenja, koje može postati prijatna za Monarhiju (2003: 50). I hrvatsko svećenstvo, kao i car Franjo Josip imali su pogrešno shvaćanje. Rasprava o staroslavenskome jeziku i glagoljici izići će iz vjerskih okvira i postat će vrlo osjetljiva tema za Monarhiju kao i za Katoličku Crkvu, no konačno rješenje i izlazak iz rasprave koja se odvijala na javnome području pronaći će sama Crkva, uz svesrdnu podršku političkih struktura.

Ivo Prodan kroz *Katoličku Dalmaciju* pridružuje se borbi za očuvanje glagoljice i na svoj način upućuje poruke državnim i crkvenim vlastima i institucijama. „Bio je to njegov svojevrsan odgovor austrijskoj diplomaciji i politici uopće koja je, iskorišćujući popustljivost i kolebljivost Rima krajem 19. stoljeća vršila snažan pritisak na Vatikan da se što više ograniči uporaba glagoljice, pa ako je moguće i potpuno zabrani i iskorijeni (...)“ (Diklić, 2003: 49).

⁹⁰⁶ Dragutin Parčić (1832.-1902.), svećenik i jezikoslovac. Bogoslovske studije završio je u Zadru. Nakon ređenja kao franjevac trećoredac djelovao je u više samostana: Glavotoka, Školjić, Prvić Luka, Zadar (sv. Mihovil). U Rijeci 1851. objavljuje *Mali talijansko-hrvatski rječnik* a u Zadru *Grammatica della lingua slava (illirica)* 1873. Boraveći u Rimu kao kanonik zavoda Sv. Jeronima na temelju starijih glagoljskih misala, nakon puna dva stoljeća objavio je glagoljski *Misal* 1893., te *Rimski Ritual* iste godine. (Usp. M. Žagar, „Parčić Dragutin Antun“, *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 3, str. 291-292.)

U drugoj polovici XIX. st. u Dalmaciji se vodila „iscrpljujuća borba za sjedinjenje s Hrvatskom, jer je u okviru te države – posebno nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe bilo nemoguće realizirati ono čemu je većinski hrvatski narod u Dalmaciji s pravom težio.“ (Rados 2007: 92). Za razliku od sjevernijih krajeva Hrvatske narodni preporod u Dalmaciji svojim idejama zaostajao je za Zagrebom i ostalim krajevima, a u procesu oblikovanja hrvatske nacionalne svijesti, književnost je u Dalmaciji trebala poslužiti ostvarenju nacionalnih ciljeva uz postupni razvoj same književnosti. U drugoj polovici XIX. st. odvijao se i razvoj hrvatskoga jezika, obilježen borbama između filoloških škola i pokrajinskim težnjama za rješavanjem toga pitanja. U zadarskoj sredini Ante Kuzmanić se borio za ikavsku štokavštinu, uz nastojanje da književni jezik bude blizak narodnom izričaju (Bratulić i Damjanović, 2007: 115). U kontekstu cjelokupnih političkih i književnopovijesnih okolnosti, tema staroslavenskoga jezika i glagoljice odigrat će važnu ulogu na stranicama *Katoličke Dalmacije*, upravo po pitanju buđenja nacionalne svijesti, kao i očuvanju nacionalnoga identiteta, hrvatskoga jezika i svenarodnog zajedništva.

Među značajnije priloge u *Katoličkoj Dalmaciji* o glagoljaškoj i staroslavenskoj tradiciji, mogu se uvrstiti tekstovi koje je objavljivao o. Šimun Milinović.⁹⁰⁷ Taj svestrani franjevac uz redoviti pastoralni rad i profesorsku službu, bavio se znanstvenim i spisateljskim radom, surađujući u *Narodnome listu*, *Vjesniku hrvatskog arhivskoga društva*, *Katoličkoj Dalmaciji* i drugim periodicima. Njegovo interesno područje bila je povijest staroslavenskoga bogoslužja i proučavanje glagoljice, a jedna od njegovih posebnih zasluga je u velikoj podršci tiskanju Parčićevog glagoljskog misala iz 1894. godine.⁹⁰⁸ Proučavanje staroslavenskoga jezika i glagoljice dovelo je do toga da je Milinović objavio 1880. u Zadru knjigu *Crtice o slovenskoj liturgiji* u izdanju Hrvatske bibliotečice.

U tijeku 1880. i 1881. u *Katoličkoj Dalmaciji* objavljeni su Milinovićevi prilozi koji su poslije tiskani kao knjiga. Služeći se različitim povijesnim izvorima, on prikazuje postanak i razvoj glagoljice i staroslavenskoga jezika od početaka misije Ćirila i Metoda. Milinović tvrdi da je postanak glagoljice „slovenicas literas“⁹⁰⁹ Božje čudo, a prema nekima i Božja objava

⁹⁰⁷ Šimun Milinović, franjevac, nadbiskup i vjerski pisac. Rodio se 24. veljače 1835. u Opancima kod Lovreća. Godine 1886. postaje nadbiskup barski. Suradivao je u više različitih novina i časopisa i zauzimao se za očuvanje staroslavenskoga jezika u bogoslužju. Objavio je nekoliko djela: *Crtice o slovenskoj liturgiji* (Zadar, 1880.), *Biač* (Zadar, 1886.), *Knez Dolmado cetinski* (Zadar, 1886.), *Pastirnica svećenstvu i vjernome puku* (Rim, 1886.)

⁹⁰⁸ Usp. „Šimun Milinović“, *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb, str. 191-192.

⁹⁰⁹ Šimun Milinović, „Slovenska liturgija“, *Katolička Dalmacija*, XI/1880., br. 47,

Konstantinu da stvori dvadesetosam slova koja su za Crnorizca Hrabra „čestitija i svetija od grčkih i žudinskih, jer ova od pogana primljena, a prva po božjemu objavljenju sastavljena.“⁹¹⁰ Nakon povijesnih prikaza o nedaćama koje je Metod doživio u svome djelovanju od Nijemaca, od uhićenja, pa sve do optužbe za krivovjerstvo, Milinović opisuje početke i razvoj, ali i sudbinu glagoljice kod Hrvata. Prema njemu povijesni razvoj i sudbinu hrvatske glagoljice može se podijeliti u tri razdoblja.

Prvo je razdoblje od IX. do XII. st., drugo: vrijeme razvoja do XVI. st. kada je glagoljica najviše cvala i treće: od XVI. st. do XIX. st., kada glagoljica postupno propada. Pozivajući se na *Hrvatsku kroniku* iz XII. st., Milinović podsjeća na tradiciju i uspomenu na svete apostole, koji su prema kronici prošli kroz hrvatske krajeve.⁹¹¹ On vrlo detaljno opisuje previranja, crkvena protivljenja i zabranu glagoljice i staroslavenskoga jezika, prikazujući osobito odluke Trećeg splitskog sabora iz 1064. Međutim, unatoč zabranama staroslavenski jezik i dalje se širio. „Tako u Dalmaciji gdje su se najviše protivili, ovdje baš i najveći branitelji slovenskog ili glagoljskog bogoslužja nastali.“⁹¹²

U daljnjoj raspravi Milinović opisuje širenje glagoljica u zadarskoj, splitskoj, krčkoj, rabskoj i senjskoj biskupiji, te ostalim hrvatskim krajevima. Posebna zasluga za širenje glagoljice došla je od benediktinskih i franjevačkih samostana, posebno franjevačkog trećeg reda. Milinović se osvrće i na glagoljske knjige za to razdoblje ne spominjući ih po naslovima: „Knjige glagoljske kojih je 11. 12. i 13. vieka dosta bilo, osim nekoliko, sve nam propadoše, ali onih od 13. do 16. vieka imademo jih mnogo, prem nisu svagdje godine naznačene kada su pisane. Uprav čuditi se je i diviti množtvu crkovnih i svietovnjih glagoljskih knjiga i pisama ovoga doba, naime od 13. do 16. vieka, kada je glagoljica najbolje cvala.“⁹¹³

Godine 1881. Milinović nastavlja svoj prikaz s posebnim osvrtom na XIX. st. pišući o staroslavenskome jeziku, te o važnijim glagoljskim liturgijskim knjigama koje prikazuje u osnovnim crtama. On zaključuje da postupno propadanje glagoljice i staroslavenskoga jezika počinje u XVIII st. nastavljaajući se u XIX. st. Omiško sjemenište koje je u svojoj tradiciji bilo glagoljaško, propalo je početkom XIX. st. Nakon velikih podupiratelja glagoljice, poput nadbiskupa Vicka Zmajevića i Matije Karamana dolazi nadbiskup Josip Franjo Novak. On će

⁹¹⁰ Isto.

⁹¹¹ Isto., br. 67.

⁹¹² Isto., br. 83.

⁹¹³ Isto., br. 92.

u zadarskoj nadbiskupiji postupno potisnuti glagoljicu u crkvenom bogoslužju. Za Milinovića XIX. st. bilo je vrijeme propadanja glagoljice koja je u tome stoljeću dobila mnoge neprijatelje.⁹¹⁴

U svojoj raspravi Milinović veliča staroslavenski jezik za kojega kaže da je „prekrasni i bujni jezik“⁹¹⁵ koji se upotrebljavao u liturgiji. U odnosu na druge svjetske jezike, on je za njega dar Božje providnosti: „Dok je latinština u zapadu Europe posrednikom vjere i prosvjete bila; dok je arabština po Africi i Aziji daleko se širila; dok grština istok Europe zauzimala; slovenštinu božja providnost podigla, da posred Europe neprestano hvali „veličje Vavišnjega,“ i Slovenom bude moguća polugak podizanju prosvjete i blagostanja.“⁹¹⁶

Govoreći o staroslavenskome jeziku i glagoljici, Milinović ih primarno vezuje za liturgiju i crkvenu tradiciju. Iz toga razloga u daljnjoj raspravi piše o liturgijskim knjigama koje su namijenjene svećenicima.

a.) Službenik ili Misal

Milinović podsjeća na najstariji liturgijski psaltir solinskoga nadbiskupa Teodora (880.-890.) koji je nastao na temelju Metodova izvornika, no od toga prijepisa nisu ostali nikakvi fragmenti. Isti psaltir prepisao je pop Nikola 1222., međutim taj tekst je izgubljen. Tek nakon potvrde staroslavenskoga jezika od pape Inocenta IV. objavljuju se glagoljski misali i brevijari. Godine 1483. u Mlecima je tiskan prvi *Misal slovjenski* koji je Senjanin Grgur ponovno tiskao pod drugim imenom 1507. *Misal hrvatski* u trećem izdanju je iz 1528. objavljen u tiskari Franje Bidonija i Matije Pasinija u Veneciji, pod naslovom *Misal po zakonu rimskoga dvora novo štampani po zakon kopie i misala hrvackoga*. U povijesnom slijedu, Milinović spominje tiskanje misala modruškoga biskupa Šimuna Kozičića Benje u Rijeci 1531. i 1561., kao i misal Nikole Brižića, župnika na Omišlju iz 1561.⁹¹⁷ Rimski Propaganda tiskala je novi misal 1631. nakon što je napravila neke usporedbe starijih glagoljskih predložaka s Rimskim misalom. Objava navedenog misala u drugome izdanju je iz 1688., a među posljednjim izdanjima je onaj biskupa Matije Karamana iz 1741. Milinović

⁹¹⁴ Usp. Šimun Milinović, „Glagoljica u 19. Vieku“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 7.

⁹¹⁵ Isto., br. 28.

⁹¹⁶ Isto.

⁹¹⁷ Isto., „Glagoljski Službenik ili Misal“, br. 37.

tvrdi da se nakon toga misala nije tiskao više ni jedan. Rimska se Propaganda nije previše brinula za hrvatski narod i liturgiju, kao i mnogi dalmatinski biskupi.⁹¹⁸

b.) Časoslov ili Brevijar

Časoslovu Milinović ne posvećuje previše prostora. On samo spominje prvi glagoljski časoslov župnika Nikole Brožića iz Omišlja na Krku, tiskan u Veneciji 1561. pod naslovom *Časoslov hrvatski*. Ubrzo su uslijedila i druga izdanja 1621, 1629. i 1648. i časoslov Josipa Pastrića iz 1688.⁹¹⁹

c.) Pistural ili Evandelistar

Za razliku od misala i časoslova, evandelistar je tiskan na hrvatskome jeziku. Milinović spominje razloga zašto ta liturgijska knjiga nije tiskana glagoljicom. „Dva su glavna uzroka bila što je prosti narodni „hrvatski“ zamjenjivao staroslovenski crkovni jezik u svadanjoj crkovnoj porabi. Prvi: velika nestašica potrebitih glagolskih knjiga; drugi: nepoznavanje staroslovenskoga crkovnoga jezika.“⁹²⁰

d.) Trebnik ili Obrednik

Obrednik ili Trebnik služio je u liturgiji za dijeljenje svetih otajstava tj. sakramenata, te za različite blagoslovine. Prvi obrednik koji spominje Milinović tiskan je u Senju oko 1507. od kojega je pronađen samo jedan okrnjeni komadić u Brinju 1849. Novi obrednik na glagoljici tiskao je Šimun Klimantović, 1512. te Nikola Brožić 1621. i 1629. u Mlecima. Isti obrednik preveo je Bartul Kašić 1636. uz odobrenje pape Urbana VIII. za potrebe latinskoga svećenstva. Tiskanje glagoljskoga obrednika više se nije dogodilo, međutim, zbog nestašice obrednika u prijevodu Bartola Kašića, splitski biskup Pavao Kačić-Miošić 1827. tiskao je novi obrednik za vrijeme pape Benedikta XIV.

Uz osvrt na liturgijske knjige na glagoljici, Milinović je u više brojeva *Katoličke Dalmacije* pisao o povijesnom razvoju glagoljaštva u hrvatskim krajevima, analizirajući i

⁹¹⁸ Isto., br. 38.

⁹¹⁹ Isto., „Glagoljski Časoslov“, br. 42.

⁹²⁰ Isto., „Poraba hrvatskog jezika“, br. 43.

prikazujući društvenopovijesne okolnosti u razdoblju od IX. do XIX. st. Njegovi prilozi većinom prikazuju neke crkvene okolnosti, povijest katoličke liturgije i glagoljašku tradiciju na hrvatskim prostorima. On zato i ne spominje neke od važnijih glagoljskih spomenika, počevši od kamenih artefakata – kao i djela iz srednjovjekovne glagoljske književnosti sve do razdoblja renesanse. U prikazu staroslavenskoga jezika i glagoljice kao pisma, Milinović se pridržavao liturgijsko-teološke koncepcije. On zaključuje da je glagoljaška tradicija sastavni dio narodne, kršćanske i književne povijesti hrvatskoga naroda, koji se treba čuvati i istraživati. Nakon objavljivanja Milinovićevih priloga uslijedile su mnoge pohvale i priznanje za njegove crtice o slavenskoj liturgiji. One su ujedno potaknule objavljivanje drugih priloga o toj temi.

Nepoznati autor u tekstu „Glagoljica kroz zadnje dvije godine“ oduševljeno veliča papinu Okružnicu „Grande Munus“, podsjećajući na velebno hodočašće u Rim na grobove svetih apostola, a povodom tisuću godina od misije sv.Ćirila i Metoda među slavenskim narodima. Spominjući navedene događaje u kojima je i sam sudjelovao, pun rodoljubnog zanosa upućuje poziv za očuvanje glagoljice i staroslavenskoga jezika u liturgiji. „Zahvaljujemo na uglednosti francuzskoj, na mudrosti njemačkoj, na ljepoti talijanskoj, na napredku englezkomu, na slobodoumlju amerikanskom, a volim biti i dičim se biti glagolaš Hrvat. Na stranu dakle izgovori, doli s obzirima, a diči se svaki sviešču i ponosom hrvatskim, te eto glagolaša, eto nasljednika slovinskih apoštola.“⁹²¹

Za temu staroslavenskoga jezika i glagoljice, značajni su prilozi pod naslovom „Listovi prijatelju o glagoljici“, objavljeni 1881. u jedanaest brojeva. Prilozi su od nepoznatog autora, koji iz broja u broj ostavlja različite pseudonime: Az, Buk vi, Iže i Glagoljaš. Autor se obraća uredniku *Katoličke Dalmacije* Ivi Prodanu, potičući ga za veći angažman za očuvanje glagoljice. Pomalo s čuđenjem, primjećuje da se na nekim zadarskim otocima u liturgiji upotrebljava latinski jezik, posebno u molitvi Večernje i pri podjeljivanju sakramenata.⁹²² On podsjeća na važnost narodnog jezika u liturgiji koji je i književni jezik, te je kao staroslavenski razumljiv i prihvaćen od puka – više nego latinski. Autor također podsjeća na povijesne izvore, navodi činjenice za svoje tvrdnje, te za razliku od Milinovića, spominje neke od glagoljskih spomenika, analizirajući npr. oblike glagoljskih slova na *Bašćanskoj ploči*.⁹²³ Pišući o misalima koji su tiskani do XVII. i XVIII. st. analizira jezične karakteristike i

⁹²¹ „Glagolica kroz zadnje dvije godine“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 45.

⁹²² Usp., „Listovi prijatelju o glagoljici“, *Katolička Dalmacija*, XII/1881., br. 2.

⁹²³ Isto., br. 13.

pojedine gramatičke forme.⁹²⁴ Uz poticaj i podršku koju upućuje Prodanu, autor na kraju poziva bogoslovnu mladež da se više zanima za staroslavenski jezik i da ga uči, kao i glagoljicu. Za sve to preporuča im prikladne knjige, kao pripomoć u radu i učenju.⁹²⁵

Uz povijesne i prigodne članke o staroslavenskome jeziku, objavljeno je nekoliko tekstova čiji autori počinju raspravu i polemiku o glagoljici, ćirilici i glagoljaškoj tradiciji u hrvatskim krajevima.⁹²⁶ Potaknuti raspravom o glagoljskoj tradiciji i staroslavenskome jeziku koja se vodila u crkvenim krugovima, dvanestorica svećenika splitske nadbiskupije potpisali su *Spomenicu* u kojoj su tražili od crkvene hijerarhije da se ispune neki zahtjevi, prvo: da se zamijeni glagoljica s latinicom u nekim liturgijskim knjigama; drugo: da se ispravi jezik koji bi odgovarao prvotnome u kojem su liturgijske knjige na početku bile prevedene. Na njihove zahtjeve, ali i na temu o staroslavenskome jeziku, odgovara Dragutin Parčić u prilogima „Za obstanak Glagoljice“ u više brojeva 1882. Već na početku, Parčić upozorava čitatelje na nepravilnosti i miješanje osnovnih termina, te podsjeća da se razlikuje glagoljica kao pismo, i staroslavenski jezik kao jezik koji se upotrebljavao u liturgiji.⁹²⁷ Uz kritičke komentare na *Spomenicu*, Parčić daje kratak osvrt na glagoljaštvo, prikazujući povijesni razvoj glagoljaštva u hrvatskom narodu, upućujući poziv za očuvanje glagoljaške liturgijske tradicije.

Nakon nepunih deset godina, 1891., ponovno se objavljuju brojni prilozi iz glagoljske tradicije. Nepoznati autor objavio je 35 članaka pod naslovom „Opet glagolica na sriedu“. U uvodnim napomenama on podsjeća da se u posljednje vrijeme ponovno piše o glagoljici, međutim, u odnosu na druge časopise *Katolička Dalmacija* u tome prednjači. Autor primjećuje da se za razliku od prijašnjeg desetljeća, objavljuju prilozi napisani u rodoljubnom duhu, uz spremnost za očuvanje glagoljice i staroslavenskoga jezika kao narodnog identiteta. Za razliku od prijašnjih godina, autor primjećuje želje za dobronamjerne dijaloge, polemike i rasprave s neistomišljenicima. U uvodu napominje: „Ali pisat ćemo, da tako najljepše započnemo mlado ljeto jer je glagolica za nas katolike Hrvate dvostruka svetinja: crkvena i narodna, pa se u neku nemože bolje početi, nego baveć se predmetom toli po nas zanimivim i važnim.“⁹²⁸ Razlozi za objavljivanje priloga su sve učestalije uvrede nekih svjetovnih osoba

⁹²⁴ Usp., isto., br. 10.

⁹²⁵ Usp., isto., br. 14.

⁹²⁶ „Kako su dva svećenika Spljetske biskupije obranili sebe i svoje pismo“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 66, 67 i 70.

⁹²⁷ Dragutin Parčić, „Za obstanak Glagoljice“, *Katolička Dalmacija*, XIII/1882., br. 88.

⁹²⁸ „Opet glagolica na sriedu“, *Katolička Dalmacija*, XXII/1891., br. 1.

upućene službenicima crkve i staroslavenskom jeziku u bogoslužju⁹²⁹ U obrani glagoljske tradicije, autor kritički piše o priložima koji su pisani protiv glagoljice u *Narodnome listu, Obzoru*, i najviše u *Il Dalmati*.⁹³⁰ Autor podsjeća da u pisanju o glagoljici postoji dosta neznanja i netočnosti koja je potrebno ispraviti: „(...) da i najdalji potomci budu znali, gdje se i zašto se jednom koplje o koplje lomilo..“⁹³¹ Zbog neznanja o glagoljici, autor počinje s povijesnim pregledom o slavenskom bogoslužju, počevši od života svetih apostola Ćirila i Metoda uz povijesni pregled glagoljaštva među Hrvatima.

Posebnu pozornost posvećuje terminu „slovenski jezik“ koji datira iz 873. prikazujući ga u povijesnom slijedu, do razdoblja protestantizma.⁹³² Posebno područje autorovog zanimanja je odnos glagoljice i ćirilice, s posebnim tumačenjem glagoljice koja je u Bugarskoj bila obla, a u hrvatskim krajevima uglata.⁹³³ Slično kao i Milinović, piše samo o glagoljskim liturgijskim knjigama, poput misala, časoslova i evanđelistara, ne spominjući druge glagoljske knjige i spomenike.⁹³⁴ U završnom dijelu priloga autor se ne obračunava s protivnicima glagoljice i staroslavenskoga jezika, upućujući kritiku političkim strukturama – misleći na prvome mjestu na austro-ugarsku vlast koja nije bila naklonjena glagoljskoj tradiciji. Autor napominje da žali „svaku vladu, koja ni na koncu devetnaestog vieka nebi bila na tolikoj visini uma, srca i razuma, da shvati uzvišenost, svetost i velebnost kršćanskoga i kulturnoga djelovanja slavenskih Apostola.“⁹³⁵

Od 43. broja 1891. autor objavljuje neke od službenih dokumenata iz 1843. koji govore o prijašnjem stavu političkih vlasti prema staroslavenskome jeziku.⁹³⁶ Nakon objave dokumenta na stranicama *Katoličke Dalmacije*, stizale su podrške za daljnje pisanje o toj temi. Čitatelji traže objavu i drugih dokumenata koji će podsjetiti na povijesne odluke Crkve o glagoljici, te kakav je bio stav vlasti prema glagoljskoj tradiciji u Hrvata. Jedan od čitatelja hvali *Katoličku Dalmaciju*, te u borbenom duhu podsjeća na činjenice iz sadašnjosti, pozivajući da se riješi problem glagoljice na sveopće dobro hrvatskoga naroda: „Riešili ste, nadodaje „Obračunom

⁹²⁹ Usp., isto.

⁹³⁰ Usp., br. 2.

⁹³¹ Usp., br. 5.

⁹³² Usp., br. 31.

⁹³³ Usp., br. 32.

⁹³⁴ Usp., br. 34, 35, 37.

⁹³⁵ Usp., br. 43.

⁹³⁶ Usp., isto.

između Srba i Hrvata⁹³⁷ srbsko-hrvatski gordijanski uzao i mačem i znanošću; pa dete, da i pitanje o glagolici onako svestrano i bezprizivno riešito. Kostić Grgura Ninskoga u grobu će zaigrati i blagosivat vas. Ta vrieme je, da um hrvatski skrši zloduh tudjinski i povrati naša crkvena i hrvatska prava na stazu mirna uživanja.“⁹³⁸

U 58. broju autor završava svoju raspravu o ovoj temi, donoseći korizmenu poslanicu pok. zadarskoga nadbiskupa P. D. Maupasa iz 1881. koji je u to vrijeme podržavao glagoljicu i staroslavenski jezik u bogoslužju.

U devedestim godinama na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljeno je nekoliko članaka u kojima se vode polemike i rasprave pojedinaca koji se brane od optužbi i krivih interpretacija njihova mišljenja o glagoljici i staroslavenskome jeziku. Nakon negativne kritike upućene dr. I. Markoviću o njegovoj knjizi *Gli Slavi ed i Papa* u kojoj je, navodno negativno pisao o glagoljici, Marković se ubrzo javlja opravdavajući se da piše upravo suprotno, tj. brani glagoljicu „(...) branim taj amanet našega naroda.“⁹³⁹ Međutim već u slijedećem broju polemika se nastavlja, pobijajući Markovićevo mišljenje i zabrinutost da staroslavenski jezik može nanijeti štete crkvenom jedinstvu.

Nakon niza povijesnih članaka o temi glagoljice i staroslavenskoga jezika, većeg broja prigodnih tekstova, kao i rasprava i polemika, navedena tema iz godine u godinu postaje sve aktualnija i vrlo osjetljiva za *Katoličku Dalmaciju*, urednika Ivu Prodana i njegove uže suradnike. Kulminacija događanja povezanih s glagoljicom i staroslavenskim jezikom zbilja se u rujnu 1898. Sve se odigralo vrlo brzo i dramatično, u svega tri broja *Katoličke Dalmacije*. Dok se pisalo o ovoj temi u različitim novinama i časopisima, ili se progovaralo u prigodnim skupovima, Katolička Crkva je cijelo vrijeme vodila raspravu unutar svojih struktura, počevši od dalmatinskih biskupa. No, tema je bila preozbiljna i delikatna, te je stavljena na višu razinu Kongregacije za svete obrede u Rimu. Uslijedile su pripreme za odluke o uporabi staroslavenskoga jezika u liturgiji, koje su ubrzo i donešene. U 61. br. 1898., objavljen je članak „Roma locuta, causa finita“. Nepoznati autor, pun zanosa i oduševljenja počinje svoj tekst: „Radostan sam, što vam mogu priobćiti viest, koja će ne samo umiriti duhove, nego takodjer trajna utiska ostaviti u našoj poviesti,“⁹⁴⁰ Autor podsjeća na dugotrajnu borbu da staroslavenski jezik ostane u praktičnoj uporabi, tj. u crkvenoj liturgiji, počevši od 1884. On

⁹³⁷ Pod istim naslovom Prodan objavljuje članke u *Katoličkoj Dalmaciji* koje će poslije tiskati kao posebnu brošuru.

⁹³⁸ Isto., br. 44.

⁹³⁹ „O Glagolici“, *Katolička Dalmacija*, XXVIII/1897., br. 69.

⁹⁴⁰ *Katolička Dalmacija*, XXIX/1898., br. 61.

navodi niz dokumenata koje je uputila Sveta Stolica o staroslavenskome jeziku, poglavito onaj iz 1754. za vrijeme pape Benedikta XIV. kada je izričito objavljeno da je staroslavenska služba povlastica „privilegium pontificium“ i nije u jurisdikciji biskupa i svećenika, već je subjekt povlastice hrvatski narod.⁹⁴¹ Autor teksta u daljnjem dijelu, zapravo informira čitateljstvo da je u Rimu donesena konačna odluka o sudbini staroslavenskoga jezika u liturgiji.

U 63. broju objavljena su dva članka koji su postali neposredni povod velikim problemima u koje će upasti *Katolička Dalmacija*. U tekstu „Juridična narav rimsko-slavenske liturgije“, autor govori o pravnim aspektima pojma „povlastica“ za staroslavensku službu. Za njega povlastica je dokument koji se odnosi na cijeli hrvatski narod, a ne samo na pojedine svećenike i župne zajednice u kojima se upotrebljavao staroslavenski jezik u liturgiji. „Po spomenutoj Apostolskoj konstituciji 1754, rimsko-slavenska Liturgija izrično je dakle, označena papinskom povlasticom ili moncesijom; a subjekt iste moralna osoba, slavenski narod (natio illyrica).“⁹⁴² Za primjer juridičnosti i mudrosti u odlukama o staroslavenskoj službi je *Poslanica Zbora za obrede*, koja će se ubrzo objaviti u *Katoličkoj Dalmaciji*. U *Poslanici* je definirana juridična narav liturgije, kao i onoj iz 1754. u kojoj se povlastica odnosi na cijeli narod. Analizirajući davno objavljenu „Apostolsku konstituciju“, autor iznosi svoje viđenje staroslavenskoga jezika – a koji je ujedno i stav *Katoličke Dalmacije*, uznemirivši tako crkvene i političke strukture. „Iz moralne osobe slavenskoga naroda (natio illyrica) koju Apostolska Konstitucija Benedikta XIV označuje subjektom povlastice rimsko-slavenske liturgije, izključeno je svećenstvo, te ostaju sami vjernici; a posebice pak skup vjernika pri crkvi, koja tu povlasticu sada pravilno posjeduje, dakle župa.“⁹⁴³

U predzadnjem broju iz 1898. u prilogu „Pitanje glagoljice definitivno riješeno“, objavljena je u *Katoličkoj Dalmaciji* odluka Zbora za bogoslužje od 5. kolovoza 1898. Autor koji je ostavio samo inicijale, nakon kratkoga uvoda donosi cjelokupni tekst Zbora za bogoslužje napisan u sedam točaka. Iz odluka Zbora za bogoslužje vidljivo je da Sveta Stolica dopušta uporabu staroslavenskoga bogoslužja u župama gdje je unatrag trideset godina bila takva praksa. Zbor daje upute za uporabu latinskoga jezika, te zabranjuje istodobno liturgiju na staroslavenskom i na latinskom jeziku. Ova odluka obvezuje biskupe mjesnih crkava da naprave katalog iz kojega će biti vidljivo koji je obredni jezik u upotrebi u pojedinim crkvama

⁹⁴¹ Usp., isto.

⁹⁴² „Juridična narav rimsko-slavenske Liturgije“, *Katolička Dalmacija*, XXIX/1898., br. 63.

⁹⁴³ Isto.

tj. župama. Marijan Diklić smatra da je to bio i svojevrsan pokušaj Svete Stolice „da se uporaba glagoljice što više ograniči i svede na što je moguće manji broj crkava i seoskih župa“ (2003: 53). Autor završava svoj prilog riječima: „Ovo su dakle u glavnim potezima dotične odredbe sv. Stolice o porabi glagoljice, latinskog i hrvatskoga jezika u našim stranama. Roma locuta est, a na nama je sada dužnost, da se odazovemo brizi i nastojanju sv. Stolice te ove odredbe oživotvorimo i glagoljicu opet bolje oživimo i postavimo na častno mjesto.“⁹⁴⁴

Neke od odluka Zbora za bogoslužje bile su dobre, međutim zadarski nadbiskup Grgur Rajčević⁹⁴⁵, potaknut odlukom definitivno zabranjuje glagoljicu u biskupskoj odredbi od 21. kolovoza 1898. godine. Reakcije na objavljivanje odluke Zbora za bogoslužje na stranicama *Katoličke Dalmacije* vidljive su već u slijedećem broju koji je izašao kao dvobroj.

Urednik Ivo Prodan u kratkom tekstu napominje da se od toga broja neće više pisati članci o staroslavenskome jeziku u službi Božjoj. Prodan opravdava dosadašnje pisanje *Katoličke Dalmacije* o toj temi o kojoj su pisale i druge novine. Prodan kaže da se *Katolička Dalmacija* „(...) u interesu Crkve i naroda mora da se bavi tim od vjekova našim pitanjem.“⁹⁴⁶ U daljnjem tekstu nagovještava i sluti neke okolnosti u kojima se našla *Katolička Dalmacija*, a koje su njemu bile poznate. „Ali nadošlo je iz bliza nešto radi čega nemožemo za sada ništa više o glagolici, ako nećemo da bude većega zla.“⁹⁴⁷ Pod riječima „iz bliza“ Prodan vjerojatno misli na crkvene strukture, počevši od zadarskog nadbiskupa Rajčevića. Iz njegovih riječi može se zaključiti da je u to doba situacija oko glagoljice i staroslavenskoga jezika postala vrlo mučna i kritična. „S toga omnibus mature perpensis, cienimo da je najbolje, dok pukne spor, ili se barem pitanje sretno uputi, da privremeno obustavimo obielodanjivanje Lista e da se tako uklonimo i samoj mogućnosti neumjestna čina, ili povodu izlike.“⁹⁴⁸ Prodan na taj način objašnjava zašto *Katolička Dalmacija* nije izišla prošli četvrtak, a sve pretplatnike obavještava da će im svi troškovi biti nadoknađeni. Spominjući „veće zlo“ Prodan vjerojatno misli na sudbinu *Katoličke Dalmacije*, svojih suradnika, a i svoju. Njegova negativna predviđanja uskoro su se dogodila – *Katolička Dalmacija* koja je neprestano izlazila od 1870.

⁹⁴⁴ „Pitanje glagoljice definitivno riješeno“, *Katolička Dalmacija*, XXIX/1898., br. 63.

⁹⁴⁵ Grgur Rajčević rođio se u Dubrovniku 31. I. 1826. Bogoslovne studije završio je u Zadru. Za svećenika zaređen je 30. IX. 1848. Bio je župnik, profesor pastoralnog bogoslovlja i duhovnik u sjemeništu u Zadru. Za zadarskog nadbiskupa imenovan je 3. VIII. 1891. Umro je u Zadru 27. X. 1899. (Usp. *Collectio Actuum officialum...Jadrensis*, 1892, br. 1, str. 1-4.)

⁹⁴⁶ *Katolička Dalmacija*, XXIX/1898., br. 64-65.

⁹⁴⁷ Isto.

⁹⁴⁸ Isto.

više se neće tiskati. Vrlo brzo i Prodan će biti sankcioniran zbog svoga rada i djelovanja. Zadarski nadbiskup Grgur Rajčević kaznit će ga suspenzom zabranivši mu vršenje svećeničke službe. Za Prodana je to bilo teško i mučno iskustvo, ali ne i prvo. Istu kaznu „zbog neslaganja s njegovom hrvatsko-pravaškom politikom i borbom za glagoljicu, izrekao mu je 1888. zadarski nadbiskup Pietro Doimo Maupas“ (Diklić 2003: 49). Prodan će se ubrzo žaliti u Rim na kazne koje su mu upućene od Crkve, te će mu se kao i 1888. ponovno dopustiti vršenje svećeničke službe.

Na stranicama *Katoličke Dalmacije* u osamdesetim i devedestim godinama, dosta se pisalo o glagoljici i staroslavenskome jeziku koji je kroz povijest prevladao u liturgijskim tekstovima i bogoslužju u hrvatskim krajevima. Nakon Okružnice pape Lava XIII. „*Grande Munus*“ pojavilo se vrlo veliko zanimanje za staroslavensku tradiciju i želja za njenim očuvanjem. Iz navedenoga, može se zaključiti da je *Katolička Dalmacija* kao list nastao u okrilju Katoličke Crkve toj temi pokazao posebnu pozornost. Pisanje o navedenoj temi realiziralo se na dva načina. U pojedinim priložima neki su autori pristupali problematici s teološko-liturgijskoga gledišta. Za njih su glagoljica i staroslavenski jezik bitno vezani za liturgiju Katoličke Crkve u hrvatskim krajevima, te postali duhovna i kulturna baština hrvatskog narod. Iz toga razloga pojedini autori navode značajnije liturgijske knjige koje su obilježile razdoblje srednjega vijeka i renesanse sve do XIX. st.

Nekolicina autora o glagoljici i staroslavenskome jeziku progovaraju s domoljubnim oduševljenjem, smatrajući da su glagoljica i staroslavenski jezik crkvena povlastica hrvatskoga narod. Na taj način govor o ovoj temi postupno dobiva i političku dimenziju. Počinju se slati poruke ne samo za očuvanje glagoljaške tradicije u bogoslužju, nego i za očuvanje hrvatskoga identiteta, slobode i rješenja hrvatskoga pitanja. Takav pristup i inzistiranje da se sačuva bogoslužje na staroslavenskome jeziku, postalo je nepoželjno za političke strukture u Austro-Ugarskoj Monarhiji i nekim krugovima unutar Katoličke Crkve, počevši od zadarskih nadbiskupa i nekih dalmatinskih biskupa. Pisanje i rasprava o ovoj temi strogo je zabranjeno i okončano tako da je *Katolička Dalmacija* prestala izlaziti.

U nepunih dvadeset i osam godina izlaženja *Katolička Dalmacija* kao vjersko-politička novina, odigrala je značajnu ulogu na području nacionalne individualizacije, književnosti i kulture, a prilozi o staroslavenskome jeziku i glagoljaškoj tradiciji tome su doprinijeli na poseban način. Vjerske novine koje su nastale u okrilju Katoličke Crkve u Dalmaciji uz dogovor i podršku svih dalmatinskih biskupa i nadbiskupa početkom 70-ih, zabranjene su

jednostranom odlukom i samovoljom zadarskoga nadbiskupa Grgura Rajčevića, koji je na svoj način protumačio službene odredbe Crkve.

11. Zaključak

Na temelju elaboriranog u radu može se zaključiti da je *Katolička Dalmacija* jedna od značajnijih vjersko-političkih novina u Zadru i Dalmaciji u drugoj polovici XIX. st. te da su književni prilozi obilježili cijelo vrijeme njezina izlaženja. Te novine pokrenute su 1870. godine u okrilju Katoličke Crkve na dalmatinskoj razini i bile su svojevrsan odgovor novonastalim pojavnostima na civilnome području, poput liberalizma i materijalizma, a koji su postali izazov za istine vjere te moralni nauk Katoličke Crkve.

U prvom desetljeću izlaženja lista politički su sadržaji zastupljeni izrazito rubno u odnosu na vjerske sadržaje, međutim dolaskom Ive Prodana za urednika 1877. oni će postati ravnomjerni, a u nekim godištima i prevladavajući u odnosu na vjerske. U početku se *Katolička Dalmacija* nije javno opredijelila ni za jednu političku stranku, tek su se sporadično pratila i komentirala politička događanja na svjetskoj, europskoj i lokalnoj razini. Međutim, kada Ivo Prodan 1884. godine objavi svoj vjersko-politički program postat će jasno da se preko *Katoličke Dalmacije* počinje širiti hrvatska politička misao pravaškog smjera, s naglaskom rješavanja hrvatskoga nacionalnog pitanja i državnopravnog osamostaljenja.

I vjerski i politički karakter *Katoličke Dalmacije* bitno će utjecati na književne sadržaje koji su bitna sastavnica u koncepciji lista, što je naznačeno u podnaslovu novina. Ti će sadržaji naime postati djelomično uvjetovani svjetonazorom, (katoličanstvom) i političkim pravcem (pravaštvom).

U radu je realiziran postavljeni cilj, istražiti književne priloge u *Katoličkoj Dalmaciji* u razdoblju izlaženja lista od 1870. do 1898. s naglaskom na književnim priložima na hrvatskome jeziku. *Katolička Dalmacija* vremenski je izlazila skoro tri desetljeća, dok su se na književnom području izmjenjivala književna razdoblja, protorealizam i realizam kao i početci književne moderne. Istraživanje književnih priloga realiziralo se u kontekstu navedenih književnih razdoblja, ali i u ozračju onodobnih društveno-političkih procesa i događanja.

Poezija se kao književni prilog objavljuje u tri dominantne forme – kao religiozna, domoljubno-rodoljubna i prigodničarska. Religiozna je poezija u kontinuitetu zastupljena u cjelokupnom razdoblju izlaženja lista. Većina tekstova posjeduje sadržajne i motivske odrednice kao što su: naglašeno katoličanstvo, pripadnost Crkvi, papa kao moralni i duhovni autoritet Crkve, osobna vjera, borba između duhovnoga i profanoga, prihvaćanje i podložnost

vjerskim istinama te moralnom zakonu Katoličke Crkve. Česti su motivi Bogorodice i svetaca koji se postavljaju kao uzori i zaštitnici u vjeri i dr. Uz vjerske odrednice neke od pjesama posjeduju izrazito nacionalno obilježje vidljivo u prikazu povezanosti hrvatske tradicije, prošlosti i aktualne sadašnjosti. Među autorima religiozne poezije istaknuli su se: Stjepan Buzolić, Vinko Šalinović, Juro V. Biankini, Ivan Despot, Ilija Okrugić, Milivoj Milivojić i dr. Iako većina pjesama nema izrazitu umjetničku vrijednost, tekstovi su ipak značajni jer su nastali iz osobne vjere autora, a kao takvi ukomponirani su u programske smjernice *Katoličke Dalmacije* sa svrhom očuvanja vjere i poveznica s hrvatskim identitetom.

U osamdesetim i devedesetim godinama na stranicama lista sve više je zastupljena domoljubno-rodoljubna poezija, poglavito kada se u sadržaj lista počne unositi hrvatski duh; prvo kroz promjenu naziva novina *La Dalmazia Cattolica* u *Katolička Dalmacija* tako i kroz prevladavajuće priloge na hrvatskome jeziku s hrvatskim nacionalnim temama. Domoljubno-rodoljubna poezija prepoznatljiva je u čestim motivima roda, domovine, doma i obitelji, hrvatske majke; u motivima slavne i mučeničke povijesti u poveznicama s onodobnim nacionalno-političkim trenutkom, u motivima čežnje za pravdom, slobodom i državnom samostalnošću hrvatskoga naroda i dr. Kao i religiozna domoljubna poezija nije na visokoj umjetničkoj razini. Najznačajnije mjesto ipak pripada Silviju Strahimiru Kranjčeviću koji u *Katoličkoj Dalmaciji* objavljuje pjesmu „Hrvatskom narodu“. On se po svojoj izražajnosti, poetičnosti i modernizmu bitno razlikuje od većine autora koji su pisali još uvijek u duhu preporodnih stihova. Među ostalim autorima mogu se istaknuti: Stjepan Buzolić, August Harambašić, Rikard Katalinić Jeretov, Vid Vuletić Vukasović, Hugo Badalić, August Šenoa, Filip Davidović, Juraj Kapić, Andro Matutinović i niz najčešće nepoznatih autora.

Prigodničarska poezija česta je na stranicama *Katoličke Dalmacije* i ima slične karakteristike kao u drugim listovima iz toga razdoblja. Kao poticaj za nastajanje takvih pjesama bile su razne povijesne, kulturne i vjerske obljetnice, događaji vezani za živote pojedinaca poput rođendana, godišnjica vjenčanja, biskupskih i svećeničkih ređenja i ustoličenja, smrt pape i izbor novoga, različiti papini jubileji, proglašenje vjerskih dogmi, smrt književnika, političara i sl. U pisanju prigodničarske poezije istaknulo se više autora: Vid Vuletić Vukasović, Josip Krstić, Ivan Despot, Hugo Badalić, Vicko Mihaljević, Andro Matutinović, Kornelije Bosiljčević i najčešće Stjepan Buzolić, za kojega se može reći da gotovo nije bilo događaja za koji nije napisao prigodnu pjesmu. Prigodničarska poezija

sadržajno se često isprepliće s religioznim i domoljubnim motivima, s tim da prigodničarski elementi uvijek prevladavaju. Iako su pjesme pisane prigodno, djelujući ponekad naručeno i uz vidljivo odsustvo pjesničke individualnosti, ipak su vrlo značajne. Prigodne pjesme narod je volio, rado su čitane, često puta i javno, i postale su svojevrsna slika onodobnih društvenih događanja i procesa. Zbog toga što su u većini slučajeva pjesme bile aktualne, našle su svoje mjesto u *Katoličkoj Dalmaciji*.

U *Katoličkoj Dalmaciji* objavljeno je nekoliko kraćih pripovijesti i crtica: Stijepo Dragoni, „Dvie sluge“ (1881/82.), i nepoznatog autora „Gori od Kaina“ (1880.) kao i druge koje sadrže tragove romantičnog izražavanja, dok su se neke približile umjerenom realizmu, najčešće kroz kritiku negativnih društvenih pojava i poticanje na moralan život. U većini priloga vidljiva je i moralno-didaktička odrednica povezana s kršćanskim svjetonazorom i tradicionalizmom. Na tragu proznog izričaja su i dvogovori koji se objavljuju najviše u prvome desetljeću. Neki od njih imaju i feljtonističke karakteristike, pri čemu sugovornici polemiziraju, prepričavaju i komentiraju dnevno-politička događanja.

U osamdesetim i devedesetim godinama zamjetno je objavljivanje putopisne proze među kojom su neki putopisi književno-estetski vrlo značajni i pisani na znatnoj umjetničkoj razini: „Neretvanske crte-Vidonje“ (1881), „Sastanak s pobratinom Radovanom u Hercegovini na 11. listopada 1881“, „Kako da postaneš „velik čovjek „ (Putopisne crtice R.)“ (1883), „Zbogom Dalmacijo“ (1887) i dr. Većina autora navedenih putopisa je nepoznata ili su navedeni njihovi pseudonimi. Potpisuju se samo Ivan Despot i V. Ostorožinski. A jedan od najboljih putopisa „Zbogom Dalmacijo“ potpisuje autor Prekovelebičanin. Taj putopis prožet je upečatljivim opisima i autorovim komentarima viđenoga i doživljenoga po hrvatskim krajevima od Rijeke preko Zadra, do Dubrovnika i Boke Kotorske. U većini putopisa po hrvatskim krajevima, pa tako i u ovome, provlači se domoljubna poveznica, autor veliča hrvatsku povijest, kulturu i tradiciju te traga za domoljubljem i političkim istomišljenicima. Na taj način putopis je ispunjen upečatljivim slikama njegove nacije i domovine.

Značajni su putopisi po stranim zemljama, primjerice „Kako da postaneš velik čovjek“ (1883). Putujući Italijom autor opisuje doživljaje i susrete s tuđom nacionalnom kulturom i tradicijom, otkrivajući istodobno svoje predodžbe o promatrajućoj kulturi. Na temelju imagološke analize može se zaključiti da autor često naglašava bitne razlike između hrvatske i talijanske kulture, naglašavajući pritom hrvatsku superiornost u odnosu prema talijanskoj kulturi i tradiciji.

U kontekstu istraživanja književnih priloga nastojalo se istražiti i recepciju usmene književnosti. Ona nije toliko zastupljena kroz prozne ili poetske priloge iz narodne književnosti, nego najčešće u objavljivanju prigodnih članaka o izdanjima iz toga područja. Svojevrсни tragovi usmene književnosti mogu se pronaći u religioznoj, domoljubnoj, a poglavito u prigodničarskoj poeziji, koja je često pisana u tradicionalnom narodnom desetercu, te kroz naglašeno opisivanje i pučko pripovijedanje.

Književni prilozi iz stranih književnosti objavljivani su u svim razdobljima izlaženja lista. Najčešće su to prijevodi poezije i proze kršćanskog usmjerenja s odgojnom funkcijom. Jedan od najznačajnijih je prijevod dijelova Manzoniievih *Svetih hvalospjeva* iz 1873. godine u prijevodu Luke Svilovića. Cjelokupni prijevod Svilović će objaviti 1875. u Splitu pod naslovom *Bogoljubne Pjesmice i Oda na Preminutje Cesara Napoliuana Prvoga*. Objavljivane su također i prigodne vijesti, kao i kratki komentari o pojedinim stranim autorima, uglavnom katoličke orijentacije poput Šimuna Gregorčića, Adama Mickiewicza i dr.

Recepcija starije hrvatske književnosti bilježi priloge o djelima Andrije Vitaljića, Jakete Palmovića, Tonka Mrnavića i dr. Najviše prostora posvećeno je Ivanu Gunduliću povodom tristote obljetnice pjesnikove smrti s kratkim osvrtima na neka njegova djela. Kao i u drugim periodicima iz toga razdoblja, obljetnica je u *Katoličkoj Dalmaciji* popraćena različitim člancima o Gunduliću među kojima su se neki pretvorili u diskusije i rasprave.

U kontekstu starije književnosti prikazana je recepcija Andrije Kačića Miošića na stranicama lista. Kačiću su posvećeni prigodni članci povezani s otkrivanjem njegova spomenika u Makarskoj, među kojima je značajan prilog *Pabirci po Kačićevoj Pjesmarici* objavljen u 10. brojeva 1887. pri čemu se Kačića prikazuje kao nacionalni uzor i pisca koji je književnim stvaralaštvom kritizirao moralno zlo, uzvisujući istodobno sve što je dobro, plemenito i nadasve domoljubno.

Književna kritika u *Katoličkoj Dalmaciji* počinje se objavljivati s priloziima Nikole Šimića, pripovjedača i književnog kritičara koji 1879. objavljuje tekstove „Dvie riječi“ i „Realizam u književnosti“. U svojim priloziima Šimić općenito raspravlja o znanosti i vjeri, s posebnim osvrtom na umjetnost, smatrajući da umjetnost, tj. književnost, znanost i vjera trebaju služiti za otkrivanje i pokazivanje Istine i Dobrote kroz Ljepotu. Šimić se svojim priloziima – poglavito prilogom „Realizam u književnosti“ – uključio u onodobnu raspravu o književnim pravcima poput realizma, naturalizma i verizma, a svojim stavovima postao je blizak Šenoinoj književnoj poetici, zagovarajući umjereni realizam u književnosti.

Međutim, najznačajnije književno-kritičko ime na stranicama *Katoličke Dalmacije* jest Jakša Čedomil jedan od važnijih hrvatski kritičara koji u to doba surađuje i objavljuje u više periodika: *Narodni list*, *Iskra*, *Hrvatska*, *Vijenac* i dr. U *Katoličkoj Dalmaciji* objavio je nekoliko svojih književno-kritičkih i književno-teorijskih radova: „Pop Stjepan Buzolić, Hrvatski pjesnik“ (1897.), „O hrvatskoj narodnoj književnosti“ i „Hrvatski književni listovi“ (1897.). U tekstu o Buzoliću primjerice iznosi objektivne kritičke prosudbe njegova pjesničkog stvaralaštva. Čedomila je zapravo stao u Buzolićevu obranu pred onima koji su smatrali da je njegova prigodničarska poezija bezvrijedna.

U tekstu o „Hrvatskoj narodnoj književnosti“ Čedomil piše studiju o pravilima i kriterijima pri stvaranju književnog djela, a to je ujedno odgovor na prosudbe nepoznatoga autora koji u *Crvenoj Hrvatskoj* raspravlja o književnoj problematici, smatrajući da književna djela (na prvome mjestu romane) treba stvarati u kontekstu društvenih i političkih okolnosti. Odgovarajući na takve prosudbe, Čedomil napominje da književno djelo ni u kojem slučaju ne smije nastajati kao politička agitacija jer čovjekom upravljaju i uvjetuju ga vjerski i moralni nazori. U svojim prosudbama Čedomil se poziva i ujedno promiče romanske kritičare poput Brūnetiera, Bourgeta, Hugona, Sainte Beuvea, Hipolita Tainea i dr.

U svome prilogu Čedomil prosuđuje i poeziju I. Dežmana, H. Badalića, A. Harambašića kao i prozu J. Leskovara E. Kumičića, O. Aziza, a najpohvalnije progovara o K. S. Đalskome i V. Novaku. U oba kritička osvrta Čedomil se poslužio novim književno-teorijskim spoznajama i kritičkim mjerilima u prosudbi i ocjenjivanju književnoga teksta, pozivajući se na zapadnoeuropske kritičare, zalažući se da se u književnom djelu na prvome mjestu traži umjetnička i etička razina.

U *Katoličkoj Dalmaciji* javljaju se i drugi autori koji prate književna zbivanja poput Marka Vuletića Ivanova, Rikarda Katalinića Jeretova, Kerubina Šegvića, Urbana Taliže i drugih. Pisalo se o pojedinim autorima i njihovim djelima kao što su Andrija Palmović, Mihovil Pavlinović, Ivan Despot, Medo Pucić, Ivan Kazimir Ostojić, Stjepko Španić, Eugen Kumičić, Josip Eugen Tomić i dr. Na taj način tekuća književna kritika i prigodni članci postali su značajno poglavlje u rada, koje uključuje najčešće pisanje kraćih članaka o poeziji, prozi, a vodile su se i rasprave s pojedinim književnim i političkim listovima poput zagrebačkoga *Vijenca*, dubrovačkog *Slovinca* i zadarske *Iskre* i dr.

U završnom dijelu rada istražena je tema glagoljice i staroslavenskog jezika u *Katoličkoj Dalmaciji*. Ta tema sve je prisutnija od osamdesetih godina do prestanka izlaženja lista. O

glagoljici kao pismu, i staroslavenskome jeziku kao jeziku bogoslužja pisali su se prigodni članci, rasprave i polemike. Neki od značajnijih autora koji se uključuju u navedenu temu su Ivan Berčić, Dragutin Parčić, Šimun Milinović i dr. Prilozi o toj temi na stranicama *Katoličke Dalmacije* nisu odgovarali ni političkim vlastima kao ni crkvenim institucijama. Na stranicama *Katoličke Dalmacije* na lokalnoj razini započela je svojevrsna nacionalna borba za glagoljicu, očuvanje staroslavenskoga jezika i ćirilometodske tradicije. U vremenu previranja i sukoba, biskupskih okružnica i političkih pritisaka, zadarski nadbiskup Grgur Rajčević zabranio je pisanje o temi glagoljice i staroslavenskoga jezika u *Katoličkoj Dalmaciji*. Ta zabrana dovela je do toga da je u rujnu 1898. prestalo izlaženje *Katoličke Dalmacije*.

U cjelokupnom razdoblju izlaženja *Katoličke Dalmacije* od 1870. do 1898. književni prilozi znatno su zastupljeni i mogu se promatrati u kontekstu književnopovijesnih i društveno-političkih procesa u razvoju hrvatske književnosti i hrvatskome društvu. Književnost na stranicama *Katoličke Dalmacije* bila je u ulozi očuvanja vjere, nacionalnog identiteta, hrvatskoga jezika i književnosti, posjedujući pučki i kačićevsko-prosvjetiteljski karakter, s praktično odgojnom funkcijom, ali i s postupnim naznakama realističke literature. Na taj način *Katolička Dalmacija* je s vjerskim, političkim i književnim priložima znatno doprinijela hrvatskoj nacionalnoj individualizaciji u Dalmaciji u drugoj. pol. XIX. st.

Na početku istraživanja postavljene su sljedeće hipoteze: glavna hipoteza je da je korpus književnih priloga istraživanja u *Katoličkoj Dalmaciji* značajan za šire poznavanje književnopovijesnih procesa na lokalnoj (zadarskoj), pokrajinskoj (dalmatinskoj) i donekle na nacionalnoj razini. Dodatna hipoteza podrazumijeva da je korpus istraživanja književnih priloga politički i svjetonazorski uvjetovan. S obzirom da je profil *Katoličke Dalmacije* bio izrazito vjerski, a od 1884. i pravaški orijentiran, tako su i književni prilozi uvjetovani (katoličkim) svjetonazorom i političkim (pravaškim) smjerom. Istraživanje je potvrdilo i hipotezu da se barem jedan dio beletrističkih priloga približio estetskoj razini onodobne hrvatske literature. Pokazano je također da je književna kritika, prvenstveno preko Jakše Čedomila, bila znatno uključena u recentne književne tokove u razvoju hrvatske književnosti. Nakon provedenog istraživanja može se zaključiti da su potvrđene hipoteze zadane na početku istraživanja.

S obzirom da je rad prvo sustavno istraživanje književne problematike u *Katoličkoj Dalmaciji* s naglaskom na priložima iz hrvatske književnosti ostvaren je znanstveni doprinos

boljem poznavanju književnopovijesnih procesa u drugoj polovici XIX. st. na lokalnoj (zadarskoj), pokrajinskoj (dalmatinskoj), pa i na matičnoj (hrvatskoj) razini.

12. Sažetak

U radu se istražuju književni prilozi na hrvatskome jeziku u *Katoličkoj Dalmaciji*, vjersko-političkim novinama koje su izlazile u Zadru u drugoj pol. XIX. st., od 1870. do 1898. Novine se pojavljuju u specifičnim vjerskim, društveno-političkim i književnopovijesnim okolnostima, što je prikazano u uvodnome dijelu rada. Iako su primarno bile vjerske novine, na stranicama *Katoličke Dalmacije* objavljavani su mnogi prilozi iz politike, ali i književnosti.

Nakon prve faze istraživanja izrađena je bibliografija književnih priloga koja je postala osnovno polazište za drugu fazu, tj. za sustavno istraživanje književne problematike. U interpretativnom procesu rada književni prilozi istražuju se u kontekstu književnih razdoblja predrealizma i realizma i sve do konca XIX., kao i po rodovima i književnim žanrovima. U odnosu na redovite i prevladavajuće priloge vjerskog sadržaja, književni prilozi dosta su zastupljeni u nepuna tri desetljeća izlaženja lista.

Redovito se objavljuju poetski književni prilozi, najčešće u poetskom obliku s religioznim, domoljubno-rodoljubnim i prigodničarskim motivima. Tekstove objavljuju različiti autori poput Stjepana Buzolića, S. S. Kranjčevića, Augusta Harambašića i dr. U odnosu na poeziju iz toga razdoblja prilozi u *Katoličkoj Dalmaciji* dosta odstupaju, počevši od estetske vrijednosti, međutim vrlo su značajni jer su uglavnom bili uvjetovani svjetonazorom (katoličanstvom) i političkim pravcem (pravaštvom).

Prozni prilozi slabo su zastupljeni u *Katoličkoj Dalmaciji*. Tiskano je nekoliko kraćih pripovijesti i crtica moralno-didaktičkog sadržaja. Najznačajnija je putopisna proza koja se javlja u osamdesetim godinama, što je bila i književna pojavnost na lokalnoj i pokrajinskoj razini. Neki od putopisa su književno vrlo značajni, pisani umjetničkim jezikom i na višoj estetskoj razini od pripovijesti i crtica. I putopisi i poezija djelomično su obilježeni svjetonazorom i pravaškim političkim smjerom.

Istraživanjem se također pokazuje recepcija usmene i starije književnosti, kao i zastupljenost stranih književnosti na stranicama lista. Ti prilozi, premda nisu mnogobrojni, zastupljeni su u cijelom periodu izlaženja. Usmena književnost pronalazi se u tragovima, poglavito u prigodničarskoj poeziji i religioznoj. Starija književnost može se promatrati kroz izdavačku djelatnost iz toga područja, zatim u kontekstu s godišnjicama i jubilejima pojedinih autora i sl. Može se također zaključiti da je A. K. Miošić u odnosu na druge starije pisce za

Katoličku Dalmaciju bio zanimljiviji, prvenstveno kao nacionalni i književni uzor, pa su mu posvećeni pojedini prilozi.

Na temelju priloga iz književne kritike može se zaključiti da se *Katolička Dalmacija*, osobito kroz priloge J. Čedomila, uključila u onodobne književne procese. Čedomilovi tekstovi su zapravo studije o tome na koje načine i prema kojim kriterijima se vrednuje književno djelo. On je u ovom glasilu, slično kao i u drugim periodicima iz toga doba, uveo nove kritičke poglede i književnopovijesne prosudbe, poglavito po uzoru na romanske teoretičare, počevši od talijanskih i francuskih autora. Uz Jakšu Čedomila na području književne kritike javilo se više autora, među kojima je Nikola Šimić koji se svojim priložima uključio u onodobne rasprave o realizmu, naturalizmu i verizmu. Književnokritičkim prosudbama o književnosti, pojedinim autorima i djelima te književnim časopisima i područjima koja su barem rubno povezana s književnošću, posvećen je znatan broj priloga, koji se svrstavaju u tekuću kritiku i prigodne članke.

U osamdesetim i devedesetim godinama u *Katoličkoj Dalmaciji* česti su prilozi o glagoljici i staroslavenskome jeziku sa svrhom da se sačuva staroslavenski jezik u bogoslužju. Uz vjerske, političke i književne priloge staroslavenska problematika poslužiti će za realiziranje programa *Katoličke Dalmacije*, ali i za političke ciljeve – za očuvanje nacionalnog identiteta. Tema o glagoljaškoj tradiciji nije mnogima odgovarala, pa ni u samoj Katoličkoj Crkvi. Zbog toga, ali i zbog gorljivog domoljublja Ive Prodana, urednika *Katoličke Dalmacije*, u jesen 1898. novine su zabranjene i prestaju izlaziti.

Istraživanjem književnih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji*, može se zaključiti da je u tom listu hrvatska književnost bila znatno zastupljena u cijelom razdoblju njegova izlaženja od 1870. do 1898. godine. Na taj način ona je u tim vjersko-političkim novinama poslužila u očuvanju vjere, tradicije i nacionalne individualizacije u drugoj pol. XIX. st.

Ključne riječi: *Katolička Dalmacija*, književni prilozi, poezija, proza, književna kritika.

13. The literary supplements in *Catholic Dalmatia* (1870. – 1898.)

Summary

This thesis is a research on the literary supplements written in Croatian language and published in *Katolička Dalmacija* (*The Catholic Dalmatia*), a religious-political newspaper that was being published in Zadar in the second half of the 19th century, from 1870 to 1898. The newspaper appeared in specific religious, social-political and literary-historical circumstances, which is presented in the introductory part of the thesis. Even though it was primarily a religious newspaper, a lot of political and literary supplements were published on the pages of *Katolička Dalmacija*.

A bibliography of literary supplements was made after the first phase of research and it became a basis for the second phase, i.e. for the systematic research of literary issues. The literary supplements have been researched in an interpretative process in the context of literary periods of pre-realism and realism to the end of the 19th century, as well as according to their form and genre. In relation to regular and dominant supplements of religious content, the literary supplements were largely present in almost three decades of *Katolička Dalmacija* being published.

The poetic literary supplements were regularly published, the most often in a poetic form with religious, patriotic-nationalistic and occasional motifs. Different authors, such as Stjepan Buzolić, SS Kranjčević, August Harambašić, etc, published the texts. In relation to that period poetry, the supplements in *Katolička Dalmacija* quite declined, starting with the aesthetical value, however they were very significant because they were mainly conditioned by the worldview (Catholicism) and the political orientation (The Party of Rights).

The prose supplements were rarely present on the pages of *Katolička Dalmacija*. Only a few shorter moral-didactic stories and notes were published. The most significant prose is the travel prose which appeared in the 80s, that could also be seen in local and provincial literature. Some of those travel descriptions are literary very significant, they were written in an artistic language and they were on a higher aesthetical level than the short stories and the notes. The travel prose and the poetry were partially marked by the worldview and *the Party of Rights* political orientation.

The research also shows the reception of the oral and older literature, as well as the presence of foreign literature on the pages of the newspaper. Those supplements, although not

numerous, were present throughout the whole period of publishing. The oral literature is found in traces, mainly in occasional and religious poetry. The older literature can be observed through the publishing activity in the area and through the context of certain authors' anniversaries and jubilees. One can conclude that AK Miošić, as opposed to other older authors, was more interesting to *Katolička Dalmacija*, particularly as a national and literary role-model, so certain supplements were dedicated to him.

Based on literary criticism supplements, one can conclude that *Katolička Dalmacija* got involved in the literary processes of the time, especially through J Čedomil's supplements. Čedomil's texts are really the studies of how to and on what criteria to value a literary work. In this publication, similar to other periodicals of the time, he introduced new critical views and literary-historical judgements, especially following the example of Roman theoreticians, starting with Italian and French authors. More authors appeared in the field of literary criticism, including Nikola Šimić who got involved in that time discussions on realism, naturalism and verism with his supplements. A considerate number of supplements, which were classified as the current criticism and occasional articles, were dedicated to the literary-critical judgements of literature, certain authors, works, literary magazines and fields that were at least borderline connected to literature.

In the 80s and the 90s, there were frequent supplements on the Glagolitic script and the Old Slavic language with the purpose of preserving the Old Slavic language in liturgy. Along with the political and literary supplements, the Old Slavic issues would serve to achieve the programme of *Katolička Dalmacija*, but also to achieve the political goals – to preserve the national identity. The Glagolitic tradition theme didn't suit many people, not even in the Catholic Church. Because of that and because of the passionate patriotism of Ivo Prodan, the editor of *Katolička Dalmacija*, the newspaper was prohibited in autumn 1898 and was stopped from publishing.

By doing research on the literary supplements in *Katolička Dalmacija*, one can conclude that the Croatian literature was significantly represented throughout the whole period of publishing from 1870 to 1898. In that way, in the religious-political newspaper, the literature served as a means to preserve the religion, the tradition and the national individualisation in the 2nd half of the 19th century.

Key words: *Catholic Dalmatia*, literary supplements, poetry, travel prose, literary criticism.

14. Izvori i literatura:

1. *Katolička Dalmacija*, Zadar, 1870.-1898.
2. *Hrvatska*, Zadar, 1884, (br. 14-15.); 1886, (br. 2-3, 6, 9.); 1888, (br. 1, 20-21.); 1890, (br. 1, 3-4, 6-7, 14-16.)
3. *Hrvatska kruna*, Zadar, 1896, (br. 18-19.); 1902, (br. 6, 8, 14, 74.)
4. *Croatia*, Zadar, 1898, br. 1.
5. *Novinarski Magazin*, Zadar, 1908, br. 1.
6. *Novinarski raboš*, Zadar, 1908, br. 1.
7. *Pučki glas*, Zadar, 1906, (br. 1, 3, 5, 24, 25, 28.) ; 1907, (br. 2, 6, 16.)
8. *Dalmatinski Hrvat*, Zadar, 1910, (br. 1, 8, 11, 14-15, 16, 22.) ; 1911, (br. 1, 4, 10-11, 22.); 1912, (br. 12-13, 23-24.)
9. *Preko*, Preko, 1928, br. 1.
10. *Svijet*, Zagreb, 8/1933, br. 12, str, 223.
11. *Hrvatska smotra*, Zagreb, 1/1933, br. 3, 97-107.
12. *Katolik*, Šibenik, 4/1933, br. 1, 4, 6, 7.
13. **Bacalja**, Robert (1998): „List „Preko“, *Zadarska revija*, br. 5-6, str. 461- 466.
14. **Bacalja**, Robert (2011): *Dubrovačke teme i portreti*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
15. **Barac**, Antun (1938): *Hrvatska književna kritika*, Tisak nadbiskupske knjižare, Zagreb.
16. **Barac**, Antun (1960): *Hrvatska književnost, knjiga II. Književnost pedesetih i šezdesetih godina*, JAZU, Zagreb.
17. **Barac**, Antun (1961): *Hrvatska književna kritika II. razdoblje realizma*, Matica hrvatska, Zagreb.
18. **Bezić**, Jerko (1973): *Razvoj glagoljaškoga pjevanja na zadarskom području*, JAZU, Zadar.

19. **Bošković Stuli**, Maja (1978): „Usmena književnost“, U: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. I., Zagreb.
20. **Buzolić** Stjepan, U: *Zasluzni Hrvati XIX st*, Rijeka, MCMXCII.
21. **Bratulić** Josip i **Damjanić** Stjepan (2007): *Hrvatska pisana kultura*, sv. II., GZH, Zagreb.
22. **Bratulić**, Josip i **Damjanović**, Stjepan, (2007): *Hrvatska pisana kultura*, sv., II., Veda, Križevci.
23. **Brešić**, Vinko (2006): *Bibliografija hrvatskih književnih časopisa 19. stoljeća*, I-IV, Zagreb.
24. **Bujas**, Gašpar (1944): *Hrvatska religiozna poezija novijeg vremena od preporoda do moderne*, Doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
25. **Buturac**, Josip (1969): *Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima ili sv. Ćirila i Metoda (1868. – 1968.)*, Zagreb.
26. **Damjanović**, Stjepan (2010): „Glagoljaštvo – glagoljica“, *Hrvatska književna enciklopedija*, sv.1, ur. Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
27. **Delorko**, Olinko (1979): *Zanemareno blago*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
28. **Diklić**, Marjan (1992): „Vjersko-politički program i stajališta lista „Katolička Dalmacija“ (1870.-1898.)“, *Zadarska smotra*, Matica hrvatska, Zadar, br. 4-5.
29. **Diklić**, Marjan (1998): *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvoga svjetskog rata*. Matica hrvatska, Zadar.
30. **Diklić**, Marjan (2002): „Politički program i borba za glagoljicu don Ive Prodana“, U: *Hrvatski katolički pokret-Zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, str. 119-143.
31. **Diklić**, Marjan (2003): *Don Ivo Prodan političko djelovanje i parlamentarni rad*, Matica hrvatska, Zadar.

32. **Diklić**, Marjan (2010): *Dalmacija u XIX. stoljeću, Povijesni pregled 1797.-1918/20.*, Matica hrvatska, Zadar.
33. **Dorkin**, Mladen (2011): *Časopis Iskra (1884.-1887;1891.-1894.)*, Matica hrvatska, Zadar.
34. **Duda**, Dean (1998): *Priča i putovanja: Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 11.
35. **Dukić**, Davor (1993): *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*, Zagreb.
36. **Dukić**, Davor (2009): „Predgovor: O imagologiji“, U: *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*: pr.: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, Srednja Europa, Zagreb, str. 8.
37. **Franić**, Ante (1983): *Hrvatski putopisi romantizma*, Narodni list, Zadar.
38. **Franić**, Ante (1979/80): „Dva putopisca-zakašnjela ilirca (Grgo Martić, Ivan Despot)“, *Radovi Filozofskog fakulteta*, 19(11), Zadar, str. 109-124.
39. **Frangeš**, **Živančević** (1975): „Ilirizam realizam“, U: *Povijest hrvatske književnosti – knjiga 4.*, ur. Slavko Goldstein i Milan Mirić, Liber – Mladost, Zagreb.
40. *Kritika u doba realizma*, ur. Ivo **Frangeš**, (1976): PSHK, knj. 62, Zora – Matica hrvatska, Zagreb.
41. **Frangeš**, Ivo (1987): *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske - Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana.
42. **Jurica**, Neven (1991): *Bog i hrvatska poezija XX. stoljeća*, Alfa, Zagreb.
43. August Harambašić, Fran Mažuranić, ur. Nedjeljko Mihanović, (1966): PSHK, knj. 54, Zora – Matica hrvatska, Zagreb.
44. **Galić**, Pavao (1956): *Talijanska književnost u dalmatinskim periodicima od 1840. do 1920.*, Doktorski rad, Zagreb.
45. **Galić**, Pavao (1979): *Povijest zadarskih tiskara*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb.
46. **Horvat**, Josip (1962): *Povijest novinstva Hrvatske*, Stvarnost, Zagreb.
47. **Ivanišin**, Nikola (1962): „Časopis Slovinac i slovinstvo u Dubrovniku“, *Rad JAZU*, Zagreb, 324/1962., str. 171-245.

48. **Ivon**, Katarina (2011): *Imagološka analiza zadarskih koledara: (Narodni koledar i Svačić)*, Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb.
49. **Ježić**, Slavko (1944): *Hrvatska književnost od početka do danas 1100-1941.*, Naklada A. Velzek, Zagreb.
50. **Jurišić, Hraste** (2011): *Rasprave i članci*, ur. Josip Lisac, Matica hrvatska, Zagreb, str. 84-85.
51. **Katičić, Radoslav** (1970): „Književni i neknjiževni tekstovi“, *Umjetnost riječi*, br. 1-2.
52. **Kombol**, Mihovil (1964): „Zadar kao književno središte“, U: *Zadar Zbornik*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 589-598.
53. **Lončarević, Vladimir** (2011): „Religiozna književnost“, U: *Hrvatska književna enciklopedija*, knj. 3, ur. Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 558-561.
54. **Lozovina**, Vinko (1936): *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb.
55. **Magazin**, Gorka (1982): *Književni prilozi u „Narodnom listu“ 1862.-1919.*, Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdiplomski studij – Dubrovnik.
56. **Manzoni**, Alessandro (1995): *Sveti hvalospjevi – Inni sacri*, Predgovor i prijevod Juraj Gracin, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
57. **Maraković**, Ljubomir (2009): „Katolički idealizam i realizam“, Glas Koncila, Zagreb.
58. **Marjanović**, Milan (1906): *Iza Šenoae*, Zadar.
59. **Maštrović** Tihomil (1995): „Kroatizam Ante Kuzmanića“, U: *Zora dalmatinska-Zbornik*, ur. Šime Batović, Matica hrvatska, Zadar, str. 62.
60. **Maštrović** Tihomil (2001): „Zadar u hrvatskoj književnosti od Preporoda do 1920“, U: *Zadarska županija: Zbornik*, Zadar, 2001., str. 146.

61. **Maštrović**, Vjekoslav (1964): „Izdavačka djelatnost na hrvatskome jeziku u Zadru od 1800. do 1960“, U: *Zadar Zbornik*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, str. 737-760.
62. **Maštrović**, Vjekoslav (1954): *Jadertina croatica II. dio časopisi i novine*, Zagreb.
63. **Maštrović**, Vjekoslav (1956), „150. godina zadarske štampe“, *Zadarska revija*, Zadar, str. 239.
64. **Mataušić**, Mirko Juraj (1985): „Odnos Katoličke Crkve prema novim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848-1900.“, *Bogoslovska smotra*, br. 1-2, Zagreb, str. 196-216.
65. **Mataušić**, Mirko Juraj (1997): „Vjersko izdavaštvo“, U: *Almanah hrvatskoga tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižničarstva*, ur. Branko Franjić, Zagreb.
66. **Mataušić**, Mirko Juraj (2002a): „Susret Crkve s civilnim društvom u XIX. stoljeću“, U: *Hrvatski katolički pokret – Zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, str. 33 - 55.
67. **Mataušić**, Mirko Juraj (2002b): „Hrvatski katolički tisak-uloga i značaj“, U: *Hrvatski katolički pokret – Zbornik radova*, ur. Zlatko Matijević, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, str. 727 - 757.
68. **Meić**, Perina (2010): *Čitanje povijesti književnosti*, Alfa, Mostar.
69. **Milanja**, Cvjetko (1986): *Jakša Čedomil*, ZZK, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
70. **Milanja**, Cvjetko (2011): „Realizam“, U: *Hrvatska književna enciklopedija*, knj. 3, ur. Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 550-551.
71. **Miličević**, Ivan A. (1936): „don Ivo Prodan i njegova ostavina“, *Napredak*, Sarajevo, 1936, br. 3-7.
72. **Mimica**, Ivan (1978): *Otvorenost stvaranja*, Čakavski sabor, Split.
73. **Nižić**, Živko i Nedjeljka, **Balić-Nižić** (2009): *Nikola Tommaseo i dalmatinski tisak*, Sveučilište u Zadru, Zadar.

74. **Novak**, Grga (1969): „Narodni preporod u Dalmaciji“, U: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri – zbornik*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, str. 77 – 85.
75. **Novak**, Božidar (1997): „Hrvatsko novinstvo do kraja 19. st.“, U: *Almanah hrvatskoga tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižničarstva*, Zagreb.
76. **Novak**, Slobodan Prosperov (2004): *Povijest hrvatske književnosti*, svezak II., Marjan tisak, Split.
77. **Obad**, Stijepo (1995): „Dalmacija za vrijeme izlaženja Zore dalmatinske“, U: *Zora dalmatinska-Zbornik*, ur. Šime Batović, Matica hrvatska, Zadar, str. 34.
78. **Oraić Tolić**, Dubravka (2011): *Akademsko pismo*, Naklada Ljevak, Zagreb.
79. **Petravić**, Ante (1905): *Studije i portreti*, sv. 1-4, Zagreb.
80. **Petravić**, Ante (1912): „Književnost i umjetnost u Dalmaciji zadnjih pedeset godina“, *Narodni list*: jubilarni broj, Zadar, str. 91-92.
81. **Posavac**, Zlatko (1970): „Kulturno-povijesne pretpostavke pojave i razvoja hrvatskog realizma“, *Umjetnost riječi*, XIV/1970., br. 3, str. 305-325.
82. **Požar**, Požar (2001): *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, P. P., Split.
83. **Prodan** Ivo (1895a): *Uspomene, I., Naš program*, U nagrađenoj tiskarnici Vitaliani i sinovi, Zadar.
84. **Prodan** Ivo (1895b): *Uspomene, VI., Hrvatska pored Italije*, U nagrađenoj tiskarnici Vitaliani i sinovi, Zadar.
85. **Prodan** Ivo (1904): *Je li glagolica pravo svih Hrvata*, Zadar.
86. **Rabac-Čondrić**, Glorija (2011): „Književno-kulturna djelatnost na talijanskom jeziku u Zadru u XIX. stoljeću“, U: *Zadar za austrijske uprave*, ur. Šime Batović, Matica hrvatska, Zadar, str. 953 - 1099.
87. **Rados**, Zvezdana (1995): „Poezija Ane Vidović u Zori dalmatinskoj“, U: *Zbornik Zora*, ur. Šime Batović, Matica hrvatska, Zadar.
88. **Rados**, Zvezdana (1987/88): „Hrvatska književnost u „Smotri dalmatinskoj“, Radovi Filozofskog fakulteta, Zadar.

89. **Rados**, Zvezdana (2006): „Recepcija Andrije Kačića Miošića u zadarskoj periodici na hrvatskom jeziku u 19. stoljeću, *Croatica et slavica Jadertina*, Zadar, str. 260.
90. **Rados**, Zvezdana (2007): *Hrvatska književnost u Zadru (19. st.)*, Thema, Zadar.
91. **Rados**, Zvezdana (2011): „Hrvatska književnost u Zadru u vremenu austrijske uprave“, U: *Zadar za austrijske uprave*, ur. Šime Batović, Matica hrvatska, Zadar, str. 789 – 943.
92. **Ravlić**, Jakša (1956): „Zadar u hrvatskoj književnosti“, U: *Zbornik učiteljske škole u Zadru 1860-1956*, ur. Dinko Foretić, str. 167-184.
93. **Ravlić**, Jakša (1969) „Neke prilike iz kulture za vrijeme narodnog preporoda“. U: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri - zbornik*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, 243-265.
94. **Razum**, Stjepan (2013): „Zagrebački vjerski časopisi“, *Marulić*, br. 3-4, Zagreb, str. 117-134.
95. **Sentinel**, Frane (1979): „Katoličko novinstvo u povijesti hrvatskog naroda“, *Marulić*, br. 1, str. 55-58.
96. **Simonić** Ante (2005): *Znanost – najveća avantura i izazov ljudskoga roda*, Medicinska naklada, Zagreb.
97. **Smičiklas**, Tadija i **Marković**, Franjo (1892): *Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892.*, Matica hrvatska, Zagreb.
98. **Solar**, Milivoj (1977): *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb.
99. **Solar**, Milivoj (1980): *Ideja i priča: Aspekti teorije proze*, Znanje, Zagreb.
100. **Solar**, Milivoj (2007): *Književni leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb.
101. **Stojević** M, (2011) „Fran Mažuranić“, U: *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 3., ur. Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslava Krležu, Zagreb, str. 51.
102. **Strgačić**, Ante M. (1964): „Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra“, U: *Zadar-Zbornik*, ur. Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb.

103. **Šegvić**, Kerubin (1933): „+don Ivo Prodan“, *Hrvatska smotra*, Zagreb, br. 3., str. 98.
104. **Šenoa** August, ur. Antun Barac (1964): PSHK, knj. 39, Matica hrvatska – Zora, Zagreb.
105. **Šestak**, Ivan (2001): *Religijske teme u književnosti*, FTI. Družbe Isusove, Zagreb.
106. **Šicel**, Miroslav (1971): *Stvaraoci i razdoblja u novijoj hrvatskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 247-266.
107. **Šicel**, Miroslav (1982): *Hrvatska književnost*, Školska knjiga, Zagreb,
108. **Šicel**, Miroslav (2004): *Povijest hrvatske književnosti: Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa (1750-1881)*, knj. 1., Naklada Ljevak, Zagreb,
109. **Šicel**, Miroslav (2005): *Povijest hrvatske književnosti: Realizam*, knj. 2., Naklada Ljevak, Zagreb,
110. **Šicel**, Miroslav (2010) „Crtica“, U: *Hrvatska književna enciklopedija*, knj. I., ur. Velimir Visković, Leksikografski Zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 286.
111. **Šimundža**, Drago (2005): *Bog u djelima hrvatskih pisaca: Vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb.
112. **Tomas**, Valter. (2011): *Hrvatska književna baština u zadarskome tjedniku La Dalmazia (1845.-1847.)*, Sveučilište u Zadru, Zadar.
113. **Tomasović**, Mirko (1997): *Pjesnici hrvatskog romantizma*, Zagreb.
114. **Tomasović**, Mirko (2010): „Domoljubna književnost“, U: *Hrvatska književna enciklopedija*, knj.1. ur. Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
115. **Vidaković** Josip, (2000): „Vjersko-politički list Croatia (Hrvatska)“, *Zadarska smotra*, 2000, br, 1-3, str, 107-110.
116. **Vidaković** Josip (2001): *Povijest hrvatskog novinstva Zadar u XIX. st.*, Zagreb, str. 187.
117. **Vince** Zlatko, (1990): *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, str. 502 -504.

15. Bibliografija književnih priloga u *Katoličkoj Dalmaciji* (1870.-1898.)

Poezija: religiozna, rodoljubno-domoljubna, prigodničarska

I/1870.

Ć, Rimu, Pojka, br. 4.

V. Bianchini Juro, učenik bogoslovije, Na trideseti dan posli smrti Ivana Brčića.. „Suze učenika“, br. 9.

II/1871.

X. Necrologia., Don Lorenzo Kukuljica, br. 23.

Antonio Fosco Cameriere di Sua Santita Il compimento del XXV anno Del Glorioso Pontificato di Pio IX il Grande, „Ode“, br. 25.

Pop I. K., Prilikom dvadesetpetog goda prasvećeništva Pape Pija IX., br. 25.

U istoj prigodi, br. 25.

Nostre Corrispondenze, K. Sinj dne 22. lipnja. br. 28. (prigodna pjesma iz Sinja u povodu 25. godina papinstva Pia IX.)

Vodopić Mate, Trubni trubljom – bubni bubnjom, br. 44.

Ljubić, Dom., Varieta – Sonetto, br. 46.

Scarich Joanni Mattheo, br. 50. (prigodna pjesma posvećena V. Arasu)

III/1872.

Cenno necrologico, br. 16, str. 136.

Lucianović Marini, Notizie locali e provinciali, Crno ruho, domovino, br. 19, str. 163.

Radujete se svi kršćani, br. 23, str. 196. (pjesma bez naslova i vjerojatno potječe iz Arbanasa)

Nostre Corrispondenze., Ustanimo braćo pravo vjerna, br. 32, str. 276.

IV/1873.

V. S., Nadi Slavnoga Otca Pia IX., br. 24, str. 186.

Dum fremit, br. 26, str. 207.

I. G., Zdravo dušo verlog svećenika, br. 40, str. 324. (pjesma je posvećena Antunu Bašiću)

J----, Božić, br. 44, str. 356.

Terzine, br. 52, str. 419. (prije pjesme je tekst posvećen Petru Grabovcu.)

V/1874.

Cenno necrologico., „Dan je ovo krute čemernosti“, br. 7, str. 56. (pjesma o pok. Ivanu Čulini, svećeniku u Sućurju)

S. B., Dinar sirotice Svetomu otcu na Njegov Rođendan, br. 20, str. 175.

S. B., Čemu se srde narodi , 25, str. 209-210.

Krstić J., Uglednom Misniku Mihovilu Ćurkoviću Arbanasu Na dan njegove mlade Mise. 8. studenoga 1874., br. 45, str. 376.

Krstić Josip., Na grobu svoga otca, br. 47, str. 392.

Terzine, br. 52, str. 419. (prije pjesme je tekst posvećen Petru Grabovcu.)

VI/1875.

Sonetto, br. 2, str. 16.

Carević T., Godom Presvietloga i Prepoštovanoga Biskupa Jurja Dubokovića (20 ožujka) (pjesma), br. 12, str. 96.

J. K...ć., Nj. Veličanstvu Frani Josipu I, u pohode Dolazećemu, br. 15, str. 114.

Krstić J., Častnoj uspomeni Josipa Godeassia prabiskupa zadarskoga (umro 1861), br. 36, str. 288.

VII/1876.

Šalinović Vinko, Sotoni, br. 5, str. 39.

Krstić J., Znielka, br. 20, str. 164 (pjesma posvećena don Nikoli Volariću arhiđakonu i prof. bogoslovlja)

S. B., Što je silna izpod vedra neba, br. 25, str. 198.

Krstić J., Ucviljenoj braći Popu Mati i Jaki Ivanković u Erveniku, br. 37, str. 298.

Gospa Ružarica, br. 40, str. 315-317.

Obzir po svijetu, br. 48, str. 380.

Bezić Josip, Prava dika u bogastvu nije, br. 48, str. 383-384. (pjesma na hrv. jeziku posvećena pok. Stjepanu Blaškoviću, mostarskom biskupu)

VIII/1877.

N. N., Mladomisniku Svomu Vrlomu Sugrađaninu Poštovanom D. Stiepu Lučiću izpjevao po pučkoj, br. 1, str. 2-4.

Buzolić Stjepan, Pjesma, br. 11, str. 91.

S. B. Oj ti Vilo..., br. 22, str. 207-208.

Despot Ivan, Na proslavlje Petdesetogodišnjice Biskupovanja Svetoga Oca Pape Pia IX. Pjesma, br. 22, str. 208.

Štuk Mato Vjekoslav, Nadžupnik Pelješki., „Prigodom Petdesetogodišnjice sv. Oca Pape Pia IX.“ br. 22, str.208.

Despot Ivan, Harni učenik, iskreni prijatelj, privrženi štovatelj., Odziv Učenom svećeniku o. Visku prof. Šalinoviću, br. 32, str. 320-322.

Nostre Corrispondenze. Al' povrh svakog zemaljskoga blaga... br. 37, str. 356.

IX/1878.

B. Pio IX., br. 11.

Alumni II. Theo. cursus. „Pii IX. Pont. Max...“ br. 12.

Epigram, br. 12.

Epigram, br. 14.

Buzolić Stjepan, Kad se dne. 3. ožujka MDCCCLXXVIII u priestolnomu hramu zadarskom slavio izbor novoga pape Lava XIII. Pjesma, br. 17.

Franovački samostan u Sinju. Samostan i crkva, br. 20, (u tekstu se navodi pjesma posvećena Gospi Sinjskoj koja je pronađen u starim spisima, o povijesti samostana vidi br. 8, 9, 11, 22 i 24.)

V. V. učitelj, Na dan sedam veljače g. 1878., br. 29.

V. V. učitelj, Veni creator Spiritus, br. 43.

Po Heine-u – I. Cabrić., br. 50, (pjesma je posvećena Gospi od Zečeva u Ninu)

Novi faktori. br. 46. (U tekstu je naveden kratki odlomak pjesme «Četiri sveta imenjaka» od Andrije Kačića Miošića)

V. V. učitelj, Rajska vila, br. 52.

V. V. učitelj, Bogu, br. 56.

Vuletić Vukasović Vid, Svojoj Miloj Braći u Bosni i Hercegovini, «Božja moć», br. 58.

Iz pod Velebita, br. 70, (u kratkome članku spominju se stihovi pjesme o Kotarima Mihovila Pavlinovića)

Vuletić Vid, Božja slava, br. 70.

B., Prigodom Kad o. Vinko Kuzmić, Splječanin Franovac, prvu žrtvu Bogu prikaza, prijateljski pozdrav“, br. 75.

V. V., Stvaranje, br. 80.

V.V., Četiri dobe u godištu, br. 95.

Vuletić Vid, Božić. br. 97.

X/1879.

V., Smrt Presvietloga i Prepoštovanoga Gospodina Gjura Markića Biskupa Kotorskog Ucviljeni sin Kotorske crkve, Narica. br. 3.

K., Prigodom smrti Presvietlog i Prepoštovanog Gospodina Gjura Markića Biskupa Kotorskog, br. 3.

G. Blaga usta već su zaniemila... br. 3.

Vuletić Vid, Bogorodici, br. 12.

Katolici Livna, Na mlado ljeto. Pozdrav Gjeneralu, Zapovjedniku Livna, br. 12.

Vuletić Vukasović Vid, Svijetloj Kruni Našem Milostivom Caru i Kralju Frani Jozipu I. na uspomenu XXV. Godišnjice čestitog Vjenčanja sa Vedrom Krunom Milom Cesaricom i Kraljicom Jelisavom. Po pobjedi Bogu, br. 30.

- Buzolić Stjepan**, Božja providnost, br. 39.
- Matutinović M.**, Marija pod križem, br. 40.
- I. A. K. i I. S.** br. 40. («prigovoru i odgovoru zaključak u zaroku)
- Pjerotić Šime**, Pravi cilj, br. 41.
- Pjerotić Šime**, Doće mace na tigance, br. 41.
- Pjerotić Šime**, Bude dana, br. 41.
- K...ć**, Vitezu Nezvanoviću koji se sprema u Beč na «Reichsrath», Šaljiva pjesma. Iz Pelagose u oči sv. Ante Poduanca, br. 45.
- Šenoa August**, Himna Petru Preradoviću. Za svečanost 14. srpnja 1879., Uglasbio Ivan pl. Zajc, br. 52.
- Vuletić Vukasović Vid**, U jutro, br. 52.
- Vuletić Vukasović Vid**, Križu. br. 52.
- Buzolić Stjepan**, «Matica Dalmatinska» Preradovićevu prahu prigodom prenosa u hrvatsku prijestolnicu dne 14. srpnja 1879., br. 54.
- I. V.** Želim Boga hvaliti, (Polog Pogl. 1. Is. Sv. Augustina.), br. 57.
- Cantu C.**, Križu, Preveo J. K. br. 57.
- I. V.** Filipović zauzumlje Bosnu, br. 59.
- I. V.** Slavlje hrvatsko pri izborih za Carevinsko Vieće, br. 59.
- I. V.** Moja Hrvatska Domovina, 59.
- Vuletić Vukasović Vid**, Sirak, br. 60.
- A. L.** Obrovačkim i Kistanjskim izdajicama,
- V. V...ć** Blagoviest, br. 62.
- A. L.** Glasu vapijućeg Mirka, br. 67.
- Rodoljubu, br. 87.
- O...ć**, Molitva mladog rodoljuba, br. 88.
- Na Jubilej Neoskrvrnenoga Marijinog Začeća..., br. 93.

O-t-ć., „Rodnom kraju“, br. 93.

XI/1880.

Dodatak Kat. Dalmaciji, Salve, o candida Fede, che t'abelli, br. 25.

---**X.**, Prigodom Kraljske Naredbe da se pohrvate škole u Spljetu. Utjeha, br. 31.

S...o Ž..., Učitelju tješi se, br. 37.

Pjesma, br. 38, (pjesma na hrv. jeziku koju bogoslovi posvećuju dr. Franu Foretiću u povodu njegova biskupskog ređenja)

Pjesma, Novom biskupu Krčkom Franju Feretiću svećenstvo i puk biskupskog podnamjesništva rabskoga“, br. 40.

S: Ž: Tužno srdce, br. 41.

Sirota djevojka Preminuloj majci, (iz tal. ponašio x.) br. 42.

„Pamet tseštnijago goda staroslavjankago jazika v bogosluženiji v crkve sv. Mihajla v Zadre slavešte se DN XVII JUNIJA MDCCCLXXX. PJESN.“ Bratija v III čine sv. Frančiska v Zadre. br. 44.

Buzolić Stjepan, Svalenskim sv. apostolima Ćirilu i Metodu tisućnim godom uvedbe staroslavenskoga jezika u liturgiju zapadne crkve. Pjesma, br. 44.

X., Pobratimu S.D. br. 42.

Različne viesti. br. 45, (u tekstu se navodi pjesma bez naslova autora Mede Pucića, početni stihovi su: «Slavimo slavno Sloveni». Pjesma je napisana kao spomen na obljetnicu staroslavenskoga jezika u liturgiji.)

Štuk Mat., Župnik. Pjesma Prigodnica blagoslov prvog temeljnog kamena Matice u Orebiću, «Pomoćnica Kršćana», br. 52.

Pjesma. Otcu nadstojniku Vjekoslavu Matijači dominikanskoga reda državniku prigodom svečanog otvora crkve istoga reda njegovim nastojanjem popravljene u Spljetu IV kolovoza MDCCCLXXX., Šibenički samostan, br. 59.

S. Ž., Oslobodjena Hrvatica, br. 60.

Despot T. I. Viterski. Svemogomu, br. 62.

O...ć, Molitva mladog rodoljuba, br. 88.

Na Jubilej Neoskrvnjenoga Marijinog Začeća..., br. 93.

O-t-ć., Rodnom kraju, br. 93.

Uspomeni Josipa Guljelmi-a predstojnika kanoničkog sora prvostolnog hrama zadarskoga – Pjesma, br. 69.

U. B., Lipičkom Vjetrogonji Podpokrovitelju «Srpskoga Lista» hrvatski pozdrav, br. 70.

Kod vječnog rastanka vrlog muža neretvanskog domorodca Filipa Plemića Dominikovića VI listopada MDCCCXXX. Mješćani, br. 77.

Filipu Plem. Dominikoviću pokoj! Nami jadanje sbog preteškoga gubitka- prijatelji, br. 77.

Uspomeni krasne duše preminulog dne VI listopada MDCCCXXX Plem. Filipa Dominikovića kojemu bi geslom Isusov križ. Znanci, br. 77.

Ostojić, San je varav, br. 79.

Metkovac nariče nad grobom Filipa plem. Dominikovića, br. 80.

Čudan pojav, br. 81.

S. D., Domoljubna majka, (po talijanskoj «La madre e le patria), br. 81.

Majčina popjevka, br. 82.

I. VIT., Trus, br. 85.

S. Ž., Lozinka sreće, br. 95.

S. D., Hrvatska majka na mlado ljeto, br. 96.

Pelješkinja Vojnu, br. 96.

XII/1881.

Dore., br. 1. petak 7 siječnja (odgovor Ivi Prodanu, u tekstu je kraća pjesma i rasprava o jeziku)

Različne viesti. Jedna pjesmica posvećena vjenčanju Nadvojvode Rudolfa i Krunoslave, br. 7.

S. D., Pelješkinja mrtvom dragu, br. 8.

S. D., Prijatelju Don J. D...ću o Hrvatskoj, br. 14.

Gospodinu Nadžupniku Matu V. Štuk-u prijatelj prigodom nemoći preboljene, br. 18.

J. M., U smrt osamnaestljetnog Mladića Grgura Braičina, br. 18.

Vid Vuletić Vukasović starinom Hercegovac. Presvjetloj kruni Franu Josipu Prvomu prigodom vjenčanja sjajnoga carevića Rudolfa za visoku kneginju Stefaniju Belžansku, San i java, br. 24.

Sretnom prigodom pira kralja Ridolfa i Kneg. Stefanije dne X svibnja MDCCCLXXXI., br. 34.

Prečastnom kanoniku Krunoslavu Siminiattiu... Pjesma, br. 45.

Pisma prigodom uzvišenja na čast prepošta kaptola stolne hvarske crkve Stjepana Siminiti-a Višanina, br. 45.

A. L., Dalmatinskih hodočasnikom Pozdrav, br. 47.

A. L., SS. Ćirilu-Medodu (iz Oficija – pjesma) iz Lauda, br. 47.

A. L., Spojenje Krajine, br. 47.

Buzolić Vincenzo, In nome dei dalmati Croati, Stefano Buzolić Il 5 luglio in Roma 1881.

Vaselenski Sabor u Dubrovniku, Srpskoj Atini godine 1881., br. 56.

V. Z., S Bogom, Zadre. br. 59.

A. L., Velemožnomu Gospodinu Gosp. D.ru Kosta Vojnoviću Knezu Užičkomu, profesoru itd., Sonet. br. 68.

Za mladu misu Franja Bonacci-a na blagdan materinstva B.D. Marije u Milnoj 9. listopada 1881. Pjesma., br. 78.

X., Prijatelju Ljutovidu, br. 81.

A. L., Hrvatskoj, br. 83.

XIII/1882.

Hercegovac, Pripjev presvjetlome gospodinu biskupu Fr. Paškalu Buconjiću uz uzpostavljanje biskupije mostarsko-duvanjske, br. 3.

K. L., Pozdrav u susret Presvietlom i Prečastnom Gospodinu Dru. Josipu Stadleru Posvećenomu nadbiskupu Vrhbosanskom od Katolika u Bosni, br. 6.

A. L., Pusto blago, br. 7.

Različne viesti. Pjesma. (p.s. prijatelj na ime starih prijatelja) br. 13. (pjesma posvećena mladomisniku Josipu Sasso

A. L., Vitezu iz Cetinja, b. (Vidi pjesmu «Turčinu», Slovinac br. 4.)
br. 14.

Svakomu svoje, br. 23.

U smrt Antuna V. Drobca Grad Dubrovnik, br. 23.

A. L., Uzpostavljenom Profesoru Velmož. Kosti knezu Vojnoviću. Sonet, br. 23.

Daci isusovačke gimnazije, Sonet, br. 25. (sonet posvećen ravnatelju gimnazije)

A. L., Njegovoj Preuzvišenosti Stjepanu baronu Jovanoviću, Namjestniku Dalmatinskomu...
Osvojenje krivošija, br. 27.

O., Vjera, br. 34.

Kommenović Pave, Slap, br. 35.

Kommenović Pave, Visovac, br. 35.

Dalmatinski Bogoslovci, Prečastnom i veleučenom gospodinu sveć. Antunu d.r. Franki-u profesoru i dekanu na kr. Sveučilištu Frane Josipa I. u Zagrebu pri njegovu rastanku od bogoslovnog nadbiskupskog središnjega sjemeništa zadarskoga Pjesma, br. 58.

Srbi sve i svuda, br. 60.

A. L. Pri Svečanomu Ulazku i Ustoličenju Pres. I Prepoš. Gospod. Gospod. Mata viteza Vodopića Dubrovčanina Biskupa Dubrovnika itd. itd. Mirisnoga dim tamjana, br. 77.

Buzolić Stjepan, Prigodom sedamstoljetnice serafskoga oca sv. Frane Asiškoga koju redovnici triju manastira u Zadru svečano slave dne II, III, IV, listopada MDCCCXXXII., br. 77.

Bratija togožde čina pri sv. Mihajle v' Zadre.Pamet' Sedamos't'nago Goda raždenija V' Asize Serafinskoga Patrijar' na sv. Fran'čiska... br. 77.

Što se kenjad poljem uzigrala, br. 82.

Marinković Jakov, U smrt ljubljenog učenika nadobudnog jedanaestgodišnjeg mladića Antuna Petrića. /Komiža/, br. 95.

XIV/1883.

K. D., Nad grobom Mate Vukića svećenika rodoljuba dne 6 siječnja 1883 u Gospodu usnula. Pjesma, br. 3.

U...ć, Zdravo „Nado“, br. 27,

U...ić, O...u F..i Br..ću na Bojno Kosovo, br. 41.

Kapić Juraj, Pravomu Poljičaninu, br. 62.

M., Svomu zavičaju, br. 68.

Prigodom mlade mise koju izglagola pop Tome Bogović u Dubašnici u svom rodnom mjestu u crkvi sv. Apolinara mučenika dne 28 listopada 1883. Pojka, br. 81.

P. K., Na dan Neoskvrnjenog Začeca BDM. Sonet, br. 87.

N...Z...Djak., Nad grobom prijatelja, br. 89.

Marinković Jakov, Nad grobom oplakanog prijatelja Antuna Mardešića, br. 89.

XV/1884.

Prigodom zadušnica sedmi dan nakon ukopa Jerka pl. Kambelovića viteza zastupnika načelnika občine Mučke – Naricanje, br. 10.

Dodatak listu. br. 10. (u tekstu se navode stihovi Stanka Vraza)

Milivojić Milivoj, Narodna pjesma, br. 20.

Pravaš., Kninu gradu, br. 22.

Milivojić Milivoj, Bog i Hrvati, br. 27.

Prilog listu, **Milivojić Milivoj**, Jadika, Majka, Cviet, Priroda-čovjek, Sa cvrkuta...br. 27.

Poklon radostnih Pučiščana svomu novomu župniku don Antunu Dobronicu, br. 31.

Prilog listu. **K. C. G...ić**. Na čast Presvietlog F. O. Marijana Markovića prigodom njegove posvete za Biskupa Banjalučkoga u Beču dne 4 svibnja 1884., br. 33.

L. M., Pozdrav Orebićim prigodom blagoslova Nove crkve, br. 36.

V. M., Sgodom posvećenja Nove župničke crkve na Orebićim. Sonet, br. 36.

K. D. J. A., Posveta domovini, br. 44.

Prijatelji., Tužbalica nad grobom nadobudnog mladića Antuna Dejana, br. 61.

D...., Na grobu Antuna Dejana, br. 61.

XVI/1885.

Prijatelj Istina Draganić, Nadgrobnica «Slovincu», br. 7.

Sbor duh. Mladeži Senjsko-Modruški, Antonu Matošcu, župniku Brinjskomu... br, 12.

Domaće viesti, br. 15, (prigodna pjesma, tj. sonet koji je tiskalo Radničko društvo u Dubrovniku u povodu dolaska kraljevića Rudolfa i nadvojvotkinje Stefanije)

Osmrtnica pok Antuna Cetinića, br. 17. (na kraju osmrtnice nalaze se prigodni stihovi)

Prigodom smrti Ante Vukića kremen Hrvata čelik poštenjaka, uciviljena obitelj, sinovi, ćeri i svojta, br. 41.

Različne viesti. br. 45. (u tekstu se spominje kako je ubijen hajduk Milan Nikolić, u njegovim osobnim stvarima pronađena je pjesma koja se navodi u tekstu)

Prigodom izlaska «Dubrovačkog Glasa», Pučka pjesma, br. 66.

A. U., Hrvatskoj na pedesetogodišnjicu književnog preporoda, br. 68.

Na uspomenu miloga klerika Ivana Erge u XIX godini umrloga života preminula u Trstu 21 listopada 1885. sudrugovi VIII. raz. C. K. više spljet. gimn. Oplakuju, br. 75.

J. G., Sretnim zaručnikom Antunu Kesiću i Danici Maršanovoj na 9 studenoga 1885, br. 78.

Bugarin, „ Što je ljudi na Balkanu?, br. 80.

XVII/1886.

X., Tužna dieva nad grobom nježnog pjesnika obljubljenog o. Ivana Despota, br. 14.
Zasluznom mužu Šimunu kanoniku Petriću, Pjesma, br. 36.

Mnogopoštovani Otac Onorat Ozretić... A Puk Njemu za Harač Svoga Srdca Poklanja, br, 37.

Fr. Matutinović Andro, Po smrti mnogopoštovanog oca fra Mate Jozipa Šupuka reda male braće pr. Odkupitelja (Držana za života uprav ko za pravoga sveca), br, 43.

Tvoj Fr. F., Pravom redovniku uzor svećenika vrlom dičnom sinu ašizkoga šerafina milomu nezaboravnomu ot. Mati I. Šupuku prigodom njegove pred Bogom dragocjenjene smrti, br, 43.

Pjesnik iz planine, Katoličkim svećenicima, br. 76.

Franjevačka mladež u Zadru, Dostoj se, Goste Visoki, br. 84.

Kuničiv Pero, Junaku Krsta i Trobojnice Uzoru Radoljubnog Mladenačkog Zanosu Dičnom Omiljenom Sinku Čarobne Vitaljićeve Obale Franju Luki Torru, br. 88.

XVIII/1887.

Prijatelj., Otcu Mirku Kaštelanu malobračaninu (kad prvi put uzletio na pomirljivi oltar u svom rodnom Žrnovu) Pjesma, br. 2.

Antonin Antonij., Hrvat. Prigodom nove godine 1887., br. 4.

Klapež, J., Prigodom odlazka Presvietlog nadbiskupa O. Šimuna Milinovića, br. 7.

Drugovi, Nad otvorenim Liesom Klerika Antuna Kolića učenika III. Razreda Bogoslovlja Preminulog Dne 18 veljače Godine MDCCCLXXXVII., br. 15.

Prigodom Mlade mise o. Vjekosl. Donelli-a redodržave s.odkupitelja, br. 27.

B., 18 svibnja 1887. br. 36. (pjesma o pok. Mihovilu Pavlinoviću)

Za Mladu Misu Vleč. Vjekoslava Jurja Selema dne XVIII rujna MDCCCLXXXVII. Pjesma, br. 59.

Prigodom Mlade Mise D. Franja Jeričevića prikazane Bogu dne 23 listopada 1887. Pjesan, br. 66.

Dum Juri Gojsaliću prigodom imenovanja Počastnim Kanonikom Pjesma, br. 72

Prijatelji. **S. M. D.** Nikoli Plančiću Starogradjaninu Mladomisniku Pjesma, br. 75.

Žalostni drug, Na grobu Josipa Vukušića, br. 75.

XIX/1888.

Na Pedesetljetnicu Sveštenečkog Jubileja Lava P. XIII., br. 4.

Gundulić i narod, br. 4.

V. M., Prigodom Pedesetljetnog Sveštenečkog Jubileja Lea P. XIII. Pjesma, br. 4.

Pitomci Biskupskog Sjemeništa u Dubrovniku, Prigodom Misničkog Jubileja Sv. Oca Pape Lava XIII., br. 4.

Badalić H., Na Gundulićevu slavu, br. 5.

Za Mladu Misu Štovanoga Oca Fr. Reginalda Radića Propovjedničkoga Reda u Bolu na 5 veljače 1888. Pjesma, br. 17.

Reveredno Patri Fr. Aegidio Karelović Ordinis Praedicatorum Primum S. Missae Sacrificium Boli Deo Offerenti IV Nonas Febrarii MDCCCLXXXVIII, Ode, br. 17.

Fr. J. A., Prijatelju i bratu fra Petru Šimunoviću Preminuvšem 14 travnja 1888 u dvadeset pet godina života, br. 31.

Djaci Novaci, P. Otcu Vici Milčetiću Prigodom Njegove Mlade Mise Dne XV Travnja MDCCCLXXXVIII čestitajući Posvećuju Sonet, br. 31.

Ivančević Niko, Poštovanom Gospodinu D. Mašu Boduliću, o Mladoj Misi - Dne 7 listopada 1888. Prijateljski, br. 71.

Spljetksi bogoslovi, Nad grobom Marka Kalogera biskupa Spljetkso-Makarskoga, Oda, br. 82.

Sokolović A., Sretnom prigodom Posvećenja i Ustoličenja dr. Tripuna Vit. Radoničića za Biskupa Kotorskog Sonet, br. 83.

XX/1889.

Domaće viesti. Br. 44. (u tekstu se navodi alokucija u čast biskupa P. D. Maupasa i pjesma S. Buzolića na čast Petrove stolice, početni stihovi: „Dvanaest vieka u podnožju tvomu“)

Buzolić Stjepan, Otcu Kerubinu Šegviću Bogoslovcu Franjevačke Države Svetoga Jerolima Prigodom Mlade Mise U Crkvi Koludrica sv. Klare Na Ime Marijino 1889. U Spljetu. Pjesma, br. 58.

Prijatelji, Prigodom Prenosa smrtnih Ostanaka Srećka Lorinia preminulog u Trstu Dne 4 kolovoza G. MDCCCLXXXVIII. Naricaljka, br. 48.

Buzolić Stjepan, Himna Poučno-Zabavnog Društva „Zora“ u Jelsi, br. 66.

XXI/1890.

Zbogom fra Nikoli Bilicu Neretvanskom Nadžupniku Prigodom Njegova Premještaja s Metkovića u Sječnju 1890. Braća svećenici s množinom prijatelja Neretvanskih, br. 8.

F. G. M., Uz spomenik pjesniku Milovanu Fra Andriji Kačiću Radovan, br. 52.

B. M. Z., Starcu Milovanu, br. 52.

Buzolić Stjepan, Fra Andriji Kačiću Miošiću, br. 52.

Buzolić Stjepan, Pjesma Andriji Kačiću Miošiću za svečano otkriće spomenika podignuta mu u Makarskoj godine 1890., br. 57.

Kita Dubrovčana, Prigodom otkrića spomenika na čast fra Andri Kačiću Miošiću narodnom pjesniku u Makarskoj dne 26 augusta 1890. Pjesma, br. 58.

Prigodom Mlade Mise o. Metoda Stipančića, br. 59.

Buzolić Stjepan, Za mladu misu vlč. fra. Metoda Stipančića, br. 59.

Buzolić Stjepan, Za Svečanu Posvetbu Nove Župne Crkve u Grablju na otoku Hvaru Dneva XII Listopada MDCCCXC. Pjesma, br. 66.

Novak Mate bivši Grabljanski učitelj, „Vječnomu Bogu“, br. 66.

Prijatelji, Don Marku Vežiću Prigodom Njegove Mlade Mise, br. 66.

Slavoslovna pjesma Obljubljenome narodnome pjesniku fra Andriji Kačiću Miošiću o podizanju narodnog mu spomenika u Makarskoj 1890. br. 71.

Novak Ante narodni učitelj i kum. Pri svečanom umještanju don Ivana Bojanića župnika Komižkog na Visu Dne 23 Studenoga 1890. Pjesma, br. 72.

Naši dopisi. Presvietlome Gospodinu biskupu Matu Vitezu Vodopiću Prigodom Pedesete Obljetnice Njegova Misnikovanja, br. 75.

B. S. T. Z., Prigodom ustoličenja mnogo pošt. G. Don Stiepa Siminiati župnika Stivanjskoga dne 26 listopada 1890., br. 77.

XXII/1891.

Kuničić P., Svečanom Prigodom Ustoličenja Mladog Komižkog župnika Don Ivana Bojanića br. 3.

Na uspomenu Velikog Dana u koji za prvi put Otac Ladislav Juras Prikaza Bogu Nekrvnu Žrtvu. Sonet, br. 3.

Prigodom Mlade Mise O. Ladislava Jurasu Na Tri Kralja Pjesma, br. 3.

Naši dopisi. Biograd, 5, veljače, br. 9. (pjesma prigodom vjenčanja Josipa Barania)

V. M., Crvenoj Hrvatskoj, br. 10.

Harambašić August, Istarskim Hrvatima, br. 16.

Domaće viesti. **Fra Andro Matutinović**, Hrvati Čehom, br. 27. (pjesma prigodom predaje barjaka češkom društvu „Slavi“)

Gimnazijalci Sinjski, U slavu O. Pavlu Perišiću prigodom mlade mise u Visovcu 12 svibnja 1891. Br. 32.

V. P., Viškim junacima, br. 44.

Dalmatinska mladež Reda sv. Dominika, Prigodom proslave Bl. Avgustina Gazotti Trogirana, Reda sv. Dominika biskupa..., br. 46.

S. B., Hvalospjev Blaženom Augustinu Trogiranu, Reda sv. Dominika Biskupa Zagrebačkom po Lucerinskom, br. 46.

Fr. B. Z., Prigodom mlade Mise Popa Ivana Volarića u Vrbniku, br. 58.

Rikard Katalinić Jeretov, Naša pobjeda, br. 60.

Hrvatski bogoslovci, Prigodnica u slavu posvećenja presvietloga Gospodina Grgura Rajčevića nadbiskupom zadarskim i prvostolnikom Dalmacije u Slovenskoj Gorici dne 27 prosinca 1891., br. 71.

XXIII/1892.

J. P...lića, Prigodom prve sv. Mise Vlč. O. Blaža A. Čengića u Rimu, čestitka, br. 1.

Bogoslovna mladež, Prigodnice na čast Novog zadarskog Nadbiskupa Mitropolite Presvietlom Prepoštovanom Grguru Rajčeviću, br. 1.

Bratija v III čine sv. Frančiska v Zadre, V sklik, br. 1.

Bogoslovi, Pijeće Presvietlom Gospodinu Grguru Vitezu Raičeviću, br. 1.

Bogoslovna mladež, Prigodnice na čast Novog Zadarskog Nadbiskupa, br. 2.

Mlad štovatelj, Sonet, br. 2.

Bogoslovi, Na dan Ustoličenja Njegove Preuzvišenosti, br. 2.

Država redovskih Trećoredaca, Znieka, br. 4.

V Leto Ot. Roždestva Gospodnjeg 1892, br. 4.

Fra Anselmo, Posmrtno uspomeno. Sonet u smrt p. F. P. Živalja umro 2. I. o. g. br. 4.

Na tužni dan kad iznenada izdahnu svoj plemeniti duh Petar Galzigna velezaslužni i čelični borilac za pučka prava na uspomenu prijatelji, br. 4.

j. j., U veče, br. 15.

Pitomci Trećeg Bogoslovnog Tečaja, Nad Liesom Svoga Nezaboravnoga Profesora Antuna Tacconi, br. 19.

Okrugić Ilija, sv. Ivan Kapistran X. Pjevanje, br. 65.

XXIV/1893.

A. L. Slogi Obzoraša i Pravaša, Slava Bogu i mir ljudima dobre volje, br. 4.

Bokokotorski bogoslovi, Presvietlomu i Prepoštovanomu Pragospodinu Josipu D.ru Marčeliću, br. 11.

Prepoštovanomu i Presvietlomu Pragospodinu Josipu Marčeliću, br. 11.

Katalinić Jeretov Rikard, Oj Hrvatska biela vilo, br. 13.

Pobjeda u progonstvu?, br. 14.

Slavlje Lava XIII., br. 14.

F.F.T., Socijalizam i Lav XIII. Pjesan, br. 16.

P. P. O., Mati Stošiću Prigodom Prve Sv. Mise što je Bogu prikaza na Mali Uskrs 1893. u Šibeniku, br. 29.

Domovino, kad se sudbe tvoje, br. 41.

M.G., Blagoj uspomeni Otca Rajmunda Radeža, br. 45.

Don Marku Čoviću Prigodom Njegove mlade mise u Vodicama na 10. rujna 1893. Pjesma, br. 68.

M. G., Mladomisniku Otcu Bonaventuri Bolanu na dan prve sv. Mise, Sonet, br. 70.

B. K., Prigodom Prve Nekrvne Žrtve koju Bogu prikaza don Ante Paleka, Pjesma, br. 77.

S. B., Don Nikoli Sirotkoviću Prigodom Mlade Mise, Pjesma, br. 77.

Ljubirodković, Prigodom Prve Nekrvne Žrtve koju Bogu prikaza don Niko Sirotković u Ninu, Pjesma, br. 77.

Prigodom Mlade Mise don Nike Sirotkovića, br. 77.

Ljubirodković, Nad svježim grobom Mata Jelića bogoslova III teka, Znjelka, br. 81.

XXV/1894.

F. A. V., Moje sbogom, br. 8.

Franjo Zec, Častnom Otcu Jacintu Rušinu mladomisniku Pjesma radosnica, br. 21.

F. K. Š., Na smrtnom rastanku Dvadesetogodišnjeg Mladića Jozipa Miloševića pok. Gjera Sonet, br. 30.

Labud Jadrauski, Otcu domovine Dr. Anti Starčeviću, br. 38-39.

Rikard Katalinić Jeretov, Nad odrom pjesnika Stjepana Buzolića, br. 44.

Ljubirodković, Dr. Anti Starčeviću o trideset i trećem godu stranke Prava, Pjesma, br, 47,

Enjuškina, 26. VI. 1894., br. 47.

Presvijetlom i Prepoštovanom Pragospodinu dr. Josipu Marčelić-u, br. 49.

Dubrovačka Bogoslovna Mladež, Biskupu Dubrovačkom Prigodom Njegova Svečana Ustoličenja Dne 24. Lipnja 1894., br. 49.

Ljubirotković, Prigodom Mlade Mise don. Pavla Čurkovića Koju otpjeva u Diklu na 5. kolovoza 1984. Sonet, br. 57.-58,

Glas s Lopuda, D. Frano U Cellini-u na Dan Njegova Biskupskog Posvećenja, br. 61-62.

Prigodom Ustoličenja Presvijetlog i Prepoštovanog Gospodina Andrije M. Šterka Novoimenovanog Biskupa Krčkoga, Pjesma. br. 69.

Niko, Mladomisniku Ivanu Bjažiću Dne 9. rujna.1894., br.69.

U slavu Kan. Don Ive Vidovića, Sonet. br. 71.

Obćina, Prigodom Prve nekrvne žrtve Bogu prikazane po Don Ivanu Blažiću Dne 9. rujna 1984. u Zlarinu Sonet, br. 72.

Trećoredci, Don Ivi Danilu Prigodom Pedeset-godišnjice njegova misnikovanja Sonet. br. 73-74.

Smokvini, Prigodom Mlade Mise njezina sina D. n. Nika Baničevića, br. 77.

Ante Petravić bogoslov, Prijatelj Ivanu Kuničiću kad prikaza Bogu prvu nekrvnu žrtvu u Dolu na otoku Hvaru XXX.Rujna, br. 78.

Ljubidragović, Poslanica Bratu Mladomisniku Fra. Avgustinu Bajčiću Trećoredcu, br. 82.

XXVI/1895.

Ljubirotković, Slava Fra Grgi Martiću (o njegovoj zlatnoj misi), br. 3.

Mladom Misniku Herkalanu Lugeru Prikazanjem Prve Nekrvne Žrtve u Spljetu Dne 6.siječnja 1985. Oda, br. 5.

Fr. A. Podlistak. Čestitka sestri, br. 10.

Tvoga imena..., br. 30.

Sonetto, br. 31. (posvećeno don Matteu Zannoniu, šibenskom biskupu))

Cvilimir, Uzdisaji, br. 37.

Nezaboravni drugovi, Nad grobom Jera Bižace (umro 28. svibnja 1895.), br. 37.

A. P., Bratska suza Nad još svježim grobom Jera Bižace br. 37.

Slobodoljub Žarko, br. 46. (pjesma posvećena Anti Starčeviću)

A. P., Presvijetlomu i Prepoštovanomu Pragospodinu Frani Uccellini-u Koračnica, br. 66.

Blatski, Za Mladu Misu Don Petra Franulovića Na Gospu od Ružarija Pjesma, br. 67- 68

B. M., Za Mladu Misu Don Petra Franulovića U Blatu na Korčuli, 6.listopada 1895., br. 67-68.

A. P. Pobratimu Josipu Bervaldi-u Sonet, br. 70 -71.

Don Zvonimiru Kiriginu, Sonet, br. 79- 80.

Radostnom Prigodom Prve Svete Mise Mladomisniku Zvonimiru Kiriginu, br. 79-80.

Za Mladu Misu Nikoli Tabulovu Truti, Pjesma, br. 87.

Ljubirotković, Prigodom Mlade Mise Don Nike Tabulova Truta, Moja suza radosnica, br. 88.

XXVII/1896

Prigodom 50 godišnjice misnikovanja našeg župnika Don Luke Lučića dne 19. siječnja 1896., br. 11.

U Slavu Zlatne mise Don Luke Lučića Župnika u Vrbovskoj, br. 11.

Delić Niko, Prepoštovanomu Začasnom Hvarskom Kanoniku. Don Poli Zanella Višaninu Prigodom Njegovog Ustoličenja, br. 12.

Prepoštovanomu Začasnom Hvarskom Kanoniku. Don Poli Zanella, Pjesma, br. 12.

Prepoštovanomu Začasnom Hvarskom Kanoniku. Don Apoloniju Zanella, br. 12.

Bokelj- katolik, Franu Uceellinu Kotorskom biskupu- na harno priznanje-, br. 13.

Ljubirotković, U Smrt Velikoga hrvatskoga otačbenika Dra. Ante Starčevića, br. 15.

Anti Starčeviću, br. 18.-19.

Otcu Domovine, br. 18.-19.

Mihaljević Dr. Vicko, Prigodom Zadušnice za Dr. Antu Starčevića U Splitu dne 7.ožujka 1896. Naricaljka, br. 20.

Ljubirotković, Nad grobom Neumrloga Dra. Antuna Starčevića, br. 27.

X., Nad grobom Dra. Antuna Starčevića, br. 28.

V. M., Otcu Stjepanu Ivančiću korizmenom propovjedniku, Sonet br. 28.

Ljubirotković, Njoj (u svibnju), br. 35.

P. K., Značaju dra. Anta Starčevića, br. 45-46.

Prijatelj, Nad grobom Starca Jurja Biancini-a, br. 51-52.

M. J., Nad grobom Starca Jurja Biancini-a, br. 51-52.

Filip Davidović Marušić, San otačbenika, br. 53-54.

Prijatelji, Nad grobom Cvijete udove Biancini, br. 57.

Kranjčević Silvije Strahimir, Hrvatskomu narodu, br. 59.

Ante Starčević, Slavosrbi, br. 64.

Krunoslav Brušanin, Božjim Poslanicima O. O. Bontempo I. Zechini, br. 64.

Miho Jeremić, Prijatelju i sudrugu don Jerku Andrejsu prigodom Njegove prve svete Mise prikazane u Blatu dne 4. listopada 1896., br. 72.

Bračanin, D. Franu Buliću dne 4. listopada 1896, br. 73.

Kuničić Petar, Za Mladu Misu Don Jerolima Andrejsa, br. 73.

D. A. P., O Mladoj Misi Svog Milog Sudruga don Frane Šoše U Preku dne 18.listopada, br. 75.

Blagoslav Stomorčanin, D. Frani Buliću, br. 75.

D., Velikom hrvatskom sinu Don Frani Buliću, br. 75.

XXVIII/1897.

T. S. V. Slava Krstu Koji Franke ljubi, Oda, br. 19. (prijevod pjesme Lava XIII. spomen na pokrštenje Franaka; 25. XII. 496-25. XII. 1896)

Fr. Dominik Ljubić, Jadikovanje Prilikom smrti uzor fratra Fra Josa M. Oreba Preminula preko korizmene propovijedi Na Visu, na dan sv. Josefa 1897., br. 28.

Prijatelj fratar, Prigodom Mlade Mise otca Dragutina Eterovića u rodnom mu Pučišću, br. 34.

Radosni pravoslavni Grko. Katolici Dalmacije, Prigodom obnovljenja Stolne Crkve Križevačke Dne 27. lipnja 1897., br. 55.

Presvietlom Gospodinu Juliju Drohobeczhomu, br. 55.

Presvietlom Gospodinu Juliju Drohobeczhomu Kad njegovim nastojanjem i marom Bi svečano otvorena Crkva Presv. Trojice u Križevcima, br. 55.

I. M., Za Mladu Misu D. n. Jure Tomičića, br. 81.

Prigodom Zlatne Mise D. n. Stjepana Buljete Kanonika u Pagu, 24. X. 1897., br. 84.

Liepopili Dn. Ante, VIII. prosinca 1897. pri I. oj Misi D.n. Dušana Mičića Sonet, br. 97.

Bogoslovi, Prigodom Mlade Mise D. n. Dušana Mičića, br. 97.

XXIX/1898.

D. M. P., Tajni Komornik, Uzdasi Neoskrvnjenoj Djevici Mariji Prigodom LX Godišnjice Svećeničkog Reda Njegove Svetosti Leona Pape XIII., br. 1.

Domaće vesti, Svome milom Župniku Don Stjepanu Siminiati Kanoniku Hvarske Biskupije Sonet, br. 8.

Prijatelji, Prečastnom Kanoniku don Stjepanu Siminiati bivšem župniku Sutivana, br. 8.

Motokičanin Ivo, U smrt vrlog svećenika, žarkog rodoljuba Dn. Mate Vrdoljaka, br. 16.

L. P., Trogirskim Tamburašima prigodom njihova koncerta, br. 30.

Bosiljčević Kornelije, U spomen odkrića spomen-ploče pjesniku „Satira“ Matiji Anti Reljkoviću u Vinkovcima, dne 5 lipnja 1898, br. 38.

Ivanišević Fra Mate, Slava slavenskim velikanima sv. Ćirilu i Metodiju! br. 45.

Trogirska duhovna mladež, Presvietlome i Prepoštovanome Pragospodinu Don Josipu Rajmondi-u Mitronosnom opatu Prigodom zlatne Mise Dne 15 kolovoza 1898., br. 56.

O Marijo pozdravljam te sveta, br. 62. (pjesma kraljice Jelisave ubijene u atentatu u Švicarskoj 1898. godine).

Dvogovori

I/1870.

P., „Don Jure župnik i Šimun seljanin“, br. 10.

P. D., „Jure i Šimun seljanin na putu,, br. 12.

„Pop „Jure i Šimun seljak u vrtlu,, br. 16.

„Pop „Jure i Šimun, pa Marko i Tadia, uz Dubinu,, br. 17.

„Pop „Jure i Šimun,, br. 19.

„Župnik i ditić,, (Vidi br. 16). br. 19.

„Pop Jure i Šimun, (prid crkvom),, br. 22.

„Pop Jure i Šimun,, br. 25.

„Pop Jure i Šimun na Božić,, br. 30.

II/1871.

„Pop Jure i Šimun. Na mlado lito,, br. 1.

„Pop Jure i Stoja. Na Vodokršće,, br. 2.

„Pop Jure i Šimun,, br. 4.

„Pop Jure i Stoja,, br. 6.

„Pop Jure i Šimun,, br. 10.

„Pop Jure i Šimun,,. br. 17.

„Pop Jure i Šimun,,. br. 21.

„Pop Jure i Šimun., br. 22.

“Pop Jure i Šimun,,. br. 22.

III/1872.

„Andrija, Bariša, Čovo Juka, Martin kod Jovića kule u Zavojanih“, br. 5, str. 34-35.

N. R., „Čovo, Martin u Kozici“, br. 6, str. 42-43.

„Bariša, Čovo, Na Crnogošću“, br. 8, str. 62-63.

„Razgovor u Pupnatu pod Dubom između Marka Pupnačanina i Jakova Žernovca na Jurjevdan 1872.“ „, br. 20, str. 166-168.

II. „Razgovor između Marka Pupnačanina i Ivana Blačanina u Pupnatu malo više Duba na Andrijin dan 1872,, br. 49, str. 408-409.

V/1874.

„fra Šišo i Vid. (na Jurjevu). „, br. 19, str. 162-164.

„fra Šišo i Vid. (U Nedilju prije mise),, br. 26, str. 221-222.

“fra Šišo i Vid. (U Nedilju potle mise),, br. 27, str. 229-230.

VIII/1877.

„Pop Martin i seljak Marko“, br. 43, str. 400-402.

IX/1878.

„Don Mije i don Antun,, br. 48.

“don Luka i Bariša,, br. 71.

X/1879.

T., „U smrt Presvjetloga i Prepoštovanoga Gospodina Jurja Markića Biskupa Kotorskog... Starac i smrt,, br. 3.

„Dva Bukovčanina“, br. 53.

„Dva Bukovčanina,, br. 56.

„Dva Bukovčanina,, br. 61.

XI/1880.

„Razgovor Petar i Glišo,, br. 73.

XII/1881.

„Andrija i Marketo na novoj Splitskoj rivi, br. 40.

„don Luka i Mihati“, br. 41.

„Razgovor na Kaštelanskom Mostu Ante i Ive,, br. 56.

„Tragički prikaz u Zagrebu“ br. 60. (crtica u formi dijaloga)

XIII/1882.

A. S., „Razgovor u gostionici“ br. 46.

XIV/1883.

„Razgovor između petorice Silbljana“, br. 70.

XV/1884.

„Razgovor između Tirun Pereta i Pulastrica u Komiži blizu Peskarije“, br. 78. (šaljivi dijalog na komičkome narječju)

„Razgovor između dvojice Silbjana, jednog Premudjanina i jednog Olibjanina (sbiva se na obali Žalić)“, br. 81.

XVI/1885.

Naši dopisi. Kučište, 10. ožujka, „Razgovor Luke i družine i stare Marije, pred Trojstvom“, br. 20.

„Bodulski razgovori u Silbi (U Nedjelju poslije občinskih izbora)“, br. 49.

„Bodulski razgovori u Silbi“, br. 50.

XVII/1886.

„Razgovor izmedju Pirun-Pera, Pulastrića i Mikice na komižkom trgu“, br. 36.

„Razgovor U Podloži na Kutu Meju Stipanom i Markom“, br. 43.

Domaće viesti, „Razgovor u Komiži. Tune, Jakov, Don Žurži i Andrija“, br. 44.

XVIII/1887.

„Don Luka i Stoja“, br. 55.

XXII/1891.

„Žalić, Razgovor na Silbi medju Šjor Pijerom, Mutom, Antom i Pavlom“, br. 28.

XXVI/1895.

„Razgovor Glavičana na Glavicama kod Sinja, Petar, Jure, Marko i Ivan“, br. 13.

Crtice, pripovijesti i moralno-didaktički prilozi

I/1870.

Pop Jure, „Župnikovanje. Pop Jure župnik na kotaru svom rođaku mladom popu Nikoli župniku u Primorju. Knjiga prva,„. br. 20.

Pop Jure, „Župnikovanje, Knjiga druga“, br. 21.

XI/1880.

„Gori od Kaina,„. br. 83, 86, 88, 92, 90.

„Neprijateljstvo,„ (prevadja iz francuskoga za «K.D.» M.B.) br. 84, 87, 91, 92, 93, 95, 96.

XII/1881.

C: K, bivši činovnik, „Dva kotarska Sudca komesara u istoj koži“, br. 5, 6.

„Svibanjski cvietak Mariji na poklon“, br. 40, 44 i 45.

Dragoni S, „Dvie sluge“, (iz moje bilježnice pripovieda S. Dragoni), br. 98.

XIII/1882.

Dragoni, „Dvie sluge. br. 1-10.

XIV/1883.

F. D., Po Balmesu, Vrt Getsemanski, br. 22.

XV/1884.

Otočanin Y, Uz vatru, br. 83.

XVI/1885.

F: A: K: Utjeha trpećemu (Samotnikove misli), br. 48.

Na dan viernih mrtvih, br. 72.

XVII/1886.

Vladan Ljubidragović, Marijin Ružarij i Pompeji, br. 32, 33.

Putopisna proza

XII/1881.

Neretvanske crte. Vidonje I., br. 4; Vidonje II. br. 5; Vidonje IV. br. 6; Vidonje V. br. 8.

K. J., Put kroz Poljica, br. 93,94, 95, 96.

XIII/1882.

Osvrt na put u tudjinu, br. 59, 63, 66, 67, 69, 70.

XIV/1883.

Stekliš, Putopisne crtice, br. 62, 63.

Kako da postaneš «velik čovjek» (putopisne crtice po Italiji) br. 65, 66-73, 75-83.

A. J., Put kroz Hrvatsku, br. 86.

Sastanak s pobratimom Radovanom u Broću, u Hercegovini na 11 listopada 1881. br. 90.

XVII/1886.

Tvrdković Tvrdko, Na Gospu od Zečeva u Ninu, g. 1886., br. 46.

XVIII/1887.

Prekovelebičanin, S Bogom Dalmacijom (napisano u Zadru rujna 1886), br. 35, 41 - 48.

XX/1889.

Ljubomir, Put do Hvara, prigodom biskupova ustoličenja, br. 8, 9.

Ostrožinski V., Pisma prijatelju I. br. 58, 59, 60.

XXVI/1895.

F. I., Nekolike s puta, br. 20, 21-26, 29-33, 36.

XXVIII/1897.

Bukovička pisma. I., br. 62, 63-66, 68, 70, 71, 73.

Usmena književnost

III/1872.

„Slovka gonetka,, br. 21, str. 180.

XI/1880.

Dopisi, „Iz južne Dalmacije,, br. 4. (u tekstu je naveden kratki citat iz jedne narodne pjesme s početnim stihovima: «Knjigu štije Božji ugodniče»)

„Čakavske Starinske Pjesme na čast svetim i sveticam božjem (Prepisao iz starinskoga rukopisa o Svisvetim u gradu Korčuli Vid-Vuletić Vukasović),, br. 41.

Čakavske Starinske pjesme... „U drugu Nedilju, U Tretu Nedilju,, br. 42.

„U nedilju okolo Svetoga Luke, U petu Nedilju,, br. 43.

„Okolo Svih Svetih,, br. 46.

„U sedmu Nedilju,, br. 47.

„U osmu nedilju,, br. 49.

„V Devetu nedilju,, br. 53, 54, 57.

„V jedanaestu Nedilju okolo Svetoga Mikule,, br. 58.

„V Jedanaestu Nedilju okolo Svetoga Mikule. ,, br. 60.

„V Trinaestu Nedilju okolo Božića,, br. 61.

„V prvu Nedilju po Božiću,, br. 64.

„V Nedilju od Palmi,, br. 67, 68, 70, 71, 82, 84, 85.

„Molitva Svetoga Frančiska,, br. 86.

„Molitva Svetoga Frančiska,, br. 89, 95.

XX/1897.

„Pohadjamo tvoje dvore“, „Jednim glasom vas puk kliče“, „Lastavica ptica ode“, br. 9. (tri kolende iz Luke na otoku Šipanu uoči Bogojavljenja)

Strana književnost

I/1870.

S. B., (preveo iz ital.). Dva zakona. Molitva, br. 3.

S.B., (iz ital. preveo). Molitva večernjica, br. 6.

III/1872.

„Župnik u selu,, pripovijetka. (prevod iz talijanskoga At. Rel.) br. 50, str. 416-418.

IV/1873.

Bog, Pjesmica za dječicu (iz njemačkoga preveo S. B.) br. 28, str. 223.

Inni sacri del Manzoni tradotti dal. Prof. Luca Svilović di Ragusa cav. dell' ordine di San Silvestro. «Marijino ime» (vedi numero 44.) br. 46, str. 371.

V/1874.

Inni sacri del Manzoni Traduzione del. Prof. Luca Svilovich Casvaliere dell'ordine di S. Silvestro, Dirett. Emerito del Ginnasio di Spalato. „Rusalje,, br. 3, str. 24.

Odi del Manzoni ... del Prof Luca Svilovich. Na priminutje Cesara Napoliuana I. Oda,, br. 33. str, 280.

Inni sacri del Manzoni... „S došastnoga gnjeva ustrašeni,, br. 39, str. 328.

VI/1875.

Inni Sacri di Alessandro Manzoni Versione del. Prof. Luca Svilović... „Uskrnutje,, br. 13, str. 103-104.

VII/1876.

VIDOVIĆ I. V, Deseto razmišljanje - Nad grobovi staraca, br. 30, str. 242.

IX/1878.

Po Heine-u I. «Cabrić», br, 50.

X/1879.

Spjevao Clasio. Ponašio J. K. Pastir i suncokret, br. 62.

XI/1880.

Pustoš, (spjevao Lamartine) iz tal. Maffeei-evoga prevoda ponašio x., br. 25.

Uzdanje u Boga, Kipotvor Lovre Bartolini-a (polog. A. Maffei-u, a ponašio x.), br. 37.

Lepirica, (Po Lamartzine-u, ponašio x.), br. 37.

XII/1881.

5. srpnja u Rimu. (Spjevao u tal. jeziku prof. Jeremia Brunelli; pohrvatio S.B.) br. 58.

XIII/1882.

Različite vesti: br. 23. (o pjesniku Jeremiji Brunelliju i njegovoj pjesmi koju je čitao pred papom. Pjesmu je preveo Stjepan Buzolić)

XVII/1886.

Književne vesti. Drevna priča, br. 2. (autor J. I. Kraszevski, preveo Ivan Gostiša, pripovijest iz IX. st.)

Domaće vesti. Nove knjige. Br. 20. (o bugarskim pjesmama u prijevodu A. Harambašića, tiskano u Zagrebu)

Pr. A. Ž. D., Izčeznuli prsten, francezki napisao M. De Bejan, br. 38.

XIX/1888.

Domaće vesti. br. 43. (O Schilerovome tekstu „Pjesma o zvonu“, preveo A. K. Istranin i objavio u posebnoj brošuri u Trstu)

Domaće vesti, br. 78. (o Šimunu Gregorčiču i njegovim pjesmama koje je poklonio biskupu Strossmayeru)

XX/1889.

Različite vesti. br. 46. (u tekstu se govori o Zorillu, španjolskom pjesniku)

Književna kritika

X/1879.

„Dvie rieči,, br. 12, 13.

N. Š., Dvie rieči III., br. 14, 16, 20.

Šimić N., „Realizam u Književnosti,,. br. 46, 47, 49, 50, 54, 55.

XX/1889.

Književne vesti i ocjene, Današnja naša poezija I. (Piše za „K. D“ F. A. P.), br. 2, 3-7, 9.

Književne vesti i ocjene, **F. Ivo**, Današnja hrvatska proza. I. br. 10, 11, 12, 13.

XXVIII/1897.

Književne vesti i ocjene, **Jakša Čedomil**, Pop Stjepan Buzolić Hrvatski pjesnik, br. 18, 19, 20, 22.

Književnost, **Jakša Čedomil**, O hrvatskoj narodnoj književnosti, br. 38, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 50, 52, 55, 56, 57, 60, 62.

Tekuća književna kritika i prigodni članci

II/1871.

Književnost. br. 27. (o izdanju knjige pjesama o Kraljeviću Marku)

Književnost. Izašle Narodne poslovice Đure Daničića. br. 44.

Buzolić Stjepan, Književni pregled i procjena. «Sveti Vlaho biskup i mučenik od Serasta Dubrovački obranitelj – Priopćio Kanonik Stjepo Skurla (sa slikom). U Dubrovniku tiskom Dragutina Pretnera 1871.» br. 12.

IV/1873.

Poziv na pretplatu djela Andrije Vitaljića (junački spjev u 10. pjevanja «Ostan Božije ljubavi». Tiskara Dragutina Pretnera u Dubrovniku. br. 10, str. 80.

V/1874.

Književnost, br. 2, str. 16. (o knjizi propovijedi Arkandela Kolića)

Književnost, br. 6, str. 48. (o knjizi «O postanku svijeta» dr. Antona Kržana)

Bibliografija. br. 16, str. 140. (preporuka za knjigu «Dubrovnik ponovljen» Jakete Palmotića u dvadeset pjevanja

Bibliografija. „Kita duhovnoga cvića – Ukutio Nikola Roglić misnik,“, br. 32, str. 272.

VI/1875.

J...s...n., „Okusi dobra dnevničarskoga ukusa,,. br. 27, str. 210-213. (u tekstu se raspravlja o članku objavljenom u «Vijencu» na temu «Žena u europskoj, napose u slovinskoj književnosti.»)

J...s...n., „Okus dobra dnevnoga ukusa,,. II. br. 34, str. 206-209.

VII/1876.

Bibliografija, **Zanovetalo**, „Kratki svega svieta Zemljopis, kao spomoćno sredstvo za učitelje, nastavu i učeće se učenike,,. Napisao Jovan Šarić, sveštenik i narodni učitelj, br. 2, str. 10-13.

„Mali revisor naših svrha,,. br. 11, str. 82-85. (o knjizi Jovana Šarića)

„Našim seljakom,,. br. 12, str. 98-99. (osvrt na knjigu «Besposlica» autora J.R.)

Bibliografija. br. 15, str. 119. (o knjizi kan. Stjepana Skurle o posvećenju Gospi)

Književnost. Knjige društva sv. Jeronima u Zagrebu. br. 33, str. 266.

Vidović IV., «Dalmacija Katolička» i Katolička Stranka, br. 36, str. 283-285.

X., Književnost. „Starinske uredbe i običaji Naroda rimskog priredio Josip Riboli,,. br. 46, str. 370. (osvrt na prijevod knjige i na neka jezična pitanja)

Riboli Josip, br. 49, str. 392. (odgovor na prosudbe o njegovoj knjizi)

Književnost. br. 53, str. 425-426. (rasprava o knjizi «Starinske uredbe i običaji...»)

VIII/1877.

J. J., „Kako da pomognemo narodu? „, br. 23, str. 222-226. (o važnosti izdavačke djelatnosti Književnog društva sv. Jeronima u Zagrebu)

Sv. Cecilija, br. 29, str. 283. (o izlaženju novog lista u Zagrebu)

Književne viesti. br. 31, str. 309-310. (obavijest o tiskanju triju knjiga autora Špire Artale)

Književne vijesti. br. 41, str. 389. (obavijest o teološkim knjigama dr. Martina Stigličića)

Novi List, br. 6, str. 56. (o «Hrvatskom učitelju», novome listu za škole i dom, izlazi u Zagrebu)

Zara christiana, Carlo Federico cav. Bianchi, br 25. str. 256.

Njekoliko rieči o crkvenoj glasbi u nas i o sv. Ceciliji, br. 48, str. 440-443., br. 49, str. 448-450.

IX/1878.

Novе knjige, br. 22. (Kačićeva «Korabljica»)

Viesti, br. 34. (o izlasku prvog broja «Slovinca», sadržaj i komentar)

X/1879.

„Jezuiti obnovili Dubrovnik,, br. 59.

XI/1880.

I. V., „Isusovci i Leopardi u Zagrebu,, br. 11.

br. 31. (najava novog književnog lista koji će izlaziti u Splitu pod imenom «Nada»)

Ocjena hrvatske beletrističke književnosti u slavenskim listovima. br. 35.

Različite viesti. br. 45, (osvrt na djelo Ivana Despota «Oporukom Šubića Bribirskoga»)

Primorje, br. 5. (o novom političkom listu, «Srpski list»)

Različite viesti. br. 12. (u tekstu se govori o predavljanju knjiga «Oreste» i «Kumovanje» u prijevodu Stjepana Buzolića)

N. V., Drniš, početkom mjeseca veljače, br. 14. (poticaj i preporuka za novi časopis „Pučke novine“, ur. Ljudevit Tomšić iz Zagreba)

«Mladi Hercegovac», Koledar za 1880. godinu, br. 14.

Uprava Matice hrvatske, br. 35. (izvještaj MH za 1879. godinu o izdavanju knjiga)

br. 36. (Preporuka za knjigu pripovjedaka «Dubrava» u izdanju Zbora duhovne mladeži senjskog i modruškog sjemeništa, izdana 1873. godine.)

XII/1881.

Dopisi. Spljet, 8. siječnja, br. 4. (u tekstu se govori o Marici Bulatovoj iz Splita koja je prevodilila za *Katoličku Dalmaciju* s francuskog jezika)

Pedesetogodišnjica hrvatskog pravopisa i preporoda, br. 10, 11, 12 i 14.

A. L., br. 19. (kritički osvrt na pjesme Mede Pucića objavljene 1881. na ćirilici u Pančevu)

Dodatak *Katoličkoj Dalmaciji*, Iz Žrnovnice na Korčuli o knjizi „Običaji na otoku Korčuli“ Vida Vuletića Vukasovića, br. 32.

Bibliografija: **J. M.**, br. 81. O pjesniku Andriji Vitaljiću

Različite vesti, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, br. 83. (P. Matković donosi izvješće o svome istraživanju o putopisima po Balkanu u XVI. stoljeću)

Novak Ivan Krstitelj, seoski učitelj, Sbirka hrvatskih rieči neobičnih i dielom dosle nepoznatih sakupio na otoku Hvaru od A do D, br. 96.

Novak Ivan Krstitelj, seoski učitelj, Sbirka hrvatskih rieči neobičnih i dielom dosle nepoznatih sakupio na otoku Hvaru od A do D, br. 98.

XIII/1882.

Dopisi, Podhumlje kod Komize, veljača, br. 16., (osvrt na tekstove I. Krstitelja Novaka u br. 96. 97. i 98. Iz 1881. godine)

Dopisi, Podhumlje kod Komize, veljača, br. 17. (osvrt na tekstove I. Krstitelja Novaka u br. 96. 97. i 98. 1881. godine)

V. M., Novo djelo Marka Marulića malobračanina, br. 27. (autor govori o „Oficiju Blažene Dive Marije“ rukopisu iz XVI. st.)

Prigovoru odgovor, br. 35, 36 i 37. (Ivan Krstitelj Novak odgovara na kritike na njegov prilog)

Dodatak K.D. Izpod Snježnice, br. 40. (Odgovor «Slovincu» kroz pjesmu «Odporuka»)

Filologička opomena, br. 41. (uredništvo opominje da se rasprava u kontekstu I. K. Novaka treba završiti jer se „poučnost pretvara u osobnost“)

Bibliografija, br. 41. (o pripovjetki „Liepota povod strahota“ autora Broza Brozovića)

Kritika u Hrvatskoj, br. 87. (osvrt na tekst u „Slobodi“ od 27. IX. na temu književne kritike.)

Dopisi. Izpod Snježnice, br. 93. (o pisanju «Slovinca»)

Različite vesti: Filologija u uzuptu, br. 95.

XIV/1883.

P. Dvie tri o Spljetskoj „Nadi“, br. 13.

U...ć, Zdravo «Nado», br. 27.

«Omladino Dubrovačka nado...», br. 28. (u tekstu se spominju stihovi biskupa Mate Vodopića)

Različite vesti, br. 56. (O tiskanju knjige „Biedna Mare“ Luke Botića, preporuka za knjigu, tisak Soreggoti-Split)

Oglasi: br. 68. (preporuke za knjige Mihovila Pavlinovića „Pjesme i besjede“ i „Hrvatski razgovori“)

Domaće vesti, Primismo Prve Pjesme Josipa Milakovića – Božićne – za mladež, br. 74.

XV/1884.

Domaće vesti: „Zaruke Hrvatske“ alegorija u I. činu, br. 16. (kratki prikaz knjige tiskane u Zagrebu)

Milivojić Milivoj, Korist u književnosti, br. 20. (o časopisu *Iskra*)

Umjetnost i život iz N. Tomaseo-a pretočio Milivoj Milivojić, br. 25.

Jatagan, Naši dopisi. Gradac 30 travnja, br. 27.

Domaće vesti, Odluka Državnog Odvjetništva da se mora uništiti pjesma Bog i Hrvati iz br. 27, 29.

Domaće vesti, br. 31. (o zaplijeni „Hrvatske pjesmarice“ na Korčuli, tiskane 1881.)

Domaće vesti, Nove knjige: „Proljetno cvieće“ Josip Ljudevit Varjačić, Zagreb 1884. br. 50.

Nove knjige, o. Martin Nedić „Poraz Baša“ u šest pjevanja, tiska Pečuh 1884, br. 52.

Prilog *Katoličkoj Dalmaciji*, Domaće vesti, Danica, br. 55. (o izdanju Danice – koledara HKD sv. Jeronima iz Zagreba za 1885.)

Književne ocjene, Poletarke Ivana Kazimira Ostojića, br. 56.

Književne ocjene, Bogomil, Poletarke Ivana Ostojića, br. 57.

Preustroj „Hrvatske bibliotečice“, br. 62.

Domaće vesti, br. 68. (tekst o Dujmu Srećku Karamanu koji poziva na predplatu za „Marijansku Vilu“, zbirku narodnih pjesama)

Domaće vesti: Ugonenuli smo I, br. 68. (rasprava sa „Slovincem“ o „romantičkoj školi“, tj. o Manzoni i Leopardiju i dr. autorima)

Ugonenuli smo II. br. 69.

Domaće vesti, Nove knjige, br. 71. „Nove pjesme“ dr Stjepana Ilijaševića

Domaće vesti, br. 83. (o knjigama društva sv. Jeronima iz Zagreba)

XVI/1885.

Domaće vesti, br. 12. (O knjizi šibenskoga biskupa Antuna Fosca koja je objavljena u *Folium diocesanum* i o knjizi o Ivanu Tomku Mrnaviću. U tekstu je i prilog vlč. D. S. Ljubića o knjizi *Ogledalo književne povijesti*)

Domaće vesti, br. 28. (o knjizi *Marjanska Vila*, zbirka narodnih pjesama autora Dujma Srećka Karamana, kratki prikaz)

Domaće vesti, br. 35. (Najava prof. Josipa Ribolija da će napisati novu knjigu o A. K. Miošiću; novi životopis, rasprava o *Pjesmarici* i o Kačićevu jeziku)

Tranwai (u potjeru za Lukom Medicus.om doctor Euzebije), br. 43.

Podpouri. Jeka trublje. br. 51. (reakcija Nikole Šimića na pisanje o njegovoj *Iskri*)

Podpouri. Jeka trublje, br. 54.

Književne vesti i ocjene. Ko što traži to i dobije, br. 57.(o časopisu *Iskra*)

Klin klinom!, Na uztuk neslavnom kritičarenju članka „Odčepimo“. Piše Demetrius, br. 64. (o Nikoli Šimiću i njegovim tekstovima.)

Književne vesti i ocjene. br. 79. (o Nikoli Šimiću)

Pješke do Luke... Dvie tri poslije „Tramwaja“ Pisnuo dr. Euzebije, br. 81. (tekst je povezan s prilogom iz br. 43.)

XVII/1886.

Domaće vesti, **S. P.**, br. 12. (o smrti fra Ivana Despota)

I., Vjenčić Milovanu, br. 28. (o knjizi Josipa Ribolija o Andriji Kačiću Miošiću u izdanju Hrvatske katoličke tiskarne

Domaće vesti, br. 75. (o proslavi pedesete godišnjice književnog rada I. K. Sakcinskoga)

XVIII/1887.

a. u., Pabirci o Kačićskoj Pjesmarici, br. 3, 4 – 11.

Književne vesti i ocjene, Društvo sv. Jeronima, br. 3. (osvrt na kalendar *Danicu* i ostala izdanja)

Prilog listu, Književne vesti ocjene. Društvo sv. Jeronima 1886., br. 3.

Naši dopisi, Zagreb, 16 siječnja, br. 5. (o tiskanju hrvatskih narodnih pjesmama u okrilju Matice hrvatske)

Mihovio Pavlinović, br. 35. (povodom smrti Mihovila Pavlinovića)

Vojnović K., Mihovio Pavlinović, br. 37, 38-40. (prigodni tekst o Pavlinoviću s osvrtom na književni rad)

Književne vesti i ocjene, **Dr. L. Tomanović, A. U. Gundulićev** „Osman“ sa gledališta srpsko-hrvatske razmirice, br. 58.

Domaće vesti, Slovenske narodne pjesme, br. 62. (pjesme objavljene pod naslovom *Triglav* autora Antuna Foersterera)

Domaće vesti, „Prevozač“ (Historijska pripovijest iz v. vieka od A. Klitche de le Grange), br. 64.

Književne vesti i ocjene, (Govor o Gunduliću novog sveuč. rektora Smičiklasa), br. 65, 66 – 69, 71.

Gundulićeva tristogodišnjica, br. 76.

XIX/1888.

Književne vesti i ocjene, Društvo sv. Jeronima, br. 2. (o 20. godina djelovanja društva)

300 godišnjica, (o Ivanu Gunduliću), br. 2.

H., Gundulićeva proslava u Zagrebu, Gundulićeva „Dubravka“ u Zagrebu I., br. 4.

Gundulićeva „Dubravka“ u Zagrebu II., br. 5.

Gundulićeva tristogodišnjica u Gradcu, br. 24.

Domaće vesti, Pjesnička djela Fra Grge Martića (tisak i naklada „Bosanska Pošta“ u Sarajevu), br. 34.

Domaće vesti, br. 49. (obavijest o tiskanim stihovima pok. Kan. D. Petra Bačića, tiskano u tiskari Pretner u Dubrovniku, prigodne pjesme poslao je V.V. Vukasović)

Domaće vesti, Jug. Ak. Zn. I umj. O raspravi Luke Zore „Elegorije u Gundulićevoj Osmanidi“, br. 51.

Domaće vesti, br. 52. (o „Vrhbosni“ koja je izdala knjigu *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* autora Koste Hormana)

Domaće vesti, A. Harambašić i Nik. Kokotović preuzeli uredništvo „Zbirke odabranih romana“, br. 78.

XX/1889.

Književne vesti i ocjene, **Čedomil** Jakša, K., *Les Origines de la Civilisatio Moderne*. I. br. 20.

Književne vesti i ocjene, **Čedomil** Jakša, K. *Les Origines de la Civilisatio Moderne*. II. br. 21.

Domaće vesti, br. 22. (povodom smrti Janka Jurkovića jednog od pokretača ilirskog preporoda, kratak osvrt na književni rad)

Domaće vesti, br. 25. (o listu „Glas Crnogorca“ i o dvije pjesme o srbskoj slavi)

Domaće vesti, br. 50. (povodom smrti I. K. Sakcinskoga)

Književne vesti i ocjene, **Talija**, „Emin-agina ljubav“, br. 54. (o djelu J. E. Tomića)

Domaće vesti, br. 59. (obavijest o izdanju knjige *Ljubav i zloba* Bogdana Krčmarića, Zagreb, 1889.)

XXI/1890.

Književne vesti i ocjene. „Slatkogorke“ – spjevao Špiro Vujatović – Šarov. U Zadru Brzotiskom „Nar. Lista“ 1890., br. 8.

Naši dopisi, Pokrajina, 2 ožujka, br. 14, (o nekim pjesničkim priložima u *Vijencu*)

Domaće vesti, br. 26. (o izvođenju predstave *Sestre* Eugena Kumičića u Zagrebu)

H. Š., Genijalni pjesnik, br. 31. (o pjesniku Šimi Vujatoviću Šarovu)

Mickiewiczova slava u Krakovu, br. 42. (o pokopu književnika u kraljevskoj crkvi u Wawelu u Krakovu, kratak osvrt na autorova djela)

Otkriće Kačićeva spomenika, br. 44.

Poviest Kačićeva spomenika, br. 49.

Književne viesti i ocjene, **Vlahović Jerko**, „Miseć Listopad“ Posvećen Kraljici Pris. Ruzarija, br. 49.

Kačićeva proslava, br. 50.

Poviest Kačićeva spomenika II. br. 51.

Vladović Relja Luči, Kačić spomenik, br. 51.

Slava O. Andriji Kačiću Miošiću narečenomu starcu Milovanu!, br. 52.

Poviest Kačićeva spomenika III. br. 52.

Kačićev dan, br. 52. (o proslavi posvećenoj Kačiću u Makarskoj)

Kačićevo slavlje I. br. 53.

Brzovjavke za Kačićevu proslavu I., br. 53. (brzovjavi i čestitke iz Dalmacije, Bosne, i svih krajeva Hrvatske, brzovjavi se navode u brojevima: 53-62, 64-66, 69, 72, 74-80.)

Kačićevo slavlje II. br. 54. (o proslavi otkrivanja spomenika u brojevima 55-61.)

Šimić O. Mate, Brist, br. 59. (o rodnome mjestu A. K. Miošića)

Prikaz „Danice“ za 1891. godinu društva sv. Jeronima, br. 67.

XXII/1891.

Književne viesti i ocjene, Književni dar „Matice Hrvatske“, br. 9. (o djelima Petra Preradovića, Radoslava Lopusića, K. Š Đalskoga i Hermine Tomić)

Književne viesti i ocjene, br. 16. (o knjigama Jakova Bunića i Nikole Kotoranina i dr.)

Prilog listu, Književne viesti i ocjene, br. 43. (Carićeva ocjena stihova Jovana Sundečića)

Književne viesti i ocjene, br. 53. (o knjizi *Narodne pjesme Bosanske i Hercegovske*)

XXIII/1892.

Književne viesti i ocjene, Dvie tri „Viencu“, br. 1. (osvrć na tekst objavljen u *Viencu* o pjesmama R. K. Jeretova)

Književne vesti i ocjene, **R. K. J.**, br. 24.(osvrt na pjesme *Immortelle*, autora Stjepka Španića)

Justus, Srbi književni tati, br. 33.

„I zloglasni romanopisac Zola...“, br. 56. (o Zoli i njegovu posjetu Lurdu)

XXIV/1893.

Slava Gunduliću, br. 44.(prigodni tekst o Gundulićevoj godišnjici)

Književne vesti i ocjene, Sinj i njegov kotar, br. 62. (autori knjige su Nikola Vučić i Dinko Sirovica, u tekstu je osvrt na neke od priloga koji su posvećeni Kačiću)

XXV/1894.

„Vienčev ispravak“, br. 20.

Deneb, Književne vesti i ocjene, br. 32. (o zadnjem Kumičićevom romanu *Urota Zrinsko-Frankopanska*)

D. Stiepo Buzolić, br. 44. (povodom smrti)

Perić V., Duh Don Stjepana Buzolića, br. 44.

Nekrolog – Mate Štuk, br. 75, 76.

XXVI/1895.

N. Š., Bezvjerstvo samo sebe pobija, br. 7. (o štetnoj literaturi)

Jubilarna slava fra Grge Martića, br. 9. (o zlatomisničkom jubileju fra Grge Martića u Kreševu)

XXVII/1896.

Dr. J. Rieger, Crtice, Kako je O' Connell postao velik, br. 6. (o O'Conelliu, španjolskom piscu)

Tomaseova slava u Šibeniku, br, 38, 39, 41- 44, 49, 50, 53-56, 59.

XXVIII/1897.

Dr. -a. Književne vesti i ocjene. Hrvatski književni listovi, br. 4.

Dram. Podlistak. Novi Viek, List za Književnost, Znanost – Izdaje D. r. A. Tresić Pavičić – Split –Brzotiskom „Narodne Tiskare“, br. 75.

Književnost. Život Svetoga Martina biskupa (odpjevan pučkim stihom od Don Frana Jeričevića), br. 88.

Književnost, br. 100. (o *Kiti duhovnoga cvieća*, don Nikole Roglića)

XXIX/1898.

Parnica proti Zoli, br. 10.

Parnica proti Zoli, br. 11.

Zola osudjen, br. 14.

Zadar, 17 ožujka, br. 17. (kritički tekst o djelu Emila Zole)

Književnost. „Život Sv. Vida“ opjevao pučkim stihom Dn. N. Batistić, br. 43.